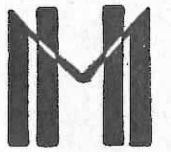
FILIP LUKAS

HRVATSKI NAROD I HRVATSKA DRŽAVNA MISAO

MH

FILIP LUKAS

ZA HRVATSKU SAMOSVOJNOST

ZAKONI ZEMLJE — KRVI — DUHA

ESEJI, GOVORI, ČLANCI

II

ZAGREB
MATICA HRVATSKA
1944

FILIP LUKAS

HRVATSKI NAROD I HRVATSKA DRŽAVNA MISAO

ZAGREB
MATICA HRVATSKA
1944

FILIP LUKAS

ZA HRVATSKU SAMOSVOJNOST

ZAKONI ZEMLJE — KRVI — DUHA

I. knjiga: Hrvatska zemlja
II. knjiga: Hrvatski narod i hrvatska državna misao
III. knjiga: Ličnosti — stvaranja — pokreti

Uredio:
MIRKO JURKIĆ

MATIČIN TISKARSKO-NAKLADNI ZAVOD

ZAGREB

PREDGOVOR

Već prije nekoliko godina zaključio je odbor Matice Hrvatske, da ove moje govore, izrečene ponajviše prigodom glavnih godišnjih skupština Matičinih, kao i članke, tiskane večinom u Hrvatskoj Reviji, posebno objavi u Matičinim izdanjima, a evo sada se taj zaključak privodi u djelo.

Odmah treba da iztaknem, da su neki govori i članci prerađeni i od česti prošireni, ali su duh i sadržaj njihov ostali isti. Te promjene učinio sam s više razloga; najglavniji je bio taj, što se u doba Jugoslavije morala po koja misao, možda najvažnija, utajiti, i koji pravi izraz za činjenice ukloniti, pa je tako čitav sastavak stvarno bio osakaćen, da se ne bi izazvala cenzurska zapljena, dok je sada trebalo reći onako, kako je bilo zamišljeno, da sadržaj dobije svoj pravi smisao.

U drugu su ruku u našem kasnijem razvoju pridošle nove činjenice, koje je trebalo imati na umu, a koje su potencirale prvašnje misli i kao novi dokaz utvrđivale prijašnje premise.

Moji govori, u kojima se po koja misao ponavlja, iako u drugom kontekstu, nastali su gotovo svi u doba moga predsjednikovanja u Matici, pa premda su izključivo i po zamisli i sadržaju i po smjernicama čisto moji, opet imadu neko posebno značenje, što sam ih izgovorio kao predsjednik i na službenim glavnim Matičinim skupštinama, pa su tako organski povezani sa životom same Matice. Sadržajem se gotovo svi bave utvrđivanjem hrvatske individualnosti i hrvatskom kulturnom samobitnošću — kao najvažnijim elementom hrvatske nacionalnosti — a to nikoga ne može začuditi, koji je proživljavao ondašnje naše zbivanje i kao Hrvat osjetio u duši, što se sve nama spremalo i za što smo se bili dužni zalagati i žrtve prinositi.

Beograd je bio upro sve sile, da nas kao narod izbriše, smatrajući hrvatske zemlje proširenim čestima velike Srbije,

a tom namisli bili su prožeti svi srbski političari od Pašića do danas, kao i sve srbske stranke. Tome cilju služila je unutarnja državna politika sa svojim centralističkim ustavom, kojim se upravljalo protiv volje hrvatskog naroda i njegovih životnih probitaka; za provođenje toga razornog cilja bila je zavedena Obznana, po kojoj je cieli hrvatski narod bio postavljen izvan zakona, a svaki, koji bi se velikosrbskoj najezdi opirao i borio za pravo, jednostavno bio uklonjen s puta, kako su uklonjeni vođa hrvatskog naroda Stjepan Radić i njegovi drugovi, koji su u samom parlamentu pali žrtvom velikosrbskog nasilja.

Tome cilju služila je gospodarska politika, kojom je sustavno hrvatski narod bio većim porezima obterećen, u svim gospodarskim pitanjima zapostavljan i sustavno osiromašivan, dok se u isto doba hrvatskim novcem dizalo gospodarsko stanje Srbije, gradili tamo putovi i željezničke pruge i osnivali gospodarski zavodi. Tome cilju služila je zemljištna politika, kojom su posjedi, uzeti hrvatskim veleposjednicima, davani srbskim četnicima, a ne hrvatskim siromašnim seljacima, koji su zemlje trebali. Tome cilju je služila pomorska politika, pa su Hrvati, poznati kao pomorski narod, bili postupno iztiskivani iz ratne i trgovačke mornarice, a mjesto njih se uvlačili srbski kontinentalci, koji prije nisu ni vidjeli mora. Prema tome se udešavala kulturna politika, koja je u školama prelazila preko hrvatske poviesti, ukoliko je nije otvoreno vriеđala, te na svakom području života gušila hrvatsko kulturno očitovanje, da mu tako otme hrvatski značaj i zanieče hrvatsko ime, da se na taj način zabašuri i prešuti hrvatski narod, kao jedini subjekat toga kulturnog stvaranja. Tom cilju je služila i vjerska politika, kojom se širilo svetosavsko pravoslavlje i vršio prozelitizam, te nagrađivali odpadnici od katoličke vjere. Sve je to služilo nacionalnoj srbskoj politici, kojom se jačao srbski živalj i velikosrbskim idejama prožimao cio državni život. Sustavno se išlo za tim, da nestane hrvatskog naroda i hrvatskog imena.

Na ova nastojanja i težnje protivnika hrvatskog naroda Hrvati su morali odgovoriti onako, kako na to odgovara ponosan i častan narod, pa je u toj borbi svaki pojedinac bio pozvan, kao član svoga naroda, da izvrši svoju dužnost, kako je znao i mogao, jedni borbom, drugi perom.

Kako sam u to doba povjerenjem Matičinih članova došao na čelo Matice (1928.), smatrao sam se obvezanim, da na tome mjestu izvršim svoju hrvatsku dužnost, pa da i Matica, kao narodna ustanova, postane bedemom odpora protiv toga nasilja i da iz nje kroz književna izdanja prostruji pozitivna volja Hrvata za svojom slobodom i nezavisnošću. Taj duh očitovanja vlastite volje za život nije bio za Maticu ništa novo, jer je ona bila uviek izraz narodnih težnja, pa je usklađivala svoj rad s narodnim idealima, jer inače, kada ne bi to radila, ostala bi izvan narodnog života i postala suhom granom.

Prvi zahtjev, koji se je imperativno nametao, bio je taj, da se naučno utvrdi i naglasi, da je hrvatski narod nezavisna etno-politička jedinica i da je kao takav izvršio svoj poziv na svome poviestnom prostoru u svakom pravcu, političko-državnom i kulturnom, prema tome da taj prostor samo njemu pripada. Tome cilju bila je namienjena moja prva radnja, napisana već godine 1925. pod naslovom »Geografska osnovica hrvatskog naroda«, u kojoj sam povezao prostor sa stanovništvom i prikazao geopolitičke i etničke osnovice našega zbivanja. Kasnije sam kao Matičin predsjednik te misli u mojim govorima i člancima proširivao, usavršavao i novim dokazima utvrđivao, da se o posebnosti hrvatskog naroda, narodnoj, političko-državnoj i kulturnoj, ne može uobće sumnjati. Osobito sam moje članke i govore posvećivao utvrđivanju hrvatske kulturne samobitnosti, i to naumice stoga, što se u kulturi najbolje prozire hrvatski duh, koji je došao do puna izražaja u sadržaju hrvatskog stvaranja. Ako se pak hrvatski narod za tisuću godina svoga bivstvovanja očitovao kao nezavisna narodna cjelina, morao je i u doba nacionalnog preporoda osjetiti i sviest o svom nacionalnom biću, i kao takav morao je poput svih sviestnih naroda tražiti slobodu i nezavisnost, što može postići jedino u svojoj vlastitoj državi, u kojoj je u ranije doba i živio.

Ovaj logički zahtjev htjelo se u najnovije doba oslabiti i težnju za samostalnošću svesti na stranputicu time, što se navodilo, da pokraj nas i Srbi govore isti ili gotovo isti jezik, a kako je jezik jedan od glavnih činbenika narodnosti, to da isti jezik vodi i narodnom jedinstvu. Ne može se reći, da taj argumenat ne bi u našem slučaju imao uvjerljive snage, kad

bi bio odlučan; ali se zaboravilo, da osim nas živi na svietu mnogo naroda, koji govore istim jezikom, a da zbog toga nikome nije palo na um, da nieče njihovu narodnu posebnost, jer osim jezika postoje i drugi činbenici, u prvom redu narodni duh, kojim se i pokraj jezika utvrđuje posebnost svakog naroda. Da kod nas isti ili gotovo isti jezik nije mogao dovesti do sviesti zajednice, svjedoči najbolje činjenica, da se međusobno razilaženje Hrvata i Srba najjače očitovalo u doba zajedničkog života u istoj državi, a to je najbolji znak, da ima nešto jače od jezika, što pokreće volju naroda i njegovo određenje.

Ne može se Hrvatima prigovoriti, da oni nisu htjeli integraciju južnih Slavena, jer su baš kod njih nikle obje ideje: ilirska i jugoslavenska, pod kojima se imala lakše postići neka narodna i kulturna sinteza, iz koje bi sliedila kasnije i državnopolitička, ali su sve te pokušaje odklonili Srbi i Slovenci, ostajući svaki od njih na ideji svoje vlastite narodnosti.

Istom u najnovije doba, kad su Srbi postavši gospodari nove države htjeli svojom velikosrbskom mišlju prožeti i cjelokupni prostor hrvatskog naroda, te kad su vidjeli, da njihova hegemonija kod Hrvata izaziva sve jači odpor, dolazi se s njihove strane s jugoslavenskim imenom; ali i to je bilo smišljeno samo za Hrvate, da bi zaboravili svoje narodno ime, pod kojim su izvršili svoje tisućgodišnje zbivanje i svoje kulturno stvaranje, da bi tako prekinuli sa svojom predajom i postali u narodnom pogledu fluktuantna gomila, otvorena svakom novom prelievanju i stapanju, u konkretnom slučaju posrbljivanju. Srbi su uviek čuvali svoje narodno ime, pa dok se Hrvatima njihovo ime otimalo, Srbi su svoje još jače izticali, pa nikada nisam susreo jednoga Srbina, koji bi sebe nazvao Jugoslavenom. Na mojim putovanjima po inozemstvu susreo sam mnogo njih i bez izuzetka tu činjenicu utvrdio. Spominjem ovdje jedan doživljaj iz moga putovanja u kolovozu 1927. god., kada sam pohodio svjetsku izložbu liepe umjetnosti u Bordeauxu i tu vidio, da su svi srbski umjetnici izložili svoja djela pod imenom srbskim, a svi hrvatski umjetnici pod imenom jugoslavenskim. Zašto Hrvati nisu izložili pod svojim hrvatskim imenom — ukoliko im to vlasti nisu zabranile — ne može se shvatiti, kada su upravo Hrvati — za razliku od Srba — imali u prošlosti toliko umjetnika, da spomenem samo Julija Klovića, najvećeg sitnoslikara sviju vremena, a velikih umjetnika, poznatih i u inozemstvu, imadu Hrvati i danas.

Kod razvoja ovakvih prilika shvatljivo je, da nije moglo doći do zbliženja između Hrvata i Srba, već do još većega razilaženja i otuđivanja i do borbe Hrvata za obstanak — ukoliko je u njima ostalo stare časti i ponosa — i do odlučne volje za slobodu i nezavisnost u svojoj vlastitoj državi.

U mojim radnjama sam nastojao prikupiti sve važne momente, na kojima je izgrađena naša narodna individualnost, a to su: krv, zemlja i kultura. O svim tim činbenicima sam u ovom ili u onom govoru ponešto kazao, vodeći sve jednom, najvišem cilju: slobodi i državnoj nezavisnosti hrvatskog naroda. S tim je ciljem praktički vezan svaki narodni član, ako hoće biti slobodan, radom za svoju državu, jer individuum može biti podpuno slobodan samo u svojoj državi, pa onako, kako je pojedinac dužan boriti se za svoju slobodu, tako je u isto doba dužan boriti se i za svoju državu.

Nastojanju hrvatskog naroda podmetali su se svi mogući motivi; no sada vidimo, da izpravnost te borbe uvažuju i oni, koji su se prije opirali našim težnjama, spram hrvatskih prava uzimali negativno stajalište i odobravali ili bez osude pratili sve pokušaje oko nasilnog stvaranja narodnog jedinstva prema velikosrbskim ciljevima, te da i oni konačno uviđaju, da su Hrvati u pravu. Među velevlastima, koje su sve od Versailleskog mira i u doba organiziranja jugoslavenske države stajale na strani Srba, bila je i Velika Britanija, koja je sva nasilja Srba nad Hrvatima mučke odobravala. Ali je nedavno — dne 22. II. 1944. — njezin današnji premier Churchill u parlamentu izjavio, da u Jugoslaviji ne živi jedna već tri narodne individualnosti. Mi s ovom izjavom možemo biti zadovoljni, jer ona sadrži opravdanje naše dvadesetgodišnje borbe za naša narodna prava.

Tako smo u borbi za svoju vlastitu narodnu posebnost uspjeli i kod kuće i u vanjskom svietu. Uztraju li Hrvati i u borbi za svoju državu — u što se svi pouzdano nadamo — tada će im država prema pravu samoodređenja biti i u cielom međunarodnom svietu konačno priznata.

Treba pak na koncu da izjavim, da mene u izticanju hrvatske individualnosti, i u posljednjem redu u težnji za slobodom i nezavisnosti, nije vodila mržnja spram Srba — jer sam se uviek veselio svakom napredku Srbije i ostva-

renju njezinih opravdanih težnja, očekujući jednako, da će i s njihove strane biti uzvraćeno Hrvatima za ono, što su Hrvati u prošlosti učinili za Srbe — već me je vodila samo ljubav za rođeni hrvatski narod.

Da je mržnja spram Srba bila meni uviek strana, svjedoči činjenica, da sam podržavao trajne družtvene veze sa Srbima, dapače više od jednog decenija gotovo dnevno drugovao s jednim profesorom Srbinom.

Kad je objavljena Riečka rezolucija, koja je bila prvo jače očitovanje zbližavanja između Hrvata i Srba, ja sam uz nju odmah pristao i zbog toga izgubio mjesto profesora na nautičkoj školi u Dubrovniku. Po Riečkoj rezoluciji imala se sjediniti Dalmacija s Hrvatskom, pa su Hrvati, osobito dalmatinski, u njoj gledali početke ostvarenja svojih narodnih težnja i ujedinjenja hrvatskih zemalja u jednu upravnu jedinicu, dok su joj Srbi pristupili s naumom, da sprieče našu povezanost i unesu razdor u hrvatske redove, da tako postojalo poviestno-kulturno jedinstvo hrvatskog naroda razčine, a stvore drugo, još nepostojalo jedinstvo sa srbskom jezgrom, pa su u tu svrhu upotrebili i Riečku rezoluciju.

Za vrieme prvog svjetskog rata, kada se pokazalo, da se madžarska nasilna politika u Hrvatskoj ojačava, stao sam u duhu Trumbićeve i Supilove koncepcije na ideji ujedinjenja južnih Slavena, ali nisam nikada mislio, da bi Hrvati u novoj zajednici imali manje prava na svome području nego Srbi na svome, a kamoli da bi izgubili i ona prava, koja su prije imali, i da bi Hrvatska — što su kasnije Pašić i predstavnici Srba htjeli provesti — postala dio Velike Srbije i bila upravljana iz Beograda, već sam bio uvjeren, da će se hrvatska prava u novoj državnoj zajednici povećati i Hrvati u njoj učvrstiti svoj narodni obstanak.

Pristati na ono, što su Srbi pokušali i htjeli kasnije u Jugoslaviji provesti, značilo bi za svakog Hrvata moralno uništiti samoga sebe.

Dr. Trumbić je kao predsjednik »Jugoslavenskog odbora« sklopio s Pašićem Krfski pakt, priznao dapače narodno jedinstvo, ali nikada nije pomišljao, da bi on time izgrađivao velikosrbsku državu i pomagao uništenju svoga hrvatskog naroda. Kada je vidio, da su Srbi njegove nakane izigrali i ugovor prekršili, zabacio je narodno jedinstvo i povratio se svome prvotnom hrvatskom programu. Često je on preda

mnom i drugima znao ponavljati ove rieči: »Ne mi, već su oni pružili najbolje dokaze, da nismo jedan narod, jer da su vjerovali i držali, da smo zbilja jedan narod, ne bi stvorili dvostruka prava i dvostruke dužnosti: veća prava za Srbe, a veće dužnosti za Hrvate«.

Ako ovim mojim člancima postignem samo to, da jedan Hrvat postane svjestniji i odporniji u borbi za slobodu i nezavisnost Hrvatske u svojoj vlastitoj državi, postignuo sam svoj cilj.

Na koncu sam dužan zahvaliti g. Mirku Jurkiću, tajniku Matice Hrvatske, koji je morao uložiti veliki trud, dok je moje članke prenio iz staroga u novi korienski pravopis, te me pri tome upozorio na neke stvarnosti bosanskih muslimana — u koje je on kao Bosanac živeći među njima i poznavajući bliže pitanja svoga rodnoga kraja bio upućen, — i dao mi koju dobru novu misao, koju sam upotriebio, vršeći uz to i uredničko sređivanje i usklađivanje cieloga rukopisa.

U drugom redu dužan sam zahvaliti se i prijatelju Dr. Blažu Jurišiću, sveučilištnom profesoru, koji je već prije kao urednik Hrvatske Revije imao prilike pregledati mnoge moje članke, i što me je kod proučavanja Starčevića upozorio na neke izvadke iz njegovih govora, koje sam upotriebio u člancima o Starčeviću.

U Zagrebu, sredinom rujna 1944.

Pisac

POVIEST I NAPREDAK KULTURE

Poviest nas uči, da su se oni narodi u mieni vjekova mogli održati i u najnepovoljnijim geopolitičkim položajima i u najpresudnijim političkim prilikama, koji su uz jaku volju za obstanak znali urezavati dvostruke tragove svoga bića: materialno stvaranje u prostoru i duhovno u vremenu.

Gospodarski jaki narodi i kulturno jaki narodi imaju na neki način dvostruku sviest svoje snage, pa su mogli prkositi najsuprotnijim silama i u promjenjivom ritmu života održati svoje narodno biće i dolaziti, pa i iza klonulosti, do novoga napredka i cvata.

Kad je ovdje govor o poviesti u svezi s kulturom, treba odmah naglasiti osnovnu misao, da se pod ovim imenom ne razumieva ni poviest ni kultura čovječanstva, jer takva poviest i takva kultura za sebe kao izvori djelovanja ne postoje, već obrnuto, u čovječanstvu uviru poviesti i kulture naroda i tu se slažu, usklađuju i sintetiziraju prema onim značajkama, koje su u čovjeku kao vrsti u družtvenom, ćudorednom i kulturnom pogledu zajednički usađene. Prema ovakvom shvaćanju poviestnokulturnog zbivanja Ranke, jedan od najvećih europskih povjestničara u prošlom stoljeću iztiče, da »poviest čovječanstva ne postoji kao prvotni izvor stvaranja, već postoje poviesti narodnih individualnosti, pa svaki narod, dapače svako razdoblje utjelovljuje svoju, sebi imanentnu vriednost, koja se u stvarnom svietu oblikuje, te svaki narod obogaćuje simfoniju čovječanstva jednim vriednim akordom«. Time Ranke ograničuje pojam vrjednota i usredotočuje ih na pojedine narode, kao i na pojedine epohe, u kojima se u toku posebnog razvoja očituju njihove individualne crte. Formalno je prema tome obćeno, ali je posebno stvarno i živuće. Iako su države nastale iz izvorne energije čovječjega duha, svaka je od njih izraz vlastitog narodnog značaja i sliedi svoje za-

kone unutarnjeg oblikovanja. Tako je svaka država, i pored unutarnje sličnosti s drugim državama, posebna država, shvaćena kao poseban individuum.

Rankeovu misao su kasniji povjestničari svi od reda prihvatili i utvrdili, pa vriedi obćeno shvaćanje, da se ciela poviest razvija u posebnome i individualnome, a poviestne činjenice da nisu drugo nego rezultat krvnoga nasljeđa, kao izvora svega života, prošlih predaja, te posebne njihove dinamike i zasebnih psihičkih i družtvenih pokreta svakoga vremena. Čovječanstvo bi prema tome bilo neodređen širi biložki pojam, dok se u njemu stječu narodi sa svojim stvaranjem kao konačne cjelovite i najviše družtvene skupine, a iz tih konkretnih tvorba i odabirnog stapanja stvara se poviest i kultura.

Ovoliko o poviesti kao izrazu narodnih posebnosti. Za kulturnu osebnost pojedinih naroda veli veliki španjolski filozof Ortega y Gasset ovo: »Narodi su nosioci kulture, onako kao što su vjetrovi nosioci cvjetnog praška. Isti čovječji individuum bio bi, poviestno promatran, nešto drugo, kad bi mjesto u ovome bio rođen u drugom kulturnom pojasu. Čovječje biće vrši ulogu glasbenog instrumenta, na kojemu se mogu različite melodije izvoditi; svaka kultura je posebna melodija sa svojim vlastitim ritmom i svojim neizmjenjivim zvukom«[1]. Huizinga, drugi veliki kulturni povjestničar, daje o kulturno-poviestnoj sintezi klasičnu definiciju, »da je poviest duhovni oblik, kojim si jedna kultura polaže račun o svojoj prošlosti«.[2]

No ako bi se primietilo, da su narodi po narodnom načelu tvorevine posljednjih desetljeća 18. i prvih 19. stoljeća, može se odgovoriti, da iako se stara družtva nisu oblikovala na temelju nacionalne ideje, narodi su sa svojim iskonskim značajkama postojali već na početku svoje poviestne zore. U svakom vieku je ta prvotna povezanost jačala primanjem novih prinosa, vlastitih i tuđih, te se individualiziranje narodno nastavljalo, pa bilo to i nesviestno, dok nije konačno bila sviestno izgrađena narodnim načelom prožeta zajednica. Narodi, iako su crpili poticaje iz zajedničke vječne istine, davali su svojoj poviesti i kulturi vlastiti pečat. Poviest dakle kao i kultura predstavljaju vlastitu prošlost, jer poviest predstavlja svršeni

---

[1] Ortega y Gasset: Die Aufgabe unserer Zeit.
[2] I. Huizinga: Über eine Definition des Begriffs der Geschichte.

život, koji se predajom nastavljao u sadašnjicu, a kultura je nastala kao rezultat mnogobrojnih činilaca, baštinjenih i stečenih, a ujednačenih i uravnoteženih prema duhu vremena, te usmjerenih prema izvjestnom napredku. Ali i sam napredak, ma koliko s njim bio vezan pojam kulture, ne mora značiti uviek sreću, jer, kako veli spomenuti Huizinga, »napredak znači samo novi pravac koračanja, a ostaje otvoreno pitanje, hoće li na kraju toga puta stajati sreća ili propast. Zato nije paradoksno tvrditi, da jedna kultura i sa bezdvojbenim napredkom može propasti«[3].

Da se iz prošlosti nastavlja budućnost, utvrđuje i biologija, koja s naukom o nasljeđu uči, da se na konzerviranju gradi budućnost. Ako pak biložki faktor uzima prošlost kao osnovicu za budućnost, kako ne bi poviest čovjekova stvaranja, našeg organskog bića, kao suma, stvorena i u vremenu činjena, bila utisnuta u čovječju životnu sviest? »Narodi«, veli učenjak Joel[4], »više žive od svoje poviesti, nego od svoje krvi i klime, potom više od nje, no od svoje prirode.« Poviest je ona, koja s kulturom stvara narod i dovodi u njemu sve čovječje do razvoja i usavršavanja, jer je baš najglavnija posljedica poviesti, da ona pored izmjena i zbog izmjena urezuje prošlo stvaranje u predaju; ukratko, poviest postaje kulturom.

Nema kulture bez poviesti, kao ni poviesti bez kulture, jer kultura i poviest idu zajedno: poviest kao funkcija kulture, a kultura kao bit poviesti. Zato su nepoviestni narodi u isto doba i nekulturni narodi. Kultura kao ni poviest nisu nikad u stanju mirovanja. Zato se za poviest veli, da se razvija, premda treba dobro naglasiti, da razvoj ne ide u bezkonačnost, već kao svaka ideja ide do ekstrema, a svaki ekstrem sili na povratak. Ukratko, vrši se ritam napredka i zastoja, pa ima mladih, zrelih, kao i starih kultura. Dapače se već u našim danima čulo ozbiljnih glasova, koji pišu o propasti zapadne kulture. Oni isti motivi, koji prouzrokuju napredak ili slabljenje poviestne aktivnosti — biložki, družtveni i gospodarski — vode također do slabljenja kulture, no često se zapažaju pojave, koje nam nikakav zakon ne može riešiti, da narodi pri zalazu svoje poviestne političke snage daju često najjače kulturne iskre.

---

[3] Im Schatten von Morgen, str. 42—43.
[4] Joel: Der säculäre Rhytmus der Geschichte, str. 143.

U svakom slučaju kultura nije sama plod i rezultat poviesti, već njezin uzrok i poticaj.

Ako poviest i kultura jedno iz drugoga proiztiču i do neke mjere su simbioze, a poviesti su, kako je iztaknuto, samo poviesti narodnih individualiteta, sliedi iz toga, da i kulture nisu obćene, već narodne kulture. U svakoj kulturi se vidi praoblik narodnih osebina. Zbog toga i Spengler naziva kulture narodnim organizmima, a stil jedne kulture njemu je nacija. Budući da u kulturi leži glavna značajka naroda, zato i duhovne realnosti u poviesti nisu bile nikada obćene, već uviek samo narodne realnosti. Možda bi ideja pluralizma, ovako izražena, mogla biti osporavana i mogla zavesti na stranputicu, jer odkrivena istina, pa od koga bilo nađena, vriedi posvuda i uviek. Ali treba primietiti, da se odkriće istine vrši uviek na jednom određenom geografskom mjestu i od jednoga etničkoga individua. Svaki etnički individuum imade drugojačije duševne karakterne crte, pa i kulture po njima dobivene imaju posebne značajke. Svaki od njih ne samo što istinu kroz prizmu svoje duše prima i daje, već je često daje i u drugo doba, kad su u procesu razvoja već nove socialnopsihične sile nastupile. Time se stvaraju tipične narodne duše, pa iako kod svih njih proviruje dio univerzalne istine, u drugoj sredini poprimaju svoje posebno obilježje.

No jer narodi ne žive usamljeni u svietu, to njihove kulture, ili od njih dobivene istine, dolaze u sveze, u stapanje, odabiranje i integriranje. Sva europska poviest, kaže Ranke na jednome mjestu svoje poviesti, nije drugo nego sukobi i kombinacije između obćenoga i posebnoga. Takve opreke se susreću u materialnoj prirodi, pa se čestice u mehaničkom tielu čvrsto drže, a u isto doba postoji u njemu tendencija razpadanja molekula. Isto se to vidi u organskom svietu, da jednostavno živi u cjelini i obrnuto, jer u prožimanju obiju težnja nalazi organsko kao i neorgansko uvjet svoga razvoja. Iz jedinstva postaju članovi i dielovi ,a iz dielova cjelina. U ravnoteži tih načela, stapanja i razdvajanja, dotično u uklanjanju svih krajnosti, koje bi kulturu dovele do smrti, mora se razvijati poviestno tkivo kulture. Tim poviestnim procesom, koji se redovito vrši posvuda i bez ikakve posebne organizacije — jer su narodi, kako je prije spomenuto, sredstva izjednačivanja, te oni raznose kulture, onako kako vjetrovi raznose cvjetni prašak — obavlja se izjednačivanje i stapanje različitih kultura. Tome se procesu ne može danas oteti ni najsamoniklija, golema indijska kultura.

Ali koliko je to primanje kultura za svoje i svoga naroda obogaćivanje nuždno, može ono postati pogibeljno, dapače presudno za malene narode. Ta pogibelj je osobito velika, ako snaga vlastite kulture nije vrlo jaka, te ako kohezija među članovima nije velika, a sviest narodna nije uviek dosta budna, da bi tuđe kulture mogla primati postupno i nekim odabirnim načinom, slobodna od svake državne vlasti, koja je vrlo jak činbenik i koja nastoji proširiti onu kulturu, iz koje je državna vlast proiztekla. Kulturni imperializam isto je tako malo ljubljen kao i politički, dapače kad ga državna vlast nameće, može za narodni obstanak biti pogibeljniji od same političke prevlasti, jer politička prevlast vrši pritisak izvana, a kulturni imperializam podgriza unutarnju bit i jezgru samoga naroda. U tom slučaju, a ima primjera mnogo u poviesti, gubi se samonikla narodna kultura, a s njom i narod, koji ju je stvarao. Stoga je prva dužnost svakoga naroda, a u prvom redu našega, da stvara svoju kulturu, ili — kako se Cohen, umni njemački pisac, obćenito o tome izražava — da stvara svoj živi oblik, u kojemu bi se kao u kalupu preobražavali svi oni primljeni elementi izvana, te dobivali tako svoje narodno obilježje.

Već su sociolozi zabilježili, i to svi, koji značaj naroda vide u kulturi, da se u pojedincima kao i u narodnim skupinama, što su prožeti dvostrukom kulturom, očituju dvie narodne sviesti, i da oni predstavljaju dvostruku narodnu dušu.

Svaki francuzki roman, što ga Niemci na Rajni čitaju — piše njemački sociolog Spann[5] — kao i svaki rezultat francuzkog umnog iztraživanja, od Niemaca primljen, slabi intenzivnost njemačkog osjećaja i stvara kod njih zajednicu sa drugim nacionalnim duhom. Ako je primanje tuđih kulturnih elemenata pogibeljno za narodnu sviest velikih naroda, kao što je njemački, onda si možemo predočiti, šta to znači za male narode, kao što je naš hrvatski, ako narodna sviest nije dosta jaka i ako osjećaj za vlastitu kulturu nije uviek živ.

Moglo bi se uztvrditi, da slabost našega kulturnog jedinstva, a s njime je svezana i slabost naše nacionalne sviesti,

[5] Oth. Spann: Der Aufbau der Gesellschaft, 221.

počiva na tome, što smo stajali, a i danas stojimo, pod utjecajima jakih kultura u susjedstvu, koje nas privlače, stvarajući tako među nama razilazne ideologije i slabeći tako našu kulturnu homogenost.

Ako se još dalje pomisli, koliko se stranog življa kod nas u toku poviesti uselilo i koliko se krvnih miešanja na našem prostoru izvršilo, — pa sve da je taj strani živalj donio sobom i neke liepe gospodarske i organizatorne odlike, ali je ipak zbog svoga drugačijeg duha i svoga na vertikalnoj osnovici drugačijeg razvoja, stečena izvan naše sredine, unio među nas i po koju liepu ali nama stranu ideju i gledanje, — onda se istom vidi, koje su velike zapreke morali naši pređi svladati i koju su veliku energiju morali ulagati, te koje težkoće moramo još danas i mi sami svladati, da svedemo u narodne vode i preobrazimo prema našem duhu svako kulturno primanje sa strane. Uspjeha je bilo, i to može služiti na čast našoj duhovnoj snazi, pa su mnogi stranci i tuđe krvi zauzeli častno mjesto u našem razvoju. Oni su bez obzira na svoje podrietlo, pa i na različitu vjeru, preuzimanjem naših ideala postali naši.

No kod toga se ne smije zaboraviti, da preveliki priljev tuđe krvi donekle razvodnjava našu kompaktnost — osobito se to opaža u narodnom načelu — te slabi naš duh, koji je iskonski oblikovan našim krvnim nasljeđem i našim predajama. Poznato je, da tuđi živalj kao i tuđa kultura najprije osvajaju gradove. Jer u gradovima stanovništvo prirodno najprije izumire, to tu prazninu moraju nuždno izpunjavati useljenici. Ako su to stranci, duhom i krvlju nama tuđi, pa bili nam i nešto srodni svojom kulturom, uviek su oni tuđa krv i tuđim duhom prožeti, pa neumoljivo slabe našu odpornu snagu. Zato je narod dužan poraditi, da bi se u gradovima vršilo krvno obnavljanje iz njegova narodnog rezervoara, a time bi ušao u kolanje života, gospodarstva i kulture naš vlastiti živalj, te bi se tako i krvno i duhovno gradovi jačali i sa stanovništvom na selu stvarali jedinstvenu narodnu zajednicu.

To osobito vriedi za Zagreb, koji je sa svojim smještajem blizu otvorenih granica na sjevero-zapadu izložen useljivanju s te strane, kojim se slabi njegova kompaktnost i narodna samoniklost. Osobito je to nuždno danas, kad su međunarodne

krilatice, donesene većinom izvana i poticane od stranaca, počele raztvarati našu duhovnu povezanost i slabiti našu narodnu sviest. Štaviše, priljevom našeg življa u gradove mogao bi se izvršiti i drugi veliki narodni zadatak. Kako su hrvatske zemlje geografski podvojene i na njima se u toku stoljeća vršilo drugačije duhovno oblikovanje i stvarao kod stanovništva nejednak mentalitet, to bi se priljevom useljenika iz svih tih česti u zajedničku gradsku sredinu tančale naslieđene razlike i stvarao usklađen jedinstveni narodni tip. Tu bi zajednički probitci, jedinstven odgoj i krvno miešanje neuklonjivo ublaživali neusklađenost tuđih došljaka i vršilo bi se zajedničko duhovno stapanje, učvršćivala bi se i jačala narodna sviest. Pomislimo, šta bi bilo od nas iza god. 1918., kad smo bili izručeni na milost i nemilost Beogradu, da nije bilo Radića, koji je sa sela došao u grad i odavle, sačuvavši svoju seljačku samoniklost, organizirao seljačtvo, davši mu zdravu ideologiju, po kojoj ono kao temelj naroda imade preuzeti vodstvo narodne politike, u svrhu ostvarenja naših ideala slobode i nezavisnosti, a uz taj pokret za očuvanje hrvatske individualnosti povezao i rodoljubni dio građanstva, i tako spasio Hrvatsku od srbskog uništenja.

Još u jednom pogledu grad može povoljno djelovati na došljake u pravcu izgradnje naše kulture, što se otvara mogućnost djeci doseljenika, da se na školama izobraze, pa se mogu u kojemu darovitom djetetu očitovati njegovi umni darovi — koji bi inače na selu mogli ostati nezapaženi — i tako dati našoj kulturi vriedan prinos. Samo jedan primjer za ovu misao. Meštrović je kao seljačko diete pukom slučajnošću bio odvrgnut od sela i poslan na nauke u grad, gdje se očitovao njegov stvarajući talenat. Imamo i druge takve djece, kojima bi se prirođeni um u gradu na naukama otvorio, da postanu vriedni — pa i ne bili genialni — stvaraoci kulturnih vrjednota.

No kad je govor o kulturi, kao glavnoj značajki naroda, o kulturi kao sadržaju poviesti, pita se, šta je uobće kultura, kako je nastala i koji su joj vanjski znakovi, koji su joj nosioci i zastupnici.

Čovjeku se kao razumnom biću pri prvoj pojavi u svietu nuždno nametnulo pitanje o vlastitom postanju i odnosima

spram drugih živućih bića, kao i o svrsi svoga života. Odmah mu je postalo jasno, da njegova nadmoć nad ostalim živućim bićima nije posljedica njegove fizičke snage, već nadmoći njegova duha, kojim sva ostala bića nadilazi. U borbi s prirodom i svrhovitim svladanjem njezinim leže prve klice kulture, pa zato i latinska rieč »cultura« ne znači drugo nego obrađivanje zemlje. Ali nadvladanjem same vanjske fizičke prirode svršila bi se samo polovina čovjekova djelovanja. Pod prirodom se razumieva i čovjekova vlastita priroda, pa je trebalo i nju svladati. Poticaj pak za svladanje vlastite prirode potekao je iz unutarnjeg osjećaja, svim ljudima od iskona usađenog i u svim najstarijim spomenicima vidljivog, da je čovjek »nešto dužan«, dotično da je »nešto kriv«, te da je u svome bivstvu zavisan od neke više sile i nekog višega bića, prema kojemu stoji u podređenosti, i da u njemu ima osim tiela još nešto neprolazno i neuništivo, što treba spasiti i u vječnost uklopiti. U toj ideji spasa leži najvažniji poticaj čovjeka za svladanje sama sebe i za vršenje nekih dužnosti, dotično izpaštanje krivnje. Ovom radu i nastojanju kao primarnome može se priklopiti kao sekundarni rad svladanje izvanjskog, materialnog svieta.

O vjerovanju u postojanje Boga, o kome zavisi udes ljudski, svjedoči etnologija svih naroda, ali prelazeći preko toga, ovdje će se u radnji o poviesti u vezi s kulturom navesti jedan poviestni autoritet, a to je već spomenuti povjestničar Ranke, koji o tome kaže: »U cieloj poviesti živi, stanuje i razpoznaje se Bog«. Ovo svoje mišljenje, koje je napisao u prvoj svojoj mladosti, Ranke kasnije upodpunjuje ovom mišlju: »Božanstvo nije kakva tamna fatalnost, već se ono očituje u oprekama i snagama ćudorednog života; mi uzimamo poviestno zbivanje neposredno pod Božjim upravljanjem«. Pisac Borries na ovo primjećuje u svojoj radnji,[6] da »sve kada se ne bi htjelo ovakvo formuliranje prihvatiti, bilo bi ipak nemoguće bez nečega absolutnoga proći kroz poviest. Čovječjoj moći su postavljene granice, i u njegovu radu se očituje sloboda i nužda«.

Prvotni praoblik svake kulture, kako je kazano, sastoji se u nadvladanju vlastite prirode u cilju kročenja ideji spasa,

[6] Borries: Grenzen und Aufgaben der Geschichte als Wissenschaft, 22.—23.

a onda kao u sredstvu za to i u nadvladanju vanjske prirode borbom čovjeka s materijom.

U tom neprestanom dualizmu između subjekta i objekta razvija se bezkonačni proces kulture. Duh stvara spontano prema imanentnim zakonima svoga bivstvovanja bezbrojne proizvode na polju umjetnosti, tehnike, prava, religije i znanosti, a te tvorevine postoje i dalje u svojoj osebnosti nezavisno od duha, koji ih je stvorio. Duh se u tim tvorevinama na svoj način objektivira. Ovako odprilike njemački mislilac Simmel[7] tumači postanje kulture, pa nadodaje, da po onim djelima u vanjskom svietu duh nalazi put do sama sebe, jer nije nikad on samo ono, što je u onom trenutku stvaranja bio, već uviek nešto više i savršenije prema nerealnom prauzoru, što se u njemu od iskona nalazi. Već prije spomenuti španjolski filozof Ortega y Gasset ne razlikuje se mnogo od Simmela, samo što on misli, da se iznad svih kultura nalazi vječni i nepromjenjivi Kosmos, a ljudi su samo sredstva, kroz koja se transcendentalna istina javlja. Narodi i epohe su po njemu samo ogromni organi, koji iz vremena u vrieme izvojuju male komadićke te absolutne istine i u stvarnom ih svietu ostvaruju. Narodi imadu samo posebni dar, da rieše posebni životni zadatak te da dobivenoj istini dadu svoj pečat i obilježje. Svako razdoblje i svaki narod mogu biti naši učitelji, ukoliko su znali najbolje njima određeni zadatak riešiti. Budući da narodi i razdoblja mogu postignuti samo jedan dio vječne istine, dotično kulture, to je težnja za daljim usavršavanjem i daljnjim postignućem istine uviek živa, a baš u tom se očituje put napredka. Napredak se ne može ograničiti na jedno polje, već zahvaća sve grane čovječjega života, no napredak ne mora biti na svakom području istovremen; on se uviek počinje na jednom kulturnom ogranku, a odmah povlači sve ostale za sobom, jer su svi ogranci čovječjeg života međusobno povezani i jedan na drugoga upućeni.

Pokušalo se izvanjske pojave kulturnoga napredka kod jednog naroda ocieniti i brojčano izraziti. O tomu je napisao talijanski sociolog Niceforo duhovitu radnju[8] i naveo mnoge

[7] Simmel: Der Begriff und die Tragödie der Kultur.

[8] Alfr. Niceforo: Maßstäbe der Überlegenheit und des Fortschritts einer Zivilisation.

vanjske značajke kulture, pa ipak, koliko god njegova radnja bila zanimljiva, nema gotovo jedne navedene značajke, a da ne bi u sebi krila kontradikciju, po kojoj se teorija i praksa ne poklapaju. Najviše se uzima kao mjerilo za kulturno stanje jednog naroda broj pismenih. Pismenost je samo preduvjet kulture, ili bolje, put do kulture, ali nije sama kultura; ako uporedimo Periklovo doba ili doba Renesanse, kad je broj pismenih bio vrlo malen, sa današnjim nekim europskim državama, gdje nepismenosti uobće nema, te u isti mah uporedimo i kulturno stvaranje onih epoha sa današnjim, vidjet ćemo, da su one nepismene epohe dale nerazmjerno mnogo više velikih i neumrlih djela no što neki današnji pismeni narodi daju. Kad bi postavili pitanje, šta je bolje, pismenost i negativno i neznatno stvaranje, ili nepismenost i veliko stvaranje, vjerojatno bi izbor mogao pasti na onu drugu kategoriju.

No svakako pismenost, ali ne samo materialno čitanje, već i duhovno izkorišćivanje stvorenih djela, čini osnovicu napredka. Time se diže ukupna razina života, umanjuju poroci, otvara mnogom darovitom mladiću put u više kulturne sfere te uništava predrazsuda, da bi obrazovanost bila smatrana razkošem i povlasticom viših slojeva.

Kulturno stanje jednog naroda jače bi se izrazilo, kad bi mjesto broja pismenih uzeli u račun broj javnih knjižnica, prodanih ili pozajmljenih knjiga, časopisa i novina, jer bi time vidjeli pismenost stvarno primienjenu u kulturnom životu.

Kulturno stanje jednog naroda dalo bi se dobro izraziti, ako bi se uporedio broj svih na visokim školama upisanih đaka s brojem uobće na svim školama upisanih đaka, jer što je razmjer đaka za visoke škole povoljniji, to bi i razina kulture imala biti veća.

Za znak kulturne nadmoćnosti navode mnogi filozofi i psiholozi altruizam i nesebičnost. Razlog za to nije samo taj, da se po altruističkim osjećajima poboljšavaju uvjeti života među pojedincima, uklanja nasrtljivost i oštar način borbe, već i taj, da je altruizam najbolje sredstvo, da čovjek odbaci egoizam i sliepe životinjske instinkte. Svi pokretači velikih ideja, osobito religija, odlikovali su se altruizmom, dotično on im je bio najveća pomoć, da dobiju povjerenje i

steku vlast nad gomilama, a pravi se patriotizam uobće ne da ni zamisliti bez nesebičnosti.

Mnogi pravnici, i to ne bez razloga, vide znak kulturnog stanja u napredku, stupnju i savršenstvu pravnih uredaba, jer ako je jedini zakon suveren, onda se prema njemu moraju udesiti sva ljudska djelovanja, a u prvom redu moraju se čuvati osobna prava, koja na zakonu počivaju.

Vrlo mnogo je razšireno mnienje među sociolozima, da je znak kulture podjela rada, družtveno diferenciranje ujedno sa socialnom integracijom, ili bolje s koordinacijom družtvenih skupina te solidarnosti među njima.

Pokupivši zajedno sve ove značajke kulture, koje čine nadmoćnosti jedne kulture, vidi se očito, da one nisu kod svakog naroda u jednakoj mjeri razvijene, jer se jače iztiče čas ova čas ona značajka. Isto tako razmjer značajka za jedno razdoblje nije isti kao za drugo razdoblje, jer jačim stvaranjem na jednom polju, bilo to kakvom slučajnošću, bilo pojavom velikih ljudi, jedna kulturna grana se pomakne jače napried, dok druge trenutno zaostanu.

Za trenutno kulturno stanje vriedi pak načelo, da je kultura jednog vremena više ili manje uravnotežena i harmonička sinteza ćudorednih načela, naučnih spoznaja, družtvovnih i pravnih uredaba, estetskih tvorevina na polju umjetnosti i književnosti, te materialnih uspjeha na gospodarskom polju.

Što se pak napredka tiče i koje su mu značajke, treba primietiti, da se u poviesti vidi izmjenični ritam dizanja i padanja. Ne ulazeći ovdje u taj novi problem, može se samo toliko kazati, da je padanje bilo karakterizirano nazadkom i zastojem na svakom polju duhovnog i materialnog stvaranja, dok je napredak u prvom redu značio neprekinutu izgradnju novih ideja, novih stilova u umjetnosti, novih pravaca u književnosti, novoga vrienja u družtvenom životu, a u gospodarstvu novih oblika i pojačane prirade. Za nove ideje i pravce viša nauka je najbolji izvor i poticanje, premda za izvornost novih ideja nije neobhodno nuždna viša formalna nauka, već samonikla darovitost, škola života i spontana nutarnja volja. Viša nauka redovno može mnogo pomoći sređivanju postojalih pojmova i otvaranju novih vidika.

Ostvarivanje i produbljivanje čovječjih vrjednota na svim područjima života vezano je uz djelovanje velikih ljudi, pa od njih izviru nove ideje i tendencije. Duh vremena mienja običaje ljudi, njihov ukus i osjećanje; on traži i postiže prilagođivanje novim problemima. Taj duševni proces prikazuje na svoj klasičan način francuzki mislilac Valery u svom pristupnom govoru u Francuzkoj Akademiji: »U težnji za savršenijim i boljim ubija se dosadašnje savršeno i dobro, jer usavršavanje stoji u antitezi i opreci sa savršenim. Pravci stare škole«, nastavlja on, »njihovi argumenti i osebine utančavaju i slabe, jer argumenti nisu nego projektili, koji se ne mogu dvaput upotrebljavati. Počinju da se u krugu intelektualaca čuju novi zvukovi, nove se skupine oblikuju, preporađaju i absorbiraju, i tako se iz duha vremena i iz unutarnje nužde, te iz sveza s novim rezultatima nauke, javljaju novi pravci u književnosti i umjetnosti. Kad su ti zametci prošli prve dane svoje krhkosti, izlaze na svjetlost borbeni i nasrtljivi s pretjeranim zahtjevima, ali oni su prvi putokazi napredka i novog ukusa«.[9]

Sve to čini mali broj ljudi, i napredak je čovječanstva uz njih povezan. Rieč elita je njima primienjena, iako u prvi mah i ta rieč upućuje na pojavu gomile, ma da su elita i gomila dva pola ljudskog života. Jedni vode, drugi sliede. Rieč elita izaziva u nama neki pojam višega ljudskog družtva, neku hierarhiju nad običnim i prosječnim. Definiciju njezinu vrlo je težko dati, jer se više s tim pojmom osjeća, nego se s formulom može izraziti, no uglavnom se elitom smatraju ljudi, koji imaju nuždni niveau intelektualne kulture, stalna etička načela — navlastito nesebičnost — te određene i nepokolebljive odlike značaja.

No i elita treba da bude sviestna sebe i svoga poziva, i to ne samo svojih prava, već i svojih dužnosti, te treba da znade, da je poviestni život bio uviek zajednički kolektivni život, pa je »osamljeni individuum bio uviek u poviestnom razvoju samo abstrakcija.« Takav individuum, koji je u osnovi drugačije izgrađen no što je družtvo, te se ne zna uzreti u zadatke kolektivnosti, među kojom živi, ne može u poviestnom razvoju narodnom doći do bilo kojeg jačeg izražaja.

[9] Paul Valéry :Discours de réception a l'Académie Francaise 18.—24.

Elita je bilo uviek i kod svih naroda, više ili manje, u gradu kao i na selu. Svaka družtvovna skupina ima svoju elitu, dapače i svako selo. Zato se ne može govoriti o jednoj eliti, već o mnogo elita.

Pri početku svih ljudskih vrenja, pri rođenom danu svih umjetničkih i književnih škola i svakog naučnog stvaranja, pri organizaciji svih religija, uviek je bio malen broj pojedinaca, elita, spočetka jedva vidljiva skupina, junaci dana i ideje, koji su ideju stvorili, dugo i uporno nad njom bdjeli, dok konačno nisu s njome na svietlo izišli. Te elite su uviek davale novi impuls i novi duh.

U stvari svaki naraštaj u poviestno-kulturnom zbivanju predstavlja jednu aktivnost, koja je sinteza prošlosti i sadašnjosti. Svaki naraštaj imade svoju Janusovu glavu sa dva lica, od kojih je jedno okrenuto prema budućnosti, koja kao vizija ili problem pred njim stoji, a drugo je okrenuto prema prošlosti, koja u sadašnjosti vječno živi. Oba lica idu zajedno i ne dadu se kidati. Nova unutarnja vizija ili problem nije još nikakva dobit; dobit je utoliko, što je to predznak nove aktivnosti, i što se u tom navješćuje novi kucaj stvaralačke snage. Prava dobit može biti istom onda, kad se iz onih mutnih vizija pojave nove ideje kao vjestnice novoga napredka.

Ako sadašnji naraštaj jednostavno prima u politici, nauci i umjetnosti ono, što su stariji stvorili, taj je narod u nazadku i opadanju; nasuprot, ako se rađaju novi pogledi i ideje te razvija stvarajuća borba, to je znak mladosti. Taj ritam, koji se izmjenjuje između epoha mladosti i starosti, jest redovna pojava poviesti. Bez stvarajuće borbe nema novih ideja, a bez novih ideja nema napredka.

Ako primienimo ove obće misli na poviestnokulturnu povezanost u zbivanju hrvatskoga naroda, vidimo, da je ona bila trajna i dosljedna, pa je hrvatska poviest bila izraz kulture, a kultura puni izraz poviesti. Netom je na početku svoga poviestnog puta hrvatski narod na ovome svom prostoru primio kršćanstvo i sklopio pakt s papom o nenapadanju, dotično preuzeo dužnost rješavanja sukoba bilo s kime mirnim kompromisom, hrvatski se narod odrekao silovite ekspanzije i teritorialnog osvajanja. Time se očitovao u njemu izvjestan idealizam, kao i etička nota njegova značaja, koja je postala

stalnom značajkom njegove poviestne kulture. Kršćanstvom su prožeta sva njegova ranija stvaranja. Tako gotovo svi stari pisani spomenici govore o tiesnim vezama predstavnika Hrvata s kršćanstvom, jer, ili su to izprave, koje navode darovštine hrvatskih vladara i knezova crkvi, biskupima i svećenstvu, ili su to nadpisi na crkvama, pobožnim zadušbinama ili nadgrobnim spomenicima. Kršćanstvu je služila umjetnost, pa su se gradile po gradovima veličanstvene crkve, a po selima, istina, male crkvice u hrvatskom stilu, ali u velikom broju, da svakom naselju budu što bliže. Kršćanstvu je konačno služila književnost, jer gotovo sve što smo iz onoga starog vremena baštinili, bilo to na latinskom, bilo to na staroslovenskom jeziku, bili su prievodi iz Biblije, životi svetaca, liturgijske knjige ili izvadci iz djela sv. otaca, a i po koja nabožna izvorna radnja. Kad bi htjeli dati jednim imenom značajku našem prvom kulturnom zbivanju, mogli bi reći, da je to bilo kršćanstvo.

Pomoću crkve, a napose suradnjom samostana, sređuje se u prvim stoljećima družtveni, gospodarski i pravni poredak u Hrvatskoj. Francuzki povjestničar Rambaud veli o kulturnom stanju Hrvatske u doba Tomislava, da je ona stajala na čelu uljudbe južnih Slavena. Tako se u početku započeto nastavlja u kontinuitetu i sustavno izgrađuje stara hrvatska kultura. Hrvatski vladari, savjetovani od biskupa i svećenstva, vladaju u kršćanskom duhu, a kao predstavnici naroda pribivaju crkvenim saborima. Jedan od njih, Zvonimir, obećava u svojoj krunitbenoj zavjernici, da će u Hrvatskoj uvesti tadanji novi kršćanski red i reforme, te da će poštivati slobodu ljudi. U hrvatskoj državi vladao je pravni poredak, bez kojega se uobće ne može zamisliti prava kultura, a zakoni se stvaraju u saborima sudjelovanjem vladara, svećenstva i velikaša, tadanjih predstavnika naroda. Kako je Rački temeljito dokazao u svojoj razpravi o unutarnjem stanju Hrvatske prije 12. stoljeća, da se ovdje njegovi dokazi ne ponavljaju, može se samo obćenito naglasiti, da je u Hrvatskoj bio uveden poredak i duh vladanja kao i u svim drugim državama na Zapadu.

Ako su značajke kulture stalnost (stabilitet), trajanje (kontinuitet) i napredak (progres), to se može kazati, da je stalnost u kulturi bila postojana, trajanje pak, pa bilo i na

malom dielu hrvatskog prostora, nikada nije bilo prekinuto, a napredak se, kao i kod drugih naroda, očitovao u težnji za koračanjem prema novim ciljevima i u traženju novih vrjednota, a to se nigdje ne postiže, pa ni kod nas, u jednoj uzpravnoj liniji, već dizanjem i padanjem, no su i kod padanja, ili kod trenutnog zastoja, težnje ostale uviek žive i nikada nisu bile prekinute. Moglo bi se dapače kazati, da su kod Hrvata bila življa nastojanja za kulturnim napredkom nego i za političkim djelovanjem.

Takvo djelovanje hrvatske poviesti i hrvatske kulture postalo je trajna baština hrvatskoga naroda do danas, pa je stoga bila zlonamjerna nakana beogradskih vlastodržaca, kad su htjeli u školskim knjigama bivše Jugoslavije zaključiti hrvatsku poviest godinom 1102., jer da je tobože s unijom s Ugarskom hrvatska poviest prestala. Ali da to nije istina, dokazuju činjenice, da je i poslije te godine djelovao hrvatski sabor i na njemu se nezavisno od Ugarske stvarali zakoni, a banovi stajali na čelu uprave i bili vojskovođe u ratu, a Hrvatska kovala svoj vlastiti novac. Pored toga balkanski dio Hrvatske nije priznavao ni sklopljene nagodbe s ugarskim vladarima, i tu su se hrvatski velikaši otimali obvezama ondašnje feudalnosti i htjeli vlastitim pravom na svome prostoru vladati, što im je većinom i uspievalo. Posebice su glavari moćne porodice Šubića (Pavao i Mladen) vladali na cielom prostoru do Drine kao nezavisni vladari s podpunim vrhovničtvom i kao takvi bili od stranih država priznati. Konačno se na balkanskom hrvatskom prostoru osamostalila banovina Bosna, i njezin vladar Tvrdko proglasio se kao nasljednik Krešimira kraljem Hrvatske i Dalmacije. Da je Hrvatska ne samo smatrana u teoriji, već da je stvarno i bila trajno nezavisna država, svjedoče činjenice, da su Hrvati nezavisno od Ugarske na Cetinu (1527.) izabrali Ferdinanda Habsburžkoga uvjetno za svojega vladara i da su dva stoljeća kasnije opet nezavisno od Ugarske (1712.) primili pragmatičku sankciju kao svoj državni zakon i priznali Habsburgovcima pravo nasljedstva u ženskoj lozi u svojoj državi. Ali još jedno treba spomenuti, da su pri sklapanju pakta s ugarskim vladarima (1102.) ovi primili posebnu obvezu o poštivanju samouprave hrvatskih gradova, i to na tako širokoj osnovici, kakvu, po mišljenju stručnjaka, nisu uživali drugi gradovi u Europi.

U njima je građanstvo nezavisno vladalo i uređivalo svoj pravni poredak na osnovu svojih statuta, koji još i danas zadivljuju svojim odredbama, kakva se vodila briga o svim javnim i posebničkim pravima i dužnostima građanstva.

Hrvatsko vrhovničtvo se nastavljalo iza komadanja sredovječne hrvatske države na dvama prostorima: u Dubrovniku u obliku gradske države, same sobom upravljane, i u Poljicima, brdskoj plemićkoj obćini, upravljanoj također po vlastitim zakonima (»Poljički statut«, u »arvaskom« jeziku napisan) i nikome odgovornoj.

Nije težko shvatiti, zašto se u doba Jugoslavije htjela neistina o prestanku hrvatske poviesti iza god. 1102. unieti u školske knjige. Htjelo se tako za hrvatsku djecu krivotvoriti poviestne istine i krivo ih upućivati, da su Hrvati za osam stoljeća bili nepoviestni, a dosljedno i nekulturni narod, a da se još pri tome neizravno iztakne, kako je srbska poviest završena istom godine 1459., kad je Srbija postala turski pašaluk, dakle da se srbska poviest nastavljala preko tri stoljeća dalje od hrvatske, premda poslije god. 1459. nema više ni traga ni glasa srbskoj državnosti sve do početka 19. stoljeća, dok se hrvatska državnost nastavlja i na smanjenom teritoriju i traje sve do 1918.

Iz naše poviesti možemo naučiti — a iz nje se kao iz prošlog izkustva prvotnih naraštaja dade uviek nešto naučiti, — da je hrvatski narod bio uviek u svom životu aktivan, bilo na političkom bilo na kulturnom polju, pa ako je na kojem njegovu prostoru i bila politička djelatnost višom silom prekinuta, da nije nikada bila prekinuta kulturna djelatnost, te da nije bilo ni jedne kulturne struje u svietu: religiozne, književne i umjetničke, prema kojoj ne bi hrvatski narod na svome slobodnom prostoru uzimao svoje stajalište i nastojao je prema svome duhu ostvariti.

Gledana iz perspektive sadašnjice, hrvatska prošlost pokazuje neprekinuti ritam poviestnog i kulturnog života. Iako joj kucaji nisu bili uviek jednako jaki, opet se pri tome opaža, da je i kod slabije političke dinamike — kada je zbog tuđega gospodstva kulturna djelatnost bila trenutno postala latentnom — obćeno uzeto, kulturni rad bio uviek živ, te se hrvatski narod prema svome broju i veličini ne treba skrivati ni pred

kojim drugim narodom u Europi zbog toga što bi kod njega volja za kulturnim stvaranjem bila malaksala. Nasuprot, može se s ponosom iztaknuti, da u nekim granama kulturnog stvaranja Hrvati ne zaostaju ne samo za sebi po broju jednakim kulturnim europskim narodima, već razmjerno ni za većima. Ako se hrvatska politička poviest ne može podičiti osvajalačkim djelima, jer za takve osvajalačke podhvate nije podesna ni naša zemlja, ni naš broj ni naš smještaj, a poglavito nije naš duh, a ono se može ipak kazati, da i u političkoj poviesti izbijaju jasne činjenice, koje dobivaju zbog svoga trajanja značaj zakona, da Hrvati nikada nisu htjeli tuđinu služiti, već su se uviek borili za slobodu i nezavisnost, i da su stvarno u neprekinutom kontinuitetu, pa bilo to i na malom prostoru, svoju nezavisnost i očuvali. Dapače i onda, kada su jačim silama pojedini krajevi bili odtrgnuti i tuđinu podlegli, oni su poduzimali na svoju ruku s pojedinih mjesta podhvate, u kojima se očitovao prkos neslomljive volje, da hoće da budu slobodni i nezavisni. Pod tim vidom se mogu i moraju shvatiti gusarske borbe neretvanskih, omiških i senjskih uskoka protiv presizanja Mletaka na hrvatski narodni životni prostor.

Naporedo s političkom poviešću stvarala se i kulturna poviest, i to većinom u gradovima na primorskom pojasu, a ne može se bez ponosa i čuđenja naglasiti, da je baš u Senju, izvikanom gradu uskoka, dakle gradu boraca, bila osnovana prva hrvatska tiskara i da je ondje već god. 1494., dakle prije 450 godina, bio tiskan glagoljski misal. Samo jedanaest godina prije ovoga senjskoga misala izišlo je prvo izdanje glagoljskog misala, čini se, po mišljenju stručnjaka, u Mletcima. Iz ovoga se vidi, kojom unutarnjom kulturnom težnjom su bili prožeti i u najtežim vremenima pioniri naše kulture.

Dalmatinski gradovi bili su u to doba pod Mletcima, osim slobodnog Dubrovnika. Iako je njihova samostalna politička djelatnost bila obustavljena, nije i duhovna, pa je i u njima bilo mnogo pisaca, koji su u okviru hrvatskog duhovnog stvaranja davali umjetnička i književna djela na hrvatskom jeziku i nastavljali kulturni kontinuitet, koji ide do danas. Dubrovnik pak, kao kruna hrvatskih gradova, znači posebno poglavlje u našem kulturnom Kozmosu, jer nitko kao on ne pruža dokaze, kako politička sloboda omogućuje i pospješuje i kulturno stvaranje. Može se dapače bez trunka preganjanja

uztvrditi, da su onako, kako je u doba Tomislava Hrvatska stajala u kulturi prva među južnim Slavenima, Hrvati u humanističko-preporodnom razdoblju (15.—17. stolj.) stajali prvi među svim balkanskim narodima, dapače prvi ili od prvih među svim slavenskim narodima u Europi.

Dolazkom Turaka jedan dio bosanskih Hrvata prihvatio je islam i postao tako spojka između ostalih Hrvata i iztočnog univerzalizma. Ali ako je time prestala njihova samostalna poviest, jer svoje narodne države nisu imali, bosanski muslimani su htjeli, da im Bosna bude autonomna i od njih upravljana. Što se pak tiče kulturnog stvaranja, ono nije ni tada bilo prekinuto. Oni doista nisu mogli crpiti kulturne poticaje sa Zapada, kao ostali dielovi Hrvatske, koji su ostali izvan turskog obruča, ali oni su bili uključeni u prednjoazijski univerzalizam, te su stvaranju u islamskom krugu dali i svoje doprinose, dok su opet na drugoj strani katolici s tog područja davali doprinose nabožnoj književnosti na hrvatskom jeziku. Ali je od toga mnogo važnije, da je i kod jednih i kod drugih ostala živa težnja za samoniklim stvaranjem, pa su tada nastale na njihovu području one divne tvorevine narodnih pjesama i pripoviedaka, stvorenih u klasičnom stilu i odabranom narodnom jeziku.

Isto tako na samostalnom dielu Hrvatske, u Panonskom bazenu, mora se spomenuti s ponosom borba hrvatskih velikaša protiv nivelirajućih nastojanja Habsburgovaca, koji su išli za tim, da okrnje hrvatsko vrhovničtvo. U tom odporu uz mnoge ostale padoše dvie velike žrtve, Zrinski i Frankopan, predstavnici tadanje političke Hrvatske. Isto tako treba naglasiti borbu hrvatskog naroda protiv kasnijih pokušaja Madžara, da mu nametnu svoju volju i ospore njegova vrhovnička prava. Pa dok je jedan od njihovih najiztaknutijih predstavnika otišao u svojoj imperialističkoj megalomaniji tako daleko, da je u doba najoštrije borbe izrekao misao, da on uobće na globu ne može naći Hrvatske, Hrvati su mu god. 1848. pokazali, da su oni bolji geografi od njega, jer su sa svojom vojskom znali naći glavni grad Ugarske.

Na kulturnom polju u panonskom dielu vršilo se stvaranje na svim područjima: književnim djelima na latinskom jeziku, kojim se služila ondašnja znanost, ali sa sadržajem iz

hrvatskog narodnog života, a djelomice i na hrvatskom jeziku, narodno odgojnim pravcem, kao i umjetničkim i narodnim pjesničtvom, te oblikovanjem umjetničkih djela s drugih područja, što dokazuju katedrale, crkve i divni velikaški dvorovi, te plastična i slikarska djela u njima.

Ilirskim pokretom usklađena je kulturna i politička djelatnost, pa je narod svojim književnim i uobće kulturnim preporodom svoje stvaranje dubrovačko-dalmatinskog doba iz prvoga humanističko-renesansnog preporoda sa središtem u primorskoj Hrvatskoj povezao s radom u novom središtu u panonskoj Hrvatskoj, a dva najveća pjesnika iz jednoga i drugoga doba ne samo da su duhovno i istom idejom bili povezani, već i na istom književnom djelu.

Na političkom području s ilirskim pokretom oživljuju sve one stare predaje, kad je hrvatska država sa središtem na moru obuhvatala cio primorski, dinarski i međurječni panonski dio, pa je sada i političko djelovanje naroda usmjerilo svoj rad u tom cilju, da se opet sve te negdašnje hrvatske zemlje ujedine, da budu slobodne i nezavisne. S ovim kulturnim prinosima iz dalmatinskog, bosansko-hercegovačkog i panonskog diela uključeno je u cjelinu naše kulture i stvaranje naše Istre. U njezinu stanovničtvu ključa živa hrvatska samoniklost, i ono je po svojim brojnim piscima, navlastito u posljednje doba, dalo dokaza liepe stvaralačke snage i našu književnost obogatilo brojnim djelima.

Sviet ide svojim tokom, a narodi sliede zakone od vjekova u njihovoj duši usađene, dok su pojedinci samo kaplje u rieci, koje se u tom razvojnom procesu izmjenjuju. Svaki pojedinac, i kad ne bi htio, dionik je one tajne unutarnje sile, koja narode pokreće.

U ovom velikom pokretanju književnici — osobito pjesnici — umjetnici i učenjaci dužni su dati svoje priloge i sudjelovati svojim stvaranjem u zbivanju vlastitog naroda, da se integrira poviest i kultura.

HRVATSKA NARODNA SAMOBITNOST

PREDGOVOR

U svim vremenskim zbivanjima hrvatskog naroda, pòsebice u njegovu kulturnom očitovanju, ogledava se u svakoj novoj epohi, ma koliko ona u sebi imala nešto svoga i posebnoga, ciela naša prošlost. Organska povezanost među naraštajima, biološka i duhovna, tako je očita, da je svaki naraštaj bio urastao u konkretnoj stvarnosti svoga naroda i da se i daleka prošlost očitovala u nizu razvoja sve do sadašnjice. Jedna živa napetost uviek je vezala djela sadašnjice s djelima prošlosti. Istina, ta poviestna sviest ne živi jednako u svakom pojedincu, niti u svakom staležu, ali je osnovna istina, da poviest razumije samo onaj, tko poviest stvara. Stvaraoci poviesti imaju najživlju poviestnu sviest u sebi.

Ovdje sam, govoreći o osobinama hrvatskog naroda, kušao iznieti ono, po čemu on nije drugima sličan, već se od drugih naroda razlikuje. Budući da čovječanstvo ne stvara poviest, već poviest stvaraju narodne individualnosti, to je bilo nuždno proučiti značajke i iznieti rezultate stvaranja za svaki narod, da se vidi, šta su pojedini narodi dali u tom ukupnom stvaranju čovječanstva.

U biću svakoga naroda zapaža se stalna pojava: napetost između njegove cjelovitosti, dotično duhovne substancialnosti, i njezina očitovanja u članovima naroda. To je dalo povoda mnogim nesporazumcima kod nas, jer se pitalo, u kojim se dielovima zajednice zapravo nalazi prvotna narodna substancialnost. Kada se pak prouči bolje to pitanje, vidi se, da su svi nesporazumci samo prividni, jer kako pojedini organi u prirodnom organizmu nisu građevni dielovi, iz kojih je organizam izgrađen, već samo kondenzacija njegove cjelovitosti — tako je oko cieli organizam za primanje svjetlosti,

uho cieli organizam za primanje glasa, probavni organi cieli organizam za asimilaciju hrane — onako i staleži kao i pojedinci u narodnoj zajednici nisu dielovi o sebi, već organi, koji djeluju kao organska cjelina i vrše duhovne funkcije za cielu zajednicu, kojoj oni kao članovi pripadaju. Takovim razčlanjenjem na organe dobiva zajednica svoju strukturu u staležima, koji se kao članovi cjeline međusobno popunjavaju, čime narod postaje posebno družtveno tielo svoga oblika.

Četiri su momenta nuždna, da se može izgraditi struktura zajednice: 1. jedinstvo udesnog prostora; 2. jedinstvo duhovnog sadržaja, koje u svim članovima živi; 3. slična etnobiološka krvna građa i 4. razčlanjenje toga sadržaja u životnoj povezanosti određene strukture po staležima i članovima.

Prema tim uvjetima ne može se narod izraziti imenom kolektivnosti, jer kolektiv nema organskog sklopa, dotično nema zajedničke duše, jer je kolektiv trenutna slika množine, oblikovane u organizaciji, a narod ima svoju substancialnost, koja se očituje u svako vrieme i u svim stiležima i pored svih izvanjskih promjena oblika. Kako pak jednakosti u prirodi nema, a iz nejednakosti se opet stvara nejednakost, tako se narodna substancialnost mora očitovati u hierarhiji, jer ona je nuždna posljedica nejednakosti članova.

Iz te duhovne substancialnosti izgrađene su objektivne značajke svakoga naroda, i iz njih je stvoren etnos, koji se u najnovije doba očitovao u narodnosti. Po svojim vlastitim značajkama, objektivnim, kao i subjektivnim — volji, sviesti i osjećaju — razlikuje se narod od naroda i svaki uzima svoje posebno mjesto, izgrađuje svoju poviest i stvara svoju kulturu.

Sve te momente kušao sam prikupiti i njima dokazati, da je hrvatska nacionalnost nezavisna i izvorna, i kao samobitna posve drugačija od svake druge nacionalnosti na jugu, pa da prema tomu hrvatski narod ima na osnovi narodnog samoodređenja sva prava, što mu kao narodu pripadaju.

Jedan od objektivnih momenata narodne samobitnosti — i to jedan od najvažnijih — jest vlastita kultura. Zato sam ovdje i obradio taj momenat, problem hrvatske kulture, i kušao utvrditi, u čemu se ona sastoji i koje su joj poglavite značajke, pa da se vidi, da, kako ne postoji jedinstvo naroda ovdje na jugu, ne može postojati ni jedinstvena kultura, već da hrvatska kultura ima nešto svoga i posebnoga, čime se od svake druge razlikuje.

PROBLEM HRVATSKE KULTURE

Kada je rieč o problemu hrvatske kulture, treba riešiti tri pitanja: prvo, što je kultura i kako je nastala, drugo, u čemu se sastoji hrvatska kultura i koja joj je jezgra i sadržaj, i treće, tko je stvaralac kulture: pojedinci, stalež ili ciela narodna zajednica.

Da se na ova pitanja odgovori, treba odmah naglasiti, da je kultura stara onoliko, koliko i čovjek, te da se čovjekom započela.

God. 1930. našli su iztraživači u Mongoliji, vanjskom Kitaju, dakle u zemlji, kojoj je tisućljetna stara kultura bila više puta zasuta i uništavana od unutarnjih i vanjskih neprijatelja, duboko pod zemljom ostatke kostiju čudna izgleda: lubanje s velikim očnim šupljinama, sa sirovim i neugladenim zubima, te neizgrađenim podbradkom. Starost tih kostiju računa se na jedan milijun godina. I na Javi su našli prije toga sličan kostur, kome su dali ime Pithecantropos Javanensis, t. j. majmun-čovjek s Jave. Ostatcima pak ovih kostiju, nađenih u Kini, dali su ime Sinanthropos Pekinensis t. j. Pekinski kina-čovjek. Pitamo se, zašto je uzeto, da te kosti potječu od čovjeka, i nije li to možda bila presmjela tvrdnja, kada je lubanja po svome izgledu i građi više sličila majmunu nego čovjeku. Na to je pitanje odgovorio katolički učenjak Abbè Breuil iz Pariza, paleontolog svjetskoga glasa, koji je riešio zagonetku tih kostiju. Učenjak je odgovorio, kad je proučio sve nađene stvari do lubanje, da su te kosti zaista ostatak čovjeka, ma koliko njegova fiziognomija bila današnjem čovjeku daleka i strana. To svoje mišljenje obrazložio je učenjak time, da je taj Sinanthropos prema onome, što je od njega nađeno pod zemljom, upotrebljavao vatru da peče divljač i da su kod njega nađeni ostatci izkresana kremena, kao i to, da su zapaženi na jelenovim rogovima neki svrsi-

shodni urezci, te da je upotrebljavao i jelenovu lubanju kao posudu. Ukratko, onaj daleko prije Neandertalskog čovjeka živući Kitajac bijaše zaista čovjek, jer je posjedovao kulturu, ma koliko ona bila primitivna. Na tome prvom stupnju čovječjega razvoja sadržaj se kulture očitovao ponajviše u njezinoj tvarnoj strani, naime u svrsishodnom nadvladavanju tvari.

No da je osim tih materialnih znakova bilo kod primitivnih ljudi i drugih znakova kulture, prvenstveno vjerskih očitovanja, to nam dokazuje etnologija. Kod toga treba iztaknuti bitnu istinu, da je kultura značajka čovjeka, jer životinje nemaju kulture. Ostatak one kinezke lubanje bez sumnje spada čovjeku, a ne majmunu, jer se dokazalo, da je imao kulturu, pa iako se ta kultura sastojala jedino u tome, da je poznavao vatru, da se služio primitivnim oruđem da njime od jelenovih rogova napravi šibke, a od lubanje posudu za piće.

Od toga početka do danas dug je put kulture, ali je uviek njezina značajka bila ista, da je čovjek nadvladavao tvar i da je njome očitovao svoj duh u pravcu višega savršenstva, jer bitni uvjet svake kulture jest napredak. Predpoviest nas dalje uči — a to potvrđuje i etnologija — da su sve kulture pored nadvladavanja tvari imale i duhovnu stranu, pa da su ljudi uviek u svojim duhovnim očitovanjima gledali preko groba, čime su nastojali iztaknuti vriednost, smisao i opravdanje prolaznog života.

Vrlo je važno naglasiti, da se i u onom primitivnom stanju vriednost života promatrala kao put i sredstvo za drugi život, za život preko groba. Život u sebi, t. j. u svojoj biološkoj emanaciji, ili nije bio cienjen, ili je bio cienjen negativno. A ako je bio cienjen, uviek je bio cienjen samo kao put, upravljen preko groba. Dokaz najbolji, da je od najprimitivnijeg čovjeka do danas život bio smatran u dvostrukom svojstvu, prolaznom — tjelesnom, i neprolaznom — duševnom. Ovo je također važno iztaknuti, da je čovjek iz predpoviesti, ako je ostavio kakove dokaze o svome kulturnom djelovanju, u njima primitivno očitovao svoja vjerska shvaćanja, a navlastito to, da je vezao svoj život i udes svoga života za nešto nadnaravno.

Život čovjeka prema tome krije u sebi jednu transcendentalnu dimenziju, kako to filozofi izrazuju, koja proizlazi i

od sebe i ima udjela u nečemu, što nije vidljivo i što stoji iznad njega. Religija, misao, spoznaja, volja, estetski osjećaji idu u okvir te netjelesne dimenzije. Tako život znači u tom smislu više nego život, t. j. on znači ono, što je u njemu imanentno i što od njega ostaje neuništeno. Te vitalne i potom subjektivne **unutarnje organske funkcije, koje ostvaruju objektivne zakone, a koje imadu u sebi sposobnost za postignuće nadživotnih zahtjeva, čine kulturu.** Ti nadživotni zahtjevi bili su uviek izvor svake kulture. Zato su kod svakog naroda i u najprimitivnije doba čovječjega razvoja bili prvotno vezani uz neku ideju spasa. Bez te ideje uobće nije bilo kulture. Uzrok pak toj ideji spasa, dotično religioznoj ideji, nalazi se u spoznaji čovjeka o vlastitoj slabosti, nesavršenosti i ograničenosti, kao i o relativnosti i prolaznosti svih stvari. Iz tih spoznaja niknule su želje i težnje za traženjem absolutnog, vječnog i neprolaznog, po kome bi i sam postao neumrlim. Želja za neumrlošću bitni je elemenat ciele poviesti čovječanstva, a iz te želje niknula je i ideja spasa, da se njome iz tjelesne prolaznosti i umrlosti prieđe u neumrlost iza groba. To je bio život duha.

No kako čovječji život ima dvie strane, jednu biološku, a drugu duhovnu, to je on dvostrukim silama upravljan. U prvom redu kultura ne može biti izključena iz vitalnih zakona života, jer čovjek ima i svoju biološku stranu, kojoj je od česti podložan, pa iz toga sliedi, da i život treba da bude kultura, a isto tako treba da i kultura bude život. Nekultivirani život je barbarstvo, a život bez duha je animalizam. Uslied toga je dužnost svakoga pojedinca, da nastoji u životu ostvariti glavne uvjete kulture: istinito, liepo i dobro. No ostvarena djela samo su adekvatan izraz težnje duha u trenutku zamišljaja, a možda i u prvim početcima iza izvršenja, inače, kako je život u neprekinutom razvoju, a k tome još stoji pod utjecajem duha vremena, nastaje brzo ciepanje staroga i djelomično stapanje s novim, iz čega niču nove spoznaje, stvaraju se novi sadržaji i novi oblici života.

Nauka na pr., kojoj je cilj istina, mora često izpravljati i nadopunjavati jučerašnje rezultate, a sutrašnja će izpravljati današnju, pa i ondje, gdje uviek ne usavršava, postignuta istina je samo korak za nove istine. U kulturi su objektivirane unutarnje težnje duha, koje su, prema prilagođivanju novim

unutarnjim i vanjskim stvarnostima, uviek u promjeni, jer kultura nije statička i ne može biti, već dinamička, pa se stari oblici i sadržaj ne smiju uzeti kao zaključne posljedice, već kao stepenice, sredstva i putovi za nešto novo, bolje i savršenije. Istina je pak u sebi vječna i transcendentalna. Premda ju čovjek po svom nesavršenom biću može samo od česti postignuti, ipak je borba za istinu bila i ostat će uviek znak kulture. No kako svaki pojedinac, kao i svaki narod, ima svoj duh, to svaki ostvaruje istinu na svoj način i sa svoga stajališta. Ali su svi narodi i svi pojedinci nuždni kao sredstvo Providnosti za dobivanje istine. Ako pak svaki narod ostvaruje jedan dio vječne istine, i na svoj način, onda i kulturna ideja ima toliko variacija, koliko imade subjekata stvaranja.

Ovoliko kao uvod o pojmu kulture, a sada idimo na poviestni razvoj same kulture.

Rieč je kultura latinskog izvora, onako isto, kao što je rieč civilizacija, a prvotno je rieč kultura označivala djelovanje čovjekovo, da ratarstvom podloži sebi prirodne sile i upotriebi ih na svoju korist. Prema tome je pojam prvotne kulture bio svrsishodan umni rad u cilju gospodstva čovjekova nad prirodom, a taj prvotni pojam kasnije se analogijom prenio i na borbu čovječjega duha za ostvarivanje objektivnih vrjednota dobra, istinita i liepa.

Čovječji duh je dao od sebe spontano bezbrojne vrjednote, koje su konkretizirane u religiji, nauci, filozofiji, estetici i pravnim nazorima. Te vrjednote, jedanput stvorene, postale su od subjekta tvorca nezavisne, i po njima se čovječji duh u izvanjem svietu na neki način vidljivo objektivirao. Ali u tom istom trenutku njegove objektivacije započinje se prava tragedija kulture; naime tvorac-čovjek u svojim vlastitim djelima, a u odnosu sa zamišljenom idejom, vidi svoju nesavršenost, jer istom što su djela stvorena i u njima bila ostvarena spontana težnja njegova nastojanja, postalo mu je očito, da je djelo ostalo daleko iza onoga, što mu je pri zamisli i u doba stvaranja lebdjelo pred očima i za što je ulagao sve svoje napore. Između svoga zamišljaja, kao ideala, i ostvarenoga djela, kao rezultata, bio je velik razmak.

Po tvorevinama svoga duha, a po nesavršenstvu svoga tiela kao mediuma, čovjek je kušao stvoriti nove oblike života i svoje spoznaje istine ostvariti u religiji, nauci i filozofiji, a shvaćanje liepa u tvari i — posredovanjem jezika — u umjetničkoj književnoj tvorevini, ali je sve to ostalo daleko od onoga, što je htio dati. Zato čovjek stoji u neprestanoj borbi sa samim sobom; pa ma koliko je u trenutku stvaranja mislio da je došao do istine, a u ostvarenju estetskoga da je dao najljepše i najbolje, dapače kojiput i trenutno bio uvjeren, da je to dao, njegovi ideali uslied vlastitog nesavršenstva, te novog ukusa, nisu ipak mogli u cielosti biti ostvareni.

No koliko se u tim neprestanim borbama subjekta sa samim svojim stvaranjima vidi nesavršenstvo čovjeka, mora se ipak pravo ocieniti ta prometejska borba njegova s prirodom i sa samim sobom, jer te borbe pružaju najbolji dokaz, da su sile duha uviek žive i da svaki život čini neku posebnost u sebi autonomnu, ali podloženu promjenama i razvoju. Istine su vječne i nepromjenjive, ali svaki pojedinac, kao što i svaki narod, prema svojim osobinama i prema svome duhu ima mogućnost dobivanja izvjestne istine, dotično zapravo svaki dobiva svoju istinu, koja ne mora biti uviek konačna.

Bitno je kod ovoga iztaknuti, da se u tom dualizmu borbe između duha i prirode nalazi prava ideja kulture. Ona nije drugo, nego put duha u cilju ostvarenja ideala, ali prvotno u svezi s metafizičkom istinom, kao s idejom spasa. Postizavanje toga cilja vrši se preko objektiviranih očitovanja: religije, nauke, umjetnosti, filozofije, književnosti, družtvenih oblika i pravnih uređaja. Ti proizvodi duha, uslied daljega razvoja života i novih spoznaja istine i novog ukusa, ostali bi okamine i često opreka samome duhu, kad ne bi on u borbi s njima, dakle sa samim svojim ranijim stvaranjem, nastojao dati nešto bolje i savršenije. Tako čovjek, sviestno ili nesviestno, mora voditi borbu sa samim sobom i s ranijim svojim tvorevinama. Kako ta borba ne može biti nikada gotova, jer ideali duha ne mogu do kraja nikada biti ostvareni, to su čovjekova nastojanja urezana u vremenu, dakle u poviesti, kao tragovi tih kulturnih napora. Poviest, dotično predaja, bitni su dakle uvjeti za poznavanje kulture svakog naroda. Svaka kultura u cielosti uzeta mora imati svoju predaju, jer ukoliko je kultura narodna, a narod se sastoji od prošlih i sadašnjih i bu-

dućih naraštaja, to onako, kako postoji u rasnom i bioložkom sklopu naroda, tako i u duhovnom njegovu stvaranju mora postojati izvjestna neprekinutost u svim fazama njegova razvoja.

Kod ovoga treba naglasiti utvrđenu istinu, da su nepoviestni narodi bili u isto doba i nekulturni narodi, pa da nema uobće na svietu ni jedne kulture bez sviesti prošlosti. Kultiviran pak čovjek osjeća, ma na kojemu se području njegov duh očitovao, bilo da usavršava staro, bilo da u duhu staroga stvara nešto novo, da je sve to međusobno povezano i da se sve to vrši u okviru njegove narodne kulture. Zato i kod ovoga trajnog očitovanja duha u vanjskom svietu i pokraj svih mogućih diferenciacija i vremenskih razlika, duh čovječji ostaje uviek cjelina, a sva njegova mnogovrstna duhovna stvaranja nisu drugo, nego putovi i faze, po kojima je duh kročio u vremenu od sebe u cilju izvanjeg objektiviranja, pa se opet njemu povraćao, da se u ponovnom zamahu i u novom obliku još jače očituje, ili da u klonulosti počeka novo doba unutarnje napetosti i svoga poslanstva.

Ovdje treba, kad je govor o pojmu kulture, razčistiti još jedno pitanje, koje su najprije pokrenuli Niemci, a onda smo ga preuzeli i mi, naime, treba osvietliti razliku između pojmova kulture i civilizacije. Kod nas pojedini pisci u izticanju razlika između ta dva pojma idu tako daleko, da tvrde, da zapadnoeuropsko stvaranje nije drugo nego civilizacija. Štoviše, neki idu i tako daleko, da i samom kršćanstvu daju značaj civilizacije i tako mu osporavaju značaj kulture.

Da Niemci, koji su prvi razlike između ta dva pojma počeli izticati, nisu sva duhovna stvaranja na Zapadu mogli ubrajati u civilizaciju, posve je očito, jer se njihova duhovna kultura razvila najvećim dielom u okviru, na osnovici i u sintezi te zapadne kulture, uključivši ovamo i primanje kršćanstva, pa kada bi sve to ubrajali u civilizaciju, onda bi zaniekali najveći dio i svoje vlastite kulture. Stoga Niemci — od kojih je ta pojmovna podjela potekla — daju, kako će se ovdje vidjeti, rieči civilizacija neko drugo značenje, no što bi joj ti tobožnji ideolozi htjeli kod nas dati. Zapravo Niemcima je kod izticanja razlika između te dvie rieči lebdjela pred očima u prvome redu razlika između francuzkog shvaćanja

civilizacije i svoga vlastitog shvaćanja rieči kultura. Niemci su uzeli rieč kultura, da njome označe veći dio onoga, što Francuzi shvaćaju pod rieči civilizacija, ali ne sve. Niemci su prema svome iztraživalačkom duhu išli za diferenciranjem i produbljivanjem tih pojmova, pa su rieč kultura ograničili na viša duhovna stvaranja, dok Francuzi taj viši pojam duhovnog stvaranja ne izključuju, no su ga uklopili zajedno s drugim tekovinama kulture u pojam civilizacije, pa bi po njima pojam civilizacije bio ekvivalenat družtvenog stanja jednog naroda.

Te su pojmovne razlike primili od Niemaca slavenski narodi. No dok u Banskoj Hrvatskoj prevladava njemačko shvaćanje, u Dalmatinskoj Hrvatskoj upotrebljava se još i danas obilno rieč civilizacija prema romanskom shvaćanju. Osim Romana pojam civilizacije u francuzkom shvaćanju uzimaju Englezi i Holanđani.

Rieč kultura po njemačkom shvaćanju značila bi ono stvaranje, što dolazi iznutra, naime to bi bile tvorevine duha, a rieč civilizacija označivala bi sredstva kulture, kao tehniku, materialno usavršavanje izvanjeg života, nadvladavanje tvari, prostora i vremena. Sposobnost pak stvaranja stila prelazi snagu civilizacije, jer u stilu se očituje sklad između narodnog duha i prirode, iz kojega potječe sve: najveće — monumentalna djela — kao i najsitnije — ornamentika, ali sve to organski povezano prema unutarnjim zakonima i u vezi s duhom svakog naroda. Civilizacija uvjerava logikom svrsishodnosti i pruža svakako izvjestnu ljepotu, ali ona govori razumu, a ne duši. Francuzima, kao i ostalim romanskim narodima, te rieči nisu opreka između višega i nižega, već samo utoliko, što rieč civilizacija obuhvata oba pojma; ona ima dakle neko šire značenje, no što joj ga Niemci hoće da dadu. Bez civilizacije Francuzi ne mogu pojmiti kulturan narod, dok Germani o civiliziranom narodu, ali bez vlastite kulture, govore s omalovažavanjem. Civilizacija se prema njemačkom shvaćanju može prenositi, kultura niče iz vlastitog naroda, ili se prima prema vlastitom duhu odabirnom asimilacijom tuđih kulturnih elemenata, ili simbiozom s njima. Kultura je posljedica vlastitog rada, narodne predaje i vlastite narodne vrste. Da se stvori kultura, treba cieli čovjek sa svim duševnim snagama. Civilizacija se rađa u glavi, a širi se

obrazovanošću, pa je ona u bitnosti stvar shodnosti i navike, dok se u kulturi očituje dio vlastite osobnosti i ostvaruju ćudoredna načela. Zato u kulturu idu u prvom redu religija, etika i estetika.

Oprêku između pojmova kulture i civilizacije prvi je definirao W. Humboldt. Po njemu je civilizacija očovječenje narôdâ u njihovim izvanjim uređajima i s njima u vezi stojećim unutarnjim mišljenjima, dok kultura dodaje tom određenju nauku i umjetnost. Civilizacija dakle po Humboldtu znači uljuđenje i moraliziranje čovjeka, dok se nad time diže nezavisan stvaralački duh. Humboldtovo shvaćanje se poklapa s naziranjem tadanjeg njemačkog novog humanizma. Te razlike Humboldtove između ta dva pojma još jače su iztaknuli njegovi nasljednici. Za Nietzschea je na pr. civilizacija ideal čovjeka iz čopora, dok najveći momenti kulture počivaju na snazi i tvorevinama najslobodnijih i najsmjelijih ljudskih priroda.

Kako se iz ovoga vidi, shvaćanje rieči civilizácija i kultura nije ni kod Niemaca bilo uviek isto, jer Humboldt na pr. ubraja u civilizaciju moraliziranje čovjeka, a to ipak nije neka materialna stvar, niti tehnika, već ono preobrazuje čovjeka u njegovoj nutarnjosti. Nietzsche je te razlike još jače od Humboldta iztaknuo, pa redom drugi iza njega, dok one nisu dobile ono značenje, koje danas imaju, i dok nisu postale antitezom između francuzkoga i njemačkoga shvaćanja. Tako su Niemci uzeli za oznaku kulture ono, što Francuzi izražavaju riečju civilizacija, ali samo onu duhovnu stranu francuzkog shvaćanja. Kako će se pak ovdje vidjeti, rieč civilizacija obuhvata kod Francuza većim dielom ono, što Niemci uzimaju za pojam kulture.

Rieč civilizacija za Francuze je paladij za njihove nacionalne ideje, a ujedno jamstvo sveljudske solidarnosti. Svaki Francuz razumije tu rieč i ona jednako razplamsava gomile, kao i intelektualno stvaranje. U francuzkim predpoviestnim nalazištima, u Centralnom masivu, u Pirinejima i Bretagni, vide se u urezcima po zidovima spilja još iz kamenog doba napori ljudskoga duha, ili vizije ondašnjih ljudi, ostvarene u ilovači, koje će ostati i onda, kad ne bude više ni sjaja Rima ni Pariza, jer priroda preživljuje čovjeka. Onaj izbrušeni predpoviestni šljunak, oni bivoli od ilovače, kamene sjekire i

urezci slika po zidovima pećina, predstavljaju nepoznate umjetnike iz predpoviestnog doba, tadanje Rodine i Meštroviće, a svi oni potječu od istoga duha, koji je kasnije sagradio egipatske piramide, uklesao veličanstvene reljefe na Parthenonu, sagradio Koloseum i Petrovu crkvu, divne gotske katedrale, Eiffelov toranj, morske željezne kolose, vestfalske strojarnice, leteće strojeve, krugoval i bezžični brzojav. U svim tim tvorevinama djeluje ista stvarajuća snaga čovjeka. Lovac i pastir, seljak i osnivač države, izumitelj i tehničar, iztraživač i umjetnik, pisac i pjesnik — svi oni zajedno rade na podizanju čovječanstva. Ta ista sila stvorila je kraljevstvo čovjeka u borbi s prirodom. Sva ta djela su sluge iste snage i iste misli.

U francuzkom selu Eyziesu, nedaleko od spiljskih nalazišta u Bretagni, podignut je spomenik palim Francuzima u svjetskom ratu s nadpisom: »A tous ceux qui sont morts pour la civilisation« (Svima, koji su pali za civilizaciju). Rieč kultura, kaže njemački pisac Curtius, koji taj nadpis donosi, ne nalazi se ni na jednom njemačkom spomeniku, a sigurno — mogli bismo mi dodati — ni ovdje kod nas. Jedino Francuz može svoja najsvetija dobra izraziti riečju civilizacija.

U Francuzkoj se poklapa kulturna ideja s nacionalnom, pa nacija kod njih ne znači samo poviešću, jezikom i državom stvorenu životnu zajednicu, već se njome izražava i povezanost Francuza s kulturnom idejom. Iz te povezanosti nacionalnog osjećaja i kulturne ideje tumači se shvaćanje i uvjerenje Francuza o prvenstvu Francuzke u svietu, i zato su oni svoju ideju u doba francuzke revolucije htjeli prenieti u Europu kao oslobodilačku kulturnu ideju. Civilizacija je za Francuze ne samo nadvladavanje sirove prirodne sile, već i poboljšanje čovječjih prilika. Pojam civilizacije kod Francuza je vezan uz nacionalnu sviest, uz pojam čovječnosti, uz narodnu cjelinu, uz totalitet svih životnih područja. Francuzki osjećaj civilizacije je sviest kontinuiteta; ona znači napredak i usavršavanje, ali u još većoj mjeri povećavanje već stečene baštine, zato civilizacija predstavlja duševnu glavnicu. Za Niemce je kultura idealni zbroj stvarajućih djela duha, za Francuze sticanje, usavršavanje i prenošenje jednoga kulturnog blaga.

Pokupivši sve zajedno što je kazano o francuzkom shvaćanju civilizacije, moglo bi se izvesti iz svega, da se kod njih riečju civilizacija označuje ukupno družtveno stanje jednoga naroda, dotično ukupnost njegova življenja i djelovanja. Način pak življenja i djelovanja posljedica je ovih činilaca: 1. ćudorednog života, 2. umnog života, 3. materialnog života, 4. političkodružtvene organizacije. Iz svih tih momenata izgrađen je etnografski pojam naroda, pa kako svaki narod razvija ovu ili onu stranu navedenih značajka jače ili slabije, dotično kako je po svojim duhovnim osobinama sklon ovoj ili onoj značajki, tako su i civilizacije među narodima različite. No uglavnom, ma koliko te razlike postojale, i ma koliko napredak kod jednih kročio brže, kod drugih sporije, ipak u sveljudskoj zajednici postoji solidarnost među njima, pa se civilizacije na svietu ne izključuju već popunjavaju.

No za dokaz, da misaoni pojam rieči kultura nije kod Niemaca sa spomenutim značajkama završen, donosim ovdje mišljenje o kulturi dvojice Niemaca, od kojih je drugi još na životu. Prvi je A. Hettner, jedan od najjačih kulturnih geografa, koji je definirao kulturu kao »skup svih duhovnih i materialnih dobara jednog naroda, te njegov smisao za organizaciju«. Po ovoj definiciji se vidi, da pisac pod kulturom razumieva i materialna dobra, posebice smisao za organizaciju, dotično za stvaranje države, bez koje se viša kultura ne može razvijati.

Drugi je sociolog Hildebrandt Boehm, možda jedan od najvećih naučnih teoretičara o narodu među Niemcima. On o razlici kulture i civilizacije piše ovako: »Mi ne možemo kulturu zamisliti odieljeno od naroda, jer je narod praizvor i korien svake kulture. Mi znademo, da su u narodu priroda i duh uzko povezani, a kako nas poviestno izkustvo uči, narod može u punoj snazi istom dotle rasti i uspievati, dok u njemu živi zakon duha«. Dalje nastavlja: »Njemačko se mišljenje od dugo vremena ozbiljno napreže, da pojam kulture odieli od pojma civilizacije, pa je civilizaciju smjestilo u područje tehničkog napredka, koje se svršava u racionalizmu i kod širokih gomila, dok bi kultura imala ostati u okviru organskog duhovnog života. Trebamo tu težku i u svakom pogledu neprovedivu podjelu pustiti u miru i iztaknuti, da samo stvaranje velikih umjetničkih djela, iztraživanja u nauci, te druge umne tvorevine još ne daju kulturu. Svaka kultura treba da ima svoj zatvoreni prostor, u kojemu je udomaćena i gdje nalazi odziv; kultura treba iznad svega svoj duševni prostor. Tko o narodnim posebnostima, kao i o vezi između naroda i kulture, ne vodi računa, nalazi se u zabludi, a tko vodi računa, on se mora čuvati od pretjeranog suzivanja i cjepidlačarenja u pojmu kulture, i od odjeljivanja pojma kulture od civilizacije. U stvari je ona, t. zv. obćesvjetska civilizacija, koja se spominje pod imenom amerikanizma, isto tako izražaj narodnih posebnosti, kao i svaka druga kultura. Istina, ne može se zaniekati, da moderna tehnika i druge glavničarske sile djeluju na niveliranje naroda, čime su ugrožene unutarnje osobine narodnih bića; ali ako pogledamo na oblik i izradbu strojeva, lokomotiva, motora i drugih tehničkih sredstava, vidjet ćemo, kako su u svakom od njih i pored svega tehničkog niveliranja upečaćene i nacionalne razlike, kao pravi izražaj različitog narodnog duha. Štoviše, i u samoj univerzalnoj katoličkoj religiji, koja po svojim univerzalnim istinama nema razlika, ipak se u vanjskom očitovanju religioznog života zapažaju razlike među narodima«.

Te razlike mi ovdje dobro zapažamo između hrvatskog i slovenskog religioznog očitovanja, pa se i religiozni život kod Hrvata razvija u duhu idealizma, dok se kod Slovenaca nisu ni kod toga mogle izbrisati u njihovim strankama materialno-realističke crte njihova narodnog značaja.

Uporedivši sve što je rečeno o biću i razlici kulture i civilizacije, moglo bi se konačno zaključiti to razlaganje ovako: u kulturi dolazi doista do izražaja duša naroda, no ona ne mora izostati ni u civilizaciji, ukoliko civiliziran čovjek primljena dobra znade stapati sa svojim duhom. Tako kultura može u svemu biti, a i ne biti; ona može biti u civilizaciji, u razkošu i siromaštvu, u nauci i proizvodnji. Obrtnik i seljak mogu stvarati kulturna djela, ako dušom izgrađuju svoje male radove, isto onako kao i umjetnik, kad stvara velika djela. Kultura je kao i duša, lična osebina stvaraoca, ali uviek u vezi s narodnim duhom. Nije kultura samo zato — kako ju je definirao jedan od naših ideologa — da učini ljudski život udobnijim, jer je to baš znak civilizacije, već se u kulturi očituju napori duha u nadvladavanju prirode i nadvladavanju samoga čovjeka u pravcu usavršavanja sama sebe prema vjer-

skim, ćudorednim i estetskim načelima. Cilj kulture nije samo stvaranje udobnosti, već i ostvarivanje nečega, što leži kao zakon u čovječjoj duši, a što ne mora biti uviek vezano s udobnošću. Ovo je vrlo često posljedica muka i napora i za vrieme stvaranja i poslije toga, ali kod toga ne mora nedostajati zadovoljstvo s postignutim ciljem.

Sada bi trebalo odgovoriti na drugo pitanje, postavljeno na početku ovoga razlaganja: u čemu se zapravo sastoji narodna hrvatska kultura, koji joj je sadržaj i po kojim se zakonima razvijala, a još se i danas razvija. Prije odgovora na to pitanje treba potražiti iskon našega kulturnog stvaranja, a to je vezano uz postanje samoga naroda, kada su se u njemu počela javljati prva kulturna očitovanja. Da su se oni prvi znakovi kulture počeli očitovati u sirovom i neuglađenom stanju, posve je jasno, ali uza sve to oni su krili u sebi snage, koje su se kroz tisuću godina i u bezbroju različitih oblika očitovale.

Ti prvi utisci bili su pokrenuti od narodnoga duha, koji je kroz sve poviestno vrieme i uza sve promjene ostao očuvan i u djelima vidljiv. Prema svome duhu već u predpoviesti počela se najprije oblikovati prvotna samoniklost, a to je stajalo izvan poviesti i bilo je prije poviesti. Narod pak možemo vidjeti samo pod zakonom poviesti, pa premda narod, istina; vuče korien iz onog prvotnog još nepoviestnoga sloja, on se ostvaruje samo u poviesti.

Već sama riječ »narod« nije bila prvotna oznaka za one praiskonske skupine, jer riječ narod označuje stupanj, kada su one predpoviestne mase fiksirale svojim djelima u vremenu svoj zajednički narodni duh i značaj. Pojam naroda nije nešto nepromjenjivo, ma koliko se u njemu očitovao isti narodni duh, jer očitovanje toga duha samo je u svojoj jezgri nepromjenjivo, dok svaki naraštaj i po svome radu i po stranim utjecajima i prema duhu vremena izvršuje to očitovanje drugačije, drugačije i po obliku, i po sadržaju, i po snazi. U ovome dolazi do izražaja sklad između individualnoga i kolektivnoga. Narod je stoga samo u tom smislu nepromjenjiv i bezvremen, dok se u vremenu mienjaju njegova očitovanja prema vlastitom radu, duhu vremena i tuđim utjecajima. Svojim prinosima, urezanim u vremenu, sazrieva narod u poviestnu osobnost. Poviestni pak narod, koji se utvrdio na etničkoj osnovici, stvarno je kao osobnost kontinuum, t. j. on je povezanost, koja neprekinutim radom naraštaja nadvladava vrieme i očituje se kao poseban član u obitelji čovječanstva, ostvarujući svojim kulturnim radom dio vječne istine kao svoju istinu. Svi naraštaji, uza sve nove prinose, svoje i tuđe, predstavljaju jednu cjelinu, jer svaki novi naraštaj, preuzimajući baštinu i ciljeve starih naraštaja, ne preuzima ih sliepo, već ih prerađuje i prerađene novim prinosima ostavlja drugima iza sebe.

Tako žive naraštaji i pojedinci kao baštinici svoje narodne i svoje vlastite prošlosti. Kako se pojedini problemi jedan iz drugoga iz prošlosti logično razvijaju i kako se učinak i protuučinak izmjenjuju, te iz množtva poviestnih ideja, sada ova, a sada ona, prema potrebama vremena, dolaze na površinu i ostvaruju se u životu, tako se razvija i osobni život pojedinaca i njegov sadržaj prema tim baštinjenim idejama i strujama vremena. No proces primanja tuđih elemenata ima svoje granice, iako u mnogo slučajeva vrlo daleke, i čovjek ne može živjeti protiv svoje vlastite prirode, Hrvat protiv hrvatstva, ako ne će da ubije etičnost u sebi i da bude renegat.

Pitanje je, kada su i gdje su Hrvati počeli davati od sebe prve iskonske utiske svoga duha. Obično se uzima, da je njihova pradomovina, kao i ostalih Slavena prije nastupa u poviesti, bila u jednom području na prostoru između Visle i srednjega Dnjepra, oko rieke Pripeta, posebice u Rokitnim močvarama[1]. Ovaj posljednji prostor pokriven je velikim brojem stagniranih močvara i slabo tekućih voda s oštrom klimom, te su stanovnici, nemajući oraće zemlje, osim nešto malo na periferiji — a još i danas je taj kraj osvojen za sporadično ratarstvo — morali živjeti od lova i ribolova. Slaveni su bili na onome nerodnom prostoru prisiljeni na težku

[1] Gore iztaknutu misao, da se prvo utvrđeno obitavalište Praslavena, dotično i Hrvata, nalazilo između Visle, Karpata i srednjega Dnjepra, gdje se početci njihovoga zajedničkog jezika prije diferencijacije počeše oblikovati i neke daleke krvne veze među njima nastajati, diele proučavatelji slavenskih starina. To mišljenje nije u suprotnosti s jače nego hipotetičnim tvrdnjama, da su Hrvati prvotno iransko-kavkazkog podrietla (Sakač, Hauptmann), te da su se na svojim selitbama najprije spustili u južnu Rusiju; tu se pomiešali s tamošnjim stanovničtvom i odatle, s valovima

borbu s prirodom za obstanak. Takvi zemljopisni uvjeti pomagali su razvoju onih družtvenih i psihičkih osobina, koje su značajne za Slavene i zapažene već tada od stranih pisaca. Skupine stanovnika živjele su odieljene jedna od druge među riekama, pa je tako svaka od njih bila prinuždena, da se na svom prostoru nezavisno razvija kooperacijom stanovnika. Uslied toga zajedničkog i skupnog rada razvile su se velike slavenske obitelji, koje su se kasnije nastavljale i u poviestno doba i održale do danas pod imenom ruskoga »mira«, zadruge i bratstva. U drugom redu, jer su stajali daleko od središta tadanjih kultura, a na prostoru neprohodnu, jačale su se kod njih dobre i loše strane njihove samoniklosti i karaktera. Kako su dugo stajali po strani migracionih struja i bili tako neizloženi borbama napadača, živjeli su u relativnom miru, zbog čega se kod njih razvio izvjestan duh mirotvorstva. Ali s druge strane pocjepkanost među plemenima, — jer je svako pleme živjelo za sebe — pa duh demokratske jednakosti u zadrugama, izazivali su među samim skupinama veliku pocjepkanost i sprečavali svaku jaču gospodarsku i političku organizaciju.

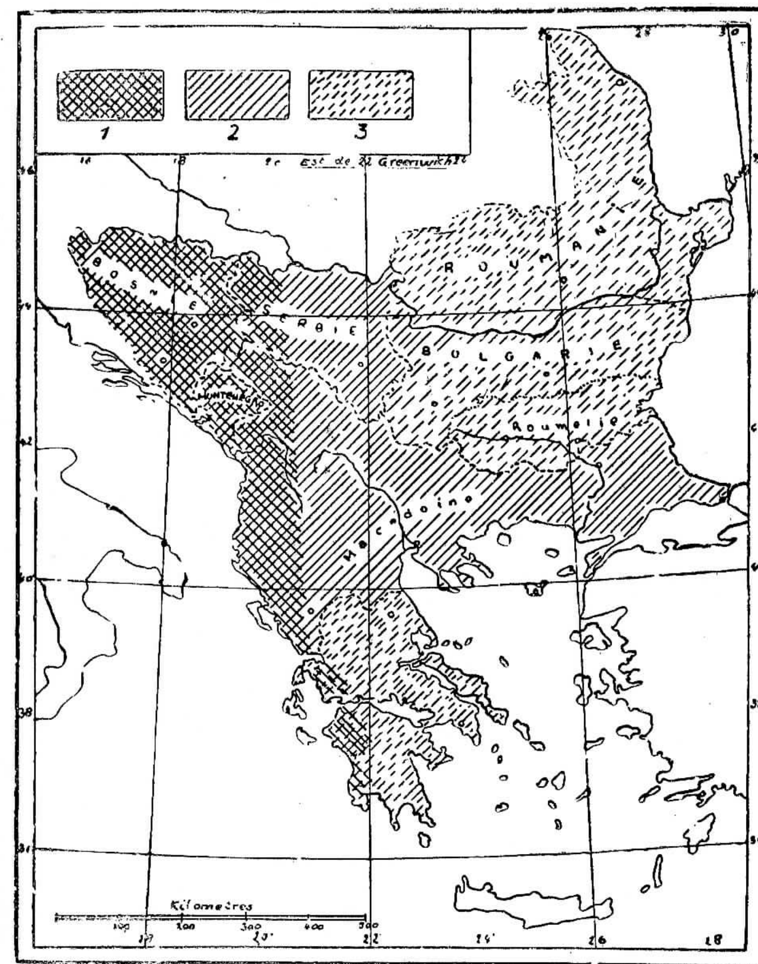
Činjenica je, da su mnoge prvotne slavenske države iza migracija bile organizirane od tuđih neslavenskih elemenata, koji su tako Slavenima nametnuli svoju vlast (Rusija, Samova država, Bugarska). U isto doba ta podvojenost među njima, kao i kasnije miešanje s drugim elementima, onemogućiše stvaranje jednoga zajedničkoga slavenskog stila, koji se inače uviek javlja kao facies, t. j. kao obličje jednoga homogenog rasnog i kulturnog tipa.

Još treba iztaknuti i druge posljedice iz ovoga njihovog stanovanja u pradomovini: da Slaveni nisu bili pretežno ratari, već u prvom redu ribari i lovci, a njihova povezanost uz rieke dokazuje se još i time, da su prema imenima rieka

---

migracija raznih elemenata, uselili u slavensku izakarpatsku sredinu, gdje su se kao organizatorna ratnička manjina spajali sa Slavenima i tu organizirali prvu svoju poznatu državu: Veliku ili Bielu Hrvatsku.

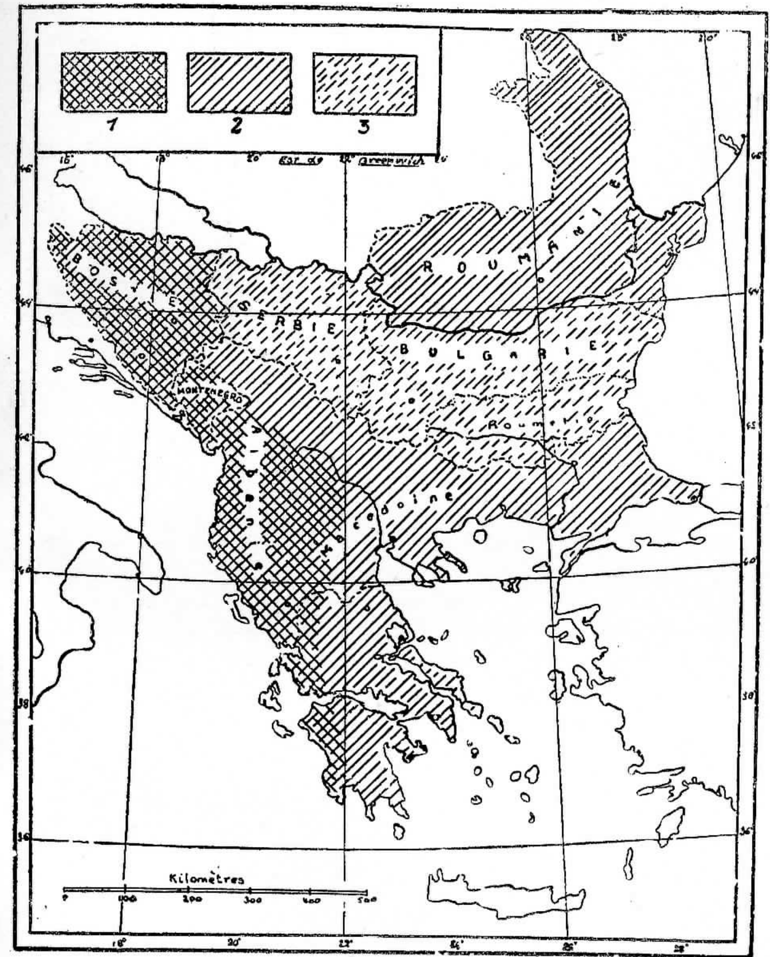
Zasluga je iztraživača Sakača, da je prema iranskim pojmovima protumačio tadanji način orientacije (crvena boja = jug, biela = zapad, crna = sjever, zelena = iztok), i da se ta orientacija podpuno poklapa s položajem Biele i Crvene Hrvatske ovdje na Balkanu.

Rase na Balkanskom poluotoku: podjela po prosječnom stasu

1 = stas 1 m 70; 2 = stas 1 m 678 do 1 m 70; 3 = stas 1 m 65 do 1 m 67

Pittard: Les Peuples des Balkans

Rase na Balkanskom poluotoku: podjela po indeksu lubanje

1 = ind. 85—87 (hiperbrahikefalna); 2 = ind. 82—83 (slabo brahikefalna); 3 = ind. 79—80 (mezokefalna i slabo dolihokefalna)

Pittard: Les Peuples des Balkans

dali sebi plemenske nazive. Za to tvrđenje naveo je njemački učenjak Th. Hoffmann u posljednje doba množtvo primjera, pa su gotovo sva slavenska plemena sebe u pluralu nazivala imenima rieka, uz koje su stanovali (na pr. Bužani od Buga, Bosanci od Bosne, Gačani od Gacke i t. d.). Kako su Praslaveni bili uviek vezani uz rieke, vidi se i po tome, što su imena prvotnih rieka nosili u novu postojbinu, a tu povezanost imena rieka s pradomovinom za naše krajeve je dokazao naš učenjak Vj. Klaić[2], pa su i imena većine naših rieka donesena amo iz prekokarpatskog područja. Još i danas se stanovnici mnogih naših krajeva nazivaju imenima rieka (Posavci, Podravci, Bosanci, Cetinjani, Neretvani i t. d.), a vriedno je spomenuti, da je taj praiskonski instinkt povezanosti uz rieke djelovao, možda i nesviestno, i na pjesnika naše narodne himne, te je on u nju upleo i četiri najvažnije rieke Posavske Hrvatske, jer šire Hrvatske on tada nije imao u vidu, inače bi u svoju himnu bio bez sumnje unio i ostale rieke hrvatske zemlje i more, kao najljepši prirodni elemenat naše domovine.

Ovim je samo nešto kazano o materialnoj osnovici slavenske prvotne kulturne djelatnosti, naime, da oni nisu bili prvotno pretežno ratari, već ribari i lovci, no kako je prije spomenuto, da je svaka kultura povezana uz izvjestnu ideju spasa, pita se, koja je ideja spasa bila kod starih Hrvata i u kojem se obliku očitovala. O toj nam ideji govore religiozne predočbe o bogu sunca (Perun) i o drugim bogovima, a s njima su bila vezana i vjerovanja o prielazu duše u drugi sviet. Ma koliko to bilo malo i slabo, to su ipak bili prvi dokumenti njihova duha. To vjerovanje bilo je kao i posvuda vezano uz praznovjerje, uz mite, magične formule, uz postojanje vještica, vila i t. d., no svakako je bitno kod toga iztaknuti, da je izvor njihove, pa bilo i slabe duhovne kulture, bio u izvjestnoj ideji spasa, iz koje su se izkristalizirale prvotne zasade plemenske etike, koje nisu uništene ni kasnije primanjem kršćanstva. Tako iz toga prvotnoga duhovnog svieta njihov etnos dobiva prve oblike kulture.

Svakako još prije izseljenja iz pradomovine bila je gotova činjenica, da su se Slaveni počeli među sobom diferen-

---

[2] Crvena Hrvatska i Crvena Rusija, Hrv. Kolo VI—1927, str. 131—133.

cirati, već zbog toga, što su živjeli dulje vremena odieljeni i u posebnim skupinama, a vjerojatno su već tada udarene osnovice njihovih dialektoložkih razlika po plemenima, još više i zbog toga, što su se razišli u sve moguće suprotne pravce.

Osim duhovne prabaštine morala bi se spomenuti i etnobiložka nasljedna masa, ali, kako su se Slaveni, jedni više a drugi manje, miešali s drugim rasama i plemenima, osobito u doba seljenja, to je i ona prastara etnobiložka zajednička nasljedna masa morala biti s vremenom izmjenjivana. Rusi su se na pr. miešali s uralofinskim i mongolskim plemenima, dok su Hrvati — da ne iztičemo spomenutu asimiliranu organizatornu jezgru iranskog podrietla — na putu svojih migracija susretali kavkazka, tatarsko-mongolska i germanska plemena, kao Ante, Avare i Gote, i s njima se stapali, te pritome nuždno svoje rasne elemente izmjenjivali. Ali najveću krvnu mješavinu doživjeli su Hrvati ovdje na jugu, u svojoj novoj postojbini, gdje su našli poromanjene Iliro-Kelte, Romane, ostatke Avara i germanskih plemena, te još i drugih etničkih triesaka.

Iz ovih mješavina izkristalizirao se kod Hrvata dominantan tip »dinarske rase«, koja je i danas zastupana kod Hrvata baš na onome prostoru, gdje se stvorila prva nezavisna snažna hrvatska država i gdje su živjela najjača hrvatska plemena, kao Šubići, Draškovići, Nelepići, Gusići, Berislavići i drugi, te iz kojih su nikle najjače i najpresudnije ličnosti hrvatske poviesti od Tomislava do Starčevića. Uz taj rasni tip bilo je među Hrvatima zastupano i nekoliko drugih tipova, ali manje u prvotnom obliku, a najviše u mješavinama. Posebice se nalazi u ravnom dielu na sjeveru dosta Alpinaca, a i nešto predstavnika iztočnobaltijskoga kao i sudetskoga tipa; uselilo se amo s vremenom i nešto Nordijaca, koji su, stopivši se sa starinicima, dali našoj kulturi mnogo liepih prinosa; po Primorju je ostalo i nešto mediteranaca.

Zbog tih mješavina Hrvati su, ma koliko jezikom spadali u slavensku skupinu, postali rasno bliži nekim svojim susjednim plemenima, nego slavenskim Rusima.[3] Što Hrvati govore slavenskim jezikom, ne znači mnogo, jer jezik nije

[3] Dinarski tip je zastupan pretežno u Tirolu i Bavarskoj, južno od Dunava.

krvno i rasno obilježje, kako nam to mnogo primjera dokazuje, a imademo baš jedan takav primjer ovdje kod nas na Balkanu. Bugari su na pr. mongolske rase, a govore slavenskim jezikom, koji su od ranijih slavenskih stanovnika iza useljenja ovdje na Balkanu primili, a da nisu pritome izgubili mnoga svoja rasna obilježja. Isto tako Židovi govore gotovo svi u Srednjoj Europi njemačkim jezikom, a nešto i jezikom onih naroda, među kojima žive, ali time nisu svoje rasno obilježje izgubili i postali rasnim i krvnim srodnicima onih naroda, od kojih su jezik primili.

Ima dapače rasnih stručnjaka (Zenker: Religion und Kult der Urarier), koji tvrde, da je priliv tuđe nearijske krvi u Rusiji bio tako velik, da je prvotna rasna i družtvena osnovica bila posve »izprana«, a samo ostao jezik prvotnoga arijskog gospodujućeg sloja, koji su pridošlice kasnije primile. Je li to posve točno ili nije, u to se ovdje ne ulazi, premda se na prvi mah čini težko vjerovati, da su baš sve osobine prijašnje arijske rase bile izbrisane; no sigurno je ipak to, da ne postoji rasna homogenost među slavenskim narodima, posebice da nema među Hrvatima i Rusima nikakvog krvnog srodstva, kako se kod nas često piše i govori.

Onako isto, kako imade malo krvnih veza između Rusa i Hrvata, od kojih ih dieli i drugi jezik, druga kultura i poviestni razvoj, tako nema većih krvnih veza ni sa Srbima, koji govore istim ili gotovo istim jezikom kao i Hrvati. Znade se, da su Srbi došli u drugu etnobiložku sredinu, među poromanjene Tračane, Vlahe, Dačane i Ilire, pa su miešanjem s njima dobili drugačiji biložki tip. Dalje, na području Srbije vršilo se kasnije veliko pomjeranje naroda u Prednju Aziju, i obrnuto, iz Prednje Azije u Europu, posebice u doba turskih invazija, pa je posljedica tih seljenja bilo veliko krvno miešanje. Švicarski učenjak Pittard, koji je napisao najbolje djelo o rasnim prilikama na Balkanu, došao je na osnovu iztraživanja do zaključka, da su Srbi rasno daleko bliži Bugarima nego Dinarcima, kojih se jezgra nalazi baš među Hrvatima. (Vidi sl. 1. i 2. pril. str. 48.)

Iz svoje pradomovine razišli su se Slaveni migracijama u sve pravce: prema zapadu u današnju Njemačku, prema sjeveru i iztoku u današnju Rusiju, a prema jugu amo na Balkanski poluotok. Tu se na osnovici njihovih prvotnih rudi-

mentarnih kulturnih elemenata i novih, savršenijih, nađenih u novoj sredini, izvršila temeljna preobrazba njihova bića i njihove kulture. Hrvati prije svega od selitbenih skupina postadoše stalni naseljenici, t. j. stapaju se sa zemljom i stvaraju domovinu, primaju kršćanstvo, čime se započinje njihov kulturni i politički život.

Izdvajanje Hrvata iz prvotnih zajedničkih praslavenskih gomila i njihovo oblikovanje u vlastitu posebnost vršilo se i prije dolazka ovamo na jug, i kasnije, vjekovima i postupno, što na osnovu prvotne urođene plemenske diferenciacije, a što zbog asimilacije drugih elemenata, pridošlih u toku seljenja i iza useljenja u novu postojbinu. Na izgradnju te posebnosti djelovala su krvna miešanja, zemljopisni momenat, no više od svega poviestni i kulturni momenti, a ovi posljednji provođeni su putem kulturnog substrata romanskih starinika u novoj sredini.

Treba imati na umu, da one prvotne nerazvijene kulturne klice nisu mogle odoljeti novom jačem i savršenijem prilјevu kulturnih elemenata, jer je utvrđeno, da se posvuda prvotne klice kod primitivaca, na prielazu iz još neodređenoga kulturnog stanja u novo stabilnije, lako dadu potisnuti u podsviest i u pozadinu, i da ostaju najjače upečaćeni novi kulturni utisci, baš u toj prielaznoj fazi čovječjega razvoja.

Poviestni momenti su djelovali na Hrvate, ovdje na jugu, više neizravno nego izravno, pa se u početku bili više objekat, nego subjekat ondašnjega poviestnog zbivanja. Na prostoru, već nastanjenom od južnih Slavena, bili su u doba migracije zagospodovali Avari, pod kojima su stajali Slaveni nešto kao pomagači, a najviše kao podređene gomile. Za taj pak prostor, a protiv gospodstva Avara na njemu, borile su se tada dvie najjače sile u Europi: Bizant i franačka država. Tako su Slaveni i bez svoje vlastite odluke bili upleteni u te borbe i porazom Avara — na hrvatskom prostoru zaslugom samih Hrvata, koji posredovanjem Bizanta dođoše, da potisnu Avare i zauzmu zemlju — došli u područje dviju sila, Bizanta i franačke države, dotično Iztoka i Zapada. Srbi su došli u sferu Iztoka, a Hrvati u sferu Zapada. Nije baš slučaj, da su Franci osvojili svu zemlju u Srednjem Podunavlju sa Sriemom, i tako odprilike došli do one crte, koja je već u doba Teodozija označivala demarkacionu liniju između Iztoka i Zapada. Taj prostor u zaleđu je bio negdje gušće, a negdje

rjeđe naseljen Hrvatima, ali je bilo i drugih etnički bezličnih gomila.

No ekspanzija franačke države zaustavila se na moru, pa nisu bili osvojeni primorski gradovi ni otoci; tako je Dalmacija, gdje su Hrvati nešto kasnije izgradili središte svoje države, bila od česti u međunarodnom okviru bizantske države, pa je stoga i njihova zapadna orientacija stajala u tom najvažnijem dielu u suprotnosti s ondašnjim državnim prilikama. Na kulturno određenje Hrvata, po tom, nije u Dalmaciji — koja je tada sva osim nekih primorskih gradova i otoka ulazila u Bielu Hrvatsku — djelovao državno-politički momenat i snaga tuđih država, već jedino kulturni momenat, a ta kultura im je bila provođena preko ranijega romanskog življa. Uz Zapad i Rim nije stoga Hrvate povezala državna snaga Italije, jer Italija nije tada uobće predstavljala kakvu organiziranu državnu tvorevinu, već ih je uz Zapad povezala kulturna i vjerska ideja, koju su dobivali preko Romana starinika, pa je i to pomoglo, da su Hrvati mogli prije svakoga drugog slavenskog naroda organizirati svoju državu, baš zbog te kulturne nadmoći ranijeg romanskog etničkog substrata, što im je pružalo sredstva za uređenje države i za pravnu organizaciju.

Ni jedno pitanje u našoj poviesti nije tako važno kao primanje kršćanstva, a s njime je vezano i drugo pitanje: je li kršćanstvo pomoglo razvijati njihove praiskonske samonikle osobine ili ih je uništilo, i je li kršćanstvo Hrvate izčupalo iz prvotnoga narodnog koriena ili nije. Prije nego se stvarno na to pitanje odgovori, treba objasniti dvie činjenice: kako uobće u poviesti stoje jedno spram drugoga vjera i narod.

Vjera — to nas bez izuzetka uči sva svjetska poviest — lakše prekoračuje narodne granice, negoli to može učiniti bilo koja druga životna sila, na pr. jezik, običaji, pravo, umjetnost, književnost i t. d., jer vjera u prvom redu pobuđuje osjećaje, a osjećaje pokreću nevidljive sile, te nisu vezani ni na vrstu, ni na narodnu posebnost, ni na rasu, pa tako osjećaji spajaju sve ljude i prelaze preko svih granica rasa i jezika, jer za njih te razlike ne postoje. Druga je činjenica, koju treba posebno naglasiti, da uobće nije bilo u predpoviesti naroda bez vjere, te da je svaka kultura, ma bilo kojega plemena, imala svoj korien u metafizičkom i nadnarav-

nom, — a sve kao posljedica narodnoga duha, koji je poseban za svaki narod — te da je svaki narod u vezi s tim nadnaravnim imao svoju kulturnu ideju, nezavisnu i autonomnu, u bilo kojem svome sastavnom dielu.

Istina, ona prvotna metafizička ideja spasa, koja se, kako je naučno utvrđeno, što se dalje ide u predpoviest, sve više približava monoteizmu, s vremenom se izopačila i pobrkala zbog različitih uzroka, nešto zbog nestašice elite, a najviše zbog prevage materialističkih interesa. No iako je ona time bila dovedena gotovo ad absurdum, nikada nije utrnula, već je čekala svoje vrieme i nove budioce, da se opet javi i ostvari u novom obliku života. Ona se tako javljala u drugom, savršenijem obliku, da započne nov ciklus svoga razvoja, novo dizanje i padanje. Tako se svaka kultura razvijala između dva pola, između svoje praiskonske autonomne snage, u svezi s ranijom idejom spasa, i primanja tuđih kultura u svezi s novom idejom spasa. Gdje je prvi pol bio jači, dotično, gdje je autonomna i samonikla kultura bila snažnija, primanje tuđih kultura bilo je slabije: ondje pak, gdje je samonikla kultura bila slabija, primanje tuđih kultura bilo je jače i lakše. No uza sve slabljenje ranijih kultura, ono, što je od njih imalo neku kulturnu vriednost, nije propalo, već je prešlo u novu kulturnu sintezu.

Poviešću je pak utvrđeno, da su se baš na jugu Europe, u zoni poviesti, gdje je samoniklih autonomnih kultura bilo najviše, izvršile prve sinteze različitih autonomnih kultura u viši stupanj, dotično da je tu nastao prvi stupanj zapadne visoke kulture. Nije nikakav slučaj niti je djelo izvanje grube sile, da su ondje, gdje su kulture nižega stupnja dolazile u dodir i u svezu s višom kulturom, niže kulture bile od više absorbirane, no uviek uz neke modifikacije više kulture, bilo u obliku, bilo u sadržaju, pa se nikada nije izveo podpun prekid sa starim vjerama, dotično kulturama.

Kršćanska kulturna ideja na pr. premašala je svojim savršenim sadržajem pogansku nesavršenu kulturnu ideju, pa nije kršćanstvo pobiedilo — kako neki današnji tobožnji ideolozi kod nas tvrde — nasiljem, već je pobiedila savršenija ideja spasa nesavršeniju politeističku ideju. Da je sama sila kadra nesavršenu ideju spasa nametnuti savršenoj, to bi se bilo dogodilo u rimskoj državi na štetu kršćanstva, jer je rimska

država bila prejaka, a upotrebljavala je sva moguća sredstva progona, da izkorieni kršćansku ideju, ali bez uspjeha.

Ovdje treba još naglasiti i tu činjenicu, da su grčko-rimska kultura i vjerovanje stajali na daleko višem stupnju, no što su stajale primitivne ideje ondašnjih barbarskih plemena u doba seobe naroda. Bilo je i takvih primjera, da je nesavršena ideja kušala jačoj spriečiti razvoj, ali to se uviek događalo uz velike trzavice i na štetu napredka; no i tada je konačno slabija ideja morala propasti u slobodnom razvoju. Događalo se i to, da narod niže kulture pobiedi narod više kulture, ali nikada da nametne pobieđenom narodu svoju nižu kulturu. Htjeti pak prieći preko razvoja čovječanstva i vratiti se natrag na primitivno doba bilo bi isto tako nemoguće kao kada bi se htjelo čovjeka zrelih godina i unaprieđene kulture povratiti na djetinjstvo i prisiliti ga da misli i razlaže kao diete.

S ovim predpostavkama prelazim na primanje kršćanstva sa strane Hrvata i na kulturne posljedice, koje su iz toga sliedile. Hrvati su došli u ove krajeve pozvani od cara Heraklija, da dokrajče avarska pustošenja, a to im je na glavnom njihovu prostoru i uspjelo, dok su konačno uništenje avarskih gomila izvršili kasnije (krajem 8. stoljeća) zajedno s Francima. Rimska država, u kojoj su se smjestili, nalazila se tada u razsulu. Da pak barbarska plemena sa svojom nesavršenom kulturnom idejom u jednom propalom svietu nadvladaju zapreke, koje su među različitim narodnim skupinama postojale, nije se to moglo izvršiti razvojnim putem samoga naroda, već samo primanjem neke savršenije ideje spasa. Dokaz najbolji unutarnje snage kršćanstva, pa i kod ondašnjeg svieta u razsapu, vidi se upravo u toj činjenici, da su ondje, gdje su se prvotne kršćanske občine mogle očuvati po sredini iztrošenog grčko-rimskoga svieta, kasnije izazvale družtveno vrenje, te su organizacijom cehova po gradovima pomogle novom sređivanju družtva. Seobom naroda, ma koliko ona djelovala razorno, stvoreno je ipak nešto novo, a to novo bez sumnje stoji u svezi s primanjem kršćanstva. Na onim ruševinama i kod onakvih kaotičkih prilika razvili su se novi poviestni narodi i udarili temelji novim mladim kulturama. To nepobitno stoji u svezi s višom kulturnom idejom, koju je pružalo kršćanstvo, jer druge tekovine grčko-rimske kulture dolazile su preko

njega, pa je tako kršćanstvo dokazalo izvanrednu unutarnju snagu, da je moglo pomoći družtvenom sređivanju i ozdravljenju ondašnjega kaotičkog družtva.

Što su i Hrvati pritom iz biološke primitivne zajednice i iz još nepoviestnog stanja postali poviestnim narodom, jedino moraju zahvaliti utjecaju kršćanstva, t. j. boljoj i savršenijoj ideji spasa. Ne samo da time nisu izgubili tobožnju visoku kulturu, o kojoj neki samo bajaju, a ne mogu za svoju tvrdnju navesti ma ni jednoga spomenika te visoke kulture, već su zapravo svoju kulturu u savršenijem obliku počeli istom tada izgrađivati. Ona prvotna i rudimentarna kultura počela se prilagođivati novim i savršenijim oblicima, pa je utjecaj kršćanstva na razvoj hrvatskoga naroda bio od presudna značenja. Prije svega kršćanstvo je djelovalo na izdvajanje Hrvata iz primitivnosti i poviestne nesvjestnosti i dalo im tako prve početke narodne sviesti i pomoglo izgradnji hrvatske države.

Ma koliko se mora uzeti neprieporom činjenicom postojanje izakarpatske Biele Hrvatske, spomenute od bizantinskih vladara i drugih pisaca, to nam o njezinu javnom političko-kulturnom djelovanju ni stari pisci ni spomenici ništa ne spominju. Hrvati se kao političko-kulturni narod spominju istom ovdje na Balkanu, iza useljenja, kada su s Papom odmah na početku 7. stoljeća sklopili pakt o nenapadanju. Još jače se u svezi s državom oni spominju na kamenom spomeniku u polovini 9. stoljeća, gdje se njihov knez Trpimir bilježi kao knez Hrvata, a to je nedvojbeni dokaz njihove državnosti, pa se tako Hrvati od početka izkazuju kao državni narod[4].

Ali ne samo kod nas, već ni kod jednoga drugog slavenskog naroda nije bilo prije primanja kršćanstva kakove više

[4] O vremenu pokrštenja Hrvata može se iz različitih mišljenja sažeti ovo nekoliko misli. Kad su Hrvati, kako je spomenuto, sklopili s Papom pakt o nenapadanju, znak je, da su Papu kao poglavicu kršćanstva priznavali, a to je bilo moguće, ako su bili kršćani, jer je tada temelj međunarodnih odnosa u Europi bilo kršćanstvo. Poznata je dalje revnost crkve i ondašnjih biskupa, pa je posve izključeno, da bi oni u svome neposrednom susjedstvu pustili Hrvate nekrštene; pa ako ima pisaca, koji tvrde, da je glavno pokrštenje Hrvata usliedilo u 9. stoljeću u doba dolazka Franaka, to je krštenje moralo biti jedan svečani čin, jedan zaključni akt, ali je sigurno do toga vremena morao biti najveći dio Hrvata na primorskom odsjeku Hrvatske već pokršten.

kulture ni državne organizacije; štoviše, ona plemena, koja su se opirala primanju kršćanstva, bila su izbrisana (Polabski Slaveni). Treba da sebi predočimo, kako je golem bio utjecaj crkve na život naroda i na njihov značaj. Zato nam treba samo letimičan uvid u motive i učinke njihova seljenja. Prije svega treba iztaknuti, da njihove migracije nisu bile seljenje naroda više kulture u zemlju niže kulture, da ovu svojim smišljenim duhovnim i materialnim stvaranjem pridignu i privedu višem stupnju kulture i ljude i zemlju, već obrnuto, to je bilo vitlanje gomila niže kulture, često pod vodstvom tuđih zavojevača, u zemlje više kulture, da produlje svoj obstanak, koji im starija postojbina nije mogla više pružati, dok im ga je nova doduše obećavala, ali samo uz uvjet, da se u njoj nastavi i usavršivanije materialno i duhovno stvaranje. Ali toga usavršavanja i stvaranja nije moglo biti. Došljaci nisu došli da stvaraju nova dobra, već da žive iz dana u dan od dobara, stvorenih od ranijih stanovnika, pa se palilo i robilo bez pomišljanja na sutrašnjicu i bez skrbi za budućnost. Svakidanja pljačka ubijala je u starijem stanovničtvu volju za stvaranjem i veselje za život. Depopulacija stanovničtva bila je prva posljedica toga, a pustošenje zemlje druga. Napredne rimske pokrajine bijahu opustošene, a cvatući gradovi razoreni i popaljeni; pri tome uništavanju padoše žrtvom kulturni i bogati gradovi: Sirmium, Siscia, Salona, Epidaurum i stotina drugih manjih gradova i naselja. Niže stanovničtvo poromanjenih starinika uteklo je u šume i planinska skrovišta. Rad došljaka u prvim vremenima iza useljenja nije bio u drugom već samo u borbi za svakidanji život, i sve su misli bile upravljene samo tome cilju. Dakako, nije to bilo samo kod Slavena; isti je učinak bio i kod selitbe germanskih plemena po drugim rimskim pokrajinama. Istom kasnije, kada je njihov razorni rad bio završen, a živjeti se moralo, dolazi onda druga faza smišljenoga čovječjeg rada, dolazi uvjerenje, da treba radom proizvoditi, ako se hoće živjeti.

Zajedno s Gotima i kasnije s Avarima, koji su dovršili pustošenje zemlje, bijahu se u doba najživljega vrenja migracija ovamo naselile mnogobrojne skupine Slavena, dok Hrvati istom poldrug desetljeća nakon propasti Salone dođoše na poziv carstva te u višegodišnjim bojevima svladaše Avare i

zavladaše preostalim stanovničtvom, s kojim će se oni postupno izmiešati i asimilirati.

U to doba javlja se i utjecaj kršćanstva, koje na njih djeluje i svojom naukom i svojom crkvom. Došljacima sviće zora spoznaje, da je tu njihova domovina, pa da u povezanosti s njome trebaju stvarati dobra i urezavati tragove svoga duhovnog i materialnog stvaranja. Prvi tragovi kulturnog stvaranja u novoj postojbini bile su one crkvice, u kojima su ti došljaci primali upute, kako treba raditi za ovaj i drugi sviet.

Kršćanstvo i crkva odmah su u početku svoga djelovanja, pored utuvljivanja novih zadataka života za ovaj i drugi sviet, najviše se brinuli oko pravnih odnosa u posebničkom i javnom životu, jer je u jedinstvu prava i kulture najveća družtvena ideja čovječanstva. Zato su toliko nastojali, da se izgradi osnovna stanica svakoga družtva, čvrsta obitelj, bez koje ni jedno družtvo ne može pravo uspievati i napredovati. Ako se pomisli, da su došljaci u drugom ili trećem naraštaju bili potomci onih osvajača, kod kojih nije još bio utrnut onaj animalni nagon i prirođena sebičnost, onda će se shvatiti, kakav je golemi posao morala crkva uložiti, da im se usieče uvjerenje, da svatko treba da živi od svoga rada i da se tuđi rad i posjed mora poštivati.

Za ocjenu ondašnjih prilika može se uzeti jedna usporedba. Danas se čita danomice u novinama o strašnoj zarazi na selu i u gradu, o krađama i nedjelima, što su uz krađe vezana, a to sve nakon tisućgodišnjega sređivanja družtva, nakon svih napora crkve, državne vlasti, kaznenih zakona i škola. Iz tih prilika može se dobiti bar slaba slika onoga, što je moralo biti prije sređivanja države, fiksiranja zakona i uređenja pravnih odnosa u družtvu i u obitelji.

Činjenice su ovoga nezdravog stanja u današnjici javne, pa im se mora potražiti liek; ali ne u slavljenju i izticanju abstraktne čovječnosti, već u utvrđivanju prave žive čovječnosti i u odgajanju naroda za poštivanje tuđega života, tuđih prava i tuđega imetka. Borba protiv nepismenosti svakako je dobra; ali i kod toga treba kazati, da ta borba, ako hoće biti uspješna, mora se provoditi jedino odgojnim načinom, inače će imati samo prividnih koristi. Čitanje je u stvari samo umni akt i samo daleka predpostavka za stvaranje kulture, a nije dosta da bude mehanički posao: sa čitanjem

valja ujedno odabirnim putem utuviti učenicima, kako i šta trebaju čitati. Ali daleko važnija od čitanja je potreba odgajanja naroda za čestitost i poštenje, jer u tome se vidi pravi izljev kulture i karaktera svakoga čovjeka, dok je čitanje samo sredstvo kulture. Treba narod odgajati, da je njegova dužnost poštovati svačije pravo, i da nije on tu zato, da netko njemu služi, već da su svi tu zajedno da vrše dužnosti spram sebe, spram naroda i čovječanstva. Kad se govori o čovječanstvu, treba imati na umu, da u nj ulaze svi narodi i svaki pojedinac, pa da čovječanstvo može biti napredno i dobro samo onda, ako su njegovi sastavni dielovi takovi.

Kako se iz svega ovoga vidi, golem je bio posao crkve utuviti ljudima uvjerenje, da mjesto osvete moraju vršiti oproštenje, i da u onim težkim, često bezizlaznim prilikama, koje su dovodile u očaj, moraju imati i rezignacije za dobra ovoga svieta i nade za nagradu na drugom, nevidljivom svietu. Trebalo je onom realnom svietu, tvrđem od bronce, dati drugi, idealni sviet, izgrađen na nadi i vjeri. To je sve izvršilo kršćanstvo. K tome dolazi kršćanska crkva sa svojim institucijama, svojom veličanstvenom službom Božjom, zajedničkim obrednim jezikom, tajnovitošću svoje mistike, svojim crkvenim redovima, koji su uz razvaline starih gradova podigli skloništa za sirotčad, za nevoljnike i za djecu.

Kako je to djelovalo na suvremenike, imademo o tome mnogo primjera; ali jedan je klasičan, i taj ću ovdje spomenuti — onaj u nadpisu hrvatske kraljice Jelene. U tom nadpisu sažeto se navode djela, što ih je ona nastojala izvesti u vršenju kršćanskoga praktičnog života, i on se po svome dubokom sadržaju može staviti o bok ma bilo kojem nadpisu onoga doba u svietu[5].

Redovnici su, dalje, pored svoga duhovnoga rada, i svojim materialnim radom, racionalnim obrađivanjem zemlje, osvajanjem pustih krajeva kulturi, bili uzorom ostalim ne-

[5] Nadpis je od 10. III. 976. Pisan je latinski, a u Bulić-Šišićevu prievodu hrvatski glasi: *U ovom grobu počiva slavna Jelena, žena kralju Mihajlu i mati Stjepana kralja, koja je bila vladarica. Dne 8. listopada umrije u miru. Ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodinova 976., indikcije četvrte, cikla mjesečnoga petoga, epakte XVII., cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (= petak). Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade majkom sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože, smiluj joj se duši.*

vještim seljacima, pa ukoliko su proizvodili više, no što su trošili, bili su još primjerom i drugima, kako treba misliti za sutrašnjicu i brinuti se za budućnost. Eto to su bili prvi osnovi našega kulturnoga djelovanja iza useljenja.

S crkvom je došla posebna vrsta obrazovanosti, i u narod, useljen sa sjevera, ušlo je do tada nepoznato učenje, koje je dalo njegovu mišljenju, mašti, gospodarstvu, umjetnosti nove poticaje, a jezik obogatilo novim izrazima. Sa svakom novom rieči dobili su došljaci nove pojmove, novi posjed u materialnom i duhovnom životu, a sve je to urezavalo nove crte na njihovu duhovnom licu. Rimska crkva, baštinica rimske organizacije, postala je, kao i rimska stara država, univerzalna i nadnacionalna, te je tako u onim oprekama među narodima i zavojevačima moglo uspješno propoviedati obće bratstvo i ljubav. Kasnije je, u borbi sa svjetovnom vlašću, spriečila na Zapadu oblikovanje cezaropapizma, i tako je postala izvorom svih građanskih sloboda, jer sve političke revolucije na Zapadu bile su u stvari samo duhovne revolucije.

Cezaropapizam, obrnuto, na Iztoku, nastavio je poganske predaje absolutizma, dotično unitarizma između države i crkve, što su kasnije preuzele na Iztoku sve nacionalne njihove crkve, čim se prekinula sloboda i političkog i crkvenog života, a najviše je kod toga trpjela vjera. Na Zapadu je stara unitaristička poganska rimska država propala, a crkva je mjesto države preuzela odgoj naroda. I tu je bilo pokušaja — te su u tom cilju vođene duge borbe — i sa strane crkve i sa strane države, da jedna drugoj nametne svoju vlast, ali nije pobiedilo ni jedno ni drugo gledište, već je došlo do kompromisa između crkve i države i time se očuvalo ravnotežje između univerzalističkih, centralističkih težnja i decentralističkih nacionalnih zahtjeva.

Ušavši ovako u okvir univerzalnoga Zapada, Hrvatima puca poviestna zora, jer su odanle primili i hierarhiju, organizaciju, uređenje države, crkveno pravo, kraljevski naslov, dapače i oblik krune, umjetnost i obrazovanost.

Često se čuje prigovor, da je zapadni univerzalizam spriečio kod nas organizaciju nacionalne crkve, pa je po tom djelovao nepovoljno na naš kulturni razvoj. Kada bi taj prigovor bio opravdan, onda bi značio, da su nacionalne

iztočne crkve pospješivale kulturni razvoj svojih naroda, dotično da su u kulturnom zamahu bili poodmakli pred narodima na Zapadu, kod kojih je univerzalni latinski jezik ostao u službi Božjoj, a zadugo i u naučnoj književnosti. No dogodilo se upravo obrnuto. Poviest nas uči, da narodi iztočne crkve s narodnim jezikom u službi Božjoj nisu koračali u kulturi i napredku pred narodima na Zapadu, već su u kulturi za njima zaostali, štoviše, o kakvom kulturnom napredku kod njih nema ni govora.

Isto tako je vriedno naglasiti, da ni narodno načelo, kao oslobodilačka i kulturna ideja s pravom samoodređenja, nije niknulo iz krila iztočnih narodnih crkava — kako bi bilo prirodno očekivati — već se razvilo u krilu zapadnog univerzalizma. Nigdje na Zapadu ne bilježi poviest — još prije proglašenja narodnoga načela — takvih progona drugih narodnih kultura, kako su ih vršili fanarioti, predstavnici grčke narodne crkve, nad Bugarima i drugim narodnim crkvama na Iztoku; a da se vidi, kako je caristička Rusija postupala s ukrajinskom kulturom, dosta je naglasiti, da se na ukrajinskom jeziku nije smjela tiskati ni jedna knjiga.

Nasuprot toj kulturnoj nemoći i nesnošljivosti iztočnih narodnih crkava dosta je podsjetiti na kulturno stvaranje u Dubrovniku i po drugim dalmatinskim gradovima u doba humanizma i preporoda, napose u narodnoj književnosti, da se vidi, kako Hrvati, ostavši u okviru zapadnog univerzalizma, nisu izgubili svoju narodnu individualnost niti im se umanjila snaga kulturnog stvaranja, već obrnuto, poticajima i primjerom Zapada stvaranje se kulturno kod njih diglo do zamjerne visine, i to toliko, da je stajalo u ono doba iznad stvaranja svake narodne crkve na Iztoku.

Prigodom primanja kršćanstva ne smije se prema tome uzeti, da je bila primljena samo neka savršenija tehnika ili samo svrsishodna logika razuma, čime se označuje pojam civilizacije, već da je kršćanstvo izravno djelovalo na dušu naroda i na njegove unutarnje sile, dakle da je ono dalo pravu kulturu duše. Ako se u svakoj kulturi, kako je rečeno, očituje ideja spasa, onda se nigdje kod nas ta ideja nije jače i savršenije očitovala i ni jedna druga nije bila primljena spontanije, nego ideja kršćanstva. Ali, kako je prije spomenuto, premda je kršćanska ideja univerzalna, nije nigdje

ugušila ili uništila narodni duh, koji je i iza primanja kršćanstva ostao netaknut i koji je kod stvaranja svakoga kulturnog djela ostao poglaviti regulator, t. j. primao ono, što se s narodnim duhom podudaralo, a odbijao ono, što mu je bilo tuđe.

Čitav kulturni život ne samo naš, već svih naroda — posebice zapadnih, kod kojih vladaju iste osnovice kulture kao kod nas, ali izdiferencirane prema njihovu duhu — razvijao se na stapanju autohtonih, samoniklih elemenata s tuđim elementima, primljenima sa strane. Svi su zapadni narodi bili i ostali izloženi utjecaju tuđih kultura i tuđega stvaranja, ali nigdje nije proizteklo toliko visokih misli i nigdje nije stvoreno toliko velikih djela svjetske poviesti kao kod njih. Iz trajnoga primanja tuđega, preobražavanja, i iz novoga našeg stvaranja nastalo je kod nas ono, što mi zovemo našom hrvatskom kulturom.

Prednosti i pogibelji, blagoslov i nedaće naše poviesti potječu iz toga izvora i iz tih mnogovrstnih utjecaja, koji su na nas djelovali, a još i danas djeluju. Treba imati na umu, da nema danas nigdje na svietu nepomiešana naroda, pa niti na dalekim otocima na Pacifiku, jer su se i tamo uselila različita plemena i međusobno se kulturno i rasno pomiešala; pa kako nema ni jednoga naroda čiste autohtone kulture, osim u prašumama Afrike, tako nema ni jednoga čovjeka, koji bi imao obrazovanost od sama sebe. Ni jedan narod na svietu nije od sebe ni po sebi i za sebe postao kulturnim narodom. Narod je uobće za kulturu sposobniji, njegov je značaj plastičniji, za napredak podesniji, ako može više strane kulture primiti i preraditi, a da pri tome ne izgubi svoju osebujnost.

Načelno odbacivanje svega tuđega, kako neki pristaše utopističke samoniklosti traže, ne bi značilo nikakvu narodnu snagu, već štoviše to bi bio dokaz kulturne podređenosti i nesposobnosti da se od drugoga nešto nauči. Samo ono strano može biti štetno, što je vlastitoj narodnoj osobnosti protivno i što bi je uništavalo, a ne oplođivalo. Tuđe je zapravo samo ono, što narod prima a ne može preraditi i pretvoriti u svoj vlastiti duhovni posjed. Ono pak, što mu pomaže u razvoju vlastite osobnosti i što se stapa s njegovom samoniklošću, neminovno mu je nuždno za razvoj, pa što više narod takvih stranih utjecaja prima, on se može mnogo-

vrstnije i različitije razvijati i biti tvorac za sebe kao i uzor i poticatelj za druge narode i za druga vremena. **Poviestna pak vriednost svakoga naroda sastoji se prvenstveno u tome, šta je on kadar drugome dati, a njegova stvaralačka snaga u tome, šta je on kadar bez štete za svoju izvornost od drugoga primiti.**

Kada se uoči sve ono, što smo kroz tisuću godina sa strane primili, a što je uslied tih velikih stranih utjecaja u našem kulturnom životu ostalo naše, moglo bi se posumnjati u našu stvaralačku snagu i kazati, da smo bili na neki način samo sabiralište tuđih misli i uređaja, neka nejasna mješavina, u kojoj se nalazi orientalno, zapadno, rimsko, helensko, talijansko, germansko, francuzko i slavensko i još koješta drugo. Misao, da je kod nas sve tuđe, bila bi izpravna, da je kod toga naš narod, koji je te strane utjecaje primao, ostao pasivan i sve tuđe kulturne elemente primao poput spužve. No tako nije bilo. Štoviše, moglo bi se uztvrditi, da su od svih slavenskih naroda na jugu Hrvati pokazali najjaču odpornu snagu u primanju tuđega, jer su kod svega toga primanja bili i ostali vlastiti stvaraoci i graditelji svoje duhovne kulturne vrste. Slovenci na pr. utopili su se posvema u zapadnu sferu i od svoje narodne vrste nisu dali za tisuću godina ni jednoga jačega glasa; Srbi pak, istina, očuvali su dosta svoga primitivnoga, ali su i vremenski i dinamički u kulturnom stvaranju ostali daleko iza nas, i istom im je duh Zapada dao jači zamah u najnovije doba.

Mi nemamo danas nikakova razloga, da se na primanje tuđega tužimo, jer mi baš tim stranim utjecajima imamo zahvaliti veliko bogatstvo naših kulturnih tvorevina na polju umjetnosti, nauke, književnosti, pa je svaki od nas, kao predstavnik hrvatske narodne vrste, po svom cielom osjećaju i mišljenju proizvod toga tisućgodišnjeg razvoja. Mi ne možemo to iz naše poviesti izbrisati, kao što se ne dadu utjecaji života izbrisati iz duše i značaja pojedinog čovjeka. Samo sliep i nekulturan doktrinarizam može doći na misao, da se može tisućgodišnji razvoj jednoga naroda zaniekati ili uništiti i da se svi prije primljeni utjecaji sa strane moraju kao tobože tuđa civilizacija odstraniti ili omalovažiti, pa da se povratimo na čista samonikla prastvaranja. To bi, sve kada bi ubće bilo moguće, značilo povratak u barbarstvo. Hoćemo li izčupati iz naših vrtova ružu i karamfil ili prestati saditi vinovu lozu

samo zato, što smo ih amo iz tuđih zemalja presadili? Onda bismo isto tako morali odbaciti i jabuku i trešnju, naranču i limun, kukuruz i krumpir, jer je sve to iz drugih zemalja k nama doneseno. Hoćemo li i rieč ruža, karamfil, ulje, vino, naranča odstraniti iz našega jezika samo zato, što smo ih primili od drugoga? Kada bismo to učinili, onda bismo morali odbaciti i rieči kultura, civilizacija, autohton i subjekat, jer ni to nisu naše rieči. Kada bismo ovako sve tuđe iz našega stvaranja i jezika izbacili, značilo bi, da bismo prestali biti ono, što jesmo — i poseban narod i posebna vrsta među drugim narodima.

Treba da budemo sviestni toga, da mi sami nismo izabrali ni ovo mjesto našega boravka na Zemlji, ni vrieme početka naše poviesti; udes jači od nas bacio nas je amo među druge narode i među druge kulture. Od svih smo morali učiti i nešto smo naučili, ali uza sve to smo ostali nešto svoje i posebno. Upravo sveđerna napetost između raznih naroda, među kojima živimo, kao i napetost između raznih dielova u našem narodnom tielu bile su svakodnevni poticaji, da se s drugim kulturama i načinima mišljenja neprestano borimo. Pritome smo se morali sporazumievati i opreke izglađivati, a sve to nas je očuvalo od udesa Kineza — da nismo postali okamenina. Možemo na koncu kazati i kao trajnu istinu naglasiti, da bogat narod postaje u svakom pogledu još bogatiji, kada od drugoga može mnogo primiti i dalje sam razvijati.

Sada dolazi red, da se odgovori na treće pitanje, što smo ga na početku postavili: tko je stvaralac naše narodne kulture: pojedinci, jedan stalež, ili ciela narodna zajednica. Iz dosad rečenoga posve je jasno, da je to narodna zajednica, a oni pojedinci, koji su u tom stvaranju imali najveći udio po svojim umnim i duhovnim snagama, radili su kao izraz i kao predstavnici ciele narodne zajednice i u njezinu duhu. Znademo, da nije bilo naroda, počevši od najprimitivnijih plemena pa do najviše u kulturi izgrađenih, koji ne bi imali bilo kakvih duhovnih i materialnih dobara ne samo zajedničkih s drugim plemenima, već i takvih, po kojima su se od drugih plemena i naroda lučili. Ta drugačija dobra daju nam svjedočanstvo o posebnom narodnom duhu za svaki narod na svietu. Kroza nj, a po svojim djelima, davali su narodi

dokaze o svojoj postojalosti, a ujedno su preko tih djela članovi svakoga naroda bili u unutarnjosti povezani među sobom, a prema vani zatvoreni i odieljeni od drugih naroda, kao posebna narodna zajednica. Uslied toga, kada se hoće osobitost bilo kojega naroda utvrditi, ne treba naglasivati one osobine i značajke, po kojima je on sličan i jednak drugim narodima, već one osobine, po kojima se on od drugih naroda luči. Istina, ima osobina, koje su se kao stalne i u vjekovnom razvoju zapažale u narodu, dok su neke bile podvrgnute sveđernim promjenama. Na taj se način može kod naroda govoriti o substancialnim i akcidentalnim osobinama, ili o bitnima i prolaznima.

Bitne osobine se uzimaju kao očitovanje narodnoga duha, i one se zapažaju u neprekinutosti poviestnog razvoja. Treba kod toga naglasiti, da se te bitne narodne osobine ne moraju nalaziti kod svakoga pojedinca, barem ne u jednakoj mjeri, jer u svakom narodu ima elemenata, koji su narodnom duhu tuđi, a kadkada i protivni. Narodi, gdje toga ima mnogo, ne predstavljaju harmoničnu cjelinu. Ako je pak priljev tuđih elemenata prevelik, može on pretegnuti, pa one prvotne značajne crte naroda svesti na beznačajnu ulogu. Ne treba biti pristaša pretjeranog rasizma, ali ipak stoji, da svaki narod mora imati jednu krvnu jezgru kao dominantu i kao nasljednu biološku masu u jednom dielu bolje očuvanu, nego u drugim dielovima. Iztakao sam već prije, da je kod nas ta rasna dominanta očuvana najbolje u Dinarskom sklopu, jer je prirodom zagrađena i bolje očuvana negoli u sjevernim krajevima, gdje je priljev tuđe krvi, dakle mješavina, veći, jer je zemlja ravna i bez prirodnih planinskih granica, pa tako otvorena stranom useljivanju.

Dolazi sad pitanje, što čini narod narodom, koje je njegovo biće i koji su njegovi životni znakovi, te kako nastaje narodni duh i čime se jedan narod od drugoga luči. Od najstarijih vremena do danas svi pisci, kada su bilo u kome narodu pisali, ili ga sa strane duhovnih i tjelesnih osobina proučavali, iztic ali su kod svakoga od njih njegov zasebni karakter. Tako su se za Grke, Perzijance, Germane, Kelte, Rimljane, Slavene, Židove navodile drugačije značajke, po kojima se jedan narod od drugoga lučio, a te značajke su ostale uza sve promjene u poviestnom razvoju odprilike netaknute i jednake do danas. Te značajke su često nedokučive i nepro-

tumačive, ali one su trajno bile vezane uz narod i djelovale u dobru i zlu.

Što pojedince okuplja i veže u cjelinu, i što im daje osobiti biljeg, to je narodni duh, iz kojega se u vremenu razvio narod i narodnost. U toj ujedinjujućoj snazi, zajedničkoj cieloj narodnoj zajednici, očituje se narodno biće i njegov život, u okviru toga duha razvija se njegova poviest i stvara njegova kultura. Prema njemu se stvara zajednička ljubav i mržnja, veselje i tuga, patnja i nevolja, oskudica i nada, mišljenje i vjerovanje.

Posve je shvatljivo, da su prastara duhovna svojstva pojedinaca i nasljedna biološka masa uviek djelovali na duhovno držanje naroda, samo je nemoguće odrediti i odieliti nasljedne osobine od stečenih, jer je bilo među njima uviek međusobnih utjecaja, ukrštavanja na jednoj strani i stapanja na drugoj strani. Isto tako se mora naglasiti sa stajališta naroda, da on ima osobina, koje vjekovima ostaju, dok se druge nalaze u svedernim promjenama. Tako se vidi, da se jedan narod odlikuje ovom, a drugi onom značajkom, pa su jedni narodi orientirani za istinu, za pravdu, za dobro, a drugi za posao; jedni su skloni idealizmu, a drugi realizmu; jedni su osvajači, a drugi miroljubivi; treći su lukavi i podmukli, a četvrti otvoreni i iskreni.

Svaki je narod prema svome duhu izgradio svoje objektivne značajke, koje ga od drugih naroda luče, no ti objektivni momenti dobivaju svoju pravu vriednost istom ako ih narod za svoje smatra i kao vlastite proživljuje. Na taj način se stvara objektivno-subjektivna narodna zajednica, jer narod — subjekat — objektivne momente proživljuje i smatra za svoje. Narod ima u sebi nešto svoje i drugačije, što mora braniti i što ga luči od drugoga. Prema tomu svaka narodna zajednica mora imati dva uvjeta, pozitivni — obranu svojih značajki, negativni — izključivanje tuđega.

Praiskonski uzrok svega narodnoga djelovao je na stvaranje svih objektivnih i subjektivnih činbenika, koji su se u životu naroda razvijali, jačali ili slabili prema unutarnjim i vanjskim silama, kojima je narod u poviesti razpolagao, pa onako, kako nema dva čovjeka istih duševnih i tjelesnih kakvoća, tako još manje postoje dva naroda s istim duševnim i tjelesnim osobinama. U okviru svojih objektivnih činbenika svaki član narodne zajednice predstavlja neku duševnu srodnost s drugim članovima iste zajednice. Time se ne misli kazati, da stvaranje zajednice mora ići za izjednačivanjem članova, jer među članovima mora uviek biti neke nejednakosti, da mogu biti u svedernoj napetosti i borbi, a sve u cilju stvaranja boljih, savršenijih i drugojačijih kulturnih vrjednota. No u drugom redu ne smiju te razlike među članovima prekoračiti izvjestan maksimum, jer bi se onda uništile osnovice međusobnog sporazumievanja i zajedničkog života, pa bi se zajednica nalazila u razpadanju.

Pitanje je sada, koji su objektivni i subjektivni momenti Hrvatima svojstveni, po kojima se oni od drugih naroda u našem susjedstvu luče. U pomoć treba ovdje uzeti poviest, jer se u njoj duh svakoga naroda u dugom razdoblju vremena najočitije može vidjeti i u nekoj neprekinutosti pokazati istovjetnost ili sličnost njihovih osobina. Hrvati na pr. — sve od zaposjedanja svoje zemlje, koju su na maču osvojili po ovlasti njezina pravnog vlastnika, carstva — nisu bili nikada osvajači, ni onda, kada je njihova država bila najjača na Poluotoku. Time nije kazano, da nisu bili borbeni, kako nam dokazuju pobjedonosne borbe Tomislava protiv provale Bugara i Madžara u Hrvatsku, kako nam dokazuju dalje 700-godišnje borbe protiv napadaja Mletčana na naše obale, zatim odbijanje strašne mongolske provale, borbe Omišana i Senjana, isto tako za očuvanje narodnog posjeda na Jadranu, kako nam, dalje, dokazuju — može se kazati — epske borbe s Osmanlijama, kad Hrvati uz nečuvene žrtve brane svaku stopu svoje zemlje. I kasnije se njihova borbenost očitovala i u zajednici s drugim državama, pa je poznata vojnička uloga Hrvata u višem vodstvu vojska i napose u mornarici bivše Monarhije, što je svojim udjelom daleko premašivala razmjer njihova broja, zatim znamenita vojnička uloga islamiziranih Hrvata u tursko-islamskom carstvu, kao i svjedočanstvo samog Napoleona, koji je izrekao poznate rieči, da su »Hrvati prvi vojnici na svietu«.

Druga osobina Hrvata je neka crta etike i religioznosti, što nam dokazuje njihovo rano, spontano primanje kršćanstva bez trzavica, za razliku od mnogih drugih naroda Europe — pa druga etička očitovanja u njihovu kulturnom stvaranju.

Treća karakteristika Hrvata je osjećaj za pravo, težnja i borba za slobodu i volja da se sami upravljaju u svojim saborima.

Hrvatima je, dalje, svojstven — možda više no i jednom drugom slavenskom narodu — duh idealizma, mirotvorstva i autoriteta, te prejaka osjećajnost, koja često svraća poglede sa prave stvarnosti i vodi do velikih iluzija i nada. Samo tako se može protumačiti, da je kod Hrvata u književnosti bio razvijen poviestni roman u onom obsegu i da je njegov najveći stvaralac Šenoa bio onako kod Hrvata cienjen. U drugom redu nedostatak realizma jedna je od karakternih crta hrvatskoga bića i kulture. Hrvatska se kultura, dalje, odlikuje izvjestnom mekoćom, vječnom nadom u pobjedu pravde i istine u svietu. Dobrota je ta često elementarna, mnogo puta naivna i neizdiferencirana, s malo aktivizma, jer prepušta mnogo vremenu, da ono samo rješava stvar.

Može se prigovarati spomenutom formuliranju karakternih crta kod Hrvata, da te crte nisu samo kod njih razvijene, već i kod drugih naroda, pa da se stoga naučno ne može nikako uztvrditi, da su to zasebne hrvatske osobine, kad ih i drugi posjeduju. Prije svega treba reći, da gore spomenute crte kod Hrvata nema svaki pojedinac u jednakoj mjeri, dapače može biti kod pojedinaca i drugačijih, štoviše i suprotnih osobina, ali o tome se kod označivanja narodnih bitnih značajka ne radi, već o tome, koje su značajke u razvoju narodne poviesti i u stvaranju kulturnih djela prevladavale i koje su se očitovale kao posebno narodne, te koje je sam narod smatrao uviek najboljom emanacijom svoga vlastitog bića. Gornji prigovor mogao bi samo onda vriediti, kada bi se postavilo načelo, da uobće nema značajnih razlika ni među pojedincima ni među narodima, jer da su svi pojedinci, kao i svi narodi, dielovi zajedničkoga čovječanstva, te da svi imaju iste značajne crte. Ali takvu tvrdnju, mislim, ne može danas nitko ozbiljno postaviti. U stvari je diferenciranje među narodima psihično i etnobiložko, kako to psihologija o narodima i biologija nepobitno dokazuju, tako očito, da naučna prigovora protiv razlika među narodima uobće nema.

Zemljopisna sredina, družtvena sredina, razne komponente, poviestno-kulturni razvoj, utjecaj stranih kultura, sve to je izgradilo drugačijim svaki narod, i te razlike su toliko izdiferencirale narode, da se u svakomu od njih izgradila jače ova ili ona crta, ova ili ona etnopsihična značajka, kao dominanta, pa stoga svaki narod predstavlja po svojim po-

sebnim crtama drugačiji i biološki i psihički tip. Nitko ozbiljno ne može danas uztvrditi, da su Francuzi, Rusi, Englezi, Talijani, Niemci i Španjolci i t. d. u svome fizičkom sklopu jednaki a u svojim duševnim emanacijama slični. Ako su pak te razlike obćenito utvrđene, ako vriede kao zakon za svakoga i ako svaki narod ima nešto bitno i samosvojno, onda je suvišno dokazivati, da su i Hrvati svojim razvojem u poviesti i u kulturi izgradili svoju posebnu narodnu individualnost, drugačiju od svakoga drugog naroda na Jugu. Osim što oni imaju u svom rasnom sklopu nešto svoje i posebno, na njihov su razvoj utjecale druge kulturne i poviestne sile, nego na razvoj susjednih naroda, pa su oni morali uzimati svoje stajalište prema svakoj novoj družtvenoj, političkoj i kulturnoj pojavi, te nastojali izjednačivati, vezati i prilagođivati svoje osobine tim novim strujama i pokretima i usklađivati ih s osobinama i kulturama drugih naroda u svome susjedstvu; dotično oni su morali i nesviestno svoje kulturne i političke težnje sada stapati, a sada odabirnim načinom uzimati ovu ili onu crtu, koja je bila srodnija njihovim ranijim duševnim silama i razpoloženju i pritome uzpostavljati ravnotežje u svim svojim duševnim i političkim težnjama.

Nije prema tomu nenaučno pridavati Hrvatima specifična moralna obilježja i izticati poseban njihov značaj, već je nenaučno i absurdno tvrditi, da bi oni kao narod među drugim narodima jedini mogli ostati kroz tisuću godina bez očitovanja svojih karakternih crta, i da oni sami ne bi imali samorodnu duhovnu samosvojnost. Ne radi se o tome, da i drugi narodi mogu imati neke zajedničke slične osobine, već se radi o tome, koji su naglasak davali pojedini narodi tim osobinama, i koje su osobine uzimali za bitnu značajku svoga narodnog bića.

Nitko ne može poreći, da su Srbi ljubili slobodu i da su se za nju borili, ali pojam slobode se kod Hrvata drugačije shvaćao, nego kod njih. Kroz hrvatsku psihu su prošle nekolike duhovne struje, posebice humanizam i renesansa, koje nisu mogle proći kroz psihu Srba, jer su oni tada stajali pod turskim gospodstvom, pa se i pojam slobode na osnovi tih zapadnih obćih struja, a u vezi s etničkim osobinama, izgrađivao kod Hrvata na drugačiji način, negoli kod njih. Hrvati su uviek nastojali usklađivati svoj pojam slobode s etikom, i zanosili se ne samo za svoju slobodu, već i za slobodu drugih

naroda. Hrvati, boreći se za slobodu, nisu htjeli da budu tuđi robovi, ali u isto doba, kao etičan narod, nisu htjeli nikada da budu ugnjetavači tuđe slobode. Ova povezanost slobode i etike bitna je značajka pojma slobode kod Hrvata.

No ne samo da su Hrvati proživljavali pojam slobode drugačije od ostalih slavenskih naroda na Jugu, već je pojam slobode nešto drugačiji i u istom krugu zapadnih naroda, koji su imali isti zajednički kulturni razvoj i iste osnovice kulture. Tako njemački pisac E. Wechsler u svome značajnom djelu »Esprit und Geist« piše, da se francuzka rieč liberté (sloboda) pojmovno ne poklapa posve s njemačkom riečju Freiheit (sloboda), i da se francuzka rieč ne da u punom značenju prevesti na njemački jezik, jer svaki od ta dva naroda prema svome biću i svojim duhovnim osobinama drugačije proživljuje pojam slobode.

I narodno načelo kod Hrvata ima svoje posebno obilježje, kojim se luči od narodnih načela i na Zapadu i na Iztoku; razlikuje se od zapadnoga, ne po naziranju na sviet, niti po oslobodilačkoj i kulturnoj ideji, ni po načelu narodnog samoodređenja, dakle ne po unutarnjim etičkim vrjednotama, već po razvojnom postanju. Na Zapadu narod i država imaju isti obseg, pa su se ta dva pojma pokrivala. Kod Hrvata se narodno načelo razvilo prvenstveno kao kulturna ideja, u duhu objektivnih činilaca: poviestne predaje, kulture, jezika i krvi, ali u težnji za državom. Kod Hrvata se prvotno u doba pojave modernoga narodnog načela lučio narod od države, te je narod razvijao svoju narodnost mimo državu, dapače i protiv države. Inače sve druge značajke etičko-kulturne narodnoga načela zajedničke su Hrvatima sa svim drugim narodima na Zapadu.

Da se pak shvate unutarnje razlike između narodnog načela na Zapadu i Iztoku, treba iztaknuti, da je narodno načelo kod Hrvata, kao i kod svih zapadnih naroda, došlo iza feudalne države, i da je feudalno uređenje bilo predpostavka narodnom buđenju, a u feudalnim državama na Zapadu su bila ostvarena dva načela: načelo lojalnosti, kao i načelo podjele duhovne od svjetovne vlasti. Na osnovi načela lojalnosti morale su se izvršiti primljene obveze odozgor i odozdol, pa to načelo nije imalo samo ćudorednu, već i pravnu stranu. Bez toga načela ne bi se mogle shvatiti hrvatske pravice, po kojima su svi staleži, viši i niži, bili dužni vršiti jedni spram drugih točno utvrđene obveze.

Premda je narodno načelo kao demokratsko načelo rušilo ograde među staležima, nije ipak moglo izbrisati one etičke vrjednote, koje su se vjekovima stvarale na osnovu načela lojalnosti. Na Iztoku pak, po uzoru Bizanta, nije bilo dualističke podjele vlasti, kao na Zapadu, već je vladao unitaristički sustav, t. j. spoj između državne i crkovne vlasti, pa je prema političkim prilikama imala sada država, a sada crkva prvenstvo; na osnovu toga unitarističkog sustava bilo je i narodno načelo konfesionalno oličeno, te nije moglo biti shvaćeno kao oslobodilačka ideja u duhu jednakopravnosti i od pristaša drugih vjeroizpoviesti.

Tako je narodno načelo kod Hrvata i po svome postanju i po svome sadržaju drugačije nego kod Srba.

Isto tako, kada se spominje etika ili religioznost Hrvata, ne misli se time kazati, da toga nema i kod drugih naroda, ali hrvatska religioznost ima svoju posebnu crtu i svoju osobitu snagu i izražaj. Nije slučaj, da je Dante prigodom velikog jubileja u Rimu i ogromnog priljeva hodočastnika svih naroda iz Europe zapazio baš među Hrvatima tu posebnu religioznost, i da su ga njihovo držanje i religiozni uzhit nadahnuli, da ih uplete u veliku viziju svoga Raja. Isto tako nije slučaj, da Dante daje Rašanima (Srbima) druge značajke nego Hrvatima.

Ne može se dalje uzeti za slučaj, da su gotovo sva velika pisana djela kod nas u doba humanizma vrvila etičkim notama, i da je visoku etičku notu iztakla i kraljica Jelena, kao što nije slučaj, da prvi stihovi Gundulićeva »Osmana« nisu drugo nego izticanje velike etičke istine, prema kojoj je završen i udes jednoga od njegovih junaka. Tu istu ideju očituje pjesnička duša Ivana Mažuranića, gdje u riečima, što ih daje u usta starcu svećeniku u epu »Smrt Smailage Čengića«, dolazi do izražaja religiozna etika naroda, iz kojega je nikao sam pjesnik.

Kad mi ne bismo imali drugih poviestnih, etničkih i kulturnih dokaza o hrvatstvu Dubrovčana, te sve kada nam ne bi današnje stanovničtvo svojom svieśću, rasom i kulturom očito dokazivalo suvislost svoje pripadnosti hrvatskom narodu, najbolji bi dokaz toga bila ona etično- religiozna nota njihovih pjesnika i stvaralaca u prošlosti, koja se posebno poklapa sa svim očitovanjima Hrvata i iz drugih krajeva i pokrajina.

Uslied toga utjecaja vlastitih nazora u vezi s različitim poviestnim silama, imala je svaka narodna individualnost,

ovdje na Jugu, ne samo genetičko-razvojnu, već po svome sadržaju i pokretnim duševnim silama — unutarnjim smjernicama i ciljevima — svoju posebnu nacionalnu ideju, te se ne može ovdje govoriti o nekoj zajedničkoj narodnoj ideji među narodima na Jugu i uzpoređivati je s narodnom idejom kod Niemaca ili Talijana, kod kojih je narodna ideja u jezgri postojala vjekovima, davno prije njihova političkog ujedinjenja.

Kod ovoga upoređivanja treba se malo zaustaviti, jer po čestom ponavljanju kod svih mogućih prigoda (1918. — 1938.) — na javnim skupštinama, u novinama, u književnosti, kod kuće i u inozemstvu — čini se da se htjelo sugerirati javnosti, kako je i t. zv. jugoslavensko ujedinjenje posljedica oslobodilačkih demokratskih, homogenih i zajedničkih narodnih snaga kao i kod onih naroda, i da se i ovdje ujedinjenje provelo u duhu narodnog samoodređenja, dakle putem plebiscitarnog pristajanja svih ujedinjenih dielova. Te sugestije, čini se, našle su odjeka i kod pojedinih inozemnih pisaca u Italiji i Njemačkoj, ali su ti pisci takvim uporedbama dokazali, da nisu dublje pronikli u pitanje narodnog načela ovdje kod nas i u pitanje borbe Hrvata protiv presizanja Srba, te da su uzporedbu uzeli samo shematski prema zemljovidnoj karti godine 1918. ne promišljajući pritom, da su ovdje bile već gotove ne jedna već tri cjelovite nacionalne ideje, koje su imale svoj korien u poviesti, predaji i narodnoj sviesti svakoga od tih naroda.

Prije svega treba naglasiti, da uporedbe različitih družtvenih tvorba — a narod je najviša tvorba — nikad nisu podpune; kako je svaki narod posljedica bezbrojnih činilaca: psihičnih, poviestnih, kulturnih, krvnih, zemljopisnih i gospodarskih, tako nema ni jedan narod u svome sklopu posve iste pokretne sile, posebice zato, jer svaki narod podaje ovoj ili onoj činjenici veću ili manju važnost i tako ima nešto svoje i posebno, dotično svaki ima svoju narodnu ideju, koja se ne da u sebi, već samo po shemi i vanjštini uporediti s istom idejom kod drugoga naroda. Ako igdje, a ono ovdje vriedi pravilo: si duo faciunt idem non est idem (ako dva čine isto, nije isto).

No i pored tih unutarnjih razlika u psihičnim silama i komponentama narodnog načela, postoji doista u vanjskom izgledu neka sličnost među svima narodima na svietu, i to zbog obćih ljudskih svojstava, kojima su prožeti svi narodi

i iz njih proizašla obća ljudska očitovanja, što se po zakonu socialnopsihičnih strujanja u razvoju izmjenjuju po različitim epohama, a jednu takvu socialnopsihičnu struju predstavlja svakako i narodna ideja. U okviru takvih obćih ideja vršio se razvoj svih naroda, ali, jer ni jedan narod nije imao i ne može imati iste pokretne sile, niti jednaku dinamiku, uviek je svaki narod imao svoju posebnu narodnu ideju i izvršio integraciju svojih članova nešto drugačije prema svojim duhovnim silama i na stupnju drugačijega razvoja. Ako se te razlike među narodima ne uzmu u obzir, tada svaka uporedba ostaje bez naučne i stvarne vriednosti.

Posebno nije točna uporedba ujedinjenja Italije i Njemačke s jugoslavenskim »ujedinjenjem«, prema duhu narodnoga načela.

Ujedinjenje Italije bilo je nuždna posljedica talijanskog razvitka od pamtivieka, jer je Italija po zajedničkom imenu svoje zemlje, pa zemljopisnoj cjelini i po jedinstvenoj kulturi i prošlosti bila predodređena, da se u njoj sva plemena sliju i stope u jedan narod. Daleko prije Rima postojalo je talijansko ime, pa iako je Rim, kao grad-država, bio nametnuo cieloj državi svoje ime, ono nije bilo narodno, već državno, pa bi se zapravo ondašnja rimska država mogla definirati kao internacionalno-pravni oblik za sve kulturne tekovine naroda oko Sredozemnoga mora. Kada je pak propala rimska država i od nje ostala samo individualna cjelina Apeninskog poluotoka, izčezava ime rimsko kao državno, a narod se vratio praiskonskom talijanskom imenu, koje je pobiedilo i moralo pobiediti, još davno prije proglašenja narodnog načela u svietu. Narodno ujedinjenje svih Talijana bilo je poviestna, etnička i kulturna nužda geografskog jedinstva i kulturnog jedinstva prvotnih talijanskih plemena, koja su se već davno slila, i uslied zajedničkog udesa i međusobnog stapanja izgubila svoja plemenska obilježja, a bila su još samo politički pocjepkana. Piemont je našao gotovo duhovno jedinstvo talijanskog naroda, a netom se pojavilo narodno načelo, on ga prihvaća, da na osnovi njegovoj izvrši narodno i državno ujedinjenje Italije, žrtvovavši pri tome svoju državnu posebnost u cilju zajedničkih narodnih probitaka.

U Njemačkoj nije doista bilo ime naroda tako staro kao u Italiji, jer su se tu razvijala njemačka plemena za sebe,

izdvojena iz etničke pramase germanskog sklopa, ali se i tu već u polovini 9. stoljeća spominje zajedničko ime njemačkog jezika za sva plemena, premda još nije bilo političkog jedinstva među njima. Iz te sviesti i jezične pripadnosti stvara se postupno u unutarnjosti kod svih plemena i sviest o narodnoj zajedničkoj pripadnosti i tako se izgrađuje narodni njemački zajednički tip, iako su knezovi, prema ondašnjim prilikama, imali glavnu rieč. Ipak se iz svega toga vidi, da je u plemenima živjela u klici sviest zajedničke pripadnosti, i da je ona došla do izražaja i u zajedničkom imenu jezika, kao i u zajedničkoj njemačkoj sredovječnoj državi. Sredovječna njemačka država obuhvatala je već tada sva današnja njemačka plemena, pa iako su plemena imala svoje vlastite knezove, oni su mogli biti birani za njemačke zajedničke vladare; tako je ta sredovječna država sve njih obuhvaćala.

Kod nas ovdje, hrvatski narod i srbski narod, stvorili su svoje posebne države na različitim osnovicama i na drugim prostorima i pod drugačijim pravnim i družtvenim uređajima. Razvoj njihov u prošlosti nije nikada konvergirao jedan spram drugoga, već je uviek divergirao jedan od drugoga. Jedni su se razvijali u pravcu Egejskog bazena, a drugi prema Jadranskom moru; jedni su stajali pod utjecajima bizantskoga kulturnog razvoja, a drugi u okviru Zapada. Nikada nije niknula ideja u prošlosti, da bi se oni stopili i stvorili zajedničku državu, već su stajali kao dva svieta, jedan spram drugoga, istina, ne neprijateljski razpoloženi, ali jedan spram drugoga posve ravnodušni i odvojeni. Poviestne strane njihova narodnog i državnog života gledale su u suprotne pravce — jednih spram Iztoka, a drugih spram Zapada.

Njemačka plemena, nasuprot, i pored plemenske odvojenosti bila su utopljena u njemačkoj zajedničkoj državnoj ideji, imala su isto ime jezika, kroz dugo vrieme istu vjeru, a uviek istu kulturu, kojoj je bio korien u kršćansko-humanističkoj ideji. Dapače i kad ih je protestantizam vjerski odielio i kad je nestalo među njima vjerskoga jedinstva, nisu time među njima bile prekinute zajedničke religiozne ideje, koje su izvirale iz Augustinova učenja o Božjoj državi, jer su jedni i drugi i dalje, i pored vjerske podvojenosti, stajali

na onoj ranijoj osnovici o izgrađivanju Božje države dobrim djelima, već i na ovome svietu.

Osim toga Niemci su bili uklopljeni u zajednici zapadne uljudbe; imali su istu kršćansko-humanističku kulturnu osnovicu; stajali su pod istim međunarodnim pravnim poredkom, osnovanim na rimsko-njemačkom pravu, a to nije bilo drugo, nego aristokratska zajednica svih europskih naroda na Zapadu, u kojoj su se nalazili i Hrvati.

Hrvati su u poviesti osnovali svoju vlastitu državu, razvili svoju kulturu prema zapadnom uzoru i tako izgradili svoj posebni poviestno-kulturni tip. Prema tome Hrvati nisu bili nikada pleme u okviru neke zajedničke države sa Srbima kao plemenom, poput njemačkih plemena, niti su bili dio neke kulturne, državne i vjerske zajednice onako, kako su to bila njemačka plemena, već su bili i ostali državni narod i poseban kulturan tip za sve vrieme svoje poviesti, sa svojom posebnom sviešću, narodnom idejom, kao i sa svojim imenom za kulturu, jezik i državu.

Niemci pišu mnogo teoretski dobrih knjiga o psihologiji narodâ, ali u primienjenoj psihologiji često zatajuju, kako se to najbolje pokazalo za posljednjega svjetskog rata, kada su se mnoga njihova predviđanja o narodima pokazala neizpravna. Tako su se i kod određivanja značajka za biće naroda njihova stajališta često mienjala. Za razliku od Francuza, kod kojih se narod i država poklapaju, oni su uzimali za značajku naroda druge osobine, kao kulturu i narodni značaj, onda jezik ili državu, pri čemu su počeli dieliti narod na državni i kulturni narod. Kasnije su za glavne oznake naroda uzimali subjektivne momente, kao volju i osjećaj, te narodnu ideologiju; u novije su vrieme počeli davati veliku važnost krvnim i rasnim svojstvima, kao i ukupnosti svih narodnih značajka, izraženih u narodnoj samobitnosti. Konačno su u posljednje doba počeli davati najveću važnost jeziku, bit će valjda stoga, što tako žele sve razkomadane dielove njemačkoga naroda, što njemački govore, okupiti u zajedničku državu.

Prema ovoj posljednjoj značajki, naime prema jeziku, nalaze oni analogiju između njemačkih »plemena« i Slavena

na Jugu, premda ovdje na Jugu svaki narod nazivlje jezik svojim narodnim imenom. No dok tako tvrde, da bi jezik imao biti značajka naroda, ovdje kod nas, u isto doba, oni sami tvrde, da isti jezik kod Iraca i Engleza, Engleza i Amerićana, Brazilijanaca i Portugalaca, Norvežana i Danaca još ne znači isti narod. Dakle ni izticanje jezika kao bitne značajke za narod ne uzimaju uviek absolutno, već relativno, prema vremenu i političkim prilikama[6].

Zaista se može uztvrditi, da je jezik jedna od bitnih značajka za narod; ali važnije su od njega kultura i poviestna predaja, a za sabiranje u zajedničku cjelinu najvažniji su volja i osjećaj, dotično ideologija svakoga naroda, jer bez toga svi drugi objektivni momenti gube vriednost i ne dolaze do izražaja, kako se vidi iz primjera, da istim jezikom govori više naroda.

Ali k ovim razlikama između jedinstva njemačko-talijanskoga i tobožnjega jedinstva ovdje na Jugu, dolaze još i razlike u doba samog ujedinjenja i poslije njega. Hrvati su

[6] U Njemačkoj se na pr. mnogo pisalo o Jugoslaviji sa svakoga gledišta: državnog, nacionalnog, zemljopisnog, gospodarskog, književnopoviestnoga i t. d. Pred dulje vremena napisao je knjigu o ujedinjenju Jugoslavije njemački pisac Wendel, na koju je hrvatska javnost zbog krive tendencije oštro reagirala, i sam Radić ga je zbog nje žestoko napao. Međutim kasnije (1938.), kada su se mnoga pitanja već razčistila, izišla je knjiga o Jugoslaviji od poznatoga i uvaženog pisca Josipa März-a. Pisac je osim ove knjige objelodanio o našem pitanju mnogo manjih radnja, a oveću (352 str.) knjigu je napisao i o »Jadranskom pitanju«. U toj knjizi se nalazi mnogo netočnosti i tendencioznog prikazivanja naše prošlosti, a ovdje ću navesti samo jedno. Iz poviesti je utvrđeno, da su Mletčani plaćali hrvatskim vladarima danak za slobodu plovitbe po Jadranu — druge slavenske države osim Hrvatske nije tada bilo na Jadranu, — a g. März u svojoj knjizi donosi, da su Mletčani plaćali danak »Slavenima«, dok se znade, da u međunarodnom životu uređuju države svoje odnose s organiziranim državama, a ne s neodređenim gomilama.

U svojoj pak nedavno tiskanoj knjizi prikazuje pisac Jugoslaviju s gospodarskog, geopolitičkog i narodnog gledišta, a među ostalim govori i o hrvatskom pitanju. Iz sastava ideja i prikazivanja vidi se očito, da je pisac bio obaviešten i sa hrvatske strane, ali da je vidljivo nastojao njihovo gledište što je moguće više oslabiti, pa je knjiga izišla čisto pristrana. Evo o njoj samo jedna pripomena. Govoreći o Poljičkom statutu (str. 34.) veli, da je napisan srbski, i to navlastito iztiče, čime dokazuje, da on uobće ne poznaje naše starije poviesti i da uobće nije ni vidio

baš u doba ujedinjenja htjeli ostati narodna skupina za sebe, jer inače ne bi bili stavljali u saboru i u drugim sporazumnim aktima uvjete, da se ustav ima stvoriti njihovim pristankom, ne majorizacijom. Kada se ipak dogodilo ovo potonje, protiv njihove volje i protiv pismena sporazuma, sve hrvatske stranke su taj čin osuđivale i Radić je odbio da sudjeluje u državnom zakonodavstvu.

Ali nije se samo sa strane Hrvata načelo tobožnjeg narodnog jedinstva na osnovi njihovih objektivnih i subjektivnih značajka poricalo i naučno osporavalo, već je to načelo bilo i s druge strane osporavano, i to još u jačoj mjeri -- djelima; u tome su bitne razlike između talijanskog, njemačkog i jugoslavenskog ujedinjenja.

Piemont je iza ujedinjenja žrtvovao svoju državnu osobnost, svoj glavni grad, koji je najprije prešao u Firenzu, a onda u Rim. Piemont ne traži za sebe nikakve povlastice u porezima i u daćama, ni u upravi nove države, ni u namještanju svojih ljudi u vojsci i diplomaciji, ni u vodstvu državne uprave. Političko vodstvo preuzimaju ljudi iz drugih krajeva

Poljičkog statuta, već da je o njemu dobio krive viesti od nekoga drugog, pa ih je uvrstio kao svoje mišljenje. G. März je, kako se iz njegova pisanja vidi, vješt geopolitičar, a kao takav bi morao znati, da su Poljica nastala kao brdski relikt — što se u svim planinskim zemljama na svietu događalo — iza propasti hrvatske nezavisne države, kojoj je središte baš bilo u susjedstvu Poljica. Ako se igdje kod nas mogao sačuvati stari autohtoni živalj, onda se očuvao tu, gdje ni Turci ni Mletčani nisu nikada posvema zagospodovali zemljom. U drugom redu pisac bi morao znati, da su Hrvati posvuda i uviek svoj jezik nazivali hrvatskim, pa da nikad ime jezika nije bilo zajedničko njima i Srbima, kako je ime njemačkoga jezika bilo zajedničko svim Niemcima. Poljičani dakle nisu mogli drugačije svoj jezik nazivati, nego hrvatskim imenom. Poljički statut je konkretno napisan u čakavskom narječju, a svi filolozi bez izuzetka tvrde, da je to izključivo hrvatsko narječje, kojim govori jedan dio Hrvata, a nikada i nigdje Srbi. Konačno, što je najvažnije — u samom Poljičkom statutu stoji, da je napisan »arvatskim jezikom«.

Uza sve ove dokaze ipak držim, da gospodin März nije htio naumice krivotvoriti sadržaj statuta s obzirom na hrvatsko ime, jer da mu je to bilo poznato, uvjeren sam, da ne bi tako bio napisao; ali uza sve to nosi on dvostruku odgovornost: prvo, što piše o nečemu, što nije proučio, i time zavodi na krivo mišljenje čitalačku publiku svoje zemlje, a drugo, što je obaviesti o tome primao s jedne strane, koja ga je krivo uputila, i što je bez kontrole to uzeo kao svoje vlastito mišljenje.

Italije, a značajno je, da je došao kasnije Crispi sa Sicilije kao premier države, premda je Sicilija bila kasnije združena s ujedinjenom Italijom i doprinijela najmanje žrtava za to jedinstvo.

Ujedinjenje Njemačke obavilo se s pristankom svih plemena i cieloga naroda, i tu nije bilo povlastica ni za koga, a u posljednje doba, kad se izvršilo sjedinjenje Austrije, izvršilo se na osnovi samoodređenja naroda plebiscitarnim putem. Njemačka je i pri izmjeni novca pokazala, da u austrijskom narodu vidi dio njemačkoga naroda, pa vriednost šilinga nije obalila, već ga je dapače digla.

Iza ujedinjenja Italije, a isto tako i Njemačke, nije se vodila ni teoretska, a još manje praktička borba za načelo jednakopravnosti, budući da je u načelu narodnog jedinstva implicite uključeno i načelo jednakosti, jer gdje je jedan narod, tu moraju biti iste dužnosti i ista prava, dok se ovdje, iza 20-godišnjega zajedničkog života, iznose težke javne tužbe i dokazi protiv zapostavljenja jednih, dakle tužbe na nejednakost.

Pored ovih netočnosti pri uporedbi njemačkog razvoja i razvoja južnih Slavena te njihove plemenske strukture pisac u djelu o Jadranu posve izpravno prikazuje etnografske prilike na prostoru Dalmacije, pa ma koliko stanovništvo ne diferencirao, već ga naziva Jugoslavenima. Taj etnografski prikaz je još bolje izložio u maloj knjizi »Die Ostküste der Adria« (1943.), gdje piše pogledom na Talijane, da ih u Dalmaciji nema ni pet %, pa nadodaje, da Dalmacija nije ni romanska ni romanizirana zemlja, ma koliko Mletčani u njoj za nekoliko stotina godina vladali. Mletčani su tamo dolazili kao činovnici i trgovci, ali biće samoga naroda nisu izmienili. U Dalmaciji nema kakve talijanske skupine niti tamo postoji koji talijanski kulturni sloj, već tamo u ogromnoj većini stanuju Hrvati.

Ali dok neki njemački pisci govore o jedinstvu jugoslavenskih »plemena«, ne uzimajući pritom u obzir ni objektivne ni subjektivne momente, kao ni volju, ni osjećaj, ni narodnu sviest svakoga od njih, iz čega bi se vidjelo, da se tu radi o posebnim i cjelovitim narodima, dotle drugačije sude o narodnom pitanju kod Čeha i Slovaka. Tu se oni živo zalažu za prava Slovaka na vlastitu nacionalnost, i tu oni vide dva puna naroda i dvie pune narodne individualnosti. Kao dokaz za to navode oni, da Česi i Slovaci imadu dva različita književna jezika, kao i to, da su za ugovor u Pittsburgu (30. V. 1918.) Česi i Slovaci u međusobnim pregovorima stajali kao dvie jednake narodne skupine, pa da tu u posljednjoj točki toga ugovora stoji »Česi i Slovaci«, a ne »Čehoslovaci«, dakle da tu dolaze do izražaja dva različita narodna

Za tu nejednakost u pravima znao je dobro i Svetozar Pribićević, jer ju je kao ministar provodio; ali kako su se zbog toga čuli glasovi nezadovoljstva u javnosti, htio je svoje djelovanje opravdati (na javnom sastanku u Hrv. glasbenom zavodu u Zagrebu) argumentom, koji je u svome sofizmu vrlo značajan, te se mora iz zaboravi izvući i predati javnosti na pamćenje. Ako se Hrvati tuže, da su kod imenovanja, kod namještenja, te u državnim razhodima i primitcima bili zapostavljani, te su tužbe njihove po njemu bez ikakve unutarnje vriednosti. Po načelu narodnog jedinstva ne smije se gledati, koji dio naroda dobiva, a koji ne dobiva; to isto vriedi i kod pojedinaca: glavno je da dobivaju sposobni (o sposobnosti naravno odlučuju oni gore!); jer kada dobivaju jedni, po organskom narodnom načelu dobiva cjelina, dakle dobivaju neizravno i oni, koji se tuže, da nisu dobili.

Pribićević je kasnije sam na svojoj koži izkusio slobodu, koju je htio »Obznanom« nametnuti Hrvatima, pa je izpaštao svoje pogrješke i od česti izpravio svoje prijašnje krivo učenje i djelovanje.

---

subjekta. Te pisce ne smeta analogija, da i Slovenci imaju drugačiji književni jezik od Hrvata i Srba, a ne smeta ih ni to, da su se Hrvati i Srbi uviek u poviesti nalazili kao dva narodna i kulturna subjekta, svaki na svom prostoru, i da je svaki od njih izgradio svoju državu i predajom dobio svoju domovinu, i da su i oni u svim ugovorima naglasivali svoju posebnu individualnost i vriedili kao dva pravna i kulturna subjekta. Preko tih razlika njemački pisci prelaze i jednostavno proglasuju Čehe i Slovake za dva naroda, a amo tri narodne individualnosti proglasuju za jedan narod. Ali, kada bi se to pitanje bolje analiziralo, moglo bi se baš navesti, da su Česi i Slovaci bili dvaput u poviesti u istoj državi, i to u vrieme Samove države, te u vrieme velike Moravske države, dakle da imaju neku daleku zajedničku predaju, dok Hrvati i Srbi nisu nikad u prošlosti imali zajedničku državu.

Moglo bi se dalje navesti, da Česi i Slovaci idu u istu zapadnu sferu, pa da među njima nije nikada bilo ni kulturnih ni vjerskih napetosti, što bi sprečavalo zajedničku sviest, dok su ovdje kod nas uviek postojale vjerske i kulturne napetosti, jer se oba naroda nalaze na najvažnijoj europskoj kulturnoj prekretnici, te ih njihova vjerska i kulturna orientacija nije nikada upućivala na sintezu, već uviek na antitezu i opreke.

Ovim se ne misli zaniekati Slovacima značaj naroda, ako oni sami hoće da budu narod, ali to ne zavisi od naše volje, već od njihova osjećaja i narodne sviesti. Ako oni sve to posjeduju, mogu na temelju narodnog samoodređenja tražiti za sebe i sva narodna prava, i ta im prava ne može nitko osporiti. To isto njemački

Da su Pribićeviću u njegovu učenju i djelovanju najviše odobravali i neki hrvatski izkorienjenici, nije se čuditi — svaki narod ima ih u svojim redovima, a Hrvati su ih usljed priljeva tuđih elemenata i mnogovrstnih stranih često oprečnih utjecaja imali možda više no drugi narodi, i takovi pristaju uz svaku ideju i svaki pokret, koji ide za slabljenjem njihove narodne zajednice. Netom se naime prekinu veze sa svojim narodnim bićem i izgubi narodna sviest, takvi izkorienjenici postaju labilni i svaki ih vjetar goni u različite pravce.

Predstavnici kasnijih režima, u kojima su sjedili i zastupnici kršćanskih stranaka, mudriji i lukaviji u vladanju, nisu glasno iznosili Pribićevićeva opravdanja za zapostavljanje Hrvata, osim jednoga glasa, i to s one strane, s koje se taj glas nije smio čuti, a taj glas je tvrdio, da se on brine za svoje, a neka se Hrvati sami brinu za sebe. Divna izprika za nevaljalo djelovanje; bolju od te izprike ne bi ni sam Machiavelli mogao naći. Ali, stavimo slučaj, da Hrvati ne bi

---

pisci, kada o nama pišu, moraju imati u vidu, da oni usklade proučavanje našeg pitanja s narodnim osjećajem i voljom hrvatskog naroda, jer inače izgleda, da oni, tražeći na jednoj strani istinu sociložkom naukom, ovdje kod nas stvaraju političke konstrukcije. Oni moraju uzeti, da su se Hrvati uviek osjećali narodom, i da su uviek imali sve objektivne i subjektivne momente naroda, kako to dokazuje njihova prošlost i kako dokazuju borbe u sadašnjosti. Nitko nema pravo, da im to pravo zanieče, jer je to pravo samoodređenja postalo osnovicom međunarodnoga prava, i Hrvati danas to pravo jednodušno traže, te svi oni, koji žele s njima sporazuma, moraju s tom činjenicom kao aksiomom računati.

Talijanski pisci su obzirniji, a i lukaviji, jer bolje poznaju naše prilike; ali neki od njih, iz političkih razloga, isto tako spominju uporedbu između talijanskog i jugoslavenskog ujedinjenja. No pritom treba ovo pripomenuti. Do sada je bilo obćenito uvriženo mišljenje, da je talijansko ujedinjenje usliedilo na osnovi zajedničke narodne sviesti i volje svih česti talijanskog naroda, a u duhu jednakosti i slobodnoga narodnog samoodređenja — kao što se nešto kasnije sjedinjenje Venecije i Rima Italiji provelo plebiscitarnim putem — te da je Piemont, tada jedina nezavisna narodna država u Italiji, izvršio svoju plemenitu poviestnu misiju bez ikakvih primišljaja za hegemonijom i bez egoističkih težnja za izkorišćivanjem bilo kojega diela talijanskog naroda.

Ako je tako, kako smo mi svi držali, onda se uporedba talijanskog jedinstva s jugoslavenskim ujedinjenjem u najbitnijim značajkama ne poklapa, osim ako se izpravi ono prvašnje obće mišljenje o pokretnim motivima i težnjama talijanskog jedinstva, provedena od Piemonta; ali to bi trebali učiniti sami talijanski upoređivači.

vršili spram države svoje dužnosti, na pr. da ne bi plaćali državne poreze ili bi uzkraćivali državi druge tražbine, ili da bi činili nešto, u čemu bi se mogla vidjeti divergencija od državnih zakona: vriedno bi bilo znati, bi li se onda ta strana pobrinula jednako za svoje kao i za »nesvoje«.

Inače ostali predstavnici režima nisu teoretski opravdavali zapostavljanje Hrvata nikakvim argumentom, štoviše, oni to zapostavljanje ne priznavaju, pa kad ne bismo imali brojke u proračunu na svim državnim mjestima, o investicionim zajmovima za gradnju cesta, željezničkih pruga, javnih zgrada i luka, o zapostavljanju hrvatskih kulturnih zavoda, o agrarnoj kolonizaciji nehrvatskih elemenata po hrvatskoj zemlji i t. d., svršila bi se sva ta polemika tako, da bi jedni tvrdili, a drugi niekali, pa neka se netko snađe, gdje je prava istina.

U stvari pak metode i učenje Pribićevića ni u čemu se nisu promienili sve do sloma Jugoslavije i sve je ostalo pri starome. Ali pritom se zaboravlja nešto, što je vrlo bitno: da takvo djelovanje, dotično podržavanje sustava nejednakosti, nije drugo nego potvrda stvarne istine, t. j. niekanje narodnog jedinstva, a jer je to niekanje bilo na djelu, bilo je mnogo snažnije i uspješnije od svakoga teoretskog dokazivanja na osnovi objektivnih i subjektivnih značajka, da su Hrvati i Srbi dva naroda. Te dokaze na djelu čuju i gluhi, vide i sliepi, razumiju neuki i nepismeni, jer svi oni osjećaju na svojoj koži, na svome životu, u svome obstanku i u svojoj časti, što znači kod nas narodno jedinstvo.

Čuli su se, dalje, također glasovi u parlamentu, u novinama i u nezaplienjenim knjigama o hegemoniji jednoga »plemena« nad drugim, a već to dokazivalo je najjače, da jedinstva nema, jer ne može hegemoniju vršiti jedan narod nad samim sobom, već je mora vršiti nad nekim drugim narodom, a tko je taj drugi narod, koji je vršio hegemoniju, i nad kim se vrši hegemonija, ne treba spominjati.[7]

---

[7] A zar nije, moglo bi se ovdje primietiti, rieč hegemonija grčkoga podrietla, i zar nije bila upotrebljavana baš u staroj Grčkoj, da se njome označi težnja supremacije jednoga grada nad drugim, dakle supremacije jednoga diela naroda nad drugim dielom? Na ovo se može kazati, da se za shvaćanje razvoja grčkoga naroda u starom vieku moraju uzeti u obzir ondašnje prilike i vladajuće ideje. Osnovni činilac grčkoga života bila je prirođena, a prirodnom građom same zemlje pojačana kantonalna usamlje-

Nacionalna ideja kod Hrvata je integralna njihova ideja, a ne dio neke zajedničke nacionalne ideje. Tu ideju ne može nitko silom nametnuti, jer je ona posljedica toliko objektivnih, koliko i subjektivnih momenata, a u subjektivnim se momentima očituje samoodređenje naroda, dotično volja biti dio toga naroda. »Moj narod su oni — veli uvaženi filozof Rümelin, — koje ja svojim narodom smatram i s kojima sam osjećajno povezan u nerazdruživoj cjelini«. Renan, jedan od najboljih teoretičara narodnog načela, veli na jednome mjestu svoga djela to isto, samo drugim riečima: »Narod je kao i individuum zaključak uspomena velike prošlosti, napora i žrtava svih naraštaja. Imati istu slavu u prošlosti i imati volju ostati i dalje u toj zajednici, to čini narod. Obstanak naroda nije drugo, nego svakidanji plebiscit, onako isto, kako je život pojedinaca afirmacija svakidanjeg života«.

Kada su neki tražili, da se narodno jedinstvo kod nas ostvari silom, nisu vidjeli zagovaratelji tih sredstava, da se time postiglo upravo protivno od onoga, što se htjelo. Baš ta sila i progoni, upotriebljeni protiv Hrvata u vrieme zajedničkog života, izazvali su jaču povezanost među hrvatskim strankama i učvrstili zajedničku volju, da ostanu ono, što su i prije bili i što su se očitovali kroz cielu svoju poviest, kao udesna kulturna i politička zajednica, hrvatska narodna individualnost.

Kako vriedi zakon, da se nitko ne može odrediti tako da bude član dvaju naroda, jer tome stoje na putu objektivni i subjektivni momenti, u prvom redu sviest i osjećaj

nost i pocjepkanost grčkoga života. Postojala je doista i kod njih lagana sviest zajedničkog podrietla i zajedničkih kulturnih sveza — osobito na religioznom polju — ali ta zajednička sviest dolazila je najviše do izražaja u negativnom smislu, kao suprotnost svih plemena spram tuđinaca — barbara, pa nisu iz toga niknule pozitivne jače težnje za ujedinjenje svih njih u jednu narodnu i državnu cjelinu. Tako ni ono kulturno-religiozno jedinstvo nije nikada bilo oličeno političko-nacionalnim težnjama u modernom smislu, pa ako se hoće grčka poviest shvatiti, mora se iz nje izpustiti svaki moderni pojam narodnog načela.

Tako se nije mogla nikada izgraditi u starom vieku jedna nacionalna grčka zajednička država, da bi ona bila nezavisan nosilac političkoga i kulturnog života svih plemena. Svaki grad je bio za sebe u političkom pogledu nezavisna jedinica. Iznad polisa — gradske države — grčki genij se nije izdigao u političkom i državnom pogledu. Dapače i oni dielovi grčkoga naroda, koji

i drugačije narodne ideologije, to oni članovi, na koje nije mogao djelovati zajednički udes, ni predaja prošlosti, ni samobitna narodna kultura, ni krv, ni zajednička zemlja, oni, kod kojih sve to nije bilo u stanju izazvati osjećaj i volju, da u toj i takvoj zajednici ostanu i njezine ideale ostvaruju i za njih se bore, oni se sami odrekoše svoje narodne zajednice. Ali time nije sudbina takovih izkorienjenika završena. Kako se kod njih ne radi o optiranju za narod, među koji bi se uselili i na istom prostoru s njime živjeli, od njega samohranu kulturu postupno primali i s njime se stapali, radi čega bi među njima veze zajedničkoga udesa ostale nerazrješive i tako bi se s tim narodom asimilirali kao njegovi članovi, već kako se tu radi o ljudima iz istoga naroda i s istim objektivnim značajkama i predajama i na istom prostoru, mora se kazati, da su se oni svoga naroda odrekli iz nevaljalih motiva, ponajviše zbog osobnih probitaka. Netom pak tih probitaka nestane, oni će i novom narodu okrenuti leđa, ali daleko brže i lakše, jer ih s njim i onako ne vežu duševne spone, pa će potražiti u jagmi za koristima druge narode i unosnije putove. Zakon je stalan, da tko se svoga naroda u njegovoj borbi za obstanak odriče, odreći će se još lakše i svakoga drugog naroda.

Na spomenutim značajkama izgrađena hrvatska individualnost i kultura luči se od srbske individualnosti, kod koje je i red objektivnih značajka i naglasak, što su ga tim značajkama davali, drugačiji. Isto tako je hrvatska individual-

su očuvali izvan polisa svoj plemenski ustav, dakle stajali na široj narodnoj osnovici od grada, nisu uobće došli za vrieme uzpona grčke poviesti ni do kakva značenja, te nisu bili kristalizaciono središte za jedinstvo cieloga naroda. Cieli politički i narodni život bio je vezan uz grad-državu, i sva prava i dužnosti građana, kao i njihova pripadnost cjelini, bili su ograničeni jedino na prostor zajedničkoga grada. Po tom je ondašnja hegemonija označivala samo izvjestan način supremacije jednoga grada nad drugim, dakle prevlast jednoga političkog subjekta nad drugim političkim subjektom, a ne prevlast jednoga diela naroda nad drugim dielom istoga subjekta.

S narodnim pak načelom, u najnovije doba, narodni subjekat postao je cio narod i narod se smatra kao organska cjelina, te se udružuje za stvaranje svoje zajedničke države i u takvoj državi ne može biti hegemonije, jer to bi bila negacija osnovnoga pojma narodnoga načela.

nost drugačija od slovenske. Ako je pak hrvatska individualnost drugačija od njoj bližih slavenskih naroda, i ako im je subjekat stvaranja drugi, logično sliedi, da i njihove kulture izkazuju drugačije značajke i da je za Hrvate njihova kultura čisto samobitna i samohrana, te se ne može govoriti o zajedničkoj kulturi triju »plemena« na Jugu, već za Hrvate postoji njihova tipična kultura, koja se očitovala za sve vrieme hrvatske poviesti i jasno se izgrađivala do danas.

Kako se pak svaka kultura postupno razvija na osnovici ranijega stvaranja i novih prinosa, vlastitih i pozajmljenih, to u svakoj kulturi po svojoj raznovrstnosti mora biti više stepenica. Na najdonjem stupnju vladaju vitalna osjetna stvaranja, na njoj se nastavlja viša duševnost i svršava stvarajućom duševnosti velikih pojedinaca. Budući pak da je svaka kultura nastala iz svoje vlastite narodne duše, to se u svim tim stupnjevima vidi provodna i spojna nit narodne duše, posebne za svaki narod, a svi ti stupnjevi izkazuju jedinstvenu kulturu od primitivnoprimarne odozdol do stvarajuće odozgor. Isto tako, ne samo što se u istovremenom prosjeku svih tih stepenica vidi za svaki narod istovjetnost kulturnog stvaranja u manje savršenom i u savršenijem obliku, već se to vidi i u neprekinutosti stvaranja kroz različita vremena, te se svako novo stvaranje nadovezuje i spaja sa stvaranjem prošlih naraštaja. A da izvjestne razlike u stvaranju postupno i po savršenstvu moraju postojati, sliedi posve jasno iz individualnih razlika samih stvaralaca.

Razlikost, dotično nejednakost, prvi je i glavni motor svake ljudske djelatnosti. Kad bi se stavilo pitanje, što je zapravo osobni interes — taj najveći pobuđivač neizmjernoga razvoja čovječanstva — moralo bi se odgovoriti ništa drugo nego to, da je on nesavladivi napor i težnja ljudi, da prieđu iz niže nejednakosti u drugu, višu nejednakost.

Nejednakost se javlja u svim očitovanjima duha, uma i tiela, među članovima istoga naroda, i među samom braćom, pa su jedni sposobniji za ovaj posao, a drugi za onaj. No stvaralaca viših vrjednota uviek je bilo malo.

Ako je subjekat stvaranja bio i ostao hrvatski narod — jugoslavenskog imena nije do u ovo posljednje vrieme uobće bilo u našoj poviesti i kulturnoj predaji, — onda i kulturno stvaranje, ako ne će da bude bezimeno, ne može se

drugčije zvati, nego imenom naroda, koji ga je stvorio. I Englezka se udružila sa Škotskom i Walesom u jednu državu i svi su dielovi uzeli zajedničko državno ime »Velika Britanija«, ali staru njihovu kulturu nitko ne može nazvati britanskom kulturom, već po imenu naroda jedino englezkom kulturom, i nitko ne će Shakespearea nazvati britanskim, već englezkim pjesnikom.

Dolazi sada na red pitanje, koje nije važno po sebi, jer to pitanje ni u jednom drugom narodu ne postoji, već je uneseno kod nas kao posljedica neshvatljiva doktrinarizma. To je pitanje, tko čini narod i tko, dosljedno, stvara narodnu kulturu. Sva sociložka nauka na svietu odgovara, da narod po svome duhu i po svojim psihičnim silama, koje se nalaze u svim članovima naroda nejednako razpoređene, stvara u cjelini svoju kulturu. Može se dakle govoriti o seljačkoj primarnoj kulturi kao i o višem stupnju kulture savršenijih stvaralaca, ali pritom treba imati na umu, da su sva ta stvaranja iste kulturne vrste, te se ne mogu niža i viša kultura dieliti kao izraz dvaju narodnih subjekata, već samo jednoga. Ne može se dalje u narodu uzimati jedna skupina ili stalež, pa bio on najbrojniji i najsamonikliji, i njega proglasiti subjektom, jer netom se uzme da je jedan dio naroda subjekat, logično sliedi iz toga, da je drugi dio naroda objekat. U istom pak narodu uzimati jedan dio za subjekat, a drugi za objekat, protivi se svakom pojmu o slobodi, jednakosti i narodnoj sviesti, pa to ne bi bilo drugo već pogoršano izdanje sredovječnih družtvenih i državnih prilika.

Mi smo malen narod s relativno liepom kulturom; kada bismo izključili višu kulturu, dotično stvaranje duhovnijih pojedinaca, po kojima smo pokazali najveću duševnu snagu stvaranja naše narodne vrste i po kojima smo poznati u svietu, izgubili bismo najbitnije i najjače obilježje kulturnoga naroda.

No naglašenoj i iztaknutoj tvrdnji, da ličnosti stvaraju viša kulturna djela, treba dodati i to, da ličnosti ne stoje o sebi, već da su one samo stanice družtvenog života, pa su shvatljive jedino kao učinak i protuučinak posebne sredine, s kojom stoje u svеđernoj organskoj izmjeni. Inače pojedinci, koji bi bili drugačije izgrađeni nego zajednica, ne bi mogli

vršiti ni najmanji učinak na zajednicu, već bi bili tuđi u poviestnom procesu svoga naroda. Ta sredina je narodna zajednica, pa ako će ličnosti doći do izražaja, one mogu to učiniti jedino u narodu, koji im pruža životni prostor i daje vjekovno izkustvo. Iz te svoje zajednice primaju ličnosti svoje energije, predaje i običaje, u njoj nalaze uporišta i od nje dobivaju pravac svoga rada. Tako dobiva družtveni elemenat svoje značenje, jer se očituje u pojedincima, kao emanacija samoga sebe.

Poviestno trajanje je osnov kulture, njoj svi naraštaji daju svoje prinose, dok je kultura družtvena osnovica, ali osobnih vrjednota. Iz osjećaja solidarnosti, koji ima svoju fizičku snagu u krvnom srodstvu, svoju zemljopisnu sredinu u zajedničkom životnom prostoru, svoju družtvovnu osnovicu u narodnim običajima, a koji prelazi kao osjećajni momenat u predaju, koja sugestivno djeluje, stvara se narodnost. Narodnošću su po zajedničkim osobinama proniknuti svi slojevi, od najnižih do najviših, pa narodno mišljenje i osjećanje živi jednako gore kao i dolje, samo što se kod jednih nalazi više u podsviesti, kod drugih u rudimentarnom stanju; kod jednih aktivnije nego kod drugih. No pravih granica u tom osjećaju nema i ne može biti između narodne inteligencije i nižih slojeva. Netom nastane za narod kakva životna pogibelj, odmah se svi narodni slojevi i svi pojedinci nađu zajedno, štoviše, događa se, da viši slojevi, za koje se činilo, da su svojom univerzalističkom kulturom stajali za sebe, pokazuju u tim težkim časovima za narod intenzivniju osjećajnost i jače reagiraju na događaje, a sve u cilju obrane narodne zajednice, negoli ostali slojevi.

To se kod nas vidjelo najbolje u doba absolutizma, kada je cio narod, od osnovice do vrhunca, u svim slojevima bio duhovno ujedinjen u obrani slobode, imena i hrvatske individualnosti. Nema prema tome ni seljačkog ni gospodskog naroda u smislu nacionalnom, već postoji samo hrvatski narod, koji se izdiferencirao u toku poviesti uslied različitih sila i različitih prilika kod nas kao i posvuda u svietu u staleže. Svi staleži zajedno predstavljaju totalitet narodnoga bića i kod svih se očituje zajednički narodni duh: kod jednih jače, kod drugih slabije, prema njihovim različitim umnim i duševnim silama.

Treba imati na umu, da su ljudi s rođenjem već po prirodi primili svoju osobnost, prema tome ne mogu, sve kad bi i htjeli, svoje objektivne sveze sa zajednicom prekinuti, jer su ih baštinili, isto onako, kako su baštinili i narodni duh. Iz svega ovoga sliede dvostruke sveze među članovima naroda: etnobiložke i duhovne. Tako su narodnim duhom proniknuti svi pojedinci, dakle ciela narodna zajednica, onako isto kako su krvlju i drugim objektivnim značajkama stvorili svoju narodnu zajednicu, dotično svoju narodnu vrstu, pa je iz tih dvostrukih sveza nastala i dvostruka cjelina, biološka i duhovna.

Zaniekati bilo kome narodnu pripadnost kosi se sa oba osnovna načela, s prirodom i duhom, a kosi se i s pravom slobode i demokracije. Može netko — a ima takovih slučajeva — raditi protiv svoje narodne zajednice, ali on time nije uništio i ne može uništiti objektivne činioce, koji ga vežu s narodom. On samo etički grieši protiv narodne zajednice i postaje renegat, t. j. on djelima svoje volje nieče ono, što je prirodom baštinio i na što je etikom svome narodu obvezan. Ali onima, koji na svoj način za zajednicu rade, t. j. bore se za njezin obstanak, i koji prinosima svojim, duhovnim i fizičkim, povećavaju njezinu baštinu, nitko nema pravo osporiti pripadnost narodnoj cjelini, pa sve da oni ukazuju na drugačije putove u rješavanju jednog ili drugog političkog ili kulturnog problema.

Nacionalna teorija ne smije se pomiešati s teorijom individualističkom, gdje odlučuje samo većina glasova, jer nacionalna teorija je organska i vezana za narod kao cjelinu, dok je druga, individualistička, teorija brojčana i mehanička. Narodna suverenost jest autonomno pravo, vezano uz narod kao takav, a ne uz narod kao zbroj pojedinaca, pa većina na osnovi obćega prava glasa ne može i ne smije to pravo svojatati izključivo za sebe, a manjini to pravo zaniekati, kako se ovdje kod nas, tamo amo, govori i piše. Nacionalno pravo neosporno je pravo a p r i o r i cielog naroda kao organizma i najviše družtvene ličnosti, a nije rezultat a p o s t e r i o r i većine zbroja individua, koji tvore narod. Kada bi se uzelo, da je narod zbroj većine pojedinaca, griešilo bi se protiv same teorije nacionalnosti, koja je prihvaćena za osnovicu međunarodnog prava. To pravo je nesumnjivo i bezuvjetno, a

ne uvjetno, te nije dano jednom staležu, već narodnoj cjelini kao takvoj, i nitko od toga prava ne smije biti izključen. Dakle, sa nacionalnoga kao i sa međunarodnoga prava svi staleži imadu jednako pravo, a to pravo ne može se u unutarnjosti kakvom staležu osporiti, ili to pravo vezati uz uvjet, da se jednoj stranci mora služiti. Time bi se došlo u protivnost s narodnim načelom, kojemu je osnovica demokratsko načelo jednakosti, kao i s internacionalnim pravom, koje uzima narod kao cjelinu i njemu kao cjelini daje pravo samoodređenja.

Svršavajući ovo nekoliko misli iztaknuti mi je ponovno, kako se iz njih jasno vidi, da je narod organska cjelina, jedan totalitet, koji obuhvaća sve staleže bez razlike zanimanja.

Time je riešeno i pitanje narodne kulture, koja je rezultat rada svih pojedinaca i svih staleža, koji su u duhu te zajednice vjekovima radili i stvarali. U narodnu kulturu ulazi sve ono, što je narod kroz sva razdoblja svoga života, predpoviestnoga i poviestnoga, preko svih staleža i pojedinaca dao na polju religioznom, ćudorednom, naučnom, estetskom i gospodarskom.

Amo ide u prvom redu sve ono, što su donji slojevi, kod nas seljaci, kao bitna osnovica narodne kulture, stvarali, i što se smatra kao samohrano stvaranje naše narodne vrste. Ne smije se pritom zaboraviti, da se tih samohranih elemenata i stvaranja — kako ističe uvaženi njemački etnograf Spamer — nalazi i u gradovima.[8] Amo idu narodne pjesme, priče,

[8] »Kada se govori o etnografskim iztraživanjima, ta rieč riedko odgovara svome pravom značenju, a to stoga, jer se iztraživanje obično manje bavi narodom kao duhovnom cjelinom i njegovom razčlanjenosti, a više seljačkim običajima, pjesmama, pričama i nošnjama. Tako se cielo stoljeće, osim Rielova djela, po današnjem shvaćanju najuvaženijega njemačkog etnografa, bavilo seljačkom etnografijom, od česti zbog starijega neizpravnog shvaćanja, a od česti od osobnoga nagona za šarolikim seoskim životom u opreci s gradom. Istom kada se etnografija povratila na shvaćanje svoga utemeljitelja (Riela), čuli su se glasovi za etnografskim iztraživanjem cieloga naroda, bez razlike sela i grada. Tako je danas ostalo nepromienjeno mišljenje, da je predmet etnografije cieli narod, a ne izdvajanje jednoga idealnog tipa — kao što je seljački — iz narodne zajednice, pa da se etnografski rad ne smije ograničiti na jedan oblik stanja, već da se moraju proučavati sve razlike i promjene u oblikovanju ukupnoga narodnog života. Moraju se predpostaviti svi običaji i na selu i u gradu, među seljacima, tvor-

napjevi, predajna simbolika, patriarhalni običaji, narodno zadrugarsko pravo. Amo jednako ulaze tvorevine svih staleža i svih pojedinaca i na selu i u gradu, koji su davali u klasičnim djelima izvorne prinose svojoj narodnoj kulturi. Razumije se, da je kod višega stvaranja uviek prevladavao gradski elemenat, posebice elita, i od nje su stvarana sva viša djela i u sva vremena na svietu.

U drugom redu amo idu asimilaciona kulturna stvaranja, što su preko crkve, redovnika, svjetovnjaka i stranih utjecaja u doba svih velikih pokreta, kao humanizma, renesanse, klasicizma, romanticizma, novohumanizma i realizma došla k nama i od naših pisaca, umjetnika i učenjaka preuzimana i pozajmljivana, ali našem duhu prilagođivana, bilo na polju umjetnosti i liepe knjige, bilo na polju nauke, pravnih, družtvenih i gospodarskih znanosti.

Veliki španjolski filozof Ortega y Gasset tumači uzroke današnje katastrofe svoga naroda, pa joj nalazi glavni uzrok u tome, što se u Španjolskoj radi invazije Arapa nije mogla stvoriti organizirana elita u skupini feudalaca. To je za njega najveći uzrok španjolske nesreće. »Mi smo pučki narod« piše on, »ratarska rasa s karakterom seljačtva; seljačtvo je kod nas karakterna značajka narodne zajednice bez prave elite. Nacija pak ne smije ostati puk, ona treba prosvietljenu manjinu, kao što živo tielo treba osim krvnih mišica povezanost

ničkim radnicima i namještenicima, a istom iz svega toga može se zbrajanjem tih razlika i tih stvaranja dobiti prava vriednost ukupne slike jednoga naroda.«

»Ako su se u posljednje doba počele ponovno sa sociološke strane naglasivati razlike i opreke između grada i sela, pa uzimati život i običaje njemačkog seljaka za etnografsku sliku prošlosti i tome suprotstavljati život i običaje velegradskog čovjeka, kao etnografske slike sadašnjice, ta se podjela ne može održati kod ozbiljna proučavanja toga pitanja. U samom gradu, posebice u predgrađima, ima mnogo običaja i pjesama, svečanosti i nošnja, i jezičnih relikata i dialekata, koji se moraju stavljati zajedno s tvorevinama sela kao prinos ukupnoj slici etnografskih prilika kod jednoga naroda. Stare pjesme i običaji, magične formule i amuleti žive u gradu, često izrazitije i izvornije negoli u samom selu.«

Ima i drugih etnografa, koji pišu u istom smislu, a ovdje će se samo napomenuti, da su se ti isti glasovi čuli i na kongresu Družtva njemačkih etnografa u Bremenu god. 1936. Od

živaca i mozak. Mi smo narod bez elite, pa se u duši ogromne većine naroda očituje obična mržnja i zavist protiv svakoga, koji se usuđuje biti bolji i savršeniji od gomila. Narod pak, koji nema elite i ne dopušta njezino stvaranje i razvijanje, te misli da može bez nje na seljačku vladati u ćudoređu, politici, vjeri i književnom ukusu, taj narod neminovno mora izazvati svoju vlastitu propast. Da je narod u Španjolskoj dao veći broj ličnosti, genije misli i vjerovanja, taj bi veći broj ličnosti bio bez sumnje spriečio i prodor gomila, dok ovako one žive neprestano u neprijateljstvu, a prigrabivši sva važnija životna područja, raztrovale su gomile svaku političku organizaciju, a polagano raztvaraju i strukturu samoga naroda. Prodor gomila i nestašica najboljih, to su uzroci brodoloma Španjolske«.

Kod nas se, istina, čuju također glasovi, koji bi htjeli odstraniti elitu iz svih funkcija javnoga života, ili je prisiliti, da seljacima služi, ali nema nigdje znakova, da bi narod htio to prihvatiti i krenuti primjerom Španjolske. Hrvatski seljaci, kao većina našega naroda, znadu pravo cieniti ulogu i kulturni rad svoje prave narodne inteligencije, a narodna inteligencija —, izuzevši relativno malobrojne pojedince — zna svoje mjesto u narodu i shvaća svoje odgovornosti, koje joj nameće njezina viša kultura; ona je u svim vremenima davala vođe i prvake u političkoj i kulturnoj samoobrani hrvatskog naroda.

Kraj

---

mnogih liepih misli navest ćemo mišljenje Geramba, jednoga od iztaknutijih etnografa, koji je kazao odprilike ovo: »Današnja etnografija, premda stvarno najviše vuče svoje spoznaje iz seljačke sredine i života na selu, ipak mora biti izraz životnog zakona cieloga njemačkog naroda. Danas se jedva može postaviti tvrdnja, da još žive samonikli prirodni narodi, pa i kada bi oni živjeli, na prvotnim plemenskim predajama, onda ne bi bili u stanju shvatiti pojam nacije i pojam ukupnog naroda, jer su oni previše vezani na svoje mjestne predaje i običaje. Narodu pripadaju svi oni, koji se sjećaju njegovih običaja i te običaje štuju, te narodu hoće da budu blizu, pa iako te sveze s narodom nisu naivne, već određene refleksom razuma«.

Konzultirana su djela:

M. Beck: Versuch einer Kulturgenealogie.
Curtius-Bergfresser: Frankreich.
Ortega y Gasset: Aufstand der Massen.
Ortega y Gasset: Stern und Unstern.
Th. Hoffmann: Urslawenheimat und Altslawenwanderungen.
S. Madriaga: Anarchie oder Hierarchie?
Fr. Meyer: Deutsche und Engländer.
Dr. E. Radl: Der Kampf zwischen Tschechen und Deutschen.
Ern. Renan: Qu'est-ce une nation.
Dr. Al. Spamer: Die deutsche Volkskunde.

SMJERNICE I ELEMENTI
U RAZVOJU HRVATSKOGA NARODA

Kako je svaki teritorij komad zemaljske površine, tako je i svaki narod posebna individualnost u sklopu čovječanstva. Iz međusobnih razlika i veza razvija se individualnost i univerzalnost, ili da se sintetičkije to izrazi, svaki je mikrokozam upleten u većem makrokozmu. Narodni duh je jedna cjelina za sebe, ali ipak narodni duh nije drugo, nego jedna strana svjetskoga duha, koji istom kroz narode postaje stvarnošću. U težnji za očuvanjem posebno-narodnoga, a u vezi i okviru univerzalnoga, stvara se produktivna snaga, kultura i napredak čovječanstva. Reliefno izvući za svaki narod komad one površine, na kojoj on stanuje, uvući je geopolitički u sredinu susjednih i daljih zemalja, znači već unapried predodrediti i uzreti u udese, koji se tu izvršiti mogu, a često i moraju. Baš ova strana, geopolitička, hrvatskih zemalja će se prikazati, da se može shvatiti razvoj hrvatskoga naroda, ocieniti njegova dinamička snaga, prednosti i slabosti njegove zemlje, a konačno da se može uzreti i u njegovu budućnost.

Hrvatske zemlje se nalaze u presudnom dielu Europe; one obuhvaćaju južni dio prielazne zone, označene poprečnom linijom, što se s Jadrana kod Rieke pruža pravcem Beč-Krakov-Königsberg. Ta linija dieli Europu na dvie prostorom nejednake polovine, iztočnu i zapadnu, a značajna je baš najviše zbog toga, što ona uglavnome dieli zapadni sviet, zajedničku kulturnu tvorevinu Germana i Romana, od iztočnoga duha, predstavljena najviše u Slavenima. Bilo bi posve neizpravno misliti, da s duhovnim razvojem Slavenstva raste jednoličnost i jedinstvena slavenska kulturna cjelina; obrnuto, razlikosti između slavenskih naroda rastu postupno, pa se u okviru slavenskog jezičnoga kruga razvijaju različiti

narodi sa svojim duhom i kulturama. Iz slavenskog bloka, na osnovi razlikosti, izgradili su se i individualni članovi i stvorili nezavisni duhovni tipovi, no to diferenciranje je među Slavenima i danas slabije nego među germanskim narodima. Posve je jasno, da je nemoguće ta duhovna gibanja ugušiti političkim nasilnim sredstvima i brutalnošću, jer narodni duh je nevidljiv i neotuđiv, a najbrže se baš onda očituje, kada dolazi pritisak izvana, pa sila i nasilje ne samo da ga ne ubijaju, već mu razvitak pospješuju.

Treba pripomenuti, da spomenuta linija ne dieli samo narode drugačijih psihičkih osebina, već ona predstavlja nešto veće i drugačije od toga; ona je kulturnosocialna pregrada u reliefu europskog čovječanstva. Toj liniji na zapadu nalaze se uglavnome narodi germansko-romanske skupine, istina jezično podvojeni i svaki sa svojim posebnim narodnim duhom, ali stopljeni u više jedinstvo zajedničkim razvojem, izvršenim u nekoliko stepenica za gotovo više od dva tisućljeća.

Na iztoku se nalazi čovječanstvo na ranijoj primitivnoj osnovici, vezano jače srodnošću krvi i jezika, ali još slabo određeno i zato u mogućnosti nepredviđenog razvoja. Prevladavaju tu još nagoni i sile gomila.

Iako spomenuta osovina posve ne dieli jedinstveni sviet slavenskog bloka od neslavenskoga, a ono su se svakako oko nje vršila pomjeranja i transgresije obostranih utjecaja; jedna činjenica je značajna, da su na toj liniji ustavljene invazije Iztoka spram Zapada, izvršene u nekoliko valova. Hunima, Avarima, Mongolima, Madžarima, a konačno Osmanlijama, najpogibeljnijima od svih azijskih invazija, tu se, na toj prielaznoj liniji, razbila provalna snaga, i tu je Zapad bio obranjen, a da smo mi Hrvati uzimali u tom odbijanju iztočnih nasrtaja udjela, poznata je činjenica, dapače poviestno dokumentirana izjavom Lava X. Svaki narod vrši svoju misiju poviestnu, koja odgovara njegovoj organizaciji, duhu i volji, te kozmičkoj snazi one zemlje, u kojoj je ukorienjen, a mi smo taj teret nosili bez prekida, jer se zapadna kultura, u koju smo ušli, mora obraniti na bilo kojoj liniji.

U Europi ima analogija s našim položajem; prva se iztiče na Visli, a druga — unutarnja linija — ili linija užega zapadnog pojasa, nalazi se na Rajni. Ali obje analogije izrazuju s nama samo zajedničke napetosti između dviju europskih po-

larnosti Zapad—Iztok, a one su sintetizirane u dva posebna kulturna tipa, dva socialna organizma i dva psihična tipa. Na Rajni, kao i kod nas, naseljeni su narodi iztočnoga instinkta, jezika i rase, ali su i oni tamo, baš kao i mi ovdje, urasli u zapadnoj europskoj osnovici, iz koje su nicale i razvijale se snage, koje su uporno tražile bezuvjetno samoodržanje svoje simbiozom sa zapadnim svietom stvorene individualnosti. Ali, iako postoje neke sličnosti s Elsasom, ipak hrvatske zemlje čine drugačiju antitezu s iztočnim svietom. Onamo, s obje strane Rajne, izvršeno je vjersko, a u mnogom pogledu i kulturno pomirenje između latinskoga i germanskoga duha; ovdje, preko iztočne granice hrvatskih zemalja, ustupila je univerzalna zapadna crkva, humanizam nije prošao kroz narodnu psihu, sloboda individua bila je za duge vjekove izčezla, antika, pomlađena talijanskom renesansom, jedva se pojavila, pa su mnoge faze razvoja bile utjecajem Bizanta i Osmanlija preokrenute i zatrpane, zato je i polarnost Iztok—Zapad ovdje znatno veća.

Ali ne odlučuju samo te kategorije poviestnih razvoja i doživljaja, već čitav život i način, kako čovjek misli i osjeća; pojam, koji on ima o velikim i malim stvarima, o čovječjim pravima, o slobodi ljudskoj, o pravdi i zakonitosti, kao što o instinktivnom kontaktu ili nekontaktu sa svim psihologijskim pojavama svoje sredine i velikog svieta — sve je to presudnije i važnije nego sva teorijska razlaganja o zajedničkom jeziku i rasi. Ovdje, kod nas, nije samo stupanj razvoja drugčiji, već su u samom razvoju ubačene drugačije sile i elementi, pa su se mogla izgraditi dva posebna duševna tipa. Jezik, veli njemački filozof E. Barthel za Niemce na Rajni (Elsässische Geistesschicksale), samo je oblik, dok je za Niemce na Rajni životna snaga zapadnočovječanska, zato se oni bune protiv iztočne kolektivne sile, pa i pored istoga jezika s njima, počinje Rajni na iztoku drugačije čovječanstvo, a i pored tuđega, francuzkog jezika, elsaški čovjek se u dubini svojih životnih struja osjeća vezan sa zapadom. Da je ovdje jedan Niemac, privatni docent u Kölnu, imao smjelosti svoje uvjerenje ovako otvoreno kazati, služi mu na čast. Ali te razlike na Rajni, ma koliko one predstavljale dvie polarne napetosti različitih psiha, nisu tako presudne prirode, uzevši u obzir za-

jedničke tvorevine latinsko-germanskog duha, koje među njima postoje.

Neriedko se čuje prigovor, a taj ne dolazi samo od naših protivnika, već i od dobromislećih neutralaca, da Hrvati nikada nisu zadovoljni sa svojim udesom i da ih ništa i nitko ne može zadovoljiti. Taj prigovor je shvatljiv samo kod površnoga gledanja naših prilika i pojava, inače uoče li se različni poviestni razvoj, različite kulture, te različite geopsihe, koje se u unutarnjosti hrvatske kolektivnosti sukobljuju, onda je to nezadovoljstvo shvatljivo. Ovdje se ukrštava tisućljetna predaja — uviek živa u narodnoj podsviesti — s novim stvaranjima i rješavanjima, koja se s tom predajom ne poklapaju, pa dok narod hoće da se razvija po svojem unutarnjem instinktu i samoniklosti, sa strane se ubacuju različiti utjecaji i nameću doživljaji, koji razdiru volju u suprotne pravce. Svako rješavanje zadovoljava samo jednu skupinu, a često ni tu podpuno.

Hrvatski narod je prvenstveno zapadno-iztočni u svojoj punoj kompliciranosti, ali u svojoj psihičnoj dubini i rasnoj građi ima više iztočnih osebina. S prijemom pak zapadne kulture i utjecajem okolnih zemalja, postao je više zapadnim narodom. Ta dominantna geopsiha, stvorena simbiozom predaje i kulture, imala je, a i danas ima, svoje tragične posljedice, koliko za kolektivnost toliko za pojedince. Narod je bio duševno pociepan u svom htijenju i osjećanju, pa se koleba između samonikle svoje individualnosti i kulturne univerzalnosti. Na individualnost ga upućuje onaj nedokučivi karakter, koji Kant meće u jezgru duše kao njezin neizbrisivi i nevidljivi pečat, po kojem se vrši mišljenje, osjećanje i htijenje i po kojem se narod kao cjelina od drugih naroda luči; na univerzalnost ga pak upućuju strane geopsihe, stvorene u svezi s tuđim kulturnim stvaranjem i poviestnim zbivanjem. Iz tih međusobnih opreka stvaraju se stapanja i odbijanja, sinteza i antiteza, a sve to ne dopušta pomirenja, pa pravog rješenja, barem u ovo posljednje doba, naš narod nije našao, premda je nekoliko sinteza pokušao stvoriti.

Iako hrvatske zemlje uzimaju udjela u četiri geopsihe, po kojima su pocjepkane, ipak je najveća protivnost postojala u pravcu Zapad—Iztok i najpresudniji su se događaji u našem

životu u tim pravcima izvršili. Čini se, da se u oprekama između iztoka i zapada očituje tajnovita podjela zemaljske površine u dvie polustanice, iz čega se po zakonu polarnosti stvaraju napetosti, na kojima se odvija čitava svjetska poviest. Značajno je, da mi, podrietlom iztočni narod, nismo dobili s iztoka nikakve kulturne trajne tekovine, jer ono, što je bilo učinjeno, nije se dalje razvijalo, znak, da nije odgovaralo našoj psihi, pa se naša kultura posvema izgradila na zapadnoj osnovici. Tako smo postali iztočna točka zapadne europske kulturne zajednice.

No treba, da se može dobro razumjeti naš položaj, analizirati sve četiri geopsihe, koje su uslied geopolitičkih prilika u poviestnom presjeku našem došle do izražaja, pa su se izmjenjivale, a često i popunjavale. Mek i živ je bio utjecaj, što je s kršćanstvom i humanizmom dolazio sa Zapada, a bio je trajan i aktivan, te se ponavljao u nekoliko valova, pa se na tom utjecaju poglavito izgradila naša psiha i s novim strujama postupno modificirala. Ne mogu se ovdje točno odrediti zapadne kulturne energije, ali uglavnom se Zapad iztiče individualističkim, aktivnim i realnim snagama, dok se iztočne energije narodnopsihološki očituju u kolektivističkim, fatalističkim i metafizičkim osebinama. Premda pod Zapadom mi shvaćamo sve tvorevine, što su iz latinsko-germanske simbioze stvorene, to su ipak između germanskog i romanskog duha postojale razlike; romanski duh, gibljiviji, stvorio je oblike, abstraktna pravila i red, zato u romanski kulturni pojas idu ne samo stvaranja prava, već i obća pravna nauka s pravnom filozofijom. Njemački duh se očituje u individualističko-realnom pravcu. On gleda faustovski u daleke, gotovo vječne ciljeve, zato je univerzalan. »Niemac stvara ličnost i slobodu, a iz toga izviru istina, otvorenost, snaga i vjernost. Na socialno-praktičnom području ostvara se na osnovi takvoga kulturnog djelovanja osnovica za zajednicu svih naroda. Tako je i idealistička filozofija, stvorena od Niemaca, dala pobudu i poticaj svim narodima« (Sauer)[1].

Panonska Hrvatska stajala je u kulturnom pogledu pod utjecajem germanskog stvaranja, ali je politički stajala u neko doba pod utjecajima i alpskih zemalja (Austrija), kao i države,

[1] Wilh. Sauer: Persönlichkeit und Werk (41—53).

organizirane u središtu Panonskog bazena, kojemu je Hrvatsko Međurječje prirodno pripada, pa je stoga, netom je srednje hrvatsko primorje, negda središte hrvatske države, došlo pod Mletke, težište hrvatske države bilo tamo preneseno, ušlo u državnopolitičke veze s Madžarima i s njima ostalo u državnoj zajednici za dugi niz stoljeća.

Kako na tom panonskom prostoru nisu Hrvati od Madžara primali nikakvih kulturnih elemenata, jer su jedni i drugi bili kulturno sa zapada, poglavito iz Njemačke, oplođeni, dok je onaj drugi dio Hrvata, naseljen na Primorju, ostao u trajnoj vezi s mediteranskim stvaranjem — poglavito s talijanskim — to se ne može pravo govoriti o posebnoj pozitivnoj geopsihi panonskih Hrvata, oblikovanoj u odnosu s Madžarima, već jedino o nekom psihičkom razpoloženju, izazvanom madžarskim imperialističkim težnjama u pravcu našega životnog prostora, što je Hrvate trajno držalo u napetostima i izazivalo kod njih odbojni stav.

Drugi dio hrvatskih zemalja predstavlja sjeverozapadni balkanski blok, koji se po planinskom dinarskom spletu može još nazvati i dinarskim prostorom. On se prema klimatskim uvjetima, smještajem i unutarnjim značajkama prostora dieli na primorsko-jadranski i kontinentalni planinski dio.

U primorskom dielu kao vanjskom pojasu dinarskog spleta organizirala se sredovječna hrvatska država i na njemu se oblikovala, kako je prije spomenuto, zbog mnogih činilaca — klimskih, prirodnih i kulturnih — izrazita posebna jadranska geopsiha, u koju je u vezi s utjecajima mora, a još više s utjecajima prekomorskih zemalja, bila utisnuta po koja posebna crta, s kojom je stajala sada u sintezi a sada u antitezi prema svome zaleđu i njegovu stanovništvu, s kojim inače tvori etničku cjelinu.

U kontinentalnoj nutarnjosti, i to u planinskom njezinu dielu, posebice u Bosni, oblikovala se drugačija geopsiha, stojeći manje pod utjecajima stranih kultura, a više se naslanjajući na iskonske baštinjene osobine, te je prema tomu spasila više našega autohtonoga bića. To je pojas t. zv. patriarhalne kulture, koja je negda imala daleku veću razširenost, no se utjecajima stranih kultura suzivala, ali se i sada nastavlja. Taj autohtoni hrvatski živalj bio je zbog poviestnog zbivanja kasnije vjerski podieljen u muslimane i katolike, koji zajedno

danas čine većinu stanovništva te zemlje. Kako kod njih na prvom mjestu sviesti stoji vjera, kod katolika manje, kod muslimana više — dok inače vjera iza pobjede narodnog načela ne igra prvenstvenu ulogu u oblikovanju narodne sviesti, — to ova nije mogla doći do one dinamičke snage, kako je inače došla kod drugih naroda. Ali, kako jedne i druge vežu iste iskonske predaje, osobito odbojnost prema negdašnjem utjecaju Bizanta, pa isti dialekat ikavica — a ona je po učenju samih srbskih filologa značajka Hrvata, te je još u 17. stoljeću obsezala čitavo područje bosanskog vilajeta — zatim isti životni stil, kao i narodni običaji — ukoliko nisu neki preinačeni vjerskim propisima — to vjera nije stvorila među njima osjećajnu i formalnu granicu, niti je među inovjernom braćom došlo do duhovnog preloma, niti do stvaranja različitoga karaktera, pa se stoga može s pravom kazati, da tu postoji po glavnim značajkama jedna zajednička geopsiha, niansirana u vjerskom pogledu u dva manja podtipa.

Kako se pak iztočno od Drine — vjekovnoj granici između Iztoka i Zapada — stvorila sredovječna srbska država i na tom prostoru urastao srbski narod, koji je svoje vjerskoduhovne i državno-političke poticaje primao iz grčkog Bizanta, to je shvatljivo, da je i pored sličnog ili istoga jezika tu bila oblikovana druga geopsiha u mnogom pogledu oprečna hrvatskoj geopsihi na Zapadu. Tu su na Iztoku bile druge sile i druga načela, koja su se stvarala iz drugih izvora, najprije iz grčkog Bizanta, a kasnije iz turskog Carigrada — a odotuda opet iz istog izvora grčko-balkanskog Fanara, — a ta se načela ne poklapaju s težnjama univerzalnog Zapada niti s idealizmom germanskim, već imaju svoju prvotnu kozmičku snagu u samoj zemlji, punoj nediscipliniranih energija s malo ideja, neoblikovanih u sisteme i nazore o svietu.

Sve ono, što je Zapad u sisteme proveo te stvorio nazor o svietu, izvršila je na Iztoku crkva, kao depozitor svih narodnih instinkta i ideala, kao i svih utjecaja, što su ih Bizant, ondašnja Europa, a konačno i Turstvo stvorili i u narod ubacili. Nisu tu razlike samo vjerske između ovih dviju geopsiha; čitav život je tu drugačiji, neposredan, impulzivan, a jedva ima i jedne ideje, koja bi se podpuno u dinamici i težnjama sa Zapadom poklapala. Sama nacionalna ideja je tu drugačija, nego što je na Zapadu, pa dok je nacionalna ideja na Zapadu,

kod nas, prošla kroz univerzalizam vjerski i humanizam kulturni, tamo se nacionalna ideja poklapa s vjerskim i s bioložkim pojmom i razvija se u nacionalizam, koji sa svoje strane podjaruje vjersko-nacionalni imperializam, pa sva narodna djela, koja mogu imati trenutne i relativne vriednosti, postaju ovako absolutna i ekskluzivna. Navlastito se u pitanju slobode čovjekove zapažaju posljedice bizantinskog utjecaja — gdje se bila izgradila azijska politička despocija —, kao što i gospodstva turskoga, pod kojim je u kasnije doba bio obezpravljen čovjek i prevladali materialistički interesi.

Tako je s četiri pravca napadana naša samoniklost, pa su se i ličnosti jakih crta težko mogle razviti, ili u malom broju. Previše su vukle naše ljude izvanje sile i previše je tu bilo upečaćeno stranih izkustava, pa se razviše centrifugalna odbijanja, a to je bilo još lakše moguće, što jednoga središnjeg teritorija, opasanog prirodnim granicama, nismo imali, pa su pokrajne dielove, odieljene dinarskim spletom, vukli susjedni kulturni pojasi. Očito je i prirodno, da je spojna snaga Jadrana vukla dalmatinske Hrvate romanskom kulturnom pojasu, dok su alpski i podunavski krajevi bili izloženi njemačkim utjecajima. To diferenciranje su pomagale, barem u jadranskim i podunavskim zemljama, i klimske prilike, jer se ne da zaniekati, premda se mora vrlo oprezno postupati, da je svaki kraj sa svojom klimom simbol u stvaranju narodnoga karaktera. Bez sumnje su kod nas pocjepkanost krajeva i priroda zemlje, i kad ne bi bilo kulturnih utjecaja, pocjepkale donekle naše ljude, pa se u njima razvijala borba između njihove vlastite psihe i tih prirodnih utjecaja i tako slabila nacionalnu dinamiku, a pridodaju li se ovdje strani kulturni utjecaji, u čitavom narodu tako je stvoreno bojište u vlastitoj duši. Može se kazati, da se najveća tragika Hrvata ogledava u borbi između vlastitoga duha i simpatija stvorenih stranim utjecajem. Polaritet i napetost su ključ hrvatskoga duševnog problema, pa su gotovo u svakom pojedincu usađene sile, koje rade s oprečnim načelima.

U tim smjernicama se vrši poviestni i kulturni razvoj Hrvata, i premda su zacielo narod zapadne kulturne orientacije, jer ono što je iztočnoga u njima bilo, vremenom je kulturno usahlo, pa nije služilo kao osnovica daljem razvoju,

uza sve to su rasne i bioložke veze s Iztokom, kao što i iskonske psihične osebine ostale neprekinute. To unutarnje preobražavanje i provođenje zapadnoga u samoniklost narodnu, bitna je oznaka našega narodnog duha, koji je u svim oblicima bio put i proces sama sebe. Da nisu Hrvati imali jake samoniklosti, bili bi se bez dvojbe izgubili u Zapadu poput Slovenaca, a da se nisu stapali sa Zapadom, vjekovi bi bili prošli preko njih, dok bi bili postali sviestni svoje kulturne osebitosti i izgradili se u kulturan narod. Tako su na obje strane riešili svoj narodni i kulturni problem, da su bili i ostali sinteza i most dvaju svjetova. S romanske strane su već rano primili vjeru i vjerske uređaje, pojam liepa i nauku, a iznad svega kulturu forme, pravne uređaje, crkvene i građanske, dok su sa strane germanskog svieta primili još od Franaka uneseno amo feudalno pravo, sredovječne socialne uređaje, od česti i municipalno pravo, univerzalnost zapadnu i individualnost germansku u vezi sa slobodom čovjeka, a kasnije njemačku idealnu filozofiju. Jednakost i demokracija su praslavensko obilježje, ali i ovdje treba naglasiti, da feudalnu nejednakost nije kod nas razbila iztočna demokracija, već francuzka revolucija, i po tom nije to demokratsko-nacionalno načelo kod nas iztočnoga, već zapadnoga podrietla.

Ipak u našem narodnom razvoju postoji i peta skupina ljudi, koji nisu podlegli diferencirajućim razlikama svojih geopsiha, niti su im strana kulturna i politička privlačenja oslabila narodni duh i praiskonsku narodnu samobitnost, već su uviek tražili i radili za ono, što je našem narodu imanentno nuždno, a to je unutarnja povezanost i težnja za vlastitom slobodom i nezavisnošću, pa iako to nisu trenutno mogli postignuti za cjelinu, jer je ona tada bila raztrgnuta, radili su za svoj ograničeni životni prostor, za svoj kraj i užu domovinu, dok vrieme ne sazrije, da bi se svi ti dielovi opet ujedinili u cjelinu. Oni su tako djelovali na onoj unutarnjoj liniji i krvnom nasljeđu, prema zakonima svoga životnog prostora, a ti se mogu sažeti u ovim težnjama: čuvanje vlastite osebnosti, čuvanje vlastitog etničkog sklopa, čuvanje vlastite zemlje i na ovim značajkama izgrađene vlastite pa bilo i malene individualnosti i vlastite države. Takovih je junaka u našem razvoju bilo množtvo, neznanih i znanih, no dok se ne mogu spomenuti neznani, spomenut će se nekoliko znanih,

da u njima upoznamo predstavnike našega duha i naših ideala kroz vjekove.

Prelazimo preko imena hrvatskih vladara, od kojih su mnogi izvršili častno svoj zadatak i obilježili nam životni prostor i njegove granice, na kome se vršila i vrši sudbina našega naroda do danas, pa kad se taj prostor motri, vidi se, da su prema geopolitičkim prednostima i nedostatcima uspjeli, da nam ga predadu na dalje čuvanje i izgrađivanje. Ovdje će se spomenuti druge ličnosti, koje su na drugim poljima radile i borile se za očuvanje našega narodnog bića i naših prava. Među prvima spomenut će se ime jednog biskupa, Grgura Ninskoga, koji se borio, da se i u univerzalnom Zapadu dade hrvatskoj crkvi izvjestan nacionalni značaj, i ta njegova borba imala je uspjeha. Kad je nesretnim sticajima međunarodnih prilika Hrvatska stupila u personalnu uniju s Ugarskom, javlja se Petar Svačić, koji se bori za cjelokupnost i nezavisnost hrvatske države, i svojom smrću spasava čast i ideale hrvatskog naroda. Tu istu ulogu branjenja hrvatske cjelovitosti na balkanskom prostoru izvršili su Šubići, koji su suvereno vladali na cielom balkanskom prostoru do Drine. Kad je osmanlijska sila zaprietila Dubrovniku i htjela mu okrnjiti slobodu, njegov izaslanik Nikolica Bunić, zatvoren u Silistriji u tamnici, poručuje svojim Dubrovčanima, da ne gledaju na njegov život, ali da Osmanlijama ne popuste i slobodu ne žrtvuju. Redaju se Zrinski i Frankopani, koji se bore protiv presizanja Habsburgovaca u hrvatska prava; Husein Gradaščević bori se na drugoj strani protiv presizanja Porte i prevlasti Osmanlija u upravi njegove Bosne.

Mogao bi se pored ovih iztaknutih ličnosti nabrojiti još bezbroj junaka, što su ginuli u bojevima za slobodu domovine ili branili njezino pravo na nezavisnost riečju i ustavnim sredstvima, kao i predstavnici naših staleža, koji su iz hrvatskih sabora Madžarima poručivali, da »kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone«, — dok nisu u najnovijem vieku te želje hrvatskog naroda, žive i latentne, bile integrirane narodnim načelom i našle svoje žarište u Panonskoj Hrvatskoj, u njezinu glavnom gradu Zagrebu.

Ilirski je pokret izvršio samo jedan dio toga poziva, a kad je zapeo, našla se poviestna ličnost, koja je tu ulogu integracije preuzela i na osnovi prirodno-narodnog i poviestnog prava tražila ostvarenje jedinstva, te u život uniela slobodu i nezavisnost hrvatskih zemalja kao kategorički imperativ našega obstanka, a to je bio dr. Ante Starčević. Njemu se pridružila jedna druga velika ličnost toga doba, Eugen Kvaternik.

Starčević, daleko od same svoje sredine, usamljen poput pustinjaka, gazi teoretski forme i ljude, za koje je mislio, da stoje na putu njegovoj ideji i ostvarenju državnog i narodnog prava. Drugi je to isto nastojao postignuti u svezi s drugim faktorima u kongenialnom spoju i identičnim težnjama drugih naroda, založivši za tu ideju čitav svoj životni zanos, a radeći s dinamičkom mistikom, ne prežući ni od same revolucije. Tako se dao zanieti na podhvate, pune zanosa i patriotizma, ali ne odmjerivši prije jaz, što je postojao između veličine njegove ideje i sitnih mogućnosti ostvarenja, te između njegova samopriegora i slabosti njegovih pomagača, u čemu leži njegov slom i tragika.

Značajno je, da je ideje obojice prihvatila u zanosu hrvatska omladina, u kojoj ključaju tajne neiztrošene narodne snage i koja je netaknuta od tuđih kultura, a to je najbolji dokaz, da su Starčevićeve i Kvaternikove ideje bile imanentno narodne i da su formulirane prema narodnim instinktima i željama. Liberalni dio omladine je u njima gledao ostvarenje demokratskih ideja, prava samoodređenja i nacionalnog načela, već proglašena francuzkom revolucijom (Matoš, Kumičić, Harambašić, Kovačić), dok su konzervativni svećenički krugovi po svojim najboljim narodnim predstavnicima Pavlinoviću, Prodanu, Buzoliću i Buliću te drugima, u ostvarenju hrvatske narodne ideje vidjeli utvrđene principe svoga patriotizma, koji je nicao na osnovi ljubavi za narod, njegovu kulturu, njegovu prošlost i njegovu budućnost. Ovdje se, kod njih, poklapala vjerska mistika s mistikom narodnom, jer obje ideje u stvari imadu religiozni značaj, a kako narod nosi u sebi sviest svoje vječnosti, tako se izgrađivanje naroda na etičkoj bazi vršilo u istom pravcu, u kome se odvijala i druga strana svećeničkog zvanja, pa su tako nalazili psiholožko opravdanje svoga rada.

Ideje Starčevića i Kvaternika prihvatili su najsvjestniji predstavnici mlađeg naraštaja iz svih krajeva poviestne Hrvatske, panonskih, primorskih i dinarskih. Odziv mladeži iz tih krajeva bio je tako živ, da je došlo do javnog spalji-

vanja madžarske zastave u Zagrebu, do demonstracija u Sarajevu, Splitu i drugim mjestima, u znak prosvjeda protiv povrede hrvatskog ustava, te je na sarajevskim ulicama i krv pala.

Ovom centripetalnom strujom, iako na drugoj osnovici, krenula su braća Radići te izgradili program seljačke stranke, koju su poistovjetovali s hrvatskim narodom. Ukoliko su imali u vidu labave i kolebljive gornje slojeve, vučene vlastitim probitcima ili utjecajima stranih geopsiha, njihova ideologija bila je izpravna, jer u seljačkoj stranci, dotično na toj širokoj osnovici naše zajednice, počivaju najčistije, najsamoniklije i najbolje očuvane psihične snage našega naroda, po kozmičkom zakonu u vječnom samostvaranju i preobražavanju. Seljaci, netaknuti tuđim kulturnim utjecajem, čuvaju i obnavljaju svoju samoniklost, pa takva ideologija, napose kod nas, ima svoje puno opravdanje; stoga i naziv »pokvarena gospoda« od Radića, pridavan višim staležima — kada ne bi bio obćenito uziman — ima stvarnog razloga. Poznata je činjenica, koja se ponavlja u svim narodima pod tuđom vlasti, da gornji slojevi najprije uče tuđe jezike, da najprije zabacuju svoje prirođene osebine i primaju tuđe običaje i kulturu, i tako se u njima i nehotice oblikuje dvostruka psiha.

Seljačtvo sa svojom očinskom obitelji, sa svojom srašćenošću s materom zemljom, sa svojim selom i svojim domom u njemu stvara s nedjeljivim udioničtvom svih članova u cjelini toga života i njegova sadržaja čisto tipičnu zajedničku strukturu, pa je tako uza svoju substancialnost srž i osnovica cieloga naroda.

Ali ne treba zaboraviti, da seljačkom konzerviranju i čuvanju staroga nedostaje pokretna dinamika napredka, a ovu unosi u poviestno zbivanje građanski stalež, gdje se prirodno najprije zapaža novo vrienje i rađaju junaci dana, koji stvaraju novo i mienjaju od česti staro, ili, još bolje, preobražavaju staro u novo.

Braća Radići su bistro uvidjeli, da se preporod i oslobođenje hrvatskog naroda može provesti izključivo pomoću seljačtva, kao bioložki i duhovno najbolje očuvanog narodnog sloja, pa da o njemu ovisi sama budućnost hrvatskog naroda Stariji brat Ante, više učenjak, povučen i ideolog, izgradio je u cielosti program hrvatskog seljačkog pokreta, dok je Stjepan, čovjek akcije i neumorni govornik, širio među seljake te ideje i njih organizirao i na tim smjernicama udario svoju politiku. Sjećam ga se još sada — jer raniji dojmovi ostaju trajni — kada je god 1891. upriličio s nama, tadanjim osmoškolcima, sastanak u franjevačkom dvorištu na Poljudu u Splitu, i tu nama, već prožetim Starčevićevim idejama, razlagao rječitošću, svojstvenom samo njemu, svoj seljački program, te s kakvim se uvjerenjem tu branio od nabačenih primjetbi, da ne bi ta nauka štetila Starčevićevoj ideologiji. Baš obrnuto, dokazivao je on, s ovim programom ćemo dobiti seljačtvo, ogromnu većinu naroda, za tu ideju, ali seljaku se moraju dati sva njegova prava, da taj najbrojniji sloj naroda ima prvu rieč i u političkim odlukama[2].

S kojim je žarom Stjepan Radić shvatio svoj poziv u narodu i s kojim je osjećajem, upravo dirljivim, on taj narod kao cjelinu ljubio, svjedoče njegove rieči izrečene kao program na početku njegova javnog rada: »Živo želim samo to, da me što više Hrvata onako zavoli, kako ja sav hrvatski narod ljubim«. Zaista, zbog njegova rodoljublja, zbog njegova neumoljivog rada i ljubavi za narod, a najviše zbog njegove mučeničke smrti, njegova se želja u cielosti izpunila, pa ga danas bez izuzetka svaki Hrvat ljubi i u srdcu nosi.

Između Starčevićeva pravaštva i Radićeva seljačkog pokreta nema bitnih idejnih razlika, jer su oba išla za tim, da sruše tuđinsko vladanje i da cio narod na demokratskoj osnovici ujedine i da mu dadu slobodu i nezavisnost u vlastitoj državi. Starčević, istina, prema ondašnjem načelu nacionalne ideje nije pravio razlike između seljaka i građana — a treba iztaći, da je prvotno nacionalna ideja osvojila građanstvo i da joj je tu bilo žarište — dok je Radić tu izgradnju htio provesti izključivo sa seljačtvom, koje je on poistovjetovao s narodom. Zato je htio gospodarsku slobodu sela i samoniklu narodnu kulturu. Među jednim i drugim prema ovim idejama nije bilo suprotnosti, već možda u načinu provedbe; oni se samo upodpunjuju. Radić je svome seljačkom podrietlu ostao do kraja vjeran, a da je to isto i Starčević učinio, vidi se najbolje iz

[2] S ovim riečima slaže se i program seljačke stranke, tiskan prvi put 22. prosinca 1904., koji glasi: Pučka seljačka stranka nastojati će i raditi, da čitav hrvatski narod, ukoliko živi na okupu, ujedini i uredi u svoju nezavisnu državu sa svojim zakonima i uredbama.

toga, da je i u gradu živio gotovo kao seljak, te odredio, da ga ukopaju na selu među seljacima, pa je tako u seljačkom domu ugledao svietlo, a na seljačkom groblju sniva vječni san.

Poznata je i utvrđena činjenica, da narod ne predstavlja kakav socialni red ili klasu, već je narod socialna i moralna zajednica s narodnim duhom kao jezgrom, a jezikom kao sredstvom, pa nitko ne može izpasti iz naroda, ako se slučajno ne nalazi u jednoj klasi, jer nitko ne može izpasti iz sama sebe. Zajednički doživljaji vrše konstitutivnu funkciju u stvaranju solidarnosti između svih staleža, pa se tako stvara zajednički psiholožki sadržaj. Narod se zapravo sastoji od dva diela, i to ne od gospode i seljaka, već od onih koji narodu samo spadaju i od onih koji su sviestni te pripadnosti i svih dužnosti, patnja i sreće, što ih s narodom vežu. Jedan dio je samo na osnovi rođenja član naroda, a drugi nosilac nacionalne sviesti. Jedan dio je samo refleksni, drugi stvarajući dio, a u ovome dielu, pa bio on i malen brojem, ostvaruju se imanentne narodne sile, dapače može u jednom samom čovjeku kao u miniaturi biti sadržana čitava ideologija jednoga naroda. U drugom je redu poznato, da ideje ne niču iz gomila, već iz pojedinaca, pa je jasno, da izključiti progresivne elemente i oživotvoritelje narodnih ideala znači i donjim slojevima oteti antenu, kroz koju mogu njihove baštinjene dispozicije strujiti i dobivati jasni i konkretni oblik te ostvarivu dinamičku snagu. Ali kod toga treba imati na umu, što je Bismarck za sebe kazao, da pojedinci ne mogu, ako hoće imati uspjeha, izvesti abstraktno svoje misli, već samo ako postaju oživotvoritelji još nejasnih i neoblikovanih narodnih želja i razpoloženja, pa zato nisu oni ostvarači samo svojih, već i narodnih ideala i težnja.

Četiri geopsihe, kao izraz četiriju geopolitičkih smjernica naših zemalja, izvele su i izvode djelomično determiniranje naših ljudi i skupina, pa sprečavaju udubljivanje u petu psihu i ciepaju ljude i karaktere, ubacujući sa strane tuđe doživljaje, kidajući veze s narodom i praveći smetnje vertikalnoj istovjetnosti narodnih naraštaja. Ali svi ti utjecaji mogu dolaziti od dobre vjere, neznanja ili zabasalosti, pa prije osude treba dobro proučiti svaki slučaj i sve poticaje, koji su ih pri tome vodili.

No pored ideja, koje sa strane dolaze, k nama se useljuju u većem broju, zbog otvorenosti naših granica, i strani ljudi, rasno, psihično i kulturno od nas drugačiji. U većem narodu to može biti dobro, dapače i kod nas miešanje s tuđim narodima povećava snagu stvaranja, pruža mogućnost različitoga gledanja, otvara po tom mnoga i široka obzorja, ali u drugom pogledu to može biti pogibeljno, ukoliko nismo nacionalno homogeni, a psihično jedinstveni. Da tuđi narodni elementi, useljeni ovdje, mogu slabiti našu odpornu snagu, posve je jasno, jer unose smetnje u naš vertikalni razvoj, ukoliko ga oni nisu proživjeli, pa kod njih prevladavaju horizontalni spojevi, zato su od takvih stranaca i došli svi oni pokreti, koji se s narodnim duhom i imenom ne poklapaju. Kada bi se taj rad analizirao i sveo na podrietlo rasno i narodno, onda bi se vidjelo, da su oni u svim kritičnim trenutcima narodnog života stajali ili pasivno ili spremni na sve kompromise, jer ih se ta borba na osnovi ostvarenja vertikalnih težnja malo ticala. Izuzetaka ima vrlo malo, ali ti potvrđuju samo postavljeno pravilo. Jedino na horizontalnoj bazi stvorene veze, a navlastito kulturna simbioza s njima, njih osvaja, ali i to nam sprečava, možda i nehotice, puno očitovanje naših latentnih i samoniklih težnja. Takvih stranaca, jezično pretopljenih, ima u svim dielovima našega naroda, a osobito u primorju i Panonskoj Hrvatskoj. A kako oni ne gube svoje iskonske osebine, tako svaki od njih ubacuje u naše zemlje doživljaje, koji nam ometaju razvoj i unutarnju borbenost, te koče naše odluke.

Ovdje se ne misli, da bi trebalo tuđe kulturne utjecaje posve odstraniti, jer prvo to je nemoguće, kao što je nemoguće spriečiti na otvorenome mjestu infuziju svjetlosti, a drugo, kada bi to i bilo moguće, time bi iz naše kulturne riznice odstranili mnoge, možda najljepše crte našega stvaranja, jer i tuđim uzorima u našem stvaranju mi smo dali svoje značajke, pa i sa pogrješkama i nedostatcima toga stvaranja. Nikada nije bilo, a najmanje danas, usamljenih kultura, kao što nema usamljenih gospodarskih jedinica, već su u svaku upleteni strani elementi. Zato je svaki narod posebna sredina, koja se mora za sebe proučavati, a ostvarljivi, dopušteni i jedino mogući internacionalizam samo je onaj, koji svakomu narodu dopušta autonomiju, neprovredljivost i pravo, da on dade svoju notu u harmoniji univerzalne kulture.

Ali što se s pravom može i mora našim piscima i umjetnicima prigovoriti i što čini, da ne ulaze u okvir hrvatskog narodnog stvaranja, jest to, što u njima prevladavaju strani utjecaji i neki internacionalni duh, tuđ našemu narodnom karakteru, našoj psihi i našim potrebama. Previše je tu abstraktnoga i praznoga u njima; previše oponašanja tuđih uzora, stvorenih u drugim sredinama za druge ljude i za drugu psihu, pa nije bez opravdanosti nabačena misao, da mi odavno nemamo naših hrvatskih pisaca. To je razlog, da im djela ne nalaze pravoga odziva u narodu, za koji su pisana.

Pisci, ako hoće da njihova djela budu trajne vriednosti, moraju raditi za sredinu, iz koje su nikli i za koju su ta djela namienjena, jer ako ne nađu refleksa u narodu, postaju štura, pa mogu imati neumrlost, ako hoće, ali samo jednoga dana. Goetheu nitko ne može poreći najšire sveze sa kulturom antike, humanizmom i renesansom, te sa svim poznijim tvorevinama Zapada, pa je bez dvojbe bio univerzalan duh, ali je njegov Faust sazdan na nordijskim, germanskim osebinama, jer Goethe nije mogao iz sebe Germana stvoriti Negermana. I sami pisci oponašanjem stranoga, bez obzira na svoju hrvatsku sredinu, dokazuju, da oni sami ne proživljuju pravo ta svoja stvaranja, već prosto oponašaju tuđa, jer proživjeti pravo mogu samo ono, što je prošlo kroz tkivo njihove vlastite duše i što stoji u svezi s narodnom kolektivnošću, kojoj su oni samo jedan atom. U drugom redu u oponašanju stranoga njihova vriednost ne može biti prvorazredna, jer velikih djela, kakva daju strane, velike literature, oni ionako dati ne mogu, pa onda je lakše i bolje posegnuti za originalima u tuđim jezicima i lakše se duševno obogatiti s prvih izvora, nego iz djela oponašatelja. Stvaranjem pak u okviru narodnom naši pisci očituju svoju samoniklost i postaju put i proces samih sebe, te konkretna trenutna težnja vlastitoga naroda, a samo tim stvaranjem oni obogaćuju univerzalnu literaturu, jer joj daju svoje i naše posebne crte.

Što se mora od naših pisaca i umjetnika očekivati, ako hoće da izvrše svoj poziv u narodu i da njihova djela uđu u okvir hrvatskog stvaranja, to je, da bi nastojali uskladiti obće europske struje, stvaranja i ideje — kojima se ionako nitko oteti ne može, a i kada bi se moglo, ne bi to stvaralačkoj duši ni našoj kulturi koristilo — s našim duhom. s našim karakterom i s našim potrebama.

Ne može se prieći preko činjenice, da već unatrag šestdeset godina postoji jako gibanje kod radnika, koje je prešlo već i narodne granice, dakle do neke mjere postalo internacionalno, ali se i taj internacionalizam može i mora oblikovati u svakom narodu prema njegovu nacionalnom karakteru. Kod svakoga poviestnog naroda žive njegove predaje i neki posebni nazori o svietu, a napredak nije drugo nego mirno i razumno prilagođivanje staroga stvaranja promienjenim potrebama novoga i duhu vremena, pa je do karaktera svakoga naroda i njegovih predstavnika, da nađu načina, kako bi mogli lakše i bez trzavica to izravnavanje i usklađivanje staroga s novim postignuti. Što se to mirnije i s manje trzavica izvrši — pa izgledalo to impulzivnim pojedincima i dosadno — to je svakako za narod bolje. Sretan onaj narod, veli Montesquieu, kome je poviest dosadna, a baš ova crta »dosadnosti«, gledajući na poviest hrvatsku, posebno na poviest našega Dubrovnika, čini se da je nama svojstvena, a kako se vidi, to je baš naša odlika.

Kako mogu stvaranja naših umjetnika, zamišljena na jednoj širokoj ljudskoj i bratskoj osnovici, zavesti šovenskog pisca, svjedoči pisanje Jovana Dučića o Meštroviću, kojim je pokušao i nacionalnu osnovicu umjetnikovu osporiti, sugerirati mu srbsko podrietlo zbog toga, što je umjetnik izklesao Kraljevića Marka i Kosovski Hram, dakle oblikovao posebna srbska zbivanja, i to na osnovi neke posebne srbske nacionalne mistike, koju je tobože Meštrović kao »rasni čovek osetio« pri stvaranju svojih djela, i proglasiti ga tako Srbinom, kao i većinu dalmatinskoga stanovničtva. Da Meštroviću to srbsko podrietlo učini prihvatljivim, pa da ga lakše za tu ideju dobije, velikodušno mu sugerira, da bi umjetnik bio potomak nekoga srbskog plemića, ali da mu još veću čast izkaže, onako mu po bizantinsku podmeće, da je on tobože potomak neke novopazarske plemićke obitelji, koja je sa svoje strane stajala u krvnom srodstvu sa srbskim carem Urošem II., pa bi tako digao i Meštrovića na stupanj srbskog plemstva, dapače ga svezao s kraljevskom lozom Nemanjića. Nije to mala čast! Dučić naime priča, »jer on bez pisanih knjiga, data i fakata znade — kako mu Meštrović ironično odgovara —, božanskom vidovitošću za podrietlo svakoga našega čovjeka. On znade, što mi ne možemo znati, iz prosta razloga, što smo mi zalutali

u nižu vjeru (katoličku) i kastu, iz koje se ne može vidjeti božanska istina«.

Po Dučiću su Hrvati Dalmacije potomci doseljenih Srba, jer su tobože stare hrvatske mase izčezle, ali on ne kaže kada, zašto i kako, pa su novi doseljenici čisti Srbi, koji su se samo svoje pravoslavne vjere odrekli i postali tako katolici, dotično vještački Hrvati.

G. Dučić i ne zna, koliko on tim useljenicima nanosi krivice tvrdnjom, da bi oni tako lake ruke pustili pradjedovsku vjeru i narodnost, dok sam J. Cvijić tvrdi, da Srbi od svih južnih Slavena »najteže menjaju svoju veru i narodnost.«

No s promjenom vjere, koju Dučić začudo tako lakom predstavlja, nije se sjetio i drugoga važnog pitanja: kako su i zašto su ti njegovi doseljenici promienili i narječje u kraju, izpražnjenom od starinika. Trebalo je kazati, kako je moguće, da su ti prekrštenici postali ikavci, a sam profesor Belić veli, da je ikavština podrietla čakavskoga, dotično hrvatskoga. Tako su ikavci gotovo svi muslimani i katolici na jugu do Neretve, premda su različite vjere, dok su pravoslavni u dalmatinskoj Zagori svi od reda ijekavci, kao što su uostalom i stanovnici stare crvenohrvatske oblasti na jugu, koja je u potonje doba prodorom pravoslavlja velikim dielom (Crna Gora) došla pod srbski crkvenopolitički utjecaj. Ima sela i krajeva, gdje su jedni i drugi u blizini, dapače stanuju u istim selima a u različitim komšilucima, i svaki čuva svoje narječje i govor. To su primitivni krajevi, gdje nije bilo škola, a jedva ih i danas ima, pa se jezik ne mienja i s promjenom vjere, jer on raste s organizmom odozdol. Otavice, rođeno selo Meštrovićevo, može se ubrojiti u najprimitivnije i najsamoniklije krajeve dalmatinske Zagore, a tu su katolici svi od reda ikavci, kao što su i roditelji Meštrovićevi bili.

Nabacivati se tvrdnjama bez dokaza lagan je posao, ali i bez svake vriednosti za nauku. Jednako kao prva, i druga je Dučićeva tvrdnja, da može na osnovu srbske mistike Meštrovića i sve druge stvarajuće Hrvate ubrojiti među Srbe, posve neizpravna. Što se u narodnim tvorevinama, u ciklusu o Kraljeviću Marku, o Musi Kesedžiji i drugima, nalazi, materialna je mistika, jer se tu najviše govori o osveti, o bojnom koplju, o sablji i buzdovanu, sve samo o stvarima

nemetafizičkim i nemističkim, dok je ciela dalmatinska i dubrovačka književnost, i pored Marulića, Gundulića i Vetranovića, prepuna mističkih, transcendentalnih i metafizičkih aluzija i zasada, a to isto se nalazi i kod pisaca u sjevernoj Hrvatskoj, pa ako će se po djelima zaključivati, a to je jedino izpravno, onda ne samo da mistika kod nas nije poibarskog podrietla, već joj je izvor u čisto hrvatskim zemljama. No Dučić ovaj put nije kazao, a valjda će ubrzo odkriti, kakve su etike bili doseljenici iz srbskih krajeva, jer se mistika bez prave etike ne da ni zamisliti.

Slučaj je htio, da je Dučić sugerirao Meštroviću, da su njegovi pređi bili u rodu baš s Urošem II., a to će biti valjda učinio stoga, što nije znao, da toga srbskog vladara spominje Dante u svojoj Božanskoj Komediji i da mu daje ove značajke: »E quel di Rascia, che mal aggiusta l'conio di Vinegia«, što u hrvatskom prievodu glasi: »I onaj iz Raške, koji je nespretno krivotvorio mletačke dukate«. Nu tko razumije vrlo jasan smisao ovih rieči, dvojit će, da bi Dučić mogao tu naći kakove posebne srbske mistike, pa zacielo skromni Meštrović ne bi ni htio biti s njime u krvnim vezama, niti takove osobine baštiniti.

I Hrvate spominje Dante u svojoj Božanskoj Komediji. I u njima je našao nešto, što ga je na pjevanje oduševilo, i to baš njihovo posebno mistično nastrojenje, pa ih je on u XXI. pjevanju »Raja« utkao zbog njihova vjerskog zanosa u jednu od ljepših vizija svoga stvaranja.[3]

---

[3] Iza ovoga moga članka, tiskanog u Hrvatskoj Reviji, Meštrović je Dučiću odgovorio u »Novoj Europi« br. 7 god. 1932. Iz ovog Dučićeva pisanja i Meštrovićeva odgovora najbolje se vide razlike, koje među njima kao predstavnicima dviju duševnih individualnosti postoje. Nama stoga nije žao, što je ovo pitanje Dučić nabacio, jer su mu ovako propale nade, da bi mogao dobiti Meštrovića, sugerirajući mu plemićku čast i krvno srodstvo sa srbskim vladarom, i tako ga ubrajati u svoju zajednicu.

Meštrović u odgovoru o svome podrietlu kaže, da su njegovi stari iz Fojnice u Bosni, odakle se jedan od njegovih pradjedova preselio na Duvanjsko polje kod Županjca, a neki kasnije odatle u Petrovo Polje u Dalmaciju. Onaj, koji je otišao iz Fojnice, oženio je kod Županjca neku Gabrilović, pa je porodica dobila na pismu još i prezime Gabrilović (ne Gavrilović), i Meštrović podsjeća Dučića na ovu razliku, jer Dučić kao Hercegovac dobro znade, da Hrvati katolici kažu ime Gabriel, a Srbi Gavrilo, Meštrović dakle sam ovdje dokazuje krvnim rodoslovljem, kao i imenom, svoje

No narod se ne izcrpljuje ni u pjesmama niti u poviestnim događajima, niti u stvaranju kipova, niti u gradnji najljepših katedrala, jer narod je živi osjećaj pripadnosti vezan s voljom narodnoj cjelini pridonieti nešto svoga, i tu cjelinu pomoći izgrađivati u nešto bolje i savršenije. Narod je korak bezbrojnih, velikih i malih, koji bez zapoviedi istim korakom kroče i na isti način i za istu svrhu svoje želje ostvaruju. Narod je u najvećoj blizini, ali i u najvećoj daljini, nedostiživ kao svaka velika ideja; on je trenutna stvarnost i idejna nestvarnost, vječan i prolazan. Naroda nije nitko stvorio, već on sam, i nitko ga ne može uništiti, već on sam, a to, kad u njemu nestane volje, energije i osjećaja za sama sebe.

No privlačenje tuđih psiha, kao što i ubacivanje i sugeriranje tuđih doživljaja u stvaranje naših pisaca i umjetnika, iako je zlo, jer se tako slabi njihova duševnost i ubija samoniklost, još nije najveće zlo, jer sve to može biti samo posljedica tuđega odgoja, slabosti volje i narodne sviesti, a da se etički defekti time još ne očituju. Gore je od toga, kad pisac i umjetnik to sviestno čini i tako sam sebe izključuje iz okvira hrvatskoga naroda, a ima nažalost takovih. S njima se mogu povezati svi, koji zbog osobnih probitaka ostavljaju narodnu zajednicu, uviek spremni služiti strancima i ugnjetavačima. Bilo je toga i drugdje, posebice u Italiji, u doba au-

---

hrvatsko podrietlo. »Ne treba da kažem, da ne žalim niti se stidim što pripadam katoličkoj konfesiji, pače bih ja, da već nisam katolik, prešao na katoličanstvo. Dalmacija po svojoj posebnoj historijskoj prošlosti i po narodu i njegovoj sviesti i danas je najstariji dio hrvatskoga naroda ili plemena; to je Stara Hrvatska ili Primorska Hrvatska. Nije bilo potrebno *dirati u mene Hrvata*, u kome ima jednako srce za Srbina — trebalo je prije pokazati srca i *za Hrvata* ili bar objektivnosti«. Kako se u Meštrovićevoj očinskoj kući upotrebljavaju gusle, Dučić je tu činjenicu uzeo, da Meštroviću utuvi srbsko podrietlo, pa veli, »da su Srbi guslari i to samo su Srbi guslari«, pa kada se u Meštrovićevoj kući guslari, on ne može drugo biti nego Srbin. Dučić nastavlja, kako postoji mentalitet guslarski, koji je vojnički, hajdučki i borbeni, držeći, da bi se sve te značajke donekle podudarale s Meštrovićevom rođenom sredinom, da ga tako uklopi u okvir srbski. Međutim mu Meštrović i na ovo odgovara ovako: »U mojoj hrvatskoj i katoličkoj kući upotrebljavale su se gusle, da se uz njih pjeva o Božiću, ili o kojem drugom bezimenom blagdanu, kada je blagdan u srdcu; uostalom nema ni u Srbiji posvuda gusala, osim oko Užica u Šumadiji, pa ne može biti istovjetnosti guslanja i srbstva.«

strijskoga gospodstva, kao u posljednje doba u Njemačkoj na Rajni, ali te pojave kod nas su vidne u takovoj mjeri, da su škodile našem dobrom glasu u svietu. To je veliko zlo, a veće je zlo od toga, što ne nalaze u družtvu one osude, koja je potrebna, pa se u takovim prilikama selekcija vršila na gore, a ne na bolje.

Veliki njemački rodoljub i pjesnik Arndt, koji je uložio sve svoje tjelesne i duševne napore, da pridigne svoj narod na odpor protiv vlasti tuđinca, držao je, da je za ojačanje narodnog duha potrebit pored pozitivnih vrlina i negativni stav, pa da treba i mržnju upotriebiti protiv svih izvanjskih i unutarnjih neprijatelja i renegata. »Ja hoću mržnju«, veli on u jednom pismu, »protiv tuđinaca i renegata; mržnja neka bude kao religija, kao sveta iluzija u svim našim srdcima, da nam očuva vjernost, poštenje i hrabrost.« Arndt ide i dalje, pa dokazuje, da se mržnja posvuda u prirodi očituje u borbi za život i u težnji za selekcijom, dapače da se ona i u Bibliji preporučuje.

Mržnja je ipak negativna osobina, pa je se u načelu treba čuvati, no svaki pravi patriota ne može i ne smije se oteti preziru spram ljudi, koji iz egoističkih motiva ostavljaju svoj narod i rade protiv njega. Shvatljivo je posve, da se u ogorčenju ne može zatajiti i taj negativni osjećaj, pa da se događa, da se ne mrzi samo zlo, već i oni, koji su to zlo učinili. I zaista, kada bi pozitivne i negativne osjećaje ugušili, a samo se ograničili da ocienimo ideju, a ne i ljude, koji su s idejom vezani, onda bi u poviesti nestalo kulta za velike ljude i heroje, pa bi Leonida i Efialte imali istu vriednost, a samo bi se o dobroj i lošoj ideji kod njih govorilo. Da se taj negativni osjećaj spram renegata ne protivi ni samom kršćanskom shvaćanju, najbolji nam dokaz pružaju stari kršćani u doba progonstva, kojima zacielo nitko ne može poreći izpravno shvaćanje vjere i ljubavi spram bližnjega, a ipak su izišli s idejom, da odpadnike treba izbjegavati: »Vitandi sunt«, jer ne spadaju u zajednicu vjernika i čestitih ljudi.

I Dr. Ante Starčević zamjera Hrvatima dvie mane, prvu, da bez premišljanja svakome vjeruju, a drugu, da lako zaboravljaju krivice, koje im drugi čine.

Kada su se iztakli pozitivni i negativni momenti, koji uvjetuju razvoj hrvatskoga naroda i daju mu smjernice, te pri tome nabrojile geopsihe, koje su se kao razlikosti i posebnosti na pojedinim prostorima u toku vremena oblikovale, bio bi uza sve to ovaj prikaz nepodpun i krnj, kad se ne bi spomenula još jedna skupina ljudi, nastanjena kod nas gotovo izključivo u gradovima, dakle daleko od naših samoniklih izvora, što su sa seljačtvom u zemlji ukorienjeni. Kako je još ta skupina i po svojim biološkim značajkama krvno nama strana, a po svojim selitbenim instinktima također duhu naroda dosta tuđa, to se nije mogla organski ukorieniti u našoj sredini, sljubiti s našom dušom i primiti naše ideale, osim častnih pojedinaca. Kako je k tome zbog baštinjenih naklonosti gotovo izključivo odana novčanom gospodarstvu i većina u materialnim interesima nalazi smisao života, to je osim onih, koji se bave publicističkim radom, uposlena u onim granama gospodarstva, gdje novac vrši glavnu ulogu, dakle u bankovnim, industrijskim i trgovačkim poduzećima, te je u tim zanimanjima svojom radinošću, sposobnostima, ali i bezobzirnošću, nagomilala veći dio novčane narodne imovine, bez koje narod ne može biti gospodar u svom domu.

Da to monopoliziranje glavnice stavlja narod u podređen položaj u narodnom gospodarstvu, iz čega izviru i mnoge druge loše posljedice u nacionalnom, kulturnom i etičkom životu naroda, suvišno je izticati, a posebice činjenicu, da novac omogućuje osnivanje novina, koje uobće vrše jak utjecaj na javno mišljenje. Kako dalje u toj skupini nema ni individualnog, ni vjerskog, ni socialnog i juridičkog diferenciranja, kako je to slučaj kod arijskih naroda, to joj je na temelju te trajne jedinstvenosti, duševne nepromienjenosti i međusobne povezanosti bio lak prodor u hrvatsku sredinu, izgrađenu u gospodarskoj strukturi na ratarskoj osnovici. Kako je još uz riedke izuzetke i internacionalno orientirana, to samo svojim bivstvovanjem, pa sve kada ne bi imala nakane, razčinja našu nacionalnu kompaktnost u okviru naše baštinjene duševnosti. Poštujući individualnu slobodu pojedinaca i čuvajući se svake mržnje bilo spram koga, ali tražeći od svakoga na njegovu teritoriju useljenog, da poštiva njegova prava na slobodu i nezavisnost, hrvatski narod treba da uoči gospodarsko stanje, te da ga nastoji izpraviti tako, da i ovim granama gospodarstva, novčarstvu, trgovini i veleobrtu, posveti što veću brigu, pa da jedan dio svoga podmladka uputi u ove gospodarske grane, kako bi naukom, radom i štednjom suzbio tuđe utjecaje i postao gospodarom u svom vlastitom domu i na svom životnom prostoru. Istom tada, kada to postigne, moći će i svoj nacionalni razvoj usmjeriti prama svome duhu i svojim narodnim potrebama.

O DUHU HRVATSKE KULTURE

Više puta sam izticao* utvrđenu istinu, da je zadatak svakoga naroda, posebice malih naroda, koji se drugim podhvatima ne mogu izticati, da stvaraju kulturna djela, ako hoće da uđu u poviest s častnim imenom. Da je ovo stvaranje kulturnih vrjednota često posljedica gospodarskih uspjeha, nitko ne može odbiti. Ali nije gospodarstvo u duhu materialističkom jedina eksplikativna snaga poviesti, jer daleko više djeluju u njoj idejne sile. Napredak na pr. rimskog prava nije kročio napried s napredkom gospodarskoga stvaranja, već se dapače obrnuto dogodilo, da je rimsko pravo postiglo vršak svoga stvaranja i usavršavanja baš onda, kada je blagostanje rimskog naroda nazadovalo. Takovih primjera iz religije, filozofije i nauka ima dosta, ali uza sve to nitko ne može poreći činjenicu, da je često gospodarski napredak koračao uporedo s duhovnim napredkom, a često mu bio dapače i predteča.

Drugu sam važnu istinu izticào, da su kulture i posebne i narodne, i da svaki narod ima svoju kulturu, koja je nikla iz dubine narodne duše, pa koliko je težko taj narodni duh obuhvatiti i u jednom nazoru o svietu izraziti, ipak taj narodni duh postoji, i svaki je narod konkretna duhovna ličnost. Životna zajednica, t. j. narodna zajednica, može biti više jedinstvo samo tako, ako to jedinstvo nije izraslo iz članova, već se samo u članovima odprije postojalo jedinstvo očitovalo.

---

* Govor, izrečen na glav. godišnjoj skupštini M. H. dne 22. VI. 1930. Ovaj govor je poslije skupštine bio složen za »Hrvatsku Reviju«, ali nije mogao izići, jer je ondašnja cenzura u dva maha bila iz njega plienila značajna mjesta. Ovdje taj govor donosimo u cielosti — s nekim manjim izmjenama, koje je proveo pisac. Kako su neki listovi revizije sačuvani, a na njima i cenzorove biljежke, zaplienjena mjesta dali smo ovdje složiti kurzivom. Zbog zapljena nije govor mogao biti objavljen ni u godišnjem izvještaju M. H za god. 1930. Nap. ur.

Jedinstvo je tu bilo u klici još prije, no što se je ono razčlanilo u čestice, a samo se kod razčlanjivanja diferenciralo, zadržavajući uviek svoju bitnost, čim se razvija do savršenstva. To je imanentnost, t. j. biti jedno u drugome, pa svaki član nalazi u drugome članu dio živoga jedinstva i cjeline. U ovom procesu emanacije ne uzima se ništa izvana, već čitavo usavršavanje dolazi iznutra, na način, kako iz klice raste biljka.

Prema ovome zakonu svaki se član zajednice u drugom članu popunjava ili usavršava. Zato su narodi prirodno, iz unutarnje potrebe i vlastitih impulsa, stvorili svoju zajednicu, državu i kulturu, a u svim tim stvaranjima svaki član ostvaruje svoju nuždu, svoju ideju i svoj kulturni zahtjev. S ovoga gledišta okrivljuje socialna savjest sve one pojedince, koji se otuđuju ili izdvajaju iz svoje životne zajednice. Ljudi časteći svoj narod, njegove težnje i kulturno stvaranje, časte same sebe, jer se u onim svim tvorevinama implicite očituje i dio njihova stvaranja, kao i dio njihove zamisli. No kako ta zajednica postoji i u njoj se iz mozga, krvi i srdca svakoga člana očituju osebine zajednice, pita se, iz kojih se elemenata ta zajednica sastoji i kakav je konačno duh hrvatske kulture. Pokušat ću induktivnim putem prikazati sastavne dielove narodnoga bića, zatim opasnosti, s kojima se narodni duh mora boriti, a konačno kakav je duh naše hrvatske kulture.

U presjeku svake narodne zajednice, uči filozofija, nalaze se tri životna kruga. Na donjoj stepenici, u nedohvatnim dubinama, nalaze se pravci i putovi, prema kojima nevidljivi »ja« u izvanjskom svietu djeluje. Iz tih izvora ključa ona slobodna dinamika, koja je s prirodom vezana i po kojoj se u nedokučivim biološkim kombinacijama i mienama stvara zajednički narodni duh, koji, iako je od prirode stvoren i sa životom vezan, ipak je više no što je priroda, jer je priroda nužda, a duh je sloboda. U tom donjem životnom krugu ima elementarnoga i spontanoga, ali je to s osnovom života zajedno postalo i s njegovom konačnosti zajedno vezano. Svaki čovjek dolazeći na sviet nosi sa sobom nešto od toga, a to je ono, što je nadindividualno i što ključa iz narodne zajednice. Prema tim zajedničkim osebinama svaki pojedinac stvara u svietu, kao što i prima iz svieta samo ono i onoliko, što se s onim predrazpoloženjem slaže. Kao što mreža, veli španjolski filozof Ortega y Gasset, propušta neke predmete, a neke

zadržava, tako i subjekat bira, a ipak ne deformira. Štoviše, prima sviest — aparat za primanje — samo izvjestni broj elemenata za sebe, ali njihov sadržaj je udešen za tkivo narodne duševne mreže. Mnogo predmeta, vrjednota i ideja ostaje izvana, gotovo neopaženo, a samo se primaju one ideje, koje su udešene za njegovu psihičnu strukturu.

Nad tom donjom stepenicom dolazi druga, što se od književnika u živom govoru ili na papiru prenosi, što se od umjetnika, slikara, kipara i graditelja na platnu, u drvu i kamenu stvara i izrađuje, i što se za svaki narod u njegovim posebnim oblicima i kretnjama odrazuje, a to nisu drugo nego vanjski vidljivi izrazi i znakovi kulture. Ta druga stepenica stoji nad prvom, a ona dolazi iz onoga tajnoga praizvora, pa sve vanjske tvorevine stoje prema prvom stupnju kao potok prema izvoru, kao pojava prema misli, kao drama prema karakteru. Ovo drugo stvaranje traje samo toliko, koliko su one unutarnje sile djelatne. Unutarnjost je, kako je rečeno, nevidljiva, ali je možemo shvatiti po ovim vidljivim znakovima, kao što moramo, da upoznamo unutarnjost zemlje, gledati gore u visinu, u vrhunce vulkana, jer se onoj vatri i erupcijama izvor nalazi dolje, u dubini zemaljskoj.

Prave narodne tvorevine ključaju iz onoga neizcrpljivog praizvora, kao izljev spontanoga i elementarnog, a što pojedinci tvore, u tome čitava zajednica vidi i svoj duh i svoja djela. *Meštrovićev Kraljević Marko je liepo djelo, ali je abstraktnost i vještačka tvorevina, i to baš stoga, što je zamišljeno kao sintetički izraz neke rasne i kulturne kolektivnosti, koja zbog gotove diferenciacije uobće ne postoji, pa se u njemu nisu očitovale ni hrvatske ni srbske nutarnje težnje i ideali. U Kraljeviću Marku se ne vidi ni hrvatska zamisao ni umotvorina srbstva, zato ostavlja hladne i jedne i druge.*

Da ovaj drugi, nevidljivi sviet, može nesmetano rasti i napredovati, te se u svietu održati, treba mu zakona i ćudoređa, uprave i ustava, pregleda i reda, no ti zakoni, ustav, uredbe i red ne mogu se abstraktno narodu izvana nametnuti bez obzira na njegove duševne potrebe i dispozicije, jer ako one hoće da imadu čvrstoće i uspjeha, moraju dolaziti iz bića samoga naroda, iz njegove volje i uviđavnosti, da su mu nuždni.

Kada bismo htjeli pronaći u hrvatskoj poviesti zakone razvoja, bez sumnje bi se našao kao najvažniji taj, da je bila u narodu uviek živa ustavna sviest i da je narod stvarao zakone, najprije u skupštinama pristankom svećenstva, plemstva i naroda, a kasnije, u hrvatskim saborima, odlukom staleža, i da je sviest vlastitog zakonodavstva prodrla u najšire slojeve, i iz te sviesti su stvorene naše pravice.

Ova tri kruga nazivlju se životnim krugovima: prvi predstavlja narodnu dušu ili narodni duh; drugi predstavlja kulturu ili duhovni posjed, a treći predstavlja zajednicu ili narodnu organizaciju. U ovim trima pojavama očituje se narodna ideja. Sva tri kruga povezana su i nerazdruživa, te ne može jedan bez drugoga postojati, ali bi bila velika pogrješka misliti, da su sva tri kruga jednake vriednosti. Bezkrajan i neuvjetan je prvi stupanj, konačna i prolazna su druga dva. Pravi istinski život ključa u majčinom stvarajućem krilu; stvoreno djelo i postavljeni zakoni dolaze sa vanjskim životom u vezu, jer ga moraju proživljavati.

Samo u prvom krugu, prema Hegelovoj rečenici, vlada absolutni duh, u drugim se krugovima duh prenosi u materiju, pa su tvorac i tvorevina, majstor i oruđe, ideja i djelo, rezultat istoga subjekta. Ali se od prvotne zamisli može ostvariti ono i onoliko, kolika je u onom trenutku bila snaga vrenja i napetosti. Nikada izvršeno djelo ne odgovara posvema zamisli autorovoj; uviek na koncu mora priznati, da je njegova koncepcija bila jača i ljepša no gotovo djelo, i da je ono ostalo samo torso njegove prvotne ideje.

Da je nemoguće a priori odrediti bitnost narodne duše, rečeno je prije, no s pomoću fenomenologije, t. j. s pomoću duha jezika, ili pravim određivanjem pojmova, kao što iz poviestnoga razvoja i kulturnih crta, koje se u različitim epohama kao stalne povraćaju, dade se ipak dosta od toga naslutiti. Rieči i pojmovi su stvoreni iz unutarnjega duhovnog života i trajno proživljavani, iz čega dobivaju svoje pravo značenje i dubljinu, sadržaj i vriednost. Zato iste rieči imaju često drugačije značenje, prema tome, tko ih izgovara. Tako mi Hrvati imamo na primjer svoj vlastiti pojam o riečima sloboda, jednakost, pravda, vjerovanje, vjera, držanje poštene rieči i t. d.; pa ma tko drugi izgovarao te rieči i pojmove, ne kaže ono isto, što kažemo mi, jer se u duhu jezika odrazuje duh čovjeka, dotično duh naroda. Gdje je duh cjeline drugačiji, i pojmovi imaju drugačiji smisao.

Svaki narod u težnji za očuvanjem narodnog duha ima se boriti protiv triju opasnosti: protiv duha starosti, protiv duha vremena i protiv tuđinskog duha. Sa svakim stvorenim djelom ide se korak dalje, ali iztraživalački duh odmah vidi disharmoniju između stvorena i zamišljena, jer naslućuje u gotovom djelu neusklađenost, presahnuće i izcrpljenje staroga nadahnuća, pa traži novo. Ide se za novim, a staro je postalo fasada. Slika kulture s vremenom bi izbliedila i zavladala bi ukočenost, kad se ne bi novo stvaralo. Težnje idu za novim svezama, mjerama i dimenzijama, kao što i za novim zakonima. Ruši se staro, a to rušenje je u isto doba i fatalnost i sloboda, jer iz ruševina klijaju nove vrjednote, pa zato rušenje staroga ne predstavlja samo negativnu, već i pozitivnu stranu poviesti. Stare ideje još se opiru, ali konačno mladost preuzima vodstvo. Ali taj novi sviet ne raste iz tuđih duhovnih izvora, već iz vlastitoga duha, pa i onda, kad se naporedo po socialno-psihičnim tendencijama iste ili slične ideje i drugdje javljaju.

Duh starosti, ma koliko se i kod nas morali novi naraštaji protiv njega boriti, nije u našem duševnom razvoju nikada prevladao, a zato su bile moguće sve one književne i umjetničke struje, a i danas ima kod nas stvaranja, koja svojom izvornošću svraćaju pažnju umjetničkih krugova. Svake godine se i kod nas javlja novi podmladak, a novi ljudi s velikim obećanjima ulaze u arenu, da se bore za nove ideale. Nažalost mnogi od njih iz klonulosti ili zbog utjecaja tuđega duha skreću s pravoga puta, pa mali broj velikana nalazi put do pravih bogova domovine. Malo je ljudi, koji svoj »ja« mogu nesebično podvrći narodnim ciljevima i za koje bi se mogło kazati, da preko njih govori i radi naša hrvatska duša, ali pored svega toga imademo narodnih heroja, i njihov duh vodi nas. Doista pravi stvaralački duhovi određuju sebi ciljeve i zakone, i nisu im nametnuti od zajednice, ali njihov rad postaje tek onda narodnim radom, kada izvire iz narodnih dispozicija, i kada svoj rad koordiniraju i subordiniraju narodnim ciljevima.

Pogibeljniji za narodni razvoj od duha starosti jest duh vremena, jer taj neriedko uništava i sprečava svaki rad mladosti. Zbog duha vremena, koji se ne zaustavlja na našim narodnim granicama i prema tome ima neku obću prodornu tendenciju, mnoge se liepe težnje izvrgavaju u radoznalost, očekivanja postaju modom, a obećanja igrom. Misli se gube u riečima bez značenja, a s narodnim se svetinjama trguje u osobnu korist, pa tako prevladava prolazno nad vječnim i trajnim. Jagmom za časovitim uspjesima često je vjera u budućnost uzkolebana, a klonulost razara narodnu odpornost.

Iako je duh starosti velika zapreka napredku, velika bi pogrješka bila misliti, da treba prekinuti s prošlošću i s onim idealima, koji su u promjeni vremena ostali nepromienjeni. I za kraljevstvo duha, možda više nego za politiku, vriedi ona rečenica Machiavellijeva, da se kraljevstva održavaju onim istim sredstvima, s kojima su i postala. Veliki izvori, iz kojih su crpili Marulići, Gundulići, Đorđići, Kačići, Martići, Kranjčevići, Mažuranići, Šenoe, Bašagići i drugi, još su neizcrpljeni; samo su se oblici stvaranja promienili, ali njihov duh i dinamička snaga i danas u narodu živi.

Svakako je narodu najpogibeljniji od sva tri faktora tuđinski duh, i to ne toliko u sebi, već ondje, gdje je slaba sviest i volja pojedinaca. Ne samo što ne škodi pojedincu i skupinama temeljito poznavanje tuđih tvorevina, već im dapače koristi. Zapravo se sva poviest ljudskoga duha sastoji u izbirljivom primanju tuđih i davanju svojih vlastitih ideja, pa ako postoji neka zajednička kultura čovječanstva, ona je rezultat tih bezbrojnih simbioza i sinteza. Poviestna vriednost svakoga naroda sastoji se najvećma u tome, što je on u stanju drugome dati, a njegova stvaralačka snaga u tome, što je on kadar bez štete za svoju izvornost primiti. Helenska je kultura bila svakako jedna od najsamoniklijih i najstvaralačkijih u poviesti, ali u njoj se zapažaju tragovi prijašnjih orientalnih stvaranja, a rimska kultura zapravo nije bila drugo, nego rimskom strogom duhu prilagođena grčka kultura. Nije naš narodni život prošao bez pogibelji tuđega duha; tako je Dalmacija stajala pod jakim utjecajem romanske, a sjeverna Hrvatska pod utjecajem germanske kulture, pa i ona neusklađenost između jedne i druge skupine dolazi odatle, što se u tipu germanske i romanske kulture, pod utjecajem kojih stoje jedni i drugi, nalazi nešto posebnoga, što te razlike izazivlje. Nisu ti utjecaji ostali bez podražavanja, često puta prejakih, zbog čega je dolazilo do preuveličavanja tuđih tvorevina, malodušnosti i nevjerovanja u sama sebe i u svoju individualnost. Ali, uza sve to, nije pobiedio tuđi duh, niti je naš narodni presušio, pa iako su Hrvati postali predstavnici zapadne kulture prema

Iztoku, ipak ni jedan drugi slavenski narod zapadne sfere nije očuvao toliko vlastitih težnja, koliko mi.

Kako se u Rimu vidi pravi predstavnik zapadne kulture, u čiju smo sferu i mi kasnije ušli, letimično ću iztaknuti značajke te kulture, da po njoj i duh naše kulture bolje shvatimo.

Rim se obično predstavljao kao najveći osvajač svieta, a zapravo više od toga, on je izvršio i civilizacionu ulogu prvog reda i bio mozak stvarajućega Kozmosa: najprije po sebi, a kasnije po katoličkoj crkvi. Helenska nauka je prošla kroz sredinu jednoga praktičnog, darovitog i svjetsko-organizatornog naroda, te je izgubila svoj nacionalni i ekskluzivni karakter i postala kadra, da kao obće odgojno sredstvo djeluje, te da preveć osjećajne strane helenskoga duha postavi pod zapt i svede na pravu mjeru.

Nema u poviesti Europe ljepših rezultata od onih, koje je dao rimski humanizam sa svojom muževnošću, ali strogim redom i s čovječjim pravima, nadvladanjem sirove snage elementima čovječnosti, a sve te osebine postale su uzorom zapadnoj civilizaciji. Rim je kao kozmopolitska država predstavljao sustav vrjednota, stvorenih u starom svietu, a usklađenih u jednom socialnom redu. Uklonivši granice nacionalnosti ujedinio je Rim sve narodnosti u jednu obitelj pod istim zakonom. Rim nije stvorio prvo jedinstvo Zapada samo vlašću oružja, koje je prolazno, već tako, što je vječno postavio na prvo mjesto, disciplinirao sviet i stvorio pravo, pravdu i red, dapače uzpostavio svetost prava. Helada je postala univerzalna po Rimu, pa je tek po Rimu i rimskom geniju helenska kultura postala europskom. Latinski je jezik iza propasti rimske države primila katolička crkva, dotično na njemu je bila osnovana kultura Zapada, ali ta crkva nije ubila narodni duh. Svi jezici zapadne civilizacije imaju veze s latinskim jezikom, a gdje nema jezičnih utjecaja, proniknuti su duhom latinskim. *Tako Baldwin, bivši premier englezke vlade, na kongresu klasičnih družtava u Londonu 1926. reče: »Dobro je, da se mi Englezi sjetimo, da smo mi zapadni narodi kovani na nakovnju Rima. Tko može sve nabrojiti, nastavlja on, što mi dugujemo onim dugim godinama rimskog zakona, rimske discipline i rimske vjere. Dobro je, da se sjetima mi zapadni Europljani, da smo bili u poviestno doba članovi velikoga carstva i da smo svi imali u različitom stupnju isti jezik, isto pravo, istu predaju«.*

Drugi važni kulturni elemenat i uobće najvažniji, što su ga europski narodi dobili, bilo je kršćanstvo, ali i to je vezano kod sviju, posebice kod nas zapadnih naroda, s Rimom. Kako je Helada bila u Rimu očeličena i disciplinirana, tako je i kršćanska ideja u Rimu dobila svoj pravi oblik. Helada i Judeja bile bi bez starog Rima pogibelj za čovječanstvo, radi rasnog i vjerskog ekskluzivizma kod Židova na jednoj strani, a zbog ekskluzivizma i nediscipliniranosti kod Helena na drugoj strani, da se nije helensko stvaranje u Rimu slilo, odakle je kao kroz vječni vodovod provađano u sviet. Ako je u milenijima vremena Rim značio i znači veličinu i kulturu, to se događa samo zato, jer Rim znači iznad svega red i hierarhiju u redu. »Red u državi«, veli talijanski filozof Coppola, »red u javnom i privatnom pravu, sve se to zove rimsko pravo, t. j. Rim; svjetski red u religioznoj savjesti zove se i sada katolicizam, t. j. Rim; red u misli i umjetnosti zove se i sada klasicizam, t. j. Rim; povratak reda k idejama ljepote zove se i sada talijanski preporod, t. j. Rim. Rim je red juridički, politički, intelektualni, moralni i religiozni, red dinamički, te i danas živi red u hierarhiji i organizaciji, koji je plazmirao sviet oko sebe u prostoru i vremenu. Tko je vidio Kolosej i crkvu sv. Petra, vidio je dvostruku sliku rimskoga duha i snage, koji je stvorio svjetsku kulturu i oblikovao sviet prema svome geniju«.

Rimska crkva, baštinica rimske organizacije, postala je kao i rimska država univerzalna i nadnacionalna, a što je očuvala u tisućgodišnjoj borbi, najprije protiv rimske države, a kasnije protiv sredovječnoga njemačkog carstva, svoju nezavisnost i spriečila na Zapadu formiranje cezaropapizma, postala je izvor svih građanskih sloboda, jer sve političke revolucije Zapada bile su u stvari duhovne revolucije. Univerzalnost rimske crkve nije uništila narodnih osebina, štoviše, jer je latinski jezik kao obći jezik obrazovanosti predstavljao već jedan izumrli narod, nisu se njime uništavale narodne osebine niti narodna bića, već su kasnije iza pobjede demokratizma bile izgrađene posebne narodne ličnosti, a da se duh zajedničke kulture nije time uništio.

No koliko su bez sumnje vrlo dobre uredbe rimskoga stvaranja prešle na potomstvo —, a može se kazati, mnoge od njih su postale osnovicom europskoga kasnijeg razvitka — toliko je uz njih prešlo u duh talijanskog naroda, koji se i krvno nešto na Rimljane naslanja, i dosta lošega. U ovom rimskom nasljeđu najbolje se utvrđuje poznata istina, kako se prošlost i predaja, dobra i loša, u potomstvu nasljeđuje.

Rimska država je u vjerskom pogledu bila poganska ustanova, a obstanak države bio je prvi i posljednji cilj i najviši zakon (suprema lex) rimskom čovjeku, bez obzira na etiku. Stoga je i sv. Augustin, misleći baš na rimsku državu, mogao kazati, da je ona bila veliko razbojstvo (magnum latrocinium). Kršćanstvo je stoga stajalo u idejnoj opreci, vjerskoj i etičkoj, s takvom državom, zbog čega su nastali sukobi, iz kojih je kršćanstvo izišlo pobjednikom. No pobjedom kršćanstva nije izčezlo rimsko shvaćanje pogledom na zadatke i poziv države; ono je ostalo u duhu talijanskog naroda trajno, pa tako u Italiji postaju i nastavljajú se dvie ideologije pogledom na državu, kršćanska i poganska. Pojam države je i dalje ostao uglavnom poganski, i predstavnici te ideologije hoće, da vjera služi politici, dok misao kršćanska daje primat vjeri, pa bi politika trebala biti u skladu s vjerom (sv. Benedikt, Grgur Veliki, sv. Franjo Assiski, Savonarola, Manzoni i službena crkva). U duhu poganskog stajališta Machiavelli je napisao svoga »Kneza« (Il Principe), ali nije on to učenje izmislio i napisao kao svoje originalne misli; on je to baštinio, kao što su to baštinili prema rimskom poganskom shvaćanju države i ostali Talijani, samo je on svojim velikim genijem to književno obradio i otvoreno kazao, dok su drugi prekriveno i umotano to isto činili, bez njega, prije njega i poslije njega.

Hrvati naselivši česti rimske Dalmacije uđoše u sferu Zapada, ali pravno, zbog sloma rimske imperije, ostadoše dva puna stoljeća u okviru bizantinske vlasti. Ni organizaciji njihovoj ni kulturi u to doba ni traga, premda je ona tu morala imati svoje prve temelje. Istom reorganizacijom Zapada pod Karlom Velikim i ulazkom hrvatskih zemalja u pravni okvir njegove vlasti puca Hrvatima poviestna zora, a malo kasnije se počinje i njihov poviestni život, o kojemu i sačuvani spomenici govore. Sve se kod Hrvata izgradilo utjecajem Zapada, i vjera i hierarhija, organizacija i pravo, kraljevski naslov i

oblik krune, umjetnost i književnost, i to tako redovito, da je svaki pokret na Zapadú našao odjeka u hrvatskim zemljama. Kod Hrvata se počeo vršiti unutarnji proces kulturnog romaniziranja i europeizacije uobće, koji je karakterističan za svu našu poviest do danas. Hrvati su podrietlom iztočni narod, geopolitički su ukorienjeni u Balkanu, rasno i jezično također su s Iztokom vezani, a uza sve to u kulturnom razvoju bili su uviek upućeni na Zapad, a jer ne mogu zatajiti ni svoga rasnog bića, a ni svojih kulturnih osebina, postadoše most između oba svieta, ali s licem okrenutim prema Zapadu. Hrvati ne stvoriše svoju narodnu crkvu poput mnogih iztočnih naroda, no ipak očuvaše narodni jezik u crkvi, ali u okviru Zapada. Narodne crkve bile su znak kulturne zaostalosti, pa ni u svome području ni za čovječanstvo ne dadoše poticaja za nove ideje i pokrete. *Uza svu svoju nacionalnost iztočne su crkve manje poštovale nacionalni momenat od univerzalne, nadnacionalne, katoličke crkve na zapadu.**

Što je pak Hrvatima Zapad dalje donio, vidi se iz njihova razvoja. Kada se zapadni sviet na ruševinama antike počeo organizirati, osniva Benedikt u Monte Cassino samostan, koji je bio matica zapadnoga redovničtva; organizira novo družtvo i stvara red na neizmjernom neredu; usađuje ljubav za rad i volju za život, pa je tako nad tvrdim brutalnim svietom izgradio idealni sviet. Benediktinci su bili čuvari starih predaja, književnosti poganske i kršćanske, graditeljstva, kiparstva, umjetnosti i industrije. Refleks njihov došao je i k nama, i oni otvaraju azile i samostane, a njihov rad nalazi priznanje kod hrvatskih knezova i vladara, koji ih uzimaju za savjetnike i bogato darivaju. Od Spiča do Istre bilo ih je u mnogim mjestima, a najveći hrvatski knezovi i vladari, kao Branimir, kraljica Jelena, Petar Krešimir i njegova rodica Čika, pa Zvonimir, iztiču se kao osnivači benediktinskih samostana. U samoj dubrovačkoj republici bilo ih je sedam, a po velikim darovštinama može se prosuditi i veličina njihova rada, jer nitko badava ne dariva. Iz toga su reda nikli i odlični hrvatski pisci, kao Mavro Vetranović i Ignat Đurđević (Đorđić), a be-

* O odnosu narodnih crkava na Iztoku prema nacionalnome momentu govori se više u eseju »Osebujnost hrvatske kulture« (str. 154 i 156).

nediktinac Orbini piše svoje veliko djelo: Il regno degli Slavi. Bilo ih je i po unutarnjosti Hrvatske, tako u Čičevu kod Trebinja, u Konobi na Uni i drugdje.

Drugi religiozno-socialni pokret u Italiji predstavljaju franjevci, koji su bili reakcija ondašnjoj materializaciji družtva. Na osnovici asketskog života i odricanja svieta, htjeli su stvoriti novi red u družtvu. I taj red brzo prieđe na drugu stranu Jadrana, pa je među Hrvatima izvršio odlična djela. Posebno je u unutarnjoj Hrvatskoj taj red bio razširen, te je u samoj Bosni za kraljevstva imao 45 samostana, a od njih najstarije u Podrinju (Bieljina, Sv. Marija u Polju k. Bieljine, Zvornik, Olovo i drugi, a onaj u Srebrenici dao je i cieloj provinciji ime), te je taj red u doba Osmanlija ostao s narodom i nosio s njime težko breme. Ali i u kulturnom pogledu taj red je imao veliku važnost, pa je iz njega niklo mnogo odličnih pisaca i učenjaka, među ostalima Matija Divković, pisac »Besjeda« u početku 17. stoljeća, naš najveći narodni pjesnik Andrija Kačić, a pored njega kasnije i narodni pjesnik fra Grgo Martić.

Treća struja sa Zapada dolazi k nama s Isusovcima. Taj red je bio cilj najvećih napadaja na jednoj strani i velikih pohvala na drugoj. No prelazeći preko svih oprečnih sudova, ne može se poreći redu veliki utjecaj na ondašnji kulturni razvoj u Europi, posebice ne mogu se mimoići velike zasluge reda na polju nastave i nauke uobće. Kod nas se je razširio posvuda, u Dalmaciji i u Hrvatskoj, i mnogi naši veliki književnici i umovi dobili su kod njih svoju obrazovanost, a jedan od najvećih među njima Ivan Gundulić. Taj red je dao više kulturnih pionira prvoga reda, kao Rajmunda Kunića, Brnu Zamanju, Juru Ferić-Gvozdenicu, a iznad sviju velikog Ruđera Boškovića, filozofa i učenjaka, koji i danas ima važnost kao otac dinamičke atomistike. I mnogi drugi redovi, koji se ovdje ne spominju, izgrađivali su našu kulturnu zgradu.

Ako su ovi pobožni redovi ovdje spomenuti, kada je rieč o duhu hrvatske kulture, to je učinjeno iz dvaju razloga; prvo, da se pokaže, da su izvori naše kulture došli sa Zapada, i u stapanju s njima da se je vršio naš unutarnji proces stvaranja, a drugo, da se utvrdi i ta činjenica, da se i one struje, koje su u religioznome gledale svoje ciljeve i u metafizičkome svoje ideale, ipak nisu kod nas mogle odaljiti od narodnoga utre-

nika, pa su hotimice ili nehotice usklađivale svoj rad s narodnim težnjama.

Obće pak struje, kao humanizam i renesansa, a kasnije klasicizam, bile su pokrenute kao opreka sredovječnom univerzalizmu, i to baš iz težnja za jačim naglasivanjem narodnoga. Zato su postavile narodne jezike za osnovicu kulturnog stvaranja, čime je njihov utjecaj posvuda kao i kod nas morao narodni duh samo ojačati. Na ovim utjecajima gradila je plejada naših dalmatinskih i dubrovačkih pisaca, a njihov rad ide u prednacionalno doba, ali s velikim naglasivanjem narodnoga.

U hrvatsku kulturnu stvarnost ušli su na središnjem našem prostoru u potonje doba, već prije četiri stoljeća, poslije dolazka Osmanlija, jaki utjecaji islama, koji su se odrazili u cjelokupnom životu onog diela hrvatskog naroda, koji je prigrlio islam. Pa i pored utjecaja kultura iztočnih naroda, što je zračio ovamo iz sveze s islamskim svietom, ostao je kod islamiziranih Hrvata duh patriarhalne predaje i svih kulturnih vrjednota, koje su se čuvale kao narodna baština. O tom duhu svjedoči i neobično bogatstvo narodnog pjesničtva, koje se je gojilo po svim domovima u tome području, osobito muslimanskim, a junačko posvuda, koliko po gradovima toliko po selima, a napose po plemićkim (begovskim) dvorovima.

To pjesničtvo, koje zbog svoje samoniklosti, obilja motiva i svoje umjetničke ljepote ostaje trajna vriednost hrvatske kulture, daje jako obilježje narodnom duhu ovoga područja, koje je kroz čitav niz stoljeća živjelo politički odieljeno od ostale Hrvatske. Te tvorevine označuju ujedno predajni i konzervativni stvaralački udjel unutarnjih dinarskih krajeva u cjelokupnoj hrvatskoj uljudbi, nastao u doba, kad oni daju malo doprinosa svojih mislilaca i pjesnika umjetnika na hrvatskom jeziku.

Pored spomenutih pojava i struja sa Zapada, koje su imale više ili manje svoj refleks kod nas, ne mogu se prieći bez napomene socialne struje Zapada i njihovo postupno preobražavanje i mienjanje, kao feudalni sustav, stvaranje slobodnih gradova i suvremeni demokratski sustav.*

---

* Obširnije o tim strujama u eseju »Osebnost hrvatske kulture« (str. 158—160).

Sa Zapada je došao k nama i demokratski princip, a njegovi prvi predteče bili su seljački pokreti, toliko značajni i za našu domaću poviest. Pokreti su nastali kao posljedica socialno-psihičkih struja na Zapadu u početku 16. stoljeća, pa se javljaju u pravilnom paralelizmu u Englezkoj, Francuzkoj, Njemačkoj, Austriji, Ugarskoj i kod nas, kao refleks borba za ljudska prava.

Francuzkom su revolucijom konačno srušena sva staležka prava i uzpostavljena je jednakost svih članova u družtvu, a tako je i pravo pojedinca u družtvu, kao što i pravo naroda u zajednici naroda došlo do puna izražaja. Krivo je mišljenje, da je demokratsko načelo pokrenuto odozdol, premda su tu bile najjače latentne sile za to, već je to sviestan intelektualni akt, donesen odozgor, u cilju jednakosti, slobode i narodne samouprave. Ali demokratsko načelo ne znači bioložku jednakost ljudi, već obrnuto, nejednakost, a jednakost samo potencialnu: svatko može zauzeti u družtvu mjesto, za koje je prema vršenju dužnosti i svojim darovima sposoban. Dok je u preddemokratsko doba rođenje određivalo položaj ljudi u družtvu, s pobjedom demokratskog načela ta je teoretska pregrada porušena, pa je u stvari demokratska ideja najbolji način, da se izaberu vođe, i zato ta ideja kulturno shvaćena ne znači spuštanje prema dolje, nego dizanje prema gore, u kompliciranu socialnu skupinu klasa i stranaka, iz kojih se prema podjeli rada i prema funkcijama u družtvu stvara narodna socialna cjelina.

Konačno sa Zapada je došla ideja slobodnoga čovjeka, i to ne individuuma, već ličnosti. Individuum izoliran i prema družtvu zatvoren nije poželjna tekovina za družtvo, jer može družtvu više škoditi nego koristiti, dok je ličnost izraz kozmičkoga, pa se u njoj odrazuje dio univerzuma. Ličnost je iskra družtva u napetosti, zato se u njoj kao i u družtvu očituje neprestani aktivizam. Na Zapadu se vidi u slobodnim antinomijama ideja ličnosti spojena s idejom reda. Ideju zakona kao suverenosti Iztok ne pozna, zato azijski Iztok nije dao već autokracije pojedinaca i autokracije skupina. S pobjedom demokratskog načela pobiedilo je i nacionalno načelo, jer onako, kako je pojedinac došao na malu, tako je etnički individuum došao na veliku pozornicu čovječanstva, u družtvo naroda.

U svim ovim djelima, strujama i pokretima — kulturnim i socialnim — očituju se, istina, kod nas zapadni utjecaji, ali ujedno i izvršeno stapanje i simbioza s našim duhom; po tome je ta kultura zapadna i naša. Objektivno uzeto, ne postoji absolutna zapadna kultura, jer svaki je narod na Zapadu dao nešto svoga, pa postoje individualne kulture, ali postoji jedan nadhistorijski ideal vrjednota, koji je za sve zapadne narode zajednički. *Stapanje zapadnih vrjednota u našima vršilo se iz naraštaja u naraštaj i od pojedinca na pojedinca, a svi naraštaji i pojedinci su pri tome sviestno ili bezsviestno nešto svoga davali, dok se izgradila duhovna vrsta kulture, koju mi nazivamo hrvatskom. Da joj shvatimo postanje, moramo pogledati na smještaj hrvatskih zemalja. Smješteni na početku svoga useljenja ekscentrički, na periferiji ondašnjih dvaju svjetova, neizgrađenog, primitivnog i još gotovo predpoviestnog na iztoku, a gotovog na zapadu, težnje Hrvata su morale biti, predpostavivši duševnu njihovu pokretnost, da se zapadnoj, višoj kulturi prilagode i s njome stope. Baš to primanje tuđe, već gotove kulture, koja je prije njih i bez njihova udjela stvorena, a kojoj su oni sa strane stajali, i oblikovanje te kulture prema svojoj nasljednoj masi, tumače psiholožko načelo auktoriteta i konzervatizma, koji se kao provodna nit zapažaju u poviesti Hrvata do danas.*

Ali ni sa Iztokom nisu Hrvati mogli prekinuti, jer tamo im je bio biološki izvor i tamo se nalazila etnografska njihova povezanost. Luk, koji su između ta dva svieta morali neprestano napinjati, nije nikada puknuo. Iz toga dualizma sastoji se zapravo duh hrvatske kulture. Na jednoj strani stoji, jezično i djelomično rasno, Slavenima zajedničko podrietlo, i veliki sviet osjećajnih vrjednota, a na drugoj strani stoji izgrađeni zapadni sviet kulturnih vrjednota, stopljenih u početku njihova razvoja u rimskoj sintezi, a kasnije u sintezi obćezapadnoj. Hrvatima je svojstven, možda više no i jednom drugom slavenskom narodu, duh idealizma, pacifizma i auktoriteta, te prejaka osjećajnost, koja sviestno svraća poglede s prave stvarnosti i vodi do fantastičkih iluzija i nada. Nedostatak realizma je jedna od karakternih crta hrvatskoga bića i kulture. Hrvatska se kultura odlikuje nekom mekoćom, vječnom nadom u pobjedu pravde i istine u svietu. Dobrota je ta elementarna, često naivna i neizdiferencirana i s malim aktivizmom.

Te bitne crte hrvatskog bića ima u većem ili manjem objamu svaki Hrvat, pa vriede kao konstantne, te stoje nad lokalnim, vjerskim i staležkim razlikama. Hrvati nisu nikada prekinuli s Iztokom i sa slavenskim narodima, dapače su Slavenima dali ne jednoga, već više velikih ideologa slavenske solidarnosti, a i sve borbe Slavena oni su po mogućnosti aktivno pomagali; ako drugo nisu mogli, a ono su ih opisali i u svojim djelima idealizirali, kako Gundulić čini u svom Vladislavu, Kačić u svojoj Pjesmarici, te Križanić, Kavanjin, Marković i množtvo drugih.

Nitko, tko ljubi slobodu, ne može Hrvatima zamjeriti, što hoće da ostanu vjerni svome duhu i što žele izgrađivati svoju kulturu i svoju organizaciju, a najmanje im mogu prigovarati zbog toga ostali Slaveni, ako ne će da osude ona ista načela, na kojima su oni radili i izgrađivali svoj vlastiti dom i svoju narodnost.

Treba imati na umu, da se kultura ne može nastavljati bez živih nosilaca one zajednice, preko koje se ova prema njihovim osobinama krvi i duha najprije u prvim zametcima oblikovala i dalje nadograđivala, usavršavala i bila kao prinos posebne vrste uklapana u zajednički mozaik obće kulture čovječanstva.

LITERATURA:

Hegel: Einführung in die Phänomenologie des Geistes;

Hegel: Philosophie der Weltgeschichte, I, II.;

M. Haering: Gemeinschaft und Persönlichkeit in der Philosophie Hegels, 1929;

Liermann: Das deutsche Volk, 1927.

OSEBNOST HRVATSKE KULTURE

Hrvatska u cielosti ne predstavlja ni u geopolitičkom ni u zemljopisnom pogledu — obzirom na njezin smještaj, granice i unutarnju građu zemlje — idealnu cjelinu, već se u njoj zapaža nekoliko nedostataka, zbog kojih je hrvatski narod bio izložen trajnim borbama i morao za svoj obstanak prinositi velike žrtve, koje se i danas nastavljaju.

Prvi je nedostatak u samom smještaju, jer su hrvatske zemlje, uzete u cielosti, položene na kraju kontinenta, stoga su na putu svakom gibanju, koje iz njegove nutarnjosti ide prema moru, pa dok to gibanje, ako je u gospodarske svrhe poduzeto, može zemlji i narodu nositi velike koristi, ono, kada ima ekspanzivni imperialistički značaj, ugrožava slobodan obstanak naroda i krši njegovo vrhovničtvo, pa je narod dužan to suzbijati, a to je vezano s velikim žrtvama.

Isto tako su hrvatske zemlje, stojeći na pragu Zapada, i u kulturnom sklopu s njime, izložene gibanju s Iztoka, odakle su dolazili mnogi valovi osvajača i kušali preko ovoga praga prieći i osvojiti jugozapadna panonska vrata, koja između Alpa i Dinarida vode u Italiju, pa su Hrvati kao vječna straža na toj strani trošili svoje snage, nekoliko puta gotovo do iznemoglosti.

I samo more, koje opasuje jugozapadni dio hrvatskih zemalja u velikoj duljini s bezbrojem zaljeva, zatona, kanala, draga i dražica, te se kao životni prostor sa svojim gospodarskim, trgovačkoprometnim i političkim prednostima na kopno nastavlja, dajući kopnu punu i pravu vriednost — zbog čega se, baš kraj tih prednosti, na njegovim obalama organizirala prva hrvatska sredovječna država i tu se u simbiozi naših vlastitosti i mediteranskog stvaranja udarili temelji prvoj našoj kulturi — nije bilo sigurno za nas, već su se zbog njega morale voditi trajne i težke borbe.

Dok su naime Hrvati, stojeći izpravno na načelu, da je more slobodno (mare liberum), pa da okolno stanovništvo ima pravo izkorišćivati sve njegove političke i gospodarske prednosti, dotle je narod na drugoj strani Jadrana upirući se na predaje propale rimske države proglasio ne samo svoje obalne vode već i naše česti Jadrana svojim izključivim posjedom (mare nostrum) i osporavao Hrvatima svako pravo na njega, te taj imperialistički zahtjev — osobito u doba međunarodnih kriza — kušao i ostvariti, pa htio ne samo Hrvate s mora potisnuti, već ih i na kopnenom prostoru izkorieniti. Hrvati su se opirali i vodili za svoje pravo težke borbe, pa ako su pred silom u doba mletačko morali prenieti svoje političko središte u nutarnjost — osim Dubrovnika, koji se kao slobodna država na moru očuvao — hrvatski živalj nije se dao nikada s pomorskog prostora potisnuti, nego još i danas živi tu ukorienjen i kao pomorac poznat u svietu.

Drugi se nedostatak hrvatskih zemalja sastoji u tome, što Hrvatska nije jednostavna i prirodnim granicama opasana cjelina, već složena od nekoliko dielova, koji su pak po sebi u isto doba u građi i prirodi sastavni dielovi drugih većih zemljopisnih jedinica izvan nje. S tim nedostatkom vezana je i ta činjenica, da se Hrvatska nalazi u Srednjoj i Južnoj Europi i tako ima udjela u dvostrukom političkom i kulturnom zbivanju naroda i država, čime je njezin život izložen većim opasnostima i većim političkim kombinacijama i napetostima.

U nju ulaze: 1. mala čest Panonskog bazena uz neznatan predalpski dio na sjeverozapadu; 2. zapadni dio sjevernog Balkana podieljen u nutarnji kopneni i izvanji primorski pojas.

Hrvatski dio Panonskog bazena, Hrvatsko Međurječje, po svome smještaju, oblicima i građi površine čest je velike Panonske nizine, ali je tokovima rieka Mure, Drave i Dunava od ostaloga bazena odieljen i čini za sebe omanju zemljopisnu individualnost, koja je uviek prirodno, etnički i razvojno-kulturno bila jače povezana uz svoju balkansku pozadinu — kojoj na prvi pogled zemljopisno ne pripada — nego uz ostali veliki bazen, kojemu je inače prirodna i morfoložka čest. Sveze, koje vežu Međurječje uz zapadni Balkan, mnogostruke su prirode. U prvom redu između njega i Balkana teče rieka

Sava, a kako je ona dolinska plovna rieka, ne dieli Balkan od Međurječja, već ga svojom plovnošću i tokovima pritoka i sudolica s jedne i druge strane sa sjeverozapadnim Balkanom ujedinjuje. K tome dolazi druga važna činjenica, da ravni panonski dio stoji kao glacis pred tvrđavom brdovite pozadine, pa su se na njemu odrazivale sve životne pojave, koje su se javljale na tom dielu Balkana, te izgleda po tome, da je ta ravnina neko produljenje balkanskog zbivanja. U prvom redu sjeverozapadni Balkan i Međurječje imadu istovjetno stanovništvo, a što je nuždno kod toga iztaknuti, to se stanovništvo u neuklonjivim promjenama pretežno obnavlja s te strane Balkana, gdje se nalazi rasni izvor našega naroda.

Drugi dio hrvatskog područja predstavlja sjeverozapadni Balkan, bitna zemljopisna jezgra našega životnog prostora, na kojoj se najbolje očitovao krvni izvor naše rase, i iskonska samobitnost našega naroda, pa je zato taj prostor bio i ostao hrbtenjača našega narodnog teritorija, jer veže oba periferijska diela, panonski i jadranski, u zajedničku organsku cjelinu. Kada je rieč o Hrvatskom Balkanu, ne mogu se propustiti dvie činjenice: da je on svojim smještajem, svojim planinskim sustavom i pružanjem planinskih kosa individualna čest za sebe, te da se stanovništvo na njoj moglo izgraditi po tim vlastitim značajkama u svoju posebnost, što nam poviest i dokazuje, a u isto doba da taj sjeverozapadni Balkan nije izašao iz okvira ostaloga Balkana, pa da su se i na njemu odrazile u toku razvoja, u ljudima i u njihovoj dinamičkoj snazi, slične pojave kao i na ostalom Balkanu.

Ta oba činioca moramo imati na umu, kad je govor o sjeverozapadnom ili Hrvatskom Balkanu. Diobena granica između zapadnoga i srednjega Balkana nalazi se na rieci Drini. To je rieka probojnica diobenog značenja, pa ona ne spaja obostrana područja i stanovništvo među njima, kao što to čini rieka Sava na sjeveru, već ih prirodno razstavlja. Zbog toga svoga diobenog prirodnog značaja postala je Drina najvažnija demarkaciona linija na Balkanu između Iztoka i Zapada, pa su se organizacije, političke i kulturne, od staroga vieka amo, prema toku te rieke uređivale. Tako je prema iztoku na njoj svršavala odprilike rimska pokrajina Dalmacija. Kasnije je Drinu pri diobi rimske države u iztočnu i zapadnu polu uzeo za granicu Teodozije (395.). Kada je Ilirik

bio podieljen na dva diela, iztočni i zapadni, opet ih je Drina razstavljala. Pri rođenju Zapada za Karla Velikoga opet je Drina bila uzeta za granicu zapadnog svieta prema Iztoku. Na Drini se konačno svršavala i hrvatska država. Zato je Drina bila i ostala prirodna i poviestnokulturna granica između Iztoka i Zapada kroz sve doba poviestnog razvoja.

Ako se prema tim prirodnim značajkama naša zemlja podieli, to imamo u njoj tri složena diela: panonski, balkansko-kopneni i balkansko-primorski. Prva dva diela samo su sastavne česti većih zemljopisnih jedinica, dok jadranska čest nije dio kakve treće izvan hrvatskih zemalja prostrte veće zemljopisne cjeline, već je organski po građi i sastavu zemlje vezana sa svojim zapadnobalkanskim zaleđem — dakle je balkanska zemlja. Ali uza svu tu zemljopisnu i etničku sraščenost sa zaleđem, ona ima u sebi nešto svoga i posebnoga, čime se od zaleđa diferencira, a to je more s prevelikim brojem otoka i najrazvedenijom obalom na Sredozemlju, što sve čini naš jadranski dio pomorskom zemljom i dielom Sredozemlja i svega onoga stvaranja, što je s tim morem vezano.

Kada se pomisli, da je oko toga mora stvorena antikna kultura, da se kasnije na njemu najprije razširilo kršćanstvo i odatle postupno prodiralo u nutarnjost, onda je i naša jadranska zemlja morala biti dionicom svih tih stvaranja i razvijanja. Ako se dalje uzme, da je more nedjeljivo i da gibanju na njemu nema nikakovih prepreka, to je pojmljivo, da su preko Jadrana k nama dolazili svi kulturni pokreti sa Sredozemlja, a osobito s druge strane Jadrana, s Apeninskog poluotoka. No dok ta kulturna strujanja za nas ne znače nikakvu pogibelj, ukoliko ih kao kulturan narod možemo primati nekim odabirnim načinom, usklađenim prema našem duhu, pogibeljno bi bilo za nas, kad bi to tuđe stvaranje ugušilo odpornu snagu našega duha ili ubilo volju za vlastitom samobitnošću, što se nije nikada dogodilo. Veća je pogibelj u tome, što je narod naseljen s druge strane Jadrana na Apeninskom poluotoku dizao pretenzije i silom ih htio provoditi, da na iztočne obale proširi svoju vlast i učini ih svojim životnim prostorom.

Kod takve razgradnje naših zemalja, kao i po smještaju pojedinih dielova, ne može se kazati, da su naše zemlje neka idealna cjelina, kao što su na pr. prirodnim granicama opasana Španjolska, Italija, a donekle i Francuzka. Naše zemlje, istina, predstavljaju izvjestnu geopolitičku cjelinu, ali prvenstveno etničkom povezanošću i istovjetnošću svoga stanovništva, poviestnokulturnim razvojem, te gospodarskom podpunošću svojih dielova, a posebice stoga, što svojim krajnim smještajem stoje svi dielovi zajedno na putu prodiranju i gibanju snaga iz srednje Europe spram mora, kao i prodiranju snaga s alpskih zemalja sprem Balkana, premda ovome u daleko manjoj mjeri, jer se ovo drugo prodiranje — ako nije usmjereno prema zapadnom Balkanu — može uputiti lakšim putovima preko panonskoga diela.

Spram ovakvih prodiranja političkih i narodnih ni jedan dio naših zemalja ne može ostati osamljen i po strani, već sve česti moraju jednako i skupno reagirati, jer se odtrgnućem ili odpadom jednoga diela kida etnička kompaktnost svega stanovničtva, nastaje gospodarska raztrganost i ugrožava se prostorna povezanost i ostalih dielova cjeline. Svaki dio, istina, ima svoje vriednosti, ali svi zajedno daju tome prostoru na rubu Europe odpornu dinamiku i značaj geopolitičke cjeline. Ne treba na pr. izticati, šta bi po cjelinu značilo odtrgnuće Slavonije, žitnice cjeline, a u geopolitičkom pogledu glacisa pred tvrđavom Hrvatskog Balkana, i kolike bi političke nedaće imala od toga sama Bosna. Zato su Madžari bili uprli sve sile, da taj dio odtrgnu Hrvatima.

Isto tako ne treba izticati kobne posljedice za cjelinu, koje bi nastale gubitkom Dalmacije, jer ne bi samo hrvatske zemlje ostale bez prirodne granice i slobodnog disanja prema vani, već, što je gore, izgubilo bi se more, uz koje je hrvatski narod izgradio svoju prvu sredovječnu državu i tu oblikovao svoju kulturu, koju su kasniji naraštaji samo nadograđivali. Gubitak Bosne izazvao bi raztrganost kompaktnosti hrvatskih zemalja, pa bi svaki dio bio nemoćan za samostalan politički život.

Postojanje pak dielova i odvojnih prostora, uvjetovanih klimom i životom te izloženih drugačijim stranim kulturnim utjecajima, predpostavlja i drugačije oblikovanje psihičkih raspoloženja u stanovničtvu, a u svezi s time i stvaranje ne-

kih posebnih geopsiha. Istina, one se međusobno razlikuju po nekim crtama, ali etnička istovjetnost, zajedničke poviestne uspomene, kao i zajednički narodni duh među njima, nisu dali, da se među stanovničtvom u različitim dielovima stvore sasvim oprečne geopsihe. Bilo bi za upoznavanje naše kulture vrlo važno, kad bi se u svakom dielu svi utjecajni momenti iztražili i naše kulturno diferenciranje u panonskoj, bosanskoj i jadranskoj zoni proučilo, ali to nije zadatak ovih redaka, već jedino iztaknuti, da su u svim dielovima sva stvaranja u njima prožeta zajedničkim narodnim duhom i da pod tim vidikom postoji osebnost i cjelovitost hrvatske kulture.

Kad je pak govor o osebnosti hrvatske kulture, treba za njezino genetičko razumievanje poći s predpostavke, da svaka kultura predstavlja izvjestan narod. Narod i kultura tako su povezani, da se od mnogih kulturnih teoretičara uzima, da narod nije drugo nego duhovna kulturna olina, t. j. da svaki narod ima svoju kulturu, izgrađenu u prirodnom stapanju krvi i duha. No ako kultura i nije jedina značajka naroda, jer ima i drugih značajka, koje narod obilježuju, svakako je kultura najbitnija značajka među svima. Kada se po tom govori o hrvatskoj kulturi, jasno se time razumieva i postojanje hrvatskoga naroda, koji joj je stvaratelj i predstavnik, jer kada ne bi bilo hrvatske posebnosti, ne bi bilo ni hrvatske kulture, i obrnuto.

Ali ako je izgradnja naroda u vlastitu posebnost preduvjet kulturne posebnosti, onda postojanje hrvatskog naroda ne može doći u pitanje, jer da je on kao cjelina već davno ukorienjen na sadanjem svome prostoru, gdje je u vremenu urezivao u političkom i kulturnom stvaranju djela svoje vrsti, svjedoče poviest i kulturni spomenici. Sve je to istina — odvraća se s druge strane, i to s one, koja bi obstanak hrvatskog naroda htjela na svaki način zaniekati, čemu nažalost nasjedaju i nesviestni, a i neki odpali članovi vlastitoga naroda — ali to nisu djela posebnog naroda, već djela jednoga plemena u okviru neke (zapravo dosad nepostojale) narodne zajednice. Zaboravljaju kod toga samo jedno, da se svaka narodna zajednica mora očitovati nekim krvnim i duhovnim zajedničkim značajkama, a takvih zajedničkih značajka

među narodima južnih Slavena uobće nema, i, ukoliko se može uobće pratiti poviest, nikada ih nije ni bilo. Svrha je toga zabacivanja hrvatske prošlosti i narodnog imena posve jasna, da se tako u Hrvata izbriše sviest njihova poviestnog kontinuiteta, jer narod, koji ne zna, šta je jučer bio, ne zna, ni šta je danas, ni šta će sutra biti.

Nema po tome veće tragedije za jedan narod — a to vriedi i za pojedince — od skretanja s puta poviesti i s puta svoje narodne predaje.

Te nakane protivnika kao i zabasalost i nesviest nekih vlastitih sinova traže, da se uoče činioci, po kojima se oblikuju narodi. Onda će se vidjeti, da su isti činioci, koji djeluju na postanje svakoga drugoga naroda, i ovdje kod Hrvata djelovali, ali da su kao posebna hrvatska konstanta djelovali u drugačijoj prirodnoj i kulturnoj sredini, a pored toga da su već u predpoviestno doba zbivanja i krvna miešanja bila kod Hrvata drugačija nego kod njihovih slavenskih susjeda na Jugu; da su se u temelju zbog tih razlika izgradili drugačiji narodni tipovi, od kojih je svaki dobio svoj posebni narodni duh, te ukoliko su u početku i imali neka srodna obilježja, ta je srodnost kasnije slabila, i tako se svaki od njih izgradio u vlastitu narodnost. S izgradnjom narodnosti izgradila se kod svakoga od njih i posebna narodna kultura, pa je zato hrvatska kultura posebna vrsta, koja ima više zajedničkih crta s kulturama zapadnih naroda, s kojima se u istom kulturnom krugu Hrvati nalaze, nego sa srbskim tipom kulture u svome susjedstvu na iztoku, a te razlike ne može ukloniti sličan, pa ni zajednički jezik.

Kada se u najnovije doba, najprije pod ilirskim a kasnije pod jugoslavenskim imenom, kušala oblikovati naša zajednička cjelina, Srbi su i Slovenci tu namisao odklonili upirući se o predaje svoje vlastite samobitnosti, a konačno su je napustili i Hrvati. Svaki je od njih nastavio izgradnju svoje vlastite individualnosti, na osnovi svoje etničke vrste, svoje poviestne predaje i svoje kulturne samobitnosti. U tom se gotovom stanju nalaze sva tri naroda danas.

Da se pak vidi, koji preduvjeti djeluju na postanje i oblikovanje naroda, ovdje će se oni pregledno donieti, ali ne u svrhu da se pitanje naroda u sebi teoretski rješava, već da se iz tih značajka razabere, da su bile različite sredine, prirodne i kulturne, drugačija krvna miešanja, koja su u toku

poviesti na slavenske skupine ovdje na jugu djelovala, i tako se svaka od njih drugačije u narod izgradila.

Na izgradnju naroda vrši odlučnu ulogu zemlja, i to kao tlo i kao određeni teritorij. Da se stanovništvo izgradi u narod i da dobije sviest o sebi, treba prije svega da se ukorieni u svom životnom prostoru, na kome će se u međusobnim utjecajima zemlje i čovjeka izgrađivati čovjekov značaj i njegova duševna razpoloženja, dakle njegova geopsihična konstanta.[1] S tom zemljom je narod vezan u životu i smrti, jer su mu tu grobovi njegovih pređa, a stvarno njegova teritorialna domovina nije drugo nego proširena rođena gruda. Zajednički prostor prema tome nije pasivni primalac čovjekove volje i njegova stvaranja, već je i aktivni preobražavatelj i upečatitelj čovječeg duha.

Za izgradnju naroda nuždno je zajedničko podrietlo, dotično izvjestno krvno srodstvo, po kojemu se očituju posebne psihofizičke osebine naroda. Narod krvnim nasljeđem postaje određeni tip, te se izgrađuje u cjelinu svoje vrsti i dubokog unutarnjeg jedinstva. Kako pak jedva ima naroda jedne rase, to je nuždno da barem u svakom narodu bude jedna rasna dominanta, koja bi davala bitnu značajku zajedničkom stvaranju.

Članove naroda veže osim jezika još i zajednički narodni duh, koji se već od iskona počeo javljati u svakom kulturnom i političkom djelu, kao i u svim očitovanjima narodnog zbivanja. Ta duhovna dominanta po mišljenju psihologa ne znači psihičku istovjetnost svih narodnih članova, jer jednakih ili sličnih značajka može biti i među članovima drugih naroda, već to znači, da se ova ili ona značajka kad jednoga

[1] Svaki prostor po svojim fizičkim osobinama: klimi, sastavu i obliku te smještaju zemlje predstavlja osnovni činbenik, s kojim čovjek dolazi u sveze i svojim ga radom preobražava i stvara od njega kulturnu površinu. U tom međusobnom utjecaju između čovjeka i zemlje, u urašćenju u njoj i u načinu preobražavanja dolaze do izražaja rasne osebine stanovništva. Zemlja se na neki način radom čovjekovim oduhovljuje i dobiva neku svoju posebnu atmosferu sa svojim glasovima, napetostima, trzajima i razpoloženjem, i tako dobiva određenu dušu, dotično postaje posebna geopsiha. Ako ovim osobinama zemlje pridođu još i strani kulturni utjecaji, tada je ta geopsiha na određenom zemljištu izrazitija i dobiva neke svoje crte.

naroda češće javlja i zato se smatra njegovom vlastitošću. U tom smislu se govori o duhu francuzkoga, španjolskoga i t. d. kao i o duhu bilo kojega naroda.

Narodi ovako oblikovani stvaraju svoju poviest i kulturu, a ova se prenosi kroz naraštaje u obliku predaje, davajući im smjernice i upućujući ih u staze od pređa utrte. Ovdje treba posebno iztaknuti, da poviest nije nikada zaključena i da ona trajno djeluje od jučer preko današnjice na sutrašnjicu, i nikada ne malakše njezina oblikujuća snaga, te sadašnjost počiva na snazi prošlosti. Kod ovoga oblikovanja dotično primanja staroga i preobražavanja u novo, koje se vrši što na osnovi vlastitih tvorevina, prošlih i sadašnjih, što pomoću kulturnih utjecaja izvana, izskaču pojedine ličnosti kao zamišljatelji i izvršitelji svega učinjenoga; ali kako te ličnosti nisu drugo već najveći izpon onoga, što se u njima kao članovima svoga naroda nalazi, a samo se kroz njih kao predstavnike naroda očituje, u njihovim se djelima ne smije gledati jedino njihovo stvaranje, već prvenstveno želje i težnje cieloga naroda.

Ne ulazi svaki događaj u poviest, već samo onaj koji jače urezuje crte u narodnom zbivanju, bilo to na kulturnom bilo na političkom području. Onda takva prošlost postaje trajna sadašnjica, pa mogu ideje izbliediti, prošle uredbe propasti, njihov se oblik preobraziti, ali se njihov unutarnji sadržaj može jednoga dana pod drugim oblikom opet pojaviti i na sadašnjost djelovati.

Ako se svi ovi uvjeti primiene na postanje i oblikovanje hrvatskoga naroda, vidjet će se, da je on imao svoj posebni životni prostor, odvojen od drugih Slavena ovdje na jugu, da se na tom prostoru on trajno ukorienio i prema osobinama zemlje i sredine sebe izgradio, dotično da je po njima dobio neke stalne crte u svome biću, te da su mu krvni izvori bili donekle drugačiji od susjednih naroda; da je prošao u svome razvoju kroz posebne kulturne sredine i s njima se stopio i tako drugačije stvarao svoje poviestno kulturno zbivanje i drugačije vršio svoje poviestno poslanje, te tako postao poviestnom ličnošću.

Česti hrvatskih zemalja, kako je već rečeno, nalaze se u okviru drugih većih zemljopisnih cjelina, ali tako, da se uviek svaka čest tih cjelina prirodno otimala i htjela biti ve-

zana uza svoje etnički srodne česti: Međurječje na sjeverozapadni Balkan, a sjeverozapadni Balkan na Međurječje i na primorskojadranski prostor. To poviestno otimanje Hrvatskog Međurječja od ostaloga Panonskog bazena započelo je odmah pri doseljenju Madžara, pa je već Tomislav u 10. stoljeću vodio vojnu protiv njihova presizanja i očuvao taj prostor hrvatskoj državnoj cjelini, a onda iza njega redom i svi ostali hrvatski vladari. Isto se tako Hrvatski Balkan trajno otimao svakom pokušaju, koji je iz srednjega Balkana kušao prieći u svrhu pobrkanja drinske granice, pa su već banovi bosanski, a za njima ban i konačno kralj Tvrtko, svi mahom predstavnici i potomci poznatih rodova hrvatskih, utvrdili prema iztoku trajne granice na Drini, i one su očuvane do danas.

Ni tursko osvajanje cieloga Balkana i uklapanje njegovo u jedinstvenu državu nije moglo ukloniti na Drini prirodnu granicu između zapadnog i srednjeg Balkana, ve je stanovništvo sjeverozapadnog Balkana smatralo sebe i svoj prostor kao vilajet Bosnu, i posebnom individualnošću, dapače ga i ustancima protiv turske vlasti htjelo kao posebnost na sebe očuvati (Gradaščević, odpor za Omer-paše Latasa).

Politička slabost Međurječje dolazi poglavito od toga, što nema prema ostalom velikom bazenu prirodnih obranbenih granica, pa je pritisak država i naroda iz većega izvanhrvatskog prostora prema njemu bio i ostao uviek jak. S tim otvorenim granicama vezana je i druga nedaća, što je ulaženje stanovništva izvana u područje Hrvatske lako, i useljivanje stranoga življa neuklonjivo. Time se kompaktnost domaćeg stanovništva tanča, krvna i narodna srodnost slabi, a time i nacionalna ideja gubi na snazi.

Drugi je dio hrvatskih zemalja, već spomenuti sjeverozapadni Balkan, po svome smještaju i svome prostoru središnjica između mora i dalekog zaleđa u Panoniji. Taj prostor je stvarno hrbtenjača hrvatskih zemalja i tvori po tome preduvjet za njihovu cjelokupnost i nezavisnost. Treba imati u vidu, da su se Hrvati na primorskom pojasu toga diela najprije i organizirali i na njemu izgradili svoju državu i svoju kulturu, kao i to, da su na tom dielu, stapajući se sa starinicima, dobili krvno obilježje posebne dinarske rase, koja im je prešla u nasljeđe kao dominanta. Sve to najbolje dokazuje, koliko značenje ima ovaj naš prostor za naše narodno oblikovanje i postojanje. Treba imati kod toga na umu zakon, da

ono, što je poviestno postojalo, bilo je ujedno poviestno jedino i moguće.

Sjeverozapadni Balkan, koji je postao našim životnim i poviestnim prostorom, čest je za sebe, ali ujedno i dio poluotoka, a u ovim dvostrukim težnjama: odbijanju od cjeline i spajanju s njome, odrazuje se ciela njegova poviest i razvoj.

Balkan je kao ni jedan drugi poluotok Sredozemlja po svome smještaju i građi ekscentrično orientiran. Ovdje će se kod toga spomenuti, da je njegov južni dio, prostor Grčke, za sebe poluotok na poluotoku, a time je već izražena misao, da je on vezan više s morem i prostorima oko njega, nego sa svojom kontinentalnom pozadinom. Sjeverni, široki prostor Balkana, njegov kontinentalni blok, također je po smještaju, unutarnjoj građi i planinskim spletovima tako položen i izgrađen, da su njegovi dielovi slabije međusobno povezani nego sa susjednim prostorima izvan Balkana.

Da se ova misao do kraja izgradi, treba imati na umu utvrđenu činjenicu, da je Balkan zapravo most između dva kontinenta, ali da su tu interkontinentalnu ulogu vršili njegovi srednji i iztočni dielovi, a ne zapadni. Preko prvih idu oba velika druma, koji te interkontinentalne sveze podržavaju, i to prvi dolinama rieka Morava-Vardar za Egejski bazen kao »Središnji« balkanski drum, a drugi riekama Morava- Nišava kao »Carigradski« drum između Podunavlja i Bospora, dok zapadni, hrvatski prostor nije drugo nego međuprostor između panonskog europskog prostora i drugoga europskog prostora na Jadranu, a u manjem dielu međuprostor između srednjega balkanskog prostora, privučena po prirodi u iztočnu sferu, i ostale Europe. Postoji, istina, jedna sveza između sjeverozapadnog i srednjeg Balkana preko t. zv. »Bosanskog druma« (kao jedine kopnene sveze Bosne s Carigradom-Stambolom u doba turske vladavine nazvanog »Stambolski put«), ali on je izključivo lokalnog značenja, jer je za srednju Europu i alpske zemlje i nepodesan i obilazan.

To su razlike u obćem smještaju između Hrvatskoga Balkana i ostaloga Balkana, kao i između njih i drugih zemalja u bližem i daljem susjedstvu na jednom i drugom kontinentu. Ovim razlikama pridolaze još i razlike u reljefu i gradnji površine, jer sjeverozapadni Balkan ima i svoj posebni planinski splet, kojim je izpunjen cieli njegov prostor. To su Dinaridi, izgrađeni od većega broja naporednih lanaca — nekih

od njih s priličnom visinom — s ukopljenim i zatvorenim poljima i dolinama u glavnom bilu, koje se negdje primaklo moru (Velebit i Dinara), dieleći tako uzko Primorje od prostranog zaleđa. Svakako je zlo za cieli naš životni prostor, ali poglavito za Primorje, što se najviši planinski izpon nalazi po sredini, te odvaja od zaleđa Primorje i na neki ga način upućuje s njegovim predugim obalama i množtvom otoka na sveze s prekomorskim zemljama, čime je bilo izloženo presizanju prekomorskih naroda, ovdje kod nas naroda s Apeninskog poluotoka. Tako su odmah Rimljani na početku svoje ekspanzije posegli za tim dielom iztočnog Jadrana, a kasnije su to isto učinili Mletčani u doba slabljenja hrvatske države i taj prostor zapravo pretvorili u svoju koloniju. To isto je sada htjela učiniti suvremena Italija, koja je taj zahtjev postavila na osnovi prošlosti naglasujući izuzetno svoje pravo na to more (»Mare nostrum«).

Nigdje u zemljama oko Sredozemnoga mora nema takvih diobenih prirodnih pregrada između primorja i njegova neposrednog zaleđa kao kod nas i nigdje nije zaleđe tako težko pristupačno koliko na tom razstavnom prostoru ovdje kod nas. Što te opreke čini još izrazitijima, jest činjenica, da dok je primorski odsječak toga dinarskog spleta najrazvedeniji obalski dio Sredozemlja, dotle mu je kopnena unutarnjost po građi i zatvorenosti planinskih lanaca jedna od zatvorenijih česti Balkanskog poluotoka, i zbog toga stranim utjecajima slabo pristupačna i za održanje narodne samobitnosti veoma podesna. Sami Rimljani, osvajajući tu zemlju, nisu izravno preko toga bila u nutarnjost prodrli, već su ga obilaznim putem iz Panonije zauzeli. Uza sve to nisu se na tom prostoru nikada duboko ukorienili, niti su tu izgradili veliki broj naselja, kao što su to učinili u dalmatinskom primorju i Panonskom bazenu.

Primaknuće glavnoga bila moru i velika odvojenost primorskih i kopnenih strana, osim težkoća u poviestnom gibanju, imali su za stanovništvo i drugih učinaka, loših i dobrih; loših, što je planinsko zemljište vapnenačkog sastava zemlje slabe rodnosti i slabo naseljeno, a dobrih, što nije privlačilo osvajače, pa se stanovništvo moglo u težkim prilikama i pred pritiskom sa strane povući tamo u težko pristupačne i slabo rodne krajeve.

Istina, tu se u oskudici živjelo, ali je narod spasio svoje iskonske osobine, svoju samoniklu kulturu i slobodu. Planine su posvuda na svietu tvrđave, u kojima se spasavaju ostatci naroda, država i kultura, ali nigdje u Europi nema kraja, gdje bi se stara samonikla kultura bolje bila očuvala nego kod nas. Još i danas se tu nastavlja stvaranje naše samorodne kulture, pa je mogao jedan pisac kazati, da europski narodi mogu još i danas u stvaranju ovoga stanovničtva vidjeti svoju predhistoriju (Gesemann), toliko je snažan i živ kontinuitet između daleke prošlosti i sadašnjosti. Stanovničtvo se dalje u tim oskudnim i za život siromašnim krajevima očeličilo i ojačalo svoj karakter i time skupilo velike moralne energije, pa se još i danas pridaje veća važnost posebnoj slobodi nego imućtvu i udobnosti.

U poviestnoj perspektivi, već su u srednjem vieku služile te naše planine za uzmak patriarhalnoj ratničkoj kulturi, koju su brđani čuvali protiv bizantinske kulture sa Iztoka i feudalne sa Zapada. U doba pak osvajanja toga prostora od Turaka i neprestanih borba, koje su zahvatile sva tri diela hrvatskog područja, doživjele su te planine obnovu svoje samonikle narodne kulture u neslućenom cvatu. Kako inorodni osvajači Osmanlije nisu ni brojem ni kulturnom snagom mogli vršiti jačeg utjecaja na bitnost te domaće kulture, stanovničtvo, koliko kršćansko toliko i ono koje je prihvatilo islam i tursku državnu misao, spasilo je svoje stare običaje, čuvalo svoje ideale i unutarnju slobodu, a jedan uvaženi pisac nazvao je to doba našom junačkom renesansom, koja je dala pečat cielom narodu.

Ta samonikla narodna kultura, očitovana u narodnim pjesmama, pričama, basnama, poslovicama i tužaljkama te drugim samoniklim narodnim tvorevinama, nije presahla do danas, već se još i danas nastavlja njezino stvaranje. Treba primetnuti, da se i po drugim balkanskim gorovitim zemljama, osobito u Crnoj Gori (prostoru nekadanje Crvene Hrvatske), to isto zbivanje vršilo i još se vrši, ali se u njega uvukla u toku stoljeća kao sastavna čest ova ili ona crta, koja ih od sjeverozapadnog Balkana poviestno- kulturno luči. Ne upuštajući se ovdje u proučavanje tih razlika i ostajući na postavljenoj tvrdnji, da se Hrvatski Balkan i prirodno i kulturnim razvojem luči od ostaloga Balkana, treba iztaknuti kao priloge tome, da se na njemu izvršilo nekoliko poviestnih zbivanja

drugačijega sadržaja i snage nego na ostalom Balkanu. Na njemu se u mlađe »Kameno doba« iz smjese Armenoida i nordijskih useljenika oblikovala posebna dinarska rasa, kojoj, iako je zastupana i izvan hrvatskih zemalja, ipak je još i danas najčistija jezgra ovdje kod nas na zapadnom Balkanu, a to znači, da su tu bile prilike prirodno najpodesnije, da su se te predpoviestne skupine mogle održati, stapati i u posebni rasni tip izgraditi.

Sjeverozapadni Balkan, gledan u poviestnoj perspektivi, odvaja se od ostaloga Balkana još i time, što su se na njemu još u toku poviesti uselila i tu ukorienila i oblikovala dva posebna naroda: Iliri u starom, a Hrvati u srednjem i novom vieku. Iako je Ilira kao naroda nestalo, oni su tom prostoru dali tako jak pečat, da je i poslije njihova izčeznuća kao naroda i pretopljenja njihovih ostataka u Romane, a kasnije u Hrvate, ova zemlja zadržala mnoga njihova imena, posebice ime Dalmacije za jedan dio bivše njihove zemlje. Ilirik se zvao cieli zapadni Balkan. Kasnije je njihovo ime opet izkrslo za oznaku kulturnog preporoda, koji je u najnovije doba kod nas nastao (»Ilirski pokret«).

Na sjeverozapadnom Balkanu završilo se konačno gospodstvo Avara (Obra), a da je po koja omanja njihova skupina ostala i stopila se s došljacima, dokazuju neka imena mjesta, koja na te negdašnje zavojevače opominju (Obrovac, Obrovo, Obrov, obarski i t. d.). Uništenje avarske vlasti, koju su Hrvati započeli, a Franci zajedno s Hrvatima dovršili, bilo je prva poviestna zasluga Hrvata na ovom prostoru, jer se istom tada mogla na ruševinama razvaljenih gradova i opustošenog zemljišta započeti izgradnja novog života.

Na zapadnom hrvatskom prostoru uništen je i slomljen divlji bies Mongola, odakle su, poraženi od Hrvata u njihovu primorskom i planinskom području, bili uništeni ili prisiljeni na uzmak prema iztoku, gdje su se ustalili i nestajali u ruskim stepama. Konačno je na hrvatskom Balkanu bila zaustavljena i provalna snaga Osmanlija, a da su Hrvati i pri tome — na golemu i trajnu štetu po svoje naselje — izvršili najveću ulogu, svjedoči naziv, koji im je predstavnik kršćanstva tada dao, premda se Italija, kojoj su Hrvati bili neposredno predziđe, nije njima nikada za to odužila. Izpravno je stoga mogao hrvatski pjesnik Vladislav Menčetić kazati

(1665.): »Od robstva bi davno u valih potonula Italija, o hrvatskijeh da se žalih more otmansko ne razbija«.

Iz svega se ovog vidi, da je sjeverozapadni Balkan ne samo svojim smještajem i građom prirodno drugačiji od srednjega, već da se na njemu vršilo i drugačije poviestno zbivanje. Ti prirodni uvjeti omogućili su stanovništvu, tu naseljenu, da se u vjekovnom razvoju mogao oblikovati u poseban narod i na njemu izgraditi i svoju vlastitu kulturu.

No uza sve prirodne razlike, koje između sjeverozapadnog, Hrvatskog Balkana i ostalog Balkana u zemlji i prirodi postoje, a koje su se očitovale i u poviestnom kulturnom zbivanju, nisu sve sveze između njega i srednjega Balkana bile posve prekinute, onako isto, kao što, kako je prije spomenuto, nisu bile prekinute sveze između Međurječja i ostaloga Panonskog bazena. Bez tih sveza ostale bi nam nejasne mnoge pojave u životu, kulturi i poviesti naroda naseljena na tom prostoru. Tako posebice bez njih ne bi mogli shvatiti sličnost kozmičkih snaga, koje su se javljale naporedo na cielom sjevernom Balkanu, negdje jače, negdje slabije, u životu njegovih stanovnika, kao ni onaj prezir smrti u borbi za ideale, pod kojima se posebice razumievala borba za slobodu i nezavisnost, što je svim slavenskim narodima na Balkanu zajedničko.

Na povezanost zapadnog Balkana s drugim balkanskim prostorima upućuje i pojava bogumilstva u Hrvatskoj (Bosna, Primorje, Sriem), koje je iz iranskoga izvora unešeno u Bugarsku i Hrvatsku, a isto tako i seljenje narodnih pjesama i njihovih motiva iz jednoga kulturnoga kruga u drugi. Na veze s iztočnim Balkanom upućuje i prodor Osmanlija i po njima dovedenih martoloza i drugih etničkih skupina iz iztočnoga prostora, stranih duši ove zemlje i naroda na njemu. Tim ulazom bila je poremećena kulturna i rasnoetnička harmonija među stanovništvom, a to je izazvalo trzavice, koje se sve do danas nisu smirile, i duhovnu neusklađenost među stanovništvom, koja još i sada postoji.

Ali uza sve to prekoračenje kulturne demarkacione linije i ulazak stranog življa u ovaj prostor, nije se mogao smještaj zapadnog Balkana izmieniti, niti ukloniti njegovo uklopljenje i određenje za zapadni sviet, pa ma koliko djelovanje došljaka stajalo u opreci s dušom i prošlošću te zemlje i njezina stanovništva.

Dolazkom Osmanlija prešao je jedan dio Hrvata na islam i ušao tako u kulturnovjersku zajednicu islamskog svieta, čime je bila vjerska homogenost hrvatskog naroda prekinuta, što je svakako hrvatskom narodu mnogo škodilo i njegov položaj na Balkanu oslabilo. Ali uza sve to su bosanski muslimani zadržali najviše hrvatskih narodnih značajka i rasnih osebina, pa se kod njih najbolje sačuvalo i narječje ikavica, središnji hrvatski govor, a osim toga se kod muslimana uz mužki heroizam očuvala slavenska mekoća i osjećajnost, te od njih potječu, pokraj obilja junačke poezije, najljepše narodne lirske pjesme. Bosanski muslimani još u jednom smislu potvrđuju geopolitičku sraščenost te zemlje sa Zapadom, što su se oni jednako borili, premda politički i vjerski uklopljeni u jedinstvenoj turskoj državi, protiv centralizacije a za svoja prava i posebnost svoga područja i branili njegove granice na Drini.

Drugi važan momenat za oblikovanje naroda, kao i za upoznavanje i učvršćivanje njegovih osobina, predstavlja krvni sastav, dotično rasni momenat, pod kojim se razumije posjed izvjestnih tjelesnih i duhovnih osobina, po kojima se svaki narod od drugih naroda razlikuje, a koje se nasljeđuju i postaju konstanta u narodnom životu.

O podrietlu Hrvata ima u naučnim krugovima nekoliko teorija; po jednoj bi Hrvati bili čisto slavenskog podrietla; po drugoj bi oni bili osvajačka jezgra neslavenskog izvora — po jednima gotskog, a po drugima iranskog izvora — koja se u toku seljenja združila sa Slavenima i od njih primila jezik i konačno se s njima izgradila u etničku cjelinu. Po svemu izgleda vjerojatnije, kako danas nauka tvrdi, da su Hrvati zaista prvotno bili neslavenska jezgra, koja se iz svoga prvog iranskog prostora spustila preko Kavkaza u Pontijsku nizinu i tu ušla najprije u plazmu plemena Anta, odakle se naselila iza Karpata i tu osnovala Bielu ili Veliku Hrvatsku. Ovo njihovo seljenje, osobito zadržavanje u pontijskoj nizini, gdje su se zaista u grčkom gradu Tanaisu na ušću Dona u Azovskom moru našli iz 2. i 3. stoljeća poslije Krista nadgrobni nadpisi Horoath i Horovath, daje uvid o prolazu Hrvata kroz nekoliko krvnih i etničkih sredina i o neuklonjivom etničkom stapanju s njima.

Ako se ima na umu, da je južna Rusija, osobito poluotok Krim, bila već od doba stare Grčke prostor, odakle se mediteranska kultura širila u nutarnjost i tu se miešala s kulturom primitivnih naroda, to su Hrvati bez sumnje još prije svoga dolazka na Jadran tamo upoznali neke elemente mediteranske kulture. U drugu ruku ne može se odbiti ni činjenica, da su na samo područje mediteranske kulture dopirali preko Bizanta jaki utjecaji iz iranskoga kulturnoga kruga, dakle iz kruga, iz kojega su došli, prema posljednjem mišljenju stručnjaka, i sami prvotni Hrvati.

Kad je kasnije u doba poplave Avara na Balkanu car Heraklije pozvao Hrvate, da oslobode sve te krajeve od avarskoga gospodstva, jasno nam govori taj njegov čin, da su Hrvati morali biti poznati u Carigradu kao borben narod, i uz to da su također bili poznati sa svoje izvjestne državne organizacije i nekoga družtvenog reda, jer inače ne bi ih pozvao, da prave red na Balkanu, kada sami ne bi kod kuće imali reda. Osim te velike skupine Hrvata doseljenih na Balkan, gdje su svladali Avare, pomiešane sa amo prije useljenim Slavenima, i red zaveli, spominje se i druga, manja njihova skupina, koja se uselila u alpsko područje i tu osnovala državu Karantaniju (Hauptmann).

No kad se iznosi mišljenje o neslavenskom podrietlu Hrvata, treba pripomenuti i tu misao, da su Hrvati, sve kada ne bi bili Slaveni po podrietlu, postali Slavenima, netom su se u slavenskoj plazmi izgubili, sa Slavenima se pomiešali i etnički stopili, uza sve to, što su zadržali neke crte prvotne jezgre, kao na pr. jaču borbenost i ratnički duh. Onako isto kako su Katalonci (Goten-land) i Francuzi (Franci) te Langobardi, premda još i danas nose imena svojih germanskih osvajača, pomiešavši se s Romanima i primivši njihov jezik postali Romanima, a Bugari uralsko-mongolskog podrietla postali Slavenima, miešajući se s njima i primivši njihov jezik, tako su i Hrvati asimiliravši se sa Slavenima i primivši slavenski jezik postali Slaveni.

Hrvatsko seljenje i prolaženje kroz različite etničke skupine značajno je za nas još i s toga gledišta, što se iz njih vidi, da su Hrvati već prije dolazka na Balkan na svojim putovima primali i drugačije krvne sastavke, te su konačno ovdje na Balkanu, ušavši ne samo u posebnu kulturnu sre-

dinu, već i u posebna krvna miešanja, postali i krvno poseban narod, drugačiji od svojih slavenskih susjeda. Glavna krvna dominanta balkanskih Hrvata je dinarska rasa, dok na pr. Srbi, kako je naučno utvrđeno, imadu od te rase vrlo malo sastavnih čest.

Međutim kod zaposjednuća ovih zemalja — treba to ovdje naglasiti — nisu Hrvati došli jedino kao ratnici osvajači, već i kao ratari kolonizatori. Poznata je činjenica, što je jedno družtvo više ratničko (Iztočni i Zapadni Goti, Langobardi, Vandali i t. d.), da je kod njega i kultura to nepodpunija i jednostranija, dok su se naprotiv Hrvati poglavito plugom ukorienili u zemlji i tu započeli svoj poviestni život na osnovicama svoje samonikle ratarske i ratničke kulture i kao takvi došli u sveze sa starom zatečenom grčko-rimskom kulturom, savršenijom od njihove, no se u njoj nisu izgubili, već su svoju ratarsko-ratničku kulturu očuvali.

Treća značajka naroda bio bi njegov narodni duh, koji se razabire kao živa konstanta u svim narodnim zbivanjima kroz vjekove, a po njemu se vidi, da svaki narod ima nešto svoga po sadržaju i po načinu izvedbe, po čemu se od drugih naroda luči. Postojanje narodnoga duha je iznad svake sumnje, makoliko se razilaze mišljenja u pitanju njegova bića i postanja. Taj narodni duh, očitovan u praiskonskom oblikovanju skupine predaka, iz koje se narod razvio i s koje se on prenosi na potomstvo, premda se novim prinosima, vlastitim i tuđim, ponešto modificira, nikad ne gubi iskonske jezgre, već je uviek u svakom većem stvaranju jasno pokazuje.

Taj hrvatski narodni duh, kako nam dokazuje poviest i očitovanje kulture, ne poklapa se ni s jednim drugim ovdje u našem susjedstvu. Tako je narodni duh s vremenom dobio značaj nadindividualni i nadvremenski. Idealizam, nesebičnost i čovječnost, koji se zapažaju u razvoju Hrvata, bitne su mu značajke, pa ako se u narodu ili u pojedincima javljaju i protivne značajke, cjelina ih kao svoja očitovanja ne prihvaća i smatra ih zabludom i zabasalošću pojedinaca.

Četvrta značajka naroda su njegovi veliki ljudi, u kojima se narodni ideali, bilo u kulturnom očitovanju, bilo u političkom djelovanju, ostvaruju. Kako nam poviest svih naroda

dokazuje, s velikim ljudima je vezano zbivanje i napredovanje svakog naroda i zapravo bez njih ne bi bilo ni poviesti. Hrvatska poviest izkazuje svoje, a srbska na pr. svoje velike ljude, i svi su oni prema duhu svoga naroda vršili poviestnu misiju.

Nije ovdje mjesto, da se analiziraju djela jednih i drugih velikih ljudi, ali bih svakako htio upozoriti na razlike, koje se zapažaju između jednih i drugih. Ovdje ću spomenuti samo jedan primjer, da se ovo mišljenje utvrdi. Hrvatima i Srbima bili su isti ideali borba za slobodu i nezavisnost svoga naroda, a Osmanlije u srednjem i novom vieku tu slobodu jednih i drugih jednako ugrožavaju, pa se jedni i drugi bore protiv Osmanlija. Ali u načinu borbe i držanju između predstavnika Hrvata u toj borbi, kao na pr. Petra Berislavića, Nikole Zrinskoga i Nikole Jurišića na jednoj strani, i predstavnika Srba, na pr. Miloša Obilića i Marka Kraljevića na drugoj strani, postoje velike razlike. Svi se oni bore protiv Osmanlija, dakle protiv istog osvajača, ali je drugačije držanje hrvatskih boraca, a drugačije srbskih, a u tim razlikama se očituje duh i karakter jednih i drugih. (Miloš na pr. ljubi caru skute i koljena, da ga prevari i potajno ubije. Kraljević Marko, koga srbska narodna pjesma veliča kao uzor, pokazuje u sebi sasvim oprečna etička svojstva, pa tako n. pr. on kršćanin umire boreći se u turskoj vojsci protiv kršćana.)

Uz velike poviestne ljude za narodni duh značajna je i predaja, u kojoj je narod po njima oblikovao svoje poviestne uzore. Bitne razlike u etičkom naziranju između Hrvata s jedne i Srba s druge strane očite su svakome, tko je analizirao karaktere njihove narodne epske pjesme, kako se oni prosječno očituju u svome djelovanju. I tu se zapaža prilično oštra linija, koja razstavlja hrvatsku pjesničku predaju jednako katolika kao i muslimana, od srbske pjesničke predaje, s bitnim razlikama u pogledu čovječnosti i viteštva. Štaviše, i ondje, gdje nailazimo na iste junake (Kraljević Marko, Tomić Mijat) u jednom i drugom području, opažamo, da se oni kod Hrvata na jednoj a kod Srba na drugoj strani opet očituju kao drugačiji ljudski karakteri, dakle da se i tu pojavljuju nejednaki ideali kao tvorba različitog narodnog duha.

Na ovim vlastitostima zemlje i narodnog duha, naslieđenim od iskona-krvi, kao i od velikih ljudi, započinje se hrvat-

ski poviestni razvoj. Iz njega će se utvrditi ove činjenice: da su Hrvati na tom prostoru prema geopolitičkim smjernicama svoje zemlje ušli u zapadni kulturni krug, da su trajno u njemu ostali, da su sva strujanja i pokrete u njemu — vjerske, kulturne i socialne — suproživljavali, i da nije bilo ni jedne veće poviestne ideje, koja bi se na Zapadu pojavila, a da ne bi do njih doprla i kod njih našla nasljedovanje. Ali uza sva ta primanja nisu se oni u Zapadu izgubili, već su svoj narodni duh zadržali i prema njemu sa zapadnim utjecajima stvarali sinteze, i sve to privodili u životnu cjelinu. Kraj toga su na Balkanu ostali ukorienjeni i prema tome bili neki međuprostor između Iztoka i Zapada, pa su se po svim tim činiocima drugačije razvijali od Srba, koji su ostali po bizantinskim utjecajima iztočni narod balkanskog tipa i po svim svojim očitovanjima drugačiji od Hrvata.

Posredna uloga svoje vrste između Iztoka i Zapada, koja je nastala iz geopolitičkog položaja Hrvata, očituje se u drugu ruku i time, što je Bosna, središnji dio hrvatskih zemalja, osvojenjem od Turaka (1463.) došla u okvir turske države te se jedan dio stanovničtva islamizirao, čime su Hrvati na zajedničkom prostoru u potonje doba povezani sa dvie univerzalne uljudbe: kršćansko - europskom i islamsko - prednjoazijskom.

Kad je govor o uklapanju hrvatskih zemalja u Zapad, uz djelomičnu etnopsiholožku vezu s Iztokom, treba imati na umu, da se po našem današnjem shvaćanju hrvatske zemlje nalaze između srednjeeuropskoga (germanskog) i mediteranskoga kulturnog prostora, ali da toga dvostranoga utjecaja u prvo doba hrvatske poviesti nije bilo, jer još srednjeeuropskoga kulturnog prostora kao organizirane poviestnokulturne oline nije bilo, već je hrvatska poviestna i kulturna strana izključivo ležala na Mediteranu, pa se zato naša starija poviest na tom odsjeku i razvila. Treba imati pred očima, da je u doba useljenja Hrvata u ove zemlje još postojalo kulturno jedinstvo mediteranskog, prostora, stvoreno od rimske države. Tadanji novi sviet nije još bio izgubio sredozemni karakter, pa sve ono, što je bilo sposobno za život, probijalo se prama moru i primalo od njega duhovne prinose. Istom kasnije, u 8. i 9. stoljeću, osnutkom franačke države organizirala se i srednja Europa, pa je tada počela i naša panonska strana

primati zapadne utjecaje, ali one, koji su prošli kroz germanski duh.

Ovdje, kad je rieč i o kulturno-političkom razilaženju između Hrvata i Srba, ne može se mimoići ni to, da su Srbi u jedno doba bili također doprli do mora, u Zeti, ali se na obalama njegovim ne ukorieniše, već se povratiše u nutarnjost, u Rašku oblast, gdje organiziraše svoju prvu političku tvorbu, odakle se kasnije okrenuše prema iztoku i jugu u pravcu Morave i Vardara, pa se tako već na početku hrvatska i srbska poviest razvijaju u drugačijim pravcima. Hrvati postaju velikim dielom pomorci, a Srbi izključivo kontinentalci.

Ne treba posebno izticati golem utjecaj mora na narode, ovdje u našem slučaju na Hrvate. Da more vrši golem utjecaj i na duh i karakter pomorskih naroda i da ih upućuje na daleka gledanja, to je posve utvrđeno. Taj primorski prostor pun rimskih naselja povezao je dušu došljaka uz velike kulturne predaje grčko-latinske, pa iako je većina spomenika i naselja bila porušena, iz njih se je opet vidjela veličina stvaralaca. No bilo je i neporušenih naselja, kao Dioklecianova palača u Splitu, i u njima se okupiše preostali starinici i tu nastaviše svoj prijašnji nasiljem barbara prekinuti život. Pojam klasične ljepote očuvane u porušenim i neporušenim građevinama, pojam rimskoga prava zastupanog tada po crkvi, kao i pojam novog družtvenog reda predstavljenog po kršćanstvu, bili su temelji, na kojima se počela izgrađivati, dotično preobražavati, stara samonikla hrvatska kultura.

Predstavnici romanskog stanovničtva nisu bili tada kakvi gradski magistrati ili izučeni pravnici, jer je u onim kaotičnim prilikama sve to bilo zametnuto i nauka zamračena; jedini predstavnici staroga stanja bijahu biskupi, preko kojih se uzpostavljaju sveze između došljaka i starinika, a stare izprave govore, koliko su te sveze između starinika i Hrvata bile česte i tiesne. Hrvatski knezovi i vladari darivaju biskupe i crkve velikim posjedima. Darovštine su se tada posvuda i izvan naših zemalja činile crkvi i biskupima. O darivanjima primjećuje veliki francuzki učenjak Taine, da su ljudi preegoistični, da bi nekoga darivali; pa ako su to u doba onih kaotičkih prilika ipak u tolikoj mjeri činili, najbolji je dokaz, koliku su tada ulogu biskupi i crkva vršili u družtvu i državi.

Iz tih međusobnih sveza nastao je događaj velikoga značenja u hrvatskoj poviesti, naime da je između jednog hrvat-

skoga kneza i pape Agatona došlo već u 7. stoljeću do ugovora, uobće prvoga u međunarodnom životu Hrvata, u kome se oni obvezuju, da ne će odsad kao sredstvo borbe upotrebljavati silu, već da će se opreke sporazumno rješavati mirnim načinom. To je vrlo važan čin u hrvatskoj poviesti, ne samo pogledom na samo pitanje priepora, već što se njime otvara i uvid u psihične dispozicije samoga naroda.

U ugovoru s Papom o nenapadanju jasno dolazi do izražaja etička osnova hrvatskoga karaktera, uvažavanje i poštivanje i tuđih eventualnih prava, koja treba razčistiti sporazumno, a ne silom. I zaista nisu Hrvati nikada, pa ni onda, kad su po mišljenju stranih i domaćih učenjaka predstavljali u 10. stoljeću za Tomislava najjaču državu na Balkanu i južnoeuropsku velevlast, vodili osvajačkih ratova, ali su se najvećom upornošću borili i protiv Mletčana i protiv Saracena i protiv Mongola i protiv Osmanlija i protiv svakoga, koji je htio njihovu zemlju osvojiti, slobodu im oteti i njih pretvoriti u svoje podanike. S tom etičkom podlogom pravde dolazi do izražaja i onaj trajni idealizam kod Hrvata, koji se kao živi elemenat povlači kroz cielu hrvatsku poviest, a njime su pored toga prožeta i sva njihova kulturna i politička stvaranja.

Kod primanja kršćanstva nije došlo do sinteze između staroga poganskoga i novoga kršćanskoga vjerovanja, jer su u osnovi ta dva vjerovanja oprečna, već do antiteze gotovo u svim očitovanjima duha, pa je tako moralo doći do zabacivanja starih a primanja novih vjerskih, moralnih i pravnih zasada, koje su javni i posebnički život došljaka upućivale na nove staze.

O odlučnoj važnosti primanja kršćanstva suvišno je ovdje trošiti ma samo jednu rieč, jer su njegove posljedice bile toliko velike i očigledne za javni i posebnički život i toliko je velikih misli bilo o tome dosad napisano, da se uobće ne može ni kazati više; ali bih htio kod ovoga čina iztaknuti jednu malo spominjanu posljedicu, naime tu, da je kršćanstvo svojim moralno-kulturnim utjecajem najviše doprinielo postanju i učvršćivanju naroda, pa da se osobito golemoj duhovnoj snazi kršćanstva, vođena kod nas iz Rima, ima zahvaliti, što se hrvatski narod mogao na ovom prostoru onako brzo organizirati, pravno urediti i udariti temelje svojoj kulturi, duhovnoj i materialnoj. Na to mišljenje upućuje me činjenica, iz

poviestne perspektive uzeta, da su se samo oni slavenski narodi, koji su primili kršćanstvo, mogli uzdržati u najtežim prilikama, dok su nasuprot one slavenske skupine, koje su se kršćanstvu opirale, propale u međusobnim borbama ili su bile od neprijatelja uništene.

Primanjem kršćanstva iz Rima hrvatski je narod ušao u okvir Zapada, u kome su se te zemlje nalazile i prije njihova dolazka, jer imena biskupa i svećenika zabilježena na tom prostoru sva su od reda latinskog podrietla, a Hrvati nadošli u taj prostor, ostajući pri toj istoj orientaciji, sliedili su geopolitičke i kulturne zakone te zemlje. Oni su se u toj orientaciji još više iztakli, što su se odmah vjerskokulturno odredili za Zapad, baš onda, kada su te zemlje u međunarodnom životu stajale pod bizantinskim vrhovničtvom.

Kasniji poviestni razvoj donio je još jednu činjenicu od značajnih posljedica za duhovnu kompoziciju hrvatskog naroda, karakterističnu za odnose Hrvata prema ostalom balkanskom prostoru: Hrvatska, koja je punih šest stoljeća živjela uz granicu područja, koje se vjersko-politički podvrgavalo carskom Bizantu, dakle ondašnjem središtu Balkana, ne pristupa iztočnoj crkvi, dotično Bizantu, premda su Hrvati na poziv tog istog Bizanta došli u ovaj prostor, s carem bili ugovorom vezani, a jedno vrieme bili i zavisni od carstva, nego se priključuje Zapadu. Malo poslije pada Bizanta jedan dio hrvatskog naroda prihvaća islam, posredovanjem osvajača Turaka, koji dođoše iz istoga carskoga grada Bizanta — Stambola. Ali nosioci islama nisu pripadali balkanskom krugu, nego univerzalnom krugu mnogih naroda izvan balkanskog okvira, drugačije duhovne strukture. No i s tom novom svezom Hrvati su očuvali sve bitne značajke svoga duha.

Druga je posljedica u nutarnjem zbivanju balkanskih zemalja, da su Srbi, koji su na početku također bili u tankim svezama s Rimom, tu orientaciju konačno zabacili i prionuli vjerskokulturno uz Bizant i svezali se uz iztočno kršćanstvo, pa se tako međusobno razilaženje Hrvata i Srba tim činom znatno povećalo. Toj činjenici vjerske podvojenosti pridaju kulturni povjestničari veliku važnost, dapače kao odlučnu za odvojenost Hrvata i Srba. Taj čin svakako je bio od velikog značenja, ali ne toliko zbog same vjere — jer u tome

između iztočnog i zapadnog kršćanstva nije bilo velikih razlika — koliko zbog različitog duha, koji se po svezama s Rimom i Bizantom počeo među jednima i drugima stvarati. Za shvaćanje bizantinskoga duha treba imati na umu, da se u Bizantu već od helenizma vršila orientalizacija, pa uza svu kulturnu nadmoć nad Zapadom tadanji je azijski Iztok u vjerskom, socialnom i političkom pogledu prožimao tako jako taj dio Europe, da se bitno razilazio od rimsko-germanskog na Zapadu. Ne treba drugo iztaknuti već »cezaropapizam«, po kojem je tu nastao unionizam između crkve i države, a vladar preuzeo vodstvo jedne i druge ustanove, da se iz toga vidi, kako je tu slobodan razvoj pojedinca bio posve izključen. Na Zapadu su se svi slični pokušaji, dolazili oni od vladara ili od pape, razbili, a na tome su izgrađeni — slobodan čovjek, slobodna država i slobodna crkva.

Hipertrofija vladareve vlasti u Bizantu imala je za posljedicu obezpravljenje čovjeka, a kako ovaj ipak hoće svoju slobodu da sačuva, nastalo je ono unutarnje nepovjerenje, opreka i mržnja između podanika i vladara. To je vodilo do čestih urota, pa je tako u Bizantu samo svaki četvrti vladar umro prirodnom ili junačkom smrću, a svi su ostali poginuli od ruke urotnika, i to onih istih, koji su im se do jučer ničice klanjali. Pod imenom bizantinstva razumievaju se one duševne osebine, koje skrivaju unutarnje mišljenje, krivo ga u vanjskom svietu očituju (graeca fides nulla fides), lukavost, podmuklost, neiskrenost; sve osobine, koje su se zajedno s vjerom preniele na one narode, koji su bili srasli s Bizantom. Da je zbog takvog stanja Bizant politički slabio, bilo je prirodno, i da je konačno kulturni preporod morao nastati na Zapadu, premda se najveći broj antiknih djela nalazio u Bizantu, bilo je također prirodno, a to je posljedica nesređenih političkih, socialnih i duhovnih prilika na bizantinskom Iztoku.

Duhovna različnost između Hrvata i Srba zbog drugačije vjerske orientacije i drugačijega duha, koji je bio vezan kod jednih jednom, a kod drugih drugom crkvom, svakako je jedan od važnih uzroka njihova razilaženja, ali nije bio jedini, jer da nije bilo geopolitičkih momenata, koji su razvoj jednih i drugih upućivali u zasebne pravce, te da nije među njima bilo i krvnih razlika, po kojima su se i biložki razli-

kovali, ne bi jedina vjera mogla izvesti taj prekid među njima. Ovomu se shvaćanju priklanja i švajcarski učenjak E. Pittard, odlični rasni teoretičar, koji u svome djelu piše, da »različita vjerska orientacija Hrvata i Srba nije jedino posljedica religiozne shizme između Bizanta i Rima, već su na to razilaženje djelovale djelomično i etničke razlike, pa se svaki od njih prema njima priklonio i drugačijim religioznim oblicima i političkim uređajma«.[2]

Ali sada dolazi vrlo važno pitanje: jesu li Hrvati s pomoću kršćanstva, dakle antitezom prema svome dotadašnjem vjerovanju, i u svim drugim kulturnim stvaranjima zabacili svoju osnovnu samoniklu ratarsku kulturu i posvema se romanizirali, ili su očuvali svoj duh i svoje iskonske osobine. Ovo pitanje ne tiče se samo nas, već i drugih kulturnih naroda, koji su primili vjeru iz Rima i odbacili svoje prijašnje pogansko vjerovanje.

Biće jedne kulture svakako je veoma težko izkazati, jer u svaku kulturu ulaze nešto prirođeni i baštinjeni elementi, kao i oni, koji su u toku razvoja izvana primljeni i u simbiozi sa samoniklom stopljeni. Kultura je uviek u novom zbivanju, pa prema tome uviek u promjenama, ali kultura svakog naroda ima nešto svoga, čime se luči u bilo kojoj crti od drugih kultura. Onako isto, kako su gotovo svi narodi bili u toku poviesti krvno pomiešani, a ipak je u svakome od njih ostala neka krvna dominanta, koja njih u očitovanju njihovih karaktera vodi, tako isto ni tuđi duhovni elementi ne ugušuju biće naroda i ne čine ih amorfnim kulturnim tvorevinama, dok oni imadu nešto svoga i mogu tuđe primljeno svome duhu prilagoditi. Uobće razvoj svih narodnih kultura nije drugo nego neprekidno primanje tuđih kulturnih dobara, pa ako ima zakona, koji vriedi u poviestnom razvoju, to je svakako taj, da nema naroda na svietu, koji se iz sebe posve izgradio i svoj napredak samosvojno izvršio. Tako je Henrik Treitschke formulirao u svome velikom djelu »Die Politik« (str. 279.) misao, da »poviest ne može biti nacionalna, već je upućena na primanje i davanje iz kozmopolitskih snaga, i na tome primanju počiva najveći dio poviestnog života.«

---

[2] Eu. Pittard: Les peuples des Balkans, str. 44.

Težnja za obćeljudskim, za univerzalnim, jedna je od bitnih značajka hrvatskoga duha, ali je hrvatski narod s vanjskim primanjem uviek znao uplesti i po koju crtu svoga naziranja. Što je na pr. univerzalnije od katoličke crkve i od činjenice, da su u srednjem vieku svi zapadni narodi i sam latinski jezik te crkve uzeli kao sredstvo svoga kulturnog stvaranja, a ipak jedini Hrvati taj jezični univerzalizam nisu prihvatili, već su unieli u bogoslužje i svoj narodni jezik, i to uzprkos dalmatinskim i latinskim biskupima, s kojima su hrvatski vladari surađivali, ali mimo želje latinskih biskupa, izražene u samim saborima, nisu vladari ni mogli ni htjeli iztisnuti narodni jezik iz bogoslužja. Ovaj prodor Hrvata u liturgijski latinski univerzalizam na Zapadu potvrđuje prije iztaknutu misao, da su hrvatske zemlje međuprostor između Iztoka i Zapada, a Hrvati most između dva kulturna tipa i dva kulturno-politička razvoja.

Narodne crkve su nastale na Iztoku, i to, kako o tome misli češki učenjak Emanuel Radl[3], ne zbog kulturne snage dotičnih naroda, već zbog njihove zaostalosti, dotično zbog slabosti toga kršćanstva, koje nije bilo u stanju zadržati jedinstveni, od jednoga duha upravljeni organizam, pa se stoga ono razpalo u svoje prirodne sastavne dielove. Stoga se kod ovih crkava ne može govoriti o individualizaciji, već o razpadanju. Tako su nastale iztočnjačke crkve (sirska, armenska, koptska, etiopska), a one su kulturno ostale bez ikakva značenja. Spomenuti učenjak drži, da su i slavenske crkve u Europi također nastale zbog istog uzroka — duhovne nemoći Iztoka —, pa su slavenska braća učinila jeziku koncesiju, dok nasuprot naš zapadni nacionalizam u jeziku gleda dokaz i izraz kulturne snage. »Kad bi u ideji slavenske službe Božje bila koja jezgra nacionalne i moderne ideje, bila bi ona došla do izražaja u poviesti tih naroda, pa bi pravoslavci bolje poštivali nacionalni momenat od katolika na Zapadu, a upravo se protivno događa. Tako su Bugari u 19. stoljeću vodili borbu ne samo protiv Turaka, već i protiv Grka, od kojih su u početku i svoju vjeru primili, ali su ovi kasnije Bugarima osporavali u vlastitoj zemlji njihovu kulturu i njihov jezik.« Ovoliko o tome spomenuti učenjak,

---

[3] Der Kampf zwischen Tschechen und Deutschen, str. 21.

a kada se te misli analiziraju i s poviestnim događajima uzporede, vidi se, da u njima ima mnogo istine.

No uza sve to za naše prilike treba iztaknuti: ako je staroslovenski jezik u bogoslužju kod nas zadržan, pa bilo da je poglavito zbog kulturne zaostalosti naroda pri tome učinjena jeziku koncesija, to još time nije kazano, da naš narod i u tome očitovanju svoga duha u jednom jakom univerzalizmu nije pokažao izvjestnu aktivnost i kulturnu vitalnost. U tom su jeziku kod nas napisane mnoge knjige ne samo crkvenog i liturgijskog sadržaja, nego i onodobnoga književnog stvaranja u svietu; u njima se, osobito u ovim potonjim, postupno napuštao stari crkveni i uzimao domaći narodni jezik, pa je tako ova književna radnja pripremala izražajna sredstva za kasniju književnost u užem smislu. Pa iako kasnija dubrovačka i dalmatinska književnost nisu iz njih crpile poticaja i nadahnuća u svome stvaranju, već se u gradovima razvila književnost poticajima humanizma i renesanse izvana i bila napisana u narodnom jeziku i latinici, nama su ipak staroslovenske glagoljaške tvorevine mile. Iako u njima nije progovorio naš stvaralački duh, progovorila je naša volja, da se vlastitim sredstvima uklopimo u ondašnje jedino moguće kulturno stvaranje, pa su stoga one izrasle iz našega narodnog organizma, a našoj kulturi dali liepe prinose.

Za nas je pak ovdje staroslovenski jezik u bogoslužju samo prilog iztaknutoj misli, da su Hrvati ipak s ostalim Balkanom vezani, dok su uključeni u kulturnom zbivanju Zapada, jer su s Balkana primili staroslovenski jezik, ali uza sve to nisu u svoje doba stvorili svoje posebne narodne crkve. Narodne je crkve Bizant na Balkanu promicao, da njima iztisne latinski univerzalizam na tome prostoru i narode uza se poveže. Hrvati su uzeli samo jezik, inače su ostali u zapadnom univerzalizmu. Dakle i ovdje se izvršio jedan kompromis između Hrvata i zapadnog svieta.

Pored zapadnoga oblika kršćanstva, zapadne crkvene organizacije, zapadnog univerzalizma, kao i zapadnih vjerskih redova — Benediktinaca, Franjevaca, Dominikanaca, Pavlina, Isusovaca i svih ostalih — koji su iz zapadnoga kršćanstva k nama došli, a neki od njih, kao Benediktinci na početku našeg poviestnog života, izvršili veliku kulturnu misiju, došli su k nama i svi ostali kulturni, politički i socialni poticaji,

koji su nas u zapadnu duhovnu zajednicu uklapali[4]. Govorimo o prvom vremenu prije islamizacije hrvatskog juga. Treba samo neke utjecaje spomenuti, kako bi se iz njih vidjelo, da je prienos zapadnih ideja k nama bio gotovo istovremen s njihovim postanjem. Borba za crkvene reforme, dotično za slobodu crkve u državi, bila je potaknuta učenjem samostanaca u Clunyu. Njoj se kasnije pape staviše na čelo. Svrha joj je bila osloboditi crkvu od državne nadmoći (borba za investituru), i ona je predstavljala tadanji idealizam Zapada. Ta borba našla je odraza i u Hrvatskoj, a Zvonimir u svojoj krunitbenoj zavjernici obećava Papi, uz vjernost i odanost, pristajanje uza sve one ideje, o kojima se tada radilo.

Ni jedna jača ideja Zapada, koja se razširila u tom krugu, nije prošla, a da se ne bi dotakla i Hrvata. Najvažnije družtveno i političko uređenje Zapada bijaše u srednjem vieku feudalni sustav, državnopolitička, družtvena i gospodarska organizacija srednjeg vieka, koja se nastavila i u novi viek, a posljedice joj se još i danas vide. U tom sustavu ima dobroga i lošega, ali nije ovdje mjesto, da se u to pitanje ulazi, samo će se naglasiti, da taj sustav nije stvorila kakva revolucija, niti individualna volja pojedinaca, već je nastao prirodnim razvojem, pa prema tome feudalni sustav ide u prirodne činioce poviesti. On je nastao iz dviju sredina: barbarsko-germanske i antikno-rimske, zato je on sinteza dvaju svjetova, ali obaju na Zapadu.

Feudalni sustav se ne slaže ni s antiknom civilizacijom, ni s modernom. Njegove su dobre strane, što je feudalnim uredbama prestalo seljenje stanovničtva i ono je bilo prisiljeno na stanovanje u svojim određenim prostorima, a time se započinje red i disciplina. U drugom redu feudalnošću se izmienilo težište razporedbe stanovničtva na određenom teritoriju. Do tada su gospodari zemljišta, suvereno stanovničtvo, živjeli skupa u gradovima. Feudalnošću se svaki posjednik zemlje seli na selo, u svoje prebivalište. Time prevlast družtva jednim mahom prelazi iz grada na selo; posebnički

[4] Između ostaloga ovdje podsjećamo na to, da su Pavlini 1671. osnovali u Lepoglavi prvu visoku školu sa značajem sveučilišta, a Isusovci prve gimnazije. (Vriedno je ovom prilikom spomenuti, da su oni osnovali i prvu gimnaziju u Beogradu!)

posjed preotimlje mah nad javnim posjedom, posebnički život nad javnim životom.

Prva dakle posljedica feudalnog sustava bila je ta, da se na selu oko vlastelinskog feudalnog dobra organiziralo malo družtvo. U njemu je feudalac gospodar ne samo svoga posjeda, već i cielog družtva na njemu. Osjećaj vlastite ličnosti i individualne slobode dominantna je značajka ondašnjeg barbarskog života. Feudalac svoja prava temelji na čistoj individualnoj volji, jer u njegovoj osobi počiva sve. Nad njim stvarno nema ničega višega. Obiteljski pak život dobiva posebno značenje u feudalnom družtvu. Nikad prije toga nije žena u družtvu došla do takova položaja kao u doba feudalnosti, te je tako prevlast kućnog života postala bitna značajka feudalnog vladanja.

S feudalnim sustavom uvlači se u običaje ljudi nešto vrlo jako, a to je držanje zadane rieči svome predpostavljeniku, jer se feudalni sustav bio izgradio na hierarhičnoj ljestvici, pa je lojalnost vriedila u družtvu kao najveća svetinja. Feudalac je primajući prvotno od vladara posjed — koji se kasnije nasljeđivao —, polagao njemu za to zakletvu vjernosti, dotično odanosti, pa iako su te sveze zavisnosti bile kasnije samo formalne, jer je feudalac na svom posjedu bio gotovo nezavisan, ipak se moralna obveza položene zakletve nije izgubila i vrlo se cienila. To je geneza onoj lojalnosti, koja je prožimala zapadni sviet. Druga činjenica kao dokaz postojanja obiteljskog kontinuiteta jest ta, da je kod feudalaca vladao duh nasljedstva, a duh nasljedstva je nerazdruživ znak obiteljskog života.

Uz ove dobre strane feudalnog vladanja bilo je i loših. Najgora je ta, da između gospodara i njegovih kmetova nije bilo nikakvih družtvenih ni duhovnih veza. Kmetovi su bili izključivo u vlasti gospodara, a to je bio glavni uzrok, zbog čega se toliko bila omrazila feudalnost. Izvan teritorija, na kome su živjela pojedina vlastela i pojedini kmetovi, nije bilo nikakvih sveza, niti su se vršili kakvi poslovi. Zato stanovničtvo nije stvaralo posebno družtvo, jer nije proživljavalo zajednički udes, niti je imalo zajedničku domovinu. Stanovničtvo tako nije uobće činilo narod, pa se feudalno družtvo stoga od sebe razpalo, netom je duh narodnosti počeo prožimati narode, i to još prije pobjede nacionalnog načela.

Feudalni sustav je zapadni družtveni oblik, pa se uvukao i u Hrvatsku, poglavito u sjevernom, panonskom dielu, posebice onda, kad je Hrvatska došla s Ugarskom u personalnu uniju, dok je u balkanskoj Hrvatskoj feudalni sustav došao u opreku sa starom plemenskom organizacijom, pa su dugi vjekovi prošli, dok je tamo prevladao, ali nikad u onom čistom obliku, kako je vladao na Zapadu. Feudalni sustav je prodro i u srednji i iztočni Balkan, osobito poslije četvrte križarske vojne, ali tu nije imao onih preduvjeta, koji su taj način vladanja na Zapadu potakli, a osobito nije mogao doći do izražaja duh lojalnosti, čemu je stajala na putu bizantinska na Balkanu uvriežena nepovjerljivost i nelojalnost.

Uz feudalno vladanje, koje se sa Zapada k nama unielo i kao važan družtveno-politički sustav kod nas se razširilo, dolazi s te strane i drugi utjecaj, a to je organizacija slobodnih gradova (komuna). Ni jedno načelo prije francuzke revolucije nije napravilo takav prodor u izključivo feudalno vladanje, koliko ustanova slobodnih gradova. Gradovi su se iz vlasti feudalnoga gospodara oteli i počeli sami sobom upravljati, a to je dovodilo do sukoba i borba s feudalnim gospodarima. Kako su gradovi imali iz gospodarskih i političkih razloga na svojoj strani pomoć vladara, to su se oslobodili i dobivali listove i povelje, da se sami slobodno upravljaju. Gradovi uređuju svoje statute, stanovnici grada se postrojavaju u cehove, a zajednička svima bila je sloboda. (Die städtische Luft macht frei — gradski zrak čini čovjeka slobodnim). Gradovi postaju za sebe gotovo suvereni, pa smiju voditi ratove, a to su često i činili protiv nasrtaja feudalne gospode na njihovu nezavisnost. Kod nas u panonskoj Hrvatskoj su dobili od vladara slobodne listove: Zagreb, Varaždin i Križevci, a kao simbol svoje nezavisnosti svaki je grad imao i svoj grb. Slobodnih gradova na ostalom slavenskom Balkanu nije bilo, jer absolutizam vladarev nije dopustio razvoj posebnih prava i moći.

Značajno je, da je Srbima, koji su iza god. 1918. došli u ovaj zapadni prostor, postojanje slobodnih gradova bilo zazorno, pa je jedan srbijanski državnik izjavio, da u državi ne smije biti nikakve jedinice, koja bi imala neku moć, te su, u cilju niveliranja čitavog života, ukinuli svaku samoupravu i gradovima zabranili njihove posebne grbove. Balkanac nije toga razumio, jer kroz njegovu dušu nije prešla u nasljeđe

snaga prošlosti, da su u gradovima stvorene velike duhovne snage i da su svi duhovni pokreti, humanizam, renesansa i nacionalno načelo, u gradovima nastali i da je kod nas u slobodnim gradovima bila kolievka hrvatske kulture.

Dolazkom Osmanlija na Balkan i u naše zemlje započinje se novo razdoblje hrvatske poviesti, koje je imalo za nas težkih posljedica. Dok su Srbi ušli svi u okvir turske države, hrvatske zemlje su jednim dielom ostale u Turskoj, (jedna njegova, kasnije zauzeta čest nosi i ime »Turska Hrvatska«), a drugim izvan toga turskog okvira. Kako tadanje granice nisu bile razstavne crte dviju političkih tvorba, već su zapravo te granice predstavljale ratnu frontu, na kojoj su se bez prestanka vodile borbe (graničari), to su se Hrvati s jedne i druge strane granice bez prestanka međusobno tukli i uništavali. Granice su te postale u pravom značenju razstavni zid dvaju svjetova. Ušavši Turska u srednji prostor Hrvatske, u srdce njezino, odielila je primorsku Hrvatsku od panonske, gdje se još u podalpskom dielu spasila nezavisna mala čest bivše velike hrvatske države.

Uz ovaj presjek svoga teritorija izgubila je veća čest hrvatskog naroda sviest i osjećaj o svojoj narodnoj cjelini, a posljedice toga nisu se izgubile do najnovijeg doba. Osim toga s osmanlijskom je invazijom dio Hrvata, većinom bogumila, primio islam, pa je i duhovno jedinstvo hrvatskog naroda bilo pocjepkano, jer u ono doba vjerski odnosi nisu bili sređeni u duhu snošljivosti i narodne solidarnosti.

Turska je na Balkan doniela to dobro, što je uništila raniju feudalnost i nivelirajući cielo družtvo poseljačilo, dotično povratilo cielo družtvo na predfeudalno doba, čime su oživjele i one samonikle osobine, koje su bile pod bizantinskim sustavom na iztoku i feudalnim sustavom na zapadu potisnute i gotovo uništene. Ti stari običaji nisu bili, kako nam patriarhalna kultura dokazuje, bez vriednosti i bez plodnih poticaja i razvojnih mogućnosti. Treba iztaknuti, da su zajedno s tim poseljačenjem družtva i sami seljaci u gospodarskom pogledu odahnuli, te je tursko gospodstvo za njih značilo u početku veliki napredak i olakšicu spram prijašnjih gotovo kaotičkih prilika.

Hrvati i Srbi u turskoj državi bili su stavljeni osvojenjem njihovih zemalja u iste uvjete, no baš iz nejednake

reakcije i drugačijih posljedica turskoga gospodstva kod jednih i drugih izbija nejednakost njihovih duševnih dispozicija. Kršćanski Srbi u turskoj državi, pravoslavci, dolaze prema Osmanlijama, nekršćanima, u iste vjerske opreke, kao i kršćanski Hrvati, katolici, ali odmah se ovdje u odnosu jednih i drugih spram Osmanlija očituju narodne i duhovne razlike.

Srbi se naime prema teoriji i shvaćanju Bizanta, da je državna vlast sve, odmah iza Kosova (1389.) oslanjaju na Portu i s njom surađuju, pa još dok je srbska država formalno postojala (do god. 1459.), sudjeluju svojom vojskom na strani Turske u bitci kod Ankare 1404. protiv Tamerlana, a isto tako u bitci kod Nikopolja 1396., gdje su se zajedno s Osmanlijama borili protiv kršćanske vojske, u kojoj su bili uz Hrvate i Madžare još i Francuzi i Niemci. To isto se kasnije ponovilo god. 1444. u bitci kod Varne.[5]

Kada je pak formalno srbske države nestalo, te srbska crkva preuzela njezine funkcije, ta se suradnja s Portom razvija još tješnje. Dopuštenjem Porte obnavlja se srbska patriaršija u Peći (1559.), dok crkva dobiva sudbeno-izvršnu vlast prema vlastitoj pastvi, i to na cielom području turske države, dakle na prostoru, koji nije nikada bio u okviru srbske države, dapače nad ostalim kršćanima u krajevima, gdje nije bilo nikada prije niti srbske crkve niti pravoslavne crkve uobće.

Kako sa svoje strane srbska crkva postaje koristnik kod prodiranja Osmanlija, to je ovim štitničtvom došao u opasnost katolički živalj, koji državne zaštite nije uživao, a Osmanlijama je još bio sumnjiv zbog toga, što su susjedne katoličke zemlje, stojeći na udaru mladog osvajalačkog naroda, morale s njime voditi gotovo neprekinute ratove, pa su tako i domaći katolici bili Osmanlijama sumnjivi, da goje simpatije prema katoličkim državama. Tim se nepovjerenjem Osmanlija spram katolika srbska crkva okoristila, te je i pomagala proganjanje katoličkog svećenstva, da tako starosjedilački katolički živalj lišen svoje pastve prinudi na odpad od katoličanstva i na prielaz na pravoslavlje, što se i dogodilo u mnogim krajevima Bosne i Hercegovine, posebice u Hercegovini, kako je to dr. K. Draganović dokazao.[6]

[5] Ferd. Lot: Les invasions barbares, 127.

[6] Dr. K. Draganović: Massenübertritte der Katholiken zur Orthodoxie im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft, Roma 1937.

Pored toga s dolazkom Osmanlija useljuje se u hrvatske zemlje, posebno u Bosnu i Hercegovinu, množtvo stranoga življa, etnički međusobno nepovezana, ali povezana iztočnom vjerom, i taj živalj razčinja ne samo kulturno, već i rasno jedinstvo hrvatskih zemalja. Služeći pak Osmanlijama i pomažući kasnije svaku drugu stranu vlast, koja je na prostor hrvatskog naroda prodirala i tu krnjila slobodu i nezavisnost naroda, dobivao je taj strani živalj svu mogućnost razornog djelovanja.

Dok je na pr. u Bosni u doba dugih vjerskih ratova bilo porušeno 137 katoličkih crkava, koje su služile starosjedilačkom hrvatskom pučanstvu, bila je dopuštena gradnja pravoslavnih samostana, kojih do dolazka Osmanlija — kao to dokazuju sami srbski pisci Vasilije Marković (radom iz god. 1920.) i arhimandrit Ilarion Ruvarac — nije ni jednoga u Bosni bilo. Štaviše, mnogi starosjedilački katolički samostani i crkve došli su u pravoslavne ruke[7], da kasnije, utjecajem srbske narodne crkve u krugu tih pravoslavnih naselja, postanu sredstvom srbske propagande u hrvatskom prostoru. Ovako su se opreke između Hrvata i Srba dolazkom Osmanlija povećale, štaviše, postale su poviestnim problemom, koji se do danas nije riešio.

Dolazkom Osmanlija hrvatski se razvoj diferencira: skupina, koja je došla pod tursku vlast, povratila se sa svojim patriarhalnim uređenjem na svoje prvotno i iskonsko stanje, pa se u toj organizaciji spasiše mnoge samonikle narodne osobine i u katoličkom i u muslimanskom dielu, posebice u ovom posljednjem, gdje su se zbog veće zatvorenosti obitelji mogli stari običaji i predaje u punoj čistoći održati.

Kod ovog diela Hrvata, koji je prešao na islam, vrši se od česti unutarnja preobrazba njihove duševnosti, što su ušli u univerzalizam prednjoazijskog islamskog svieta, u kome se nalazilo više naroda, od kojih je svaki po svojim iztaknutim ljudima — posebice Arapi i Perzijanci — davao svoje prinose i izgrađivao zajednički kulturni krug, kojemu je idejna jezgra bilo islamsko učenje.

[7] Spominjemo crkve i samostane Čičevo kod Trebinja, Rmanj i Moštanicu, zatim Orahovicu u Slavoniji, koje za turskih ratova prisvojiše pravoslavni.

Puštajući ovdje po strani samu islamsku vjeru kao predmet izvan razprave — ona je svakako davala glavno obilježje unutarnjem razpoloženju pri kulturnom oblikovanju — ne može se ostaviti nespomenuto, da je već od Arapa bio stvoren na prednjem Iztoku kulturni krug, u koji je ušlo staro grčko-latinsko učenje i kulturno naziranje. Tadanja arapska uljudba bila je više konac toga antiknog stvaranja nego početak, jer se njime likvidirala stara mediteranska kultura. No pri tome treba iztaknuti, da su s arapskim oblikovanjem pridošli novi uzorci i jake pobude iz velikih metropola tadašnjega stvaranja bizantinske, perzijske i aleksandrijske kulture, i pri tome se oblikovaše novi uzorci umjetnosti i novo gledanje na sviet. Prednjoazijska islamska renesansa, iako nije davala onakvih tvorevina kao ona kasnije u Italiji, dala je ipak mnogo aspiracija na svim poljima nauke, osobito u medicini, historiografiji i graditeljstvu, koje se i danas promiču na prednjem Iztoku, a koje su doprle i do naše Bosne, gdje se i u gradnji džamija i u ukrasnoj umjetnosti zapažaju utjecaji naših starih domaćih crta.

Turska, osvojivši prednjoazijski prostor, ušla je u taj stari arapsko-islamski krug, pa je nastavila sa stvaranjem u prije nje izgrađenim oblicima, a dala je i nešto svoga, osobito u historiografiji, ali, kako nauka tvrdi, držeći se više starih predaja nego izgrađujući izvorna djela. U Bosni se u spojnici vlastitih duševnih dispozicija i islamskog kulturnog duha oblikovao kod jednog diela Hrvata družtveni život, koji karakterizira »hrvatski Iztok« kao spojnicu između hrvatskog autohtonog stvaranja i iztočne univerzalne kulture, onako kako je kršćansko stanovničtvo Bosne, kao i veći dio hrvatskog naroda izvan Bosne, bilo kopča između autohtone domaće kulture i kršćanskog Zapada.

Drugi je pak dio Hrvata, ostavljen izvan granica turske države na rubu hrvatskih zemalja, kao Dubrovnik, većina dalmatinskih gradova na Jadranu i mali subalpski prostor u panonskom dielu, ostao u kulturnoj cirkulaciji Zapada i nastavio u istom duhu prije započeto kulturno stvaranje, a kako je baš u doba turske invazije nastao na Zapadu kulturni preporod najvećeg cvata, poznat u poviesti pod imenom humanizma i renesanse, Hrvati su odabirnim načinom i u sintezama prema svome duhu primali mnoge elemente i poticaje toga

vremena i na tome izgradili svoj prvi književni preporod. Ali treba kod ovoga iztaknuti, da su Hrvati — dokaz njihove izvorne samobitnosti i stvaralačke snage — dali Italiji osobito na polju umjetnosti velikih ljudi. Tako su dali Klovića, najvećeg sitnoslikara što ga je uobće umjetnost na tom polju imala, pa Jeronima del Pacchio, sina Ivana Zagrebčanina, najvećeg slikara Siene, pa Ivana Battista da Zagabria (Zagreb) i njegova sina Martina, izvrstne slikare udinske škole, pa Medulića i druge. Osim humanizma i renesance prošli su kroz hrvatsku psihu i svi drugi umjetnički i književni pokreti Zapada. Tako barok, romantika, viek prosvjete, klasicizam, sve od reda obće europske duhovne i umjetničke pojave, ali su se, ma koliko posvuda izazvali jednako držanje, kako to stilovi naših katedrala dokazuju, kod nas očitovali na poseban način s posebnim našim crtama. Kroz hrvatski poviestni organizam prostrujile su također i socialnopsihičke struje germanskog individualizma, koje su pomagale izgradnju slobodnih ličnosti, ali u okviru narodne zajednice.

Svi ovi pokreti nisu prošli preko naših ondašnjih granica u balkanske krajeve, koji su se nalazili pod Osmanlijama.

Narodi se na Balkanu, kao i pojedinci, povukoše na svoje praiskonske uredbe, u kojima su se mogle očuvati neke značajke, s kojima su se amo uselili, a sada su im bile najbolja podloga u obrani vlastitog bića. Iz toga biološkog prirodnog rezervoara crpili su poticaje za izgradnju narodnog načela, a da oni sami u to doba nisu o tome bili sviestni. Narodi su, koji su cjelinom došli pod Osmanlije, u tom svome duhovnom uzmaku na patriarhalno stanje i povratku na prvotni izvor svojih samoniklih vlastitosti našli najveću pomoć u narodnim crkvama, koje nisu vidjele svoj poglaviti zadatak u tome, da narode spremaju za vječnost usađujući im odricanje, pokornost i etičnost, kako je to radila crkva na Zapadu, gdje je život naroda u biološkom smislu i u primitivnom narodnom obliku bio zaštićen u okviru univerzalnosti.

Narod se i crkva na Balkanu poistovjetovaše, a u tom spoju vjere i narodnosti treba tražiti veliki utjecaj crkve na život naroda i države, koji se do danas nastavlja, i na onu iracionalnu nabujalost i strastvenost narodnoga u političkom pogledu, što je strano narodima na Zapadu, gdje je crkva odieljena od države. Kako narodnih država nije bilo, a na-

rodne crkve su preuzele sve funkcije njihove i vodile glavnu brigu o čuvanju vjere, predaja i narodnih ideala, to su te crkve u doba osmanlijskog gospodstva izvršile veliko narodno poslanje. Dok je na Zapadu glavni zadatak crkve u duhu sv. Augustina bio uputiti vjernike, kako je i ovaj sviet, premda prolazan, ipak dio vječnosti, dakle dio kraljevstva Božjega na ovome svietu, to su vjernici po tom učenju morali glavnu brigu polagati u ostvarenje duševnoga već na ovome svietu kao pripreme za vječnost. Na Balkanu su crkve svoju glavnu dužnost vidjele u očuvanju naroda, koji se nalazio u podređenom stanju raje. Da je pri tome duševnost bila potisnuta u pozadinu i da su se morali razviti materializam, lukavost, nepovjerenje, duh osvete, sve od reda osobine, koje su bez obzira na etičnost pogodovale održanju naroda, ne pazeći na to, je li to s bićem i naukom vjere spojivo, nije težko shvatiti.

Ulazak Hrvata u okvir zapadne kulture uz čuvanje vlastite posebnosti kao i usklađivanje tih ponešto drugačijih osobina i težnja rješava nam tajnu stvaranja Marulića, Gundulića, Đurđevića (Đorđića), Hektorovića, Menčetića, Zoranića, Rattkaya, Vitezovića, Mažuranića, Bukovca, Medovića i svih drugih. Baš to vlastito naziranje i prerađivanje primljenih elemenata učinilo je, da su Hrvati na neki način među južnim Slavenima prvi odkrili Europu, utoliko, što su njezine duhovne tvorevine asimilirali i lako ih u svoj kulturni organizam proveli, a pri tome očuvali svoju vlastitu osebnost. Tako su Hrvati bili most između Iztoka i Zapada, i u oba svieta imali u svome poviestnome zbivanju nekoga udjela; Hrvati su bili, svojim postankom, dio šireg Iztoka, što su uza nj podrietlom i jezičnom srodnošću s ostalim slavenskim narodima ostali povezani, na onim prostorima, gdje se nekad nalazio samonikli krvni izvor njihova biološkog obnavljanja; oni su dio Zapada, jer su u ovaj ušli prema smještaju svoje zemlje i učinili ovaj balkanski prostor— jedini dio Balkana — sastavnim dielom Zapada. I Slovenci su od južnih Slavena ušli u okvir Zapada, ali kako Slovenci nisu imali svoje državne organizacije, već su kroz sve vrieme stajali u okviru tuđih država, niti su do najnovijeg doba imali svoje narodne književnosti, to se stvarno substancialnost njihova duha i njihove posebnosti nije mogla očitovati, te ni njihova stava nije moglo biti pri izgrađivanju vlastite kulture.

Između ta dva pola kretala se i danas se kreće naša poviest, te sada prevladava glas krvi, sada glas kulture. Ni jedan drugi narod u Europi, premda to često naglasuju za sebe Poljaci i Madžari, nije takav most između Zapada i Iztoka kao Hrvati. Poljaci i Madžari ušli su u okvir zapadne kulture i na svojim prostorima postali njezini predstavnici, a samo se geografskom slučajnošću našli na domaku iztočnom svietu, dok su Hrvati svojim duhom i voljom uzano povezani u oba svieta. Iz tih sinteza i antiteza izviru sve one odlike, ali i slabosti našega poviestnoga zbivanja, jer ukoliko smo povezani uz Zapad, antiteza smo Iztoku, a ukoliko smo ukorienjeni rasno i jezično u Iztoku, antiteza smo Zapadu. Kako su Hrvati uviek bili sviestni o svojoj posebnosti, nisu se izgubili ni u jednom od tih svjetova, već su kritički i odabirnim načinom primali zapadne utjecaje, ali ni iztočne samonikle nisu mogli ni htjeli odbaciti. Iz toga se porodila psihološka nužda, da su u svako doba svog poviestnog zbivanja nastojali uviek naći usklađenje odvojnih utjecaja, ali nikada ti pokušaji nisu bili ni trajni ni stalni. Tajna hrvatskog narodnog duha kao da baš leži u tome, što je svaka sinteza, koju su kušali naći u različitim razdobljima svoga života, samo za trenutak rješavala taj unutarnji psihološki sukob, u koji su dolazili stapanjem i odbijanjem dvaju svjetova. Poviestni događaji su ih stavljali uviek pred nova rješavanja, pa kao da nisu mogli naći nikada konačna cilja svoga programa i konačnu odluku svoje volje.

U perspektivi traženja sinteza sa svietom ovoga Iztoka svakako idu ilirski i jugoslavenski pokret, kad je u doba pobjede narodnog načela hrvatski narod nastojao riešiti pitanje svoga nacionalno-političkog i kulturnog programa u svezi s drugim slavenskim narodima i s njima doći po mogućnosti i u uže političke sveze. No uza sav veliki početni polet i uspjeh ilirski je pokret zatajio, jer je stajao u antitezi s individualnim bićem i prirodom onog naroda, iz čijega je koriena nikao i na čijem je prostoru nastao. Bez veze s poviestnim razvojem i izčupana iz predaje narodnog hrvatskog imena ni ta sinteza nije mogla biti ni stalna ni trajna, kao što nije kasnije ni jugoslavenska mogla uspjeti. No nadasve je značajno, da su oba ta pokušaja za usklađenje kulturnih nastojanja južnih Slavena bila potaknuta od Hrvata i na Hrvate —

uz izuzetak malobrojnih pojedinaca iz dvaju drugih susjednih naroda — bila i ograničena.

Ovi pokušaji integriranja na osnovi zajedničkih značajka, posebice jezika, dokazuju, da kod Hrvata nije nedostajalo volje, da se zajednica izgradi; u ilirskom su se pokretu bili odrekli i svoga imena i uzeli ime tada već izumrlog naroda, dok su pod imenom jugoslavenskim htjeli zajedničko kulturno amalgamiranje srodnih ali već od iskona posebnih naroda. Ti pokušaji nisu našli razumievanja ni kod Srba ni kod Slovenaca; kod Srba nisu, što su oni, po učenju Vuka Karadžića, Garašanina i drugih velikosrba, jednako mislili ne na stapanje najboljih elemenata, već na uništenje svih drugih i nametanje svojih od česti zaostalih i Europi tuđih osobina, te na stvaranje velike Srbije, o čemu svjedoči njihov rad iza god. 1918.; kod Slovenaca pak nisu zato, što su oni pobjedom narodnog načela došli u položaj, da mogu oblikovati svoju narodnu i kulturnu zajednicu i izgraditi svoj književni jezik i svoju književnost. Istom sad označuje slovensko ime zemlju, koja je u mileniju razvoja bila obilježena drugim, lokalnim imenima, a ne narodnim imenom (Kranjska, Koruška, Štajerska i. t. d.).

Sva ta izkustva poviesti dokazuju, da svi pokušaji, koji se odalečuju od poviestne i predajne stvarnosti, ne mogu uspjeti, i da se samo na hrvatstvu kao narodnom i kulturnom problemu dade izgraditi trajna i bolja osnovica hrvatske budućnosti. Kako se svaka narodnost — kao viši etnički individuum — očituje u svojoj posebnoj kulturi, to je najpreča dužnost svakoga narodnog člana izgrađivati svoju hrvatsku kulturu prema svome baštinjenom duhu, jer sudjelovanje u kulturnom životu narodne zajednice čini stvaraoca njezinim punim članom. Svaka kultura je posebni organizam, koji je nastao na onoj trajnoj praiskonskoj simbiozi prirode i duha i koji raste u svojoj sredini i hrani se duhovnim sokovima naroda, iz kojega je niknuo. I ako se u kulturi očituje dio vječne istine, narodi njome ostvaruju dio svoje stvarajuće moći. Stvaranjem i izgrađivanjem svoje kulture ne stvara se nikakav apriorističk tip univerzalnosti, već se fiksira, izgrađuje i ostvaruje vlastito shvaćanje života, vlastita disciplina života, vlastita duševna potreba, vlastita forma mentis t. j. vlastiti način mišljenja, u jednu riječ: vlastita kultura.

Kako se u kulturi očituje vječna istina, ali gledana s perspektive svakog naroda, to je istina vječna i vremenska, ona je nad nama i u nama. Istina je vječna, zato ona živi kao vječno stara i vječno nova, jer kad ne bi bila vječno nova, ona ne bi posjedovala stvarajuću snagu ni u svietu ni nad svietom, već bi bila vječno ponavljanje. Istina je nad nama, jer je inače ne bismo morali tražiti, ali ona je i u nama, jer je inače ne bismo mogli naći; ona je vječna i vremenska, a vremenski se ona očituje kroz stvarajuće pojedince, predstavnike svoga naroda. Kako svaki čovjek imade drugačije predispozicije za primanje valova zvuka i svjetlosti, tako i etnički individuum svaki drugačije gleda u Kozmos i u vidljivom svietu ostvaruje dielove vječne istine kao svoju istinu. Upravo stoga svaka je kultura dobra, pa ma na koliko se stepenica ona izgrađivala, i u ma kojem se obliku ona očitovala, u koliko se god mnogovrstnosti u svietu javljala. Svaki narod vrši drugačije funkcije u čovječanstvu, pa jedan izgrađuje ovu, a drugi onu osobitost, te ih ni jedan narod nije u svim pravcima do savršenstva izgradio; pa dok je jedna funkcija došla kod jednog naroda do visine, druge su ostale zakržljale. Tako se stvarno ono, što je svim narodima zajedničko, kod svakog naroda posebno oblikovalo, a ta vlastitost je ne samo podražaj, već pravo i dužnost svakog sviestnog naroda. Tako narodnost i čovječanstvo postoje kao nuždni uvjetujući činioci, a iz njihovih međusobnih sinteza i antiteza razvila se i nacionalna ideja.

Nije prema tome ograđivanje od drugih kulturnih tvorevina, niti je omalovažavanje njihovo, ako narodi naglašuju svoju vlastitu kulturu, jer abstraktnog kulturnog ideala uobće nema, i kultura čovječanstva je samo skupina svih narodnih kultura zajedno. Onako, kako dva umjetnika svaki sa svoga gledišta drugačije moraju vidjeti i prikazati jedan te isti kraj, tako i narodi istu istinu drugačije vide i na svoj je način oblikuju.

Onako kako postoje narodne osebnosti, tako i sve kulture mogu jedna do druge i u jednom višem uređenju postojati, da u mirnom natjecanju a bez ugnjetavanja mogu razviti sve svoje duševne energije. Samo u tom smislu može se govoriti o jedinstvenoj kulturi čovječanstva.

Budući da se kultura očituje u etničkim individuima kao skup subjektivnih stvaranja, to ni jedan pojedinac nema prava, da se izlučuje iz redova svog naroda, jer bi time kršio vječni zakon i preobražavao svoje stvaranje u abstrakciju, pa bi njegov postupak sličio odricanju svoga etničkog postojanja. Izticanje pak vlastite kulture ne samo što ne znači omalovažavanje drugih kultura, već dapače to znači etiziranje družtva, jer svaki pojedinac stvarajući u svome narodnom duhu i prvenstveno za svoj narod sliedi vječne zakone, od iskona u njemu usađene. Ta individualizacija vlastite kulture nije odvajanje, jer odvajanje kida organske veze, a individualiziranje sliedi vječni zakon učvršćivanja unutarnjih veza i utkavanje svih stvaranja narodnih jedinica u organsku cjelinu; štaviše, odvajanje bi provodili oni narodni pojedinci, koji bi ostavljali redove svoga naroda, gubeći se u abstrakcijama tuđih oblika i sadržaja, a da samu bit tih sadržaja ne bi proživljavali.

Budući da je istina, da narod čine ljudi različitih vremena na osnovi određene duhovne substancije i krvi, to su članovi svoga naroda svi pojedinci, koji posjeduju duhovne crte, bitne za svoj narod, bez obzira na to, jesu li pojedinci iz niza naraštaja bili sviestni te pripadnosti. Oni pripadaju svom narodu bez obzira na to, jesu li uobće znali za objektivne značajke, koje ih s njihovim narodom vežu, samo ako su se u njima, rođenim sinovima tog naroda, na udesnom zajedničkom prostoru spontano očitovala duševna svojstva tog naroda. S toga gledišta, sve kad ne bismo imali i njihova vlastita priznanja, dalmatinski i dubrovački pisci, koji u svojim djelima izkazuju sve značajke našega duha ili kulture, naši su hrvatski pisci, a to je i posve shvatljivo, jer u sadržaju njihovih djela i u načinu izražavanja misli nalaze se sve osobine svojstvene cieloj zajednici. To je tako očito, da je mogao jedan Hrvat, pjesnik Mažuranić, iza nekoliko stoljeća ući u duh i mišljenje Gundulića, pa je nestala pjevanja, kojih nema u »Osmanu«, tako rekonstruirao i u organsku cjelinu povezao, da između njegova duha i oblika te Gundulićeva jedva u čemu ima razlike. Ne pozajmljuje se iz prošlosti ono što se u sadašnjosti posjeduje, a posjeduje se u sadašnjici ono, što se baštinilo iz prošlosti, prirodnim nasljeđem duha i krvi.

Ulaženje u duh, način i oblik mišljenja pjesnika hrvatskog juga bilo bi nemoguće za čovjeka, koji u svojoj duši ne bi

već odprije imao u latentnom, pa bilo nejasnom stanju sve duhovne crte, koje su i Gundulića nadahnjivale. Osnovni zakon glasi: cjelovitost narodnog života nosi sve u sebi i sve iz sebe proizvodi, što je urašćenim članovima od životne nužde. Za naš hrvatski tip kulture moramo biti zahvalni onoj plejadi velikih i malih ljudi, koji su crtu po crtu njezinu izgrađivali, bilo iz našeg samoniklog izvora bilo iz sinteze s drugim kulturama, i tako je budućim naraštajima na dalje usavršavanje i preobrazbu predavali. Taj kulturni tip, istina, jedna je idejna konstrukcija, jer ni u jednom članu naroda nije došao do punog i posljednjeg izražaja, ali u svakome ima nešto od toga, a što je najvažnije, svaki član osjeća, šta je njegovo, jer u tome vidi emanaciju zajedničke duše. Svi narodni slojevi su kod izgrađivanja narodnog duha i kulture imali učešća; seljaci sa svojim iskonskim i samoniklim stvaranjem, pisci, učenjaci i umjetnici sa svojim djelima i umjetničkim stvaranjem. Narodna kultura je kao svieća, u koju svi radnici ulievaju ulja, da svima svietli, ali svaki naraštaj mora je predati drugome goruću, da iza njega i drugome svietli.

No ma koliko umjetnici — kipari, slikari i skladatelji — predstavljali vrlo važan prilog u našoj kulturi, knjiga je ipak najvažnija, jer se samo po knjizi svi slojevi i svi vjekovi udružuju. U njoj su sadržana sva naša stvaranja u prošlosti i sadašnjosti, te je tako knjiga sveza i most između kulturnih stvaralaca i naroda za sva vremena. Ustmena predaja s vremenom izbljeđuje i pojedinosti se u njoj gube, pa njezina povezanost među naraštajima postaje sve slabija; samo knjiga čvrsto fiksira i zajednički veže prošlost i sadašnjost. Knjiga spasava i čuva ono što su prošli i sadašnji naraštaji stvarali. Ona je postala najjače sredstvo obrazovanosti za sve narodne slojeve i za sva vremena.

Na prekretnici velikih epoha i novih strujanja uviek je knjiga bila narodima putokaz. U knjizi su se očitovale sve težnje i ideali naroda i vremena. Prelazeći preko velikih djela antike, navlastito iz područja grčke filozofije, kao i Biblije — knjige najvećih učinaka u svjetskoj poviesti, koja je bila najviše voljena i najviše napadana i o kojoj se najviše pisalo — iztaknut će se iz velikog broja univerzalnih djela

samo četiri, da se iz njih vidi, koju su golemu važnost i utjecaje ona imala na čitav tok ljudskoga razvoja i mišljenja, ne samo na svoje suvremenike, već i na iduće naraštaje.

Prvo je djelo sv. Augustina o Božjem Kraljevstvu, u kome je kršćanska kultura našla svoj najveći filozofski izraz. Sv. Augustin je bio uvjeren o objektivnoj postojalosti duhovne stvarnosti, pa je svojim velikim djelom udario duhovne temelje kršćanskom jedinstvu Zapada, a srž njegova učenja je bila koncentrirati intelektualnu aktivnost čovječanstva na dva pola, na Boga i dušu. Augustinovo djelo je bilo osovina, oko koje se okretala sredovječna kršćanska filozofija, a i danas se još te nauke drže ne samo katolici, već i protestanti.

Njemački protestantski učenjak Adolf Harnach u svojoj razpravi »Der Geist der morgenländischen Kirche im Unterschied von der abendländischen«, čitanoj 30. I. 1913. na sjednici berlinske akademije znanosti, o tom Augustinovu djelu ovako razlaže: »Uz državu stupila je na zapadu crkva kao nezavisan činbenik s Augustinovim velikim djelom »De civitate Dei«. Iz goleme i žive napetosti između crkve i države razvio se zapadni duh individualizma, savjestna briga za ovaj zemaljski život aktivne pobožnosti i nadvladavanja svieta sve većom etičnošću — Božjim kraljevstvom. Ako se s ovim upo- redi iztočna crkva, to jasno izbija, da postoji zapadni vjerski i moralni duh kao posebna i zatvorena veličina te kao faktor napredka, u kojemu zajedno stoje milijuni katolika i protestanata... Svaka zemlja, koju pravoslavni narodi iza propasti turskoga gospodstva dobivaju, bit će konačno duhu Iztoka podvržena i utjecaju Zapada oteta« (str. 182. i 183).

Ovo na adresu Italije, koja trajno iztiče, da je ona prva kćerka katoličke crkve, a koja je katolički hrvatski živalj, još jedini preostali katolički živalj na Balkanu, u svoje poganske imperialističke svrhe najviše oslabila, i to s pomoću iztočnjaka, kao svoga oruđa na njihovu korist, koji i taj prostor hoće da uklope u svoj Iztok.

Drugo veliko djelo, koje se odnosi na umieće vladanja, jest Machiavellijev »Knez« (Il Principe), s kojim se veliki Fiorentinac može uzeti kao utemeljitelj realnog političkog mišljenja o državi. Njegova je osnovna misao, da je posjed vlasti preduvjet stvaranja narodne slobode, pa da je u tom cilju svako sredstvo dopušteno. Kako on o tome misli, evo

nekoliko izvora iz glave VIII. toga djela: »Da se dođe do svrhe, nuždno je znati varati, hiniti, praviti izdaju, jer je bilo malo ljudi među onima koji su stvorili velike stvari, a da nisu upotrebljavali lukavost i bili krivokletnici. Treba dakle, kada to javni probitak traži, uništiti svoje neprijatelje s okrutnošću sve do posljednjega«. Kako se iz ovoga vidi, to učenje je čisto materialističko i antikršćansko, pa je stoga talijanski pisac Ettore Janni u djelu o Machiavelliju[8] pravo kazao, da Machiavelli uči, da činiš drugome ono, što ne bi htio da tebi drugi učini, dok je talijanski filozof Croce ocienio, da to učenje stoji iznad dobra i zla. Janni u svom uvodu upoređuje učenje sv. Franje Asiskog s Machiavellijem, pa veli za njih, da imadu zajedničku vrlinu — smjelost: dok licumjeri štuju učenje sv. Franje, ali njegov primjer ne sliede, osuđuju učenje Machiavellija, ali ga dnevno u praksi sliede.

Nego treba imati na umu, da Machiavelli nije tu nauku izmislio i do nje samo svojim velikim umovanjem došao, već ju je našao u podsviesti talijanskog naroda i u djelima latinskih pisaca, osobito Tita Livija, te se je baštinom preniela u dušu talijanskog naroda. I prije Machiavellija se u sredovječnoj Italiji vladalo na isti način, pa je samo genialnoj sposobnosti velikoga pisca uspjelo tu nauku onako literarno oblikovati i živo prikazati. Istina, ma koliko genialno bilo to djelo, ono nije imalo utjecaja na široke narodne slojeve, ali je izazvalo razprave i mišljenja mnogih velikih učenjaka, sociologa, političkih pisaca i moralista, koji su prema svome stajalištu to djelo hvalili ili ga osuđivali, dok su neki, koji su ga literarno pobijali, kao na pr. pruski kralj Fridrik II., radili u politici u njegovu duhu. Poganski materialistički duh politike uviek se u Italiji nastavljao, pa se stoga tu uvriežilo mišljenje i u praksi se većinom provodilo, da religija ima služiti političkim ciljevima, a ne da bi politika imala religiozni sadržaj. Tako se tome duhu ne mogahu oteti ni neki istinski religiozni ljudi poput Mazzinija i Papinija[9]. Treba se samo sjetiti, s kojim je cinizmom talijanski državnik Salandra god. 1915. htio

[8] Et. Janni: Machiavelli, str. 2.

[9] Mazzini je u polemici protiv Daniela Manina prema citatu Sforze iz djela »Gestalten und Gestalter des heutigen Europa« (str. 170.) smatrao opravdanima umorstva u krajnjoj političkoj nuždi, dakle točno po Machiavellijevu učenju.

opravdati kršenje trojnog ugovora sa strane talijanske države i navještaj rata svojim saveznicima riečima, da to traži sveti egoizam (sacro egoismo); to je isto i nedavno učinila Italija.

Ovakvo političko djelovanje Talijana izazvalo je osudu i po kojega izpravnog Talijana. Među ostalima navodim rieči talijanskog velikog političkog pisca, filozofa i rodoljuba, Giobertija, koji u svome djelu »Rinnovamento civile d' Italia« (Građanska obnova Italije) iz god. 1850. ovako piše o talijanskom djelovanju: »Ako se Italija ne odluči promieniti svoje običaje, njezina lješina ne će imati časti niti da bude pristojno pokopana, a njezina smrt ne će izazvati žaljenje europskih naroda, pa će nadu za obnovom i želju za uzponom sliediti neuklonjiva i beznadna sramota«.[10]

Iza kršćanstva ni jedna poviestna ideja nije imala toliki zamašaj i potakla narode na gibanje kao nacionalna ideja. Premda je ona postupno rasla na ruševinama univerzalizma, počevši tamo sve od humanizma preko renesanse, reformacije i vieka prosvjete, ipak ni jedno drugo djelo nije dalo takav jak poticaj stvaranju te ideje, kao Rousseauov »Družtveni ugovor«. To je djelo imalo odlučan utjecaj na epohu francuzke revolucije, jer je na njemu stvorena osnova revolucionarnih zakona. Isto je tako veliku ulogu na suvremeno mišljenje, gibanje i tražbine radničkih slojeva imalo djelo Karla Marxa o kapitalu. Njegovo se učenje o »poviestnom materializmu«, ma koliko za neke činjenice imao u poviesti potvrdu, ne može u cielosti kao nauka održati, jer imade jačih primjera, da su baš duhovne snage, a ne materialne, imale primat u poviestnom zbivanju. Tako isto se ne može održati ni njegovo učenje, da je samo živući rad plodan. Ali uza sve te netočne predpostavke njegov kategorijski zahtjev u pravcu rješavanja socialnog pitanja izazvao je gibanja, pokrete i sukobe između radničkih slojeva i poslodavaca, pa su radnici za tim djelom posizali, da u njemu nađu dokaz i oružje protiv izmicanja glavničarskog družtva, da pravedno zadovolji njihove traž-

[10] Da primjerom obilježimo političko djelovanje suvremene Italije, donosimo između mnogih svjedočanstava o postupku njezinih do zubi naoružanih snaga sa hrvatskim pučanstvom — golorukim mužkarcima, ženama i djecom — za okupacije Dalmatinske Hrvatske god. 1941.—1943. samo jedan dokumenat. Vidi dodatak na kraju ovoga članka.

bine, ali i preko toga za svjetski prevrat i samovlašće proletariata, koje bi dosljedno uništavalo slobodu individuuma, jer bi onemogućilo izgradnju slobodnih ličnosti, koje su bile glavna značajka našeg zapadnog kulturnog političkog razvoja do danas.

U našoj književnosti takvih univerzalnih djela nemamo, ali imamo djela, koja su imala utjecaja i izvan naših narodnih granica. U doba humanizma napisao je Marko Marulić na latinskom jeziku tako temeljito djelo »O etici«, da je bilo prevedeno na mnoge europske jezike. Dubrovčanin Ruđer Bošković prikazao je na latinskom jeziku svoju dinamičku atomistiku, u kojoj je obogatio nauku mnogim novim momentima, te je bila zbog toga prevedena na englezki i na druge jezike. Na prekretnici 17. i 18. stoljeća a u doba velikih borba na Balkanu za oslobođenje naroda od Osmanlija dobio je naš narod u Kačićevoj pjesmarici najveći melem svojim patnjama i iz njih crpio pobudu i nadu za svoje oslobođenje, pa je bila obćenito u narodu čitana, a naši su je izseljenici nosili u daleke kontinente, da im iza trudna i naporna posla bude sveza s domovinom.

Kad bismo nabrojili i druge naše pisce i kad bi se analizirao sadržaj njihova stvaranja, našli bi u njima, pa i u sitnom i različitom obliku, izvadak naše prošlosti, t. j. naših težnja i ideala, a u isto doba bi također u njima utvrdili istovjetnost našeg duha kroz vjekove. Pisci su svih ovih djela sa svojim ljudskim nedostatcima i manama izčezli i njihova lica su izbliedjela i postala poviestna, ali njihova djela žive, i oni su danas možda više nego u doba svoga života nepresušeni izvor novih snaga. Ne djeluju oni na nas iz prošlosti, već iz sadašnjosti, ukoliko su njihova stvaranja utkana u suvremenom životu, pa su trajno živa i aktuelna.

Zadatak je naše knjige, da nam prošle i sadašnje narodne ideale i težnje prikaže i uviek žive očuva, da se tako po njima može vršiti vječno oblikovanje, koje nije drugo nego posljednji smisao života. Onako, kako u prirodi rastu biljke i daju godišnji cviet i plod, to isto čine ljudi na polju duha s tom razlikom, što se u prirodi očituje nužda, a kod ljudi slobodna volja i sviest. No ako je zahtjev života oblikovanje, zahtjev

je razvoja preobražavanje i traženje novih oblika i ukusa prema suvremenom napredku i duhu vremena.

Piscima je dužnost, a u isto doba mora im to biti i ponos, da budu u prvom redu zastupnici naše konkretne obrazovanosti, pa zato ne smije u njihovu stvaranju doći do izražaja ideja abstraktnosti, već želje i potrebe naše zajednice u sadašnjosti, kojoj su oni članovi i koja kroz njih progovara. Pisci moraju osjećati, da titranje njihove duševnosti ne dolazi od njih samih, već da predstavlja zajednicu s mnogim drugima, koji na svoj način kroz svoje individualne osobine to isto rade i svoju sredinu preobražavaju, da se tako stope sve narodne snage u jedinstvenu narodnu volju.

To u prvom redu čine među piscima pjesnici. Za pjesmu se veli, da je ona materinski jezik čovječjega roda, pa sve što je u primitivnim prilikama imalo veću vriednost i što je preko naraštaja dobivalo trajnu vriednost, to se na početku javljalo u pjesničkom obliku; stoga izpravno piše Haler, da »koliko god izgledalo natražno, pjesničtvo, kao uobće umjetničko stvaranje, kvalitativno nema napredka«. Zato su stvarno kod svih naroda prvi književni spomenici pjesme, i to kod nadarenih kao i kod manje nadarenih naroda. Ali treba imati na umu osnovnu misao, da pjesnik stvara kao član svoje zajednice i da želje, boli i ideali zajednice kroz pjesnika progovaraju, te da zajednica u njegovim djelima vidi samu sebe. O toj svojoj ulozi pjesnici su bili i sviestni, i to su u svojim pjesmama izražavali. Istom prema načelima moderne estetike, veli njemački pisac Krieck,[11] po kojoj bi umjetnost morala biti izraz slobodnog strujanja umjetnikova doživljaja i tako neka objektivacija subjektivnosti, stvaranje pjesnikovo nema drugome služiti već samom sebi i svome proživljavanju. »Ako se ova misao«, nastavlja spomenuti pisac, »primjeni i na pjesničtvo, da prema tome ono može nastati i postojati na odieljenom hermetičkom području a bez veza sa svojom narodnom zajednicom, nastaje pogibelj, da se pjesma pretvori u virtuoznost i da postupno usahne«.

Pravi narodni pjesnik mora biti sviestan, da on živi i stvara kao član svoga naroda i da svojim djelima vrši narodni zadatak posve jednako, je li mu taj dan izvana ili ga je

[11] Ern. Krieck: Dichtung und Erziehung, 9.

unutarnjim nadahnućem sam spontano izvršio. Nije bitni zadatak pjesnika, da se u liepom obliku očituju i da iztančanim svojim stilom stvaraju ukus, već da uzgajaju karaktere, jačaju odpornu snagu naroda, dižu etične vrjednote, uzgajaju narod za ovaj i onaj sviet, da čast naroda bude i pjesnikova čast. Pjesnik, uobće svaki pisac, kao član svoga naroda mora svojim životom biti primjerom, pa ne smije ostati po strani, ako je narod ugrožen u svom obstanku i svojoj časti, svojoj slobodi i nezavisnosti; drugčije će njegove pjesme biti možda liepa intelektualna tvorevina, ali bez duše, dapače mogu djelovati i razorno na suvremeni naraštaj i odvraćati ga od puta, kojim narod kao osobita kulturna i duhovna zajednica mora ići, da se održi i očituje.

Kada je rieč o pjesničtvu, mi Hrvati možemo kazati, da je malo naroda na svietu, gdje bi se narodno pjesničtvo još od predpoviesti do danas neprekinuto nastavljalo kao kod nas, bilo to u vezanom, bilo u nevezanom slogu; i dok je kod drugih naroda utjecajem kulturnog razvoja narodno pjesničtvo presahlo, kod nas još i danas uz umjetnu granu pjesničtva postoji i živa grana narodnog pjesničtva.

Uvjerena o velikom utjecaju pjesme na naš kulturni razvoj, Matica Hrvatska je veliku pažnju posvećivala izdavanju pjesama, pa je odmah još u prošlom stoljeću prihvatila nabačenu misao o sakupljanju i objelodanjivanju narodnih pjesama, te je dosad izdala 10 knjiga, a druge će još iza njih sliediti. Pored narodnih pjesama, u kojima dolazi do izražaja i nasliеđeni narodni duh, postoji velik broj i umjetnika pjesnika, pa kada bismo tu granu naše kulture uzporedili s drugim granama, vidjeli bi, da pjesničtvo ima primat i da je ono dalo velikih priloga našoj kulturi. Nije bez značenja, da je prvo djelo, što ga je Matica izdala u doba preporoda, Gundulićev »Osman«, a iza njega redom i drugi pjesnici iz primorske Hrvatske, a poslije njih i svi važniji pjesnici do danas.

Uz pjesme Matica je objelodanila i mnoga druga djela iz liepe književnosti i nauke, ali iz područja nauke samo takva, koja su po sadržaju i stilu mogla poslužiti obćoj naobrazbi, jer je objelodanjenje strogo znanstvenih djela pridržala Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti. No kada se pomisli, da je Matica izdala jednu poviest filozofije, mnoga domaća i strana djela iz hrvatske i svjetske poviesti, pa djela

iz područja zemljopisa, zvjezdoznanstva, umjetnosti, prirodopisa, pravne poviesti, arheologije, glasbe, etnografije i t. d., onda se vidi, koliko je Matica pomogla izgradnji naše kulture.

Ali da bi pjesme kao i proza mogle imati utjecaja na narod, treba da osim pisaca pridođu i čitatelji, jer iz spoja jednih i drugih izgrađuje se živa suvremena kultura. Uzaludno bi bilo svako sijanje najboljeg sjemenja, ako ono ne bi našlo tla i u njemu povoljnih uvjeta za razvoj. Život napred-nog čovječanstva i knjiga idu skupa; oni zajedno stvaraju jedno, onako isto, kako oko i priroda daju jednu sliku. U životu nema sada i ovdje; on je vječan i posvudan. Knjige vežu prošlost sa sadašnjicom, a sadašnjicu s budućnošću. Kada čitamo stare naše pisce, u njima vidimo očitovanje onog istoga duha, kojim smo mi danas prožeti, kao što će u našim knjigama budući naraštaji vidjeti očitovanje istoga duha, samo u drugom stupnju razvoja. Knjiga je stoga u velikoj mjeri i djelo čitatelja, onako isto kao što su kazališna djela ujedno i djela gledalaca. Pisci nalazeći čitatelje za svoja djela vide, da njihova sjetva daje ploda i da njihove misli ulaze u kulturni sastav njihova naroda. Jedan pisac veli, da knjiga, koja se ne može dvaput čitati, nije vriedna, da se uobće čita.

Ima knjiga dobrih i loših, pa ako knjiga redovno ne će čovjeka učiniti ni dobrim ni lošim, učinit će ga svakako boljim ili gorim, pa zato treba odabrati knjige, koje će svojim sadržajem dobru stranu jačati. U izboru knjiga vidi se karakter i ukus čovjekov. Svatko posiže za knjigama, u kojima nalazi ono, što je njegovu duhu najbliže i njegovu ukusu najmilije. Ako duh čitatelja nije izgubio svojstvo, što su ga već stari shvatili kao zadatak čovjekov, da ide za istinitim, liepim i dobrim, onda će s književnim djelom pred sobom lako vidjeti, nalaze li se u njemu ostvarene te vriednosti ili ne. Čuje se, da treba čitati suvremene pisce zato, da čitatelj bude u vezi sa svojim vremenom ili da može dati o njima svoj sud. Međutim smisao čitanja nije, da se stvori sud o knjizi, već da se iz knjige nešto dobro nauči i na život primieni; inače je vrieme čitanja izgubljeno. Koliko ima knjiga, za koje se može kazati, da su imale neumrlost samo jednoga dana, a kasnije nitko za njima ne posiže, a koliko ima starih djela, koja i danas zanose čitatelja svojom ljepotom, te su svojom vriednošću podobna, da oblikuju ljudski karakter.

Pri zaključku ovih redaka o hrvatskoj kulturnoj osebnosti mogu se sve prikazane misli sintetički sažeti ovako: Hrvati su već od predpoviesti počeli izgrađivati svoju vlastitu individualnost, etničku i kulturnu, drugačiju od svake druge u našem susjedstvu; nju su na novom prostoru prirodno i duhovno samo nastavljali i produbljivali, i stvorili, ni slavensku ni jugoslavensku, već izključivo hrvatsku kulturu. Hrvatske glavne značajke jesu u poviestnom zbivanju očuvane — ljubav za slobodu, idealizam, čovječnost i pravdoljublje — i njima su protkana sva njihova najbitnija očitovanja. Primanjem kršćanstva, ulaženjem u zapadnu zajednicu i sklapanjem pakta sa Sv. Stolicom očituje se njihova etičnost i miroljubivost. U tom duhu je sastavljen i nadpis kraljice Jelene; taj duh se očituje u svim javnim djelovanjima starije naše poviesti, kao na pr. u zavjernici Zvonimirovoj, pa u ukidanju trgovanja robovima sa strane Dubrovnika — i to četiri stoljeća prije Englezke — s motivom za taj čin, da su »robovi po kršćanskom učenju jednaka djeca Božja«. Tu religioznost Hrvata zapazio je i Dante i nju iztakao u svome velikom djelu.

Uz te značajke idealizma, čovječnosti i etičnosti hrvatska je kultura protkana i idejom slobode i nezavisnosti, pa su za nju Hrvati doprinieli ogromne žrtve u borbama s vanjskim neprijateljima, a seljaci posebno u svojim borbama protiv feudalnog izrabljivanja ističući kao svrhu svoje borbe volju za pravicu.

Primanjem islama u novom razdoblju svoje poviesti jedan dio Hrvata, ma koliko bio vezan s inorodnom osvajačkom državom, nije izgubio bitne osobine, koje su zajednička baština cielog hrvatskog naroda: vjernost rođenoj grudi i ljubav prema bližnjemu, o kojoj svjedoče njihovi brojni spomenici javne dobrotvornosti, u skladu sa propisima islama i etikom naslieđenom od pređa. U tom području razvija se junačko-vitežka predaja i lirika domaćeg ognjišta, koja je kao tvorevina središnje naše etničke oblasti stvorila pravu riznicu hrvatskog narodnog pjesništva.

Kroz cielu hrvatsku poviest prolazi još jedna vrlo važna ideja, da su Hrvati htjeli biti ustavan narod, i da su svoja pitanja rješavali na svojim saborima, a to se nastavljalo sve

do najnovijeg doba, pa da je ustavna sviest bitna značajka njihova karaktera.

Kako je hrvatski narod posebna narodna individualnost, jer ima u svojim rasnim i duhovnim osobinama svoje vlastite za narod bitne značajke, a to se pokazuje svuda u njegovim kulturnim očitovanjima, stoga izticanje njegove osobitosti nije nikakvo svojevoljno kidanje od bilo koje cjeline, — jer nad narodom nema više družtvene formacije ni veće cjeline osim čovječanstva — već dužnost i pravo svakoga sviestnog člana naroda.

Treba imati na umu, da je kultura najveće narodno dobro i da je ona najvažnija spona među članovima nacije. Samo u njezinu okviru možemo živjeti i stvarati, pa što smo mi jače u njoj djelatni i što više doprinosimo njezinu oplemenjivanju i napredku, to više pripremamo tlo za shvaćanje obće misli čovječanstva kao ideje, kojoj nosioci moraju biti ne pojedinci, već sami narodi.

LITERATURA

Maximilian Braun: Türkenherrschaft und Türkenkampf bei den Balkanslaven (Die Welt als Geschichte 1940.).

Christ. Dawson: Die wahre Einheit der europäischen Kultur (Regensburg 1935.).

Christ. Dawson: Les origines de l' Europe et de la civilisation européenne (Paris 1934.).

M. Guizot: Histoire de la civilisation en Europa.

Ettore Janni: Machiavelli (1927.).

August L. Kober: Balkan (1927.).

Ernst Krieck: Dichtung und Erziehung (1933.).

H. Pirenne: Geburt des Abendlandes (1937.).

Ottmar Spann: Irrungen des Marxismus.

L. Gautier Vignal: Machiavel (1929.).

Ippol. A. Taine: Origine della Francia contemporanea (u tal. priev.)

DODATAK

JEDAN DOKUMENAT IZ DALMACIJE IZ GODINE 1942.

I

Biskupski ordinarijat, Šibenik, 17. studenoga 1942.

Njegovoj Preuzvišenosti Josipu Bastianini, guverneru Dalmacije, Zadar.

Jučer, 16. o. mj., bombardirano je s morske strane selo Primošten, glavno mjesto istoimene župe, koja se sastoji od 24 odlomka (komšiluka).

Glavno selo župe Primošten, kako je poznato, nastanjeno je dobrim i praktičnim katolicima, poštenim i nadasve religioznim, a ne komunistima, pa to bombardiranje ovoga sela, koje je trajalo četiri sata, sigurno je prouzročeno netočnim obaviestima, a osim toga mužko pučanstvo spomenutog mjesta, sve od reda dobar sviet, bilo je internirano. Mjesto je napokon razoreno, imanja mješćana uništena, a narod ostao bez krova i bez sredstava za život.

Ja žalim zločine, počinjene po odmetnicima, a vrlo ih žali i stanovničtvo i proklinje zločince. Zato nije pravo, da se kažnjavaju nedužni, koji i sami žale zločine, što ih drugi počiniše. Zato molim, da se dobro izpita moje svjedočanstvo o nevinosti interniranih i da se puste svojim kućama. Nije pravo, da se s glavnim mjestom, nastanjenim dobrim ljudima, postupa kao s mjestom zločinaca. Nije dovoljna činjenica, da su na području župe Primošten počinjeni zločini, pa da se kazni glavno mjesto, jer, kako sam već rekao, područje župe Primošten ima 24 komšiluka.

Neka se ne kaže, da smo u ratnom vremenu i da se Primošten nalazi u području ratnih operacija; jer i u ratnom vremenu, pa čak i na području operacija, prema nauci Crkve i Pape Pia XII., moraju se izbjegavati klanja golorukog pučanstva.

Poslužit ću se ovom žalostnom prilikom, da obnovim već prije učinjenu molbu. Kad su po zločinima izvršenim od strane odmetnika uhićeni i u kratkom postupku osuđeni na smrt

krivci, ili mjesto krivaca drugi, koji su vrlo često posve nevini, molim, da im se dade mogućnost, da se izpovjede prije izvršenja smrtne kazne. Svećenik se nalazi u mjestu; osuđenici često traže izpovjednika, i taj im se ne daje, a siguran sam, da mnogi od njih u času smetenosti, zaprepaštenja i potištenosti ne traže svećenika, a izpovjedili bi se, kad bi svećenik prije izvršenja osude bio obavieštien. Umire se samo jednom, a o dobroj ili zloj smrti zavisi vječnost. Ne govorim o onima, koji boreći se padnu, jer u tim prilikama nema izpovjednika, niti o onima, koje osuđuje vojni tribunal u Šibeniku, jer se za ove poziva izpovjednik. Da bi se oni, koji su osuđeni po kratkom postupku, izpovjedili, dokaz je činjenica, da se je od 12 strieljanih u Vodicama devet njih izpovjedilo i da se svih sedam strieljanih u Velikom Ižu izpovjedilo. U ova dva slučaja bio je pozvan izpovjednik, dok se inače redovito ne zove. Ipak su sudci kod priekog suda katolici i kao takvi znadu za dužnost katolika prije smrti.

Nekoliko rieči o interniranima. Zapazio sam, da se — kad tkogod umakne u šumu — interniraju roditelji bjegunca i sva bližnja obitelj i rodbina, ne izključivši ni malu djecu. Pa ipak ovi internirani jadnici najvećim dielom nisu ni po čemu krivi za bieg svojih rođaka. Žalostna je sudbina interniranih u Molatu. Taj koncentracioni logor je groblje živih, što dokazuje i relativno veliki pomor, navlastito djece i staraca. Sada se pak interniraju u čitavim selima svi muškarci, među kojima ima mnogo dobrog i sasvim nevinog svieta. Izvršioci ovih interniranja često su bez ikakvog kriterija i bez srdca, kao na primjer brigadir u Murteru, koji ne zaslužuje ime čovjeka, nego divlje zvieri; on je utjelovljena okrutnost.

Zapazio sam, da se preostalim članovima obitelji interniranih vrlo često uzkraćuju obroci hrane, najnuždniji za život. Ipak se tu uglavnom radi o ženama i nevinoj djeci. U Vodicama dobivaju internirani 200 gr. kruha dnevno po osobi i ništa drugo, a spavaju na cementu. Vrlo često se pak pale kuće, iz kojih je koje čeljade pobjeglo. Ipak vrlo često obitelji nisu krive, kao što sam već rekao. Što je kod toga još gore, dok se pali jedna kuća, vatra uništava i susjedne kuće, koje inače izvršioci paleža nisu namjeravali zapaliti. I ovo bi bio jedan od razloga, da se odustane od paleža kuća, kojim se baca toliko nevinih na ulicu.

Prema tome sadanje represalije ne dadu se nikako opravdati, ni s kršćanskoga ni s čovječanskoga gledišta.

Reći će se, da mnogi zaslužuju ovakav postupak, jer da oni obskrbljuju pobjegle u šumu. Prije svega hoću da naglasim, da svi, koji su u šumama, nisu komunisti. Ima među njima i komunista, ali ima i mnogih, koji su pobjegli od straha, da ne budu zatvoreni i tučeni (i to na kakav način!), internirani ili strieljani, a sve u svrhu represalija. Mnogi od onih, koji bježe, čine to, jer su prisiljeni od komunista s nožem pod vratom i pod prietnjom smrti, koju komunisti znadu i izvršiti; kako bi bili sretni, da ne moraju u šumu pod alternativom: ili poći ili umrieti.

Dapače većina onih, koji obskrbljuju živežnim namirnicama one, koji su po šumama, to čine, jer su prisiljeni nožem pod grlom ili pod prietnjom smrti, kako je gore rečeno. Najveći dio njih ne bi ni bježali, niti bi davali hranu onima, koji su u šumama, kad bi bili zaštićeni vojskom. Međutim su oni vrlo često prepušteni bez ikakve obrane napadajima pobunjenika. Odmetnici često nasilno zauzmu koje selo nebranjeno od vojske. Kad odmetnici napuste selo, vojnici ubijaju ili zatvaraju ili interniraju stanovnike sela, koji su već pretrpjeli nasilja odmetnika. Neka služi za primjer selo Rasline kod Šibenika, u kojem selu nema komunista, a sada njegovi stanovnici ili lutaju ili su internirani, a cielo je selo opljačkano i napola porušeno. Za nas su velika rana »četnici«, prihvaćeni kao pomoć vojničkim vlastima. Stvarno četnici su većinom pravoslavci, i mrze nas katolike. Hvala Bogu, četnici — možda jer među njima ima nešto katolika — nisu kod nas počinili tolike zločine kao u biskupiji splitskoj, gdje nisu štedili ni svećenike, ni starce, ni žene, ni djecu, pa čak ni dojenčad. Slični pokolji, kao bombardiranje Milana i Genove, potapanje lađa u blizini Šibenika, nazivaju se barbarstvom, radi žrtava tolikih nevinih!

Velik je bio grieh Teodozija Velikoga za strašan pokolj u Solunu (Thessaloniki), i da se nije ponizio i učinio pokoru, koju mu je naložio Sv. Ambrozije, biskup milanski, njegovo bi ime ostalo prokleto, kao što je ostala prokleta uspomena na Hune, Vandale, Nerona, Domiciana, Diokleciana, Juliana Apostatu i druge progonitelje nevinih.

Na kraju primjećujem, da se je ovo strašno stanje među nama moglo i moralo izbjeći, da odmah izpočetka nije počelo zlostavljanje mirnog stanovništva (tada još nije bilo onih u šumi) batinanjem, ricinusovim uljem i drugim sredstvima, o kojima ovdje ne dajem mišljenja. U srpnju 1941. molio sam bivšeg zapovjednika Šibenika gospodina generala Gherarda Magaldija, da poduzme nešto, kako bi prestali ovakvi postupci protiv mirnog stanovništva (ni tada još nije bilo onih u šumi), i nadodao sam, ako se stanovništvo bude ovako izazivalo, ne zna se, gdje će to svršiti. On ne samo da nije rekao dobre rieči, nego mi je odgovorio kao kralj Roboam, sin i nasljednik kralja Salamuna, Izraelcima, nagovješćujući još mnogo teže mjere. Nije mi težko bilo sada biti prorok, jer je on izvršivši, što je naviestio preda mnom, izazvao sve ono, što se sada zbiva.

Uvjeren sam, da Vaša Preuzvišenost ne zna mnoge stvari, a one koje zna zna samo po izvješćima, koja nisu uviek točna i nepristrana, već jednostrana. Dopustit ćete mi, kao katoličkom biskupu, kome je od Boga preko Pape povjerena pastirska briga o dušama odkupljenim krvlju Isusa Krista, da Vam kažem jedan mali dio istine, jer da bi Vam mogao reći svu istinu, ne bi dostajala ni čitava knjiga.

Molim Boga, da Vas prosvietli i uputi Vaše korake na dobro Vaše duše i na dobro ovog naroda, koje je povjereno Vašoj otčinskoj brizi. To će biti i na čast Italije, katoličke nacije i ljubljene kćerke crkve Isusa Krista.

S osobitim poštovanjem Vaše Preuzvišenosti

Dr. J e r o l i m M i l e t a, biskup šibenski

II

Državnom tajniku LUIGI MAGLIONE, kardinalu RIMA

Uzoriti kneže! Dopustite mi, da Vašoj Uzoritosti pošaljem jedan primjerak lista, za koji sam smatrao svojom dužnošću da ga uputim Njegovoj Preuzvišenosti g. Josipu Bastianiniju, guverneru Dalmacije, Zadar.

Siguran sam, da će Vaša Uzoritost obaviestiti Sv. Otca, koji osobno poznaje preuzvišenog Bastianinija. Otčinska rieč Sv. Otca pomoći će, da barem olakša sudbinu tolikih nevinih.

Danas, kad sam već napisao pismo, upravljeno Njegovoj Preuzvišenosti Bastianiniju, doznao sam za još strašnije pojedinosti o pokolju izvršenom u župi Primošten, 16. o. mj. Vojnici su s bajonetama unišli čak i u crkvu, prieteći ovom pobožnom narodu, koji se za vrieme bombardiranja sklonio u crkvu, da bi se preporučio Bogu i svojoj zaštitnici Majci Božjoj Loretskoj.

U Gornjim Selima iste župe Primošten ciela sela bila su sravnjena sa zemljom, a stanovništvo, koje je preživjelo, ubijali su na biegu vojnici, pa čak i dječake. Računa se na stotine nevino ubijenih. Vojska, obilno opremljena oružjem i strjeljivom, neka se bori protiv komunista, a neka ne ubija goloruki i nevini narod. Ovakve pokolje je lako izvršiti, ali oni ne služe na čast vojnicima, posebno katolicima, koji se inače svakom zgodom hvališu svojim katoličanstvom.

Nije potrebno ni da spomenem, da za ove strahote nisu toliko odgovorni vojnici, koliko oni, koji im to naređuju.

Ovakove metode najviše škode katoličkoj vjeri među nama, jer se uzbuna protiv ovih rušenja i mučenja pretvara u mržnju na katoličku vjeru, koju izpovieda ta vojska, kao i oni, koji njom upravljaju.

Koristim se ovom prilikom da Vašoj Uzoritosti podastrem moje živo saučešće zbog tragične smrti milog nećaka Vaše Uzoritosti, dok prignut za poljubac Vaše svete Purpure ostajem Vašoj Uzoritosti u Kristu odani

Dr. J e r o l i m M i l e t a, biskup šibenski.

Donosimo pismo šibenskog biskupa Dra. Jerolima Milete Josipu Bastianiniju, guverneru Dalmacije, u doba talijanske okupacije god. 1941.-1943. Ovo pismo, što ga je pisao visoki crkveni dostojanstvenik, koji je stajao daleko od svakog političkog djelovanja i izključivo se bavio svojom pastvom, a bio najbliži svjedok poznatih djela talijanskih okupatora 1941.—1943. — pismo, koje sadržava »jedan mali dio istine« — kao i popratno pismo istoga biskupa, upravljeno državnom tajniku Svete Stolice za Sv. Otca Papu, govore toliko, da im ne treba nikakva tumačenja, kad opisanim djelima podsjećaju na najkrvavije progone kršćana u prvim stoljećima.

ZA HRVATSKU KULTURNU CJELOVITOST

SUVISLOST KULTURNOG STVARANJA DALMACIJE U OKVIRU HRVATSKE ULJUDBE

U prijašnjim decenijima izdanja Matice Hrvatske* obuhvatala su zapravo cielo naše kulturno djelovanje na književnom polju, ili gotovo cielo. Poslije, kada su osnovane i druge kulturne institucije, kao Akademija znanosti, Družtvo sv. Jeronima i Družtvo hrvatskih književnika, a kasnije i po koje posebničko nakladničko poduzeće, nisu Matičina izdanja više bila jedina djela našega književnog stvaranja, ali i danas su u okviru Matičina programa i po nacionalnom sadržaju još uviek prvorazredna djela našega narodnog stvaranja.

Sva ta stvaranja su kulturno oplođivala i prožimala članove naroda od Varaždina do Spiča, stvarajući tako u njima duševno i osjećajno jedinstvo i ujedinjujući ih u narodnu cjelinu. Posebno moja uža domovina Dalmacija ima zahvaliti ovom središtu u posljednjoj fazi svoga razvoja dizanje svoje kulturne razine, kao i buđenje narodne sviesti svoga stanovničtva.

Dalmacija je po svojoj građi i smještaju te prirodnim uvjetima u isto doba dio Balkana, kao i dio Mediterana, a u usklađenju tih odvojnih, često oprečnih interesa razvijala se ciela poviest te zemlje i njezina stanovničtva do danas. Dalmacija kao dio balkanskog zaleđa povezana je s njime neotuđivim geopolitičkim sponama zemlje i prostora, a u svome razvoju povezana je s njime već više tisuća godina etničkom srodnošću svoga stanovničtva, najprije u doba Ilira, a kasnije

* Govor u godišnjoj skupštini M. H. dne 27. prosinca 1936.

u doba Hrvata. Dakle krv i zemlja vežu Dalmaciju s njezinim zaleđem.

Na drugoj strani dolazili su u Dalmaciju, kao dio Mediterana, preko slobodnog mora svi jači utjecaji: kulturni, gospodarski i etnički, što su ih pojedini narodi na rubu toga mora stvarali i njegovim vodama po obalama širili. Tako se čini, da se i najstariji etnički sloj dalmatinskog stanovničtva s te strane tamo uselio, pa iako je ostao narodno neodređen, ostavio je ipak u rasnom sklopu stanovničtva po koju značajku svoga bića.

Iza njega došli su i drugi selitbeni valovi i kulturni utjecaji, posebice se mora iztaknuti useljivanje više grčkih jedinica, koje su u naseljima zemlje kao i u sklopu stanovničtva urezale vidljive značajke, što su ostale neizbrisane do danas.

Iza klonulosti tih velikih nordijskih stvaralaca njihovo kulturno djelo preuzima Rim, ali ga svojim političkim talentom proširuje i na državnopravno područje, te zahvaća u prostore Sredozemnoga mora — najprije u Dalmaciji — i nju uklapa u svoj državni okvir, u kojemu je ostala sve do njegova sloma.

Iza nekoliko pokušaja integracije sa strane Bizanta jedinstveni se mediteranski prostor ciepa: politički, vjerski (islam) i kulturno. U ovo doba nesređenosti na Mediteranu probijaju se iz europskog zaleđa k moru mladi narodi, a među njima se po obalama Jadrana i njihovu zaleđu useliše Hrvati, narod drugih etničkih i duševnih značajki. Tu se oni ukorieniše i uđoše u stapanje sa antiknim svietom, preostalim na obalama Jadrana. Ime ilirsko-rimske pokrajine Dalmacije se gubi, osim za nekoliko primorskih gradova i nekoliko otoka, a i oni svi uđoše za Krešimira Velikoga kao sastavni dio jedinstvene državnopolitičke tvorbe u okvir hrvatske države, a organizirana zemlja dobiva ime naroda, koji ju je osvojio i za središte svoje države odabrao (Biela Hrvatska).

To je trajalo za nekoliko vjekova, kada zbog madžarskog pritiska na kontinentalni, a mletačko-mediteranskog na primorski dio Hrvatske Hrvati budu prisiljeni pred tim međunarodno jačim silama prenieti središte svoje države u nutarnjost i stupiti u državnu zajednicu s Ugarskom, u kojoj mogoše spasiti primorski dio još za nekoliko vjekova (do

1409.), dok nije konačno primorski dio Hrvatske postupnim komadanjem došao pod tuđe, mletačko gospodstvo.

Iz ovoga se kratkog pregleda vidi, da je hrvatski pojas Jadrana (Dalmacija) bio trajni objekat privlačenja kopnenih i pomorskih snaga i da se na tom stapanju ili odbijanju razvijala ciela poviest te zemlje.

Mletčani su od Dalmacije imali dvostruku korist: gospodarsku i stratežko-vojničku. Za svoje gospodarstvo su izcrpljivali izvore te zemlje, posebice siekući šume za gradnju svojih lađa, ali su tako ogoljelu površinu izložili utjecajima atmosferskih sila, vjetra i kiše, čime je bila spirana sipka zemlja, a površina pretvorena u goli krš. U drugom redu su Mletčani darivali rodnije dielove zemlje svojim plemićima, a stanovničtvo pretvorili u kmetove. Stratežku su korist imali, što im je Dalmacija svojim smještajem, bogato razvedenim obalama i velikim brojem otoka pružala zaštitu i uporište u njihovoj političkoj i gospodarskoj ekspanziji prema Levantu; a konačno vojničku, što su Mletčani dizali i lovili dalmatinsku mladež i uvršćivali je u svoju vojsku i mornaricu, gdje je kao roblje (schiavi) vezana uz veslačke klupe umirala za svoje okrutne gospodare (galeoti) ili se s oružjem u ruci borila za slavu i veličinu mletačke republike.

Mletčanima je kao osvajačima a uz to najboljim političarima onoga doba bilo jasno, da tu zemlju mogu za sebe uzdržati samo tako, ako prekinu duhovne veze toga stanovničtva sa zemljom, s njegovom prošlošću i s onim dielovima hrvatskoga naroda, koji je ostao izvan granica te zemlje, te ako ga drže u neznanstvu. Zato proširuju ime Dalmacije i na onaj prostor, koji se prije Hrvatskom zvao, da tako stanovničtvo zaboravi, šta je jučer bilo, pa da ne zna, ni šta je danas. U tu svrhu uništavaju sve hrvatske spomenike, koji su narod mogli opominjati na njegovu prošlost, a konačno drže narod, osobito seoski, u najvećem neznanju, pa mu ne otvoriše za cieloga svoga vladanja ni jedne jedine škole.

Udes je htio, da su u doba mletačkog vladanja u Dalmaciji Turci provalili u Bosnu i uvukli se kao klin između posavske i primorske Hrvatske, pa kako je tada vjera došla na prvo mjesto narodne sviesti, to su Mletčani znali to izkoristiti i pod tim vidom držati stanovničtvo privezano uza se, pa je i sam

Kačić, pjevajući o borbama kršćana za oslobođenje od Turaka, izpjevao i »slavnoj republici mletačkoj« nekoliko pjesama.

No osim ove imperialističke osvajalačke politike, kojoj je Dalmacija pala žrtvom, došlo je s morske strane iz Italije — koja je tada stajala na prvom mjestu europskog stvaranja — i mnogo dobrih utjecaja, osobito u doba humanizma i renesanse. Koliko je velikih poticaja s te strane stanovničtvo Dalmacije primilo, ne treba nabrajati, već samo naglasiti, da se hrvatski stvaraoci, osobito Dubrovčani, kao slobodan narod i država, nisu u toj kulturnoj nadmoći izgubili, već su znali prema svome duhu asimilirati i izvorne tvorevine davati. No ma koliko to stvaranje predstavljalo za nas velik kulturni izpon, ono nije imalo na široku javnost velikih utjecaja, već je bilo ograničeno na izabrani krug malog broja ljudi.

Iza sloma Mletaka dolazi za kratko razdoblje u Dalmaciju francuzka uprava, koja provede dobre reforme i ubaci mnoge u narodnom pogledu zdrave ideje, ali prije nego što je počela davati vidljive plodove, francuzku upravu zamieni Austrija, koja, ne oslanjajući se na narodno načelo i slobodu odluke stanovničtva, nastavi vladati u duhu mletačkom. Kako je Austrija u isto vrieme (do 1859.) vladala i u Lombardiji, s talijanskim podanicima, htjela se je legitimirati pred njima i svojom naklonošću spram njihovih sunarodnjaka i u Dalmaciji, pa je dalmatinizam i autonomiju te zemlje pomagala u protivnosti s voljom i željama većine samog stanovničtva. Istina, iako je duh narodnosti bio već prodrmao sviest samog stanovničtva, sviestni pojedinci, navlastito rodoljubno seosko svećenstvo, koji su poveli borbu za vraćanje te zemlje Hrvatstvu, nailazili su na velike težkoće u samoj zemlji. U toj zemlji su se nastavljale mnoge predaje: latinska, mletačka, hrvatska, talijanska, pa je i talijanski jezik bio na neki način postao kulturnim jezikom obalskog stanovničtva, posebice naobraženih ljudi, a u dušu naroda su ušli mnogi dobri i loši strani utjecaji (posebice duh »Mletačkog trgovca«), pa je shvatljivo, da su nacionalni ljudi imali mnogo težkoća, da sve te oprečne interese uskladе i u duhu hrvatskom povežu.

Hrvatski prvaci u Dalmaciji nađoše kod toga spontanu pomoć odavle, iz sjeverne Hrvatske, gdje je hrvatsko ime kao državno ime bilo spaseno, pa bilo i na malenom prostoru, i tu se u doba pobjede nacionalne ideje stvorila organizacija, da

hrvatske zemlje u cjelinu poveže, a pored političkih i državnih težnja da ih privuče i poveže i kulturnim djelima. U tu svrhu bila je organizirana i »Matica Hrvatska« kao prva kulturna ustanova, te je izdavala djela, kojima se je imao paralizirati utjecaj talijanske književnosti na prostoru Dalmacije.

Ja se i sada sjećam onih dana, kad sam bio u prvim razredima gimnazije u Splitu, s kolikom smo čežnjom očekivali Matičine knjige. Sjećam se dobro našega ravnatelja Don Frane Bulića, prvorazrednog humanista i čovjeka proniknuta duhom klasične obrazovanosti — koja sigurno predstavlja prvu i najjaču fazu mediteranskog stvaranja — kako nas je poticao, da kupujemo i čitamo Matičina izdanja, jer da u njima progovaraju pored nas i ostali dielovi hrvatstva, kojega smo mi samo jedan dio.

Ovo sam držao nuždnim kazati, da bi se mogle pravo ocieniti najnovije struje i pokušaji nekih pisaca iz Dalmacije, kojima je svrha, da pod izlikom nekog posebnoga kulturnog mediteranstva oslabe, štoviše, prekinu cjelovito kulturno stvaranje hrvatskog naroda.

Tu ideju zastupaju oni isti nehrvatski elementi, koji su već u prošlom stoljeću, u doba narodnog preporoda, bili protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Njima se pridružilo nekoliko fluktuantnih, anacionalnih Hrvata, ali ne u ime kakve ideje, jer zdrava ideja im je protivnik, već u ime osobnih probitaka.

Kada se genetički prouči pitanje naše kulturne i političke cjelovitosti, vidi se, da je baš ideja cjelovitosti, prvotno i spontano, stvorena u Dalmaciji, kada je ta zemlja bila središte hrvatske države; to se vidi u naslovu Petra Krešimira: »kralj Hrvatske i Dalmacije«. Tu su ideju prenieli kasnije dalmatinski Hrvati: Šubići, Draškovići, Berislavići i drugi, amo u kontinentalnu Hrvatsku, a s njome i ideju hrvatske državnosti. Ta je ideja uviek u Dalmaciji bila živa, i u doba raztrganosti Hrvatske. Ona je bila ondje u narodu jače uvriežena nego ovdje preko Velebita, samo što je u prekovelebitskoj Hrvatskoj hrvatsko ime za zemlju bilo očuvano i hrvatsko se vrhovništvo nastavljalo u Saborima. Zato ovaj panonski dio ima polugu u ruci, da pomakne hrvatsko pitanje, i pomakao ga je, premda se u Dalmaciji od iztaknutih rodoljuba u ime

naroda bila odmah u početku narodnog preporoda očitovala spontana želja i zahtjev za ujedinjenjem s Hrvatskom. Po tom nije banovinska Hrvatska u ime nekog imperializma nametnula dalmatinskim Hrvatima tu ideju, već obrnuto, Dalmatinska Hrvatska je bila prvi nosilac te ideje u prošlosti i dalmatinski su Hrvati tražili sjedinjenje raztrganih dielova Hrvatske u ime nacionalnoga načela, kao i u ime poviestnog državnog prava.

Dalmacija, kolievka Hrvatstva, još i danas rasno i etnički najčistiji dio hrvatskog naroda, nikada ne će prihvatiti tendencije ciepanja pod izlikom mediteranske kulture, a pokretači te tendencije uvjerit će se, da Hrvati iz Dalmacije ne će i ne mogu zaniekati svoju prošlost i svoj narodni duh.

Vraćajući se na pitanje, koje sam postavio na početku svoga govora, na pitanje o kulturnim utjecajima na moju užu domovinu Dalmaciju, moram iztaknuti činjenicu, da je ona doista imala od pamtivieka svezâ s mediteranskim svietom.

Nitko ne može poreći, da zatvorena mora olakšavaju širenje kulturne integracije, ali je isto tako istina, što naglasuje jedna englezka rečenica: da se uviek na drugoj obali nalazi i drugi duh, i da je ukorienjenost naroda u svom životnom prostoru uviek jača, no što može biti utjecaj bilo koje uvezene kulture. Ali iztaknuta lakoća u širenju kulture preko mora ne oslabljuje ni drugu, još važniju činjenicu, da uobće sva čovječja kultura ima tendenciju širenja, dakle i širenja na samom kopnu. Pa, ako je širenje na kopnu zbog fizičkih zapreka mnogo sporije, ipak je kultura na kopnu mnogo individualnija i konzervativnija — a konzervativnost je vječnost, jer nije izložena brzom mienjanju, te se iživljuje u samoj sebi.

Znade se, da su osnovice europske kulture jedinstvene za sve narode, a one počivaju na četiri stupa: na antiki, kršćanstvu, prirodnim naukama i nacionalnoj sviesti, i ti svi sustavni elementi europske kulture širili su se iz jednog područja u drugo. No i pored te neuklonjive tendencije u širenju više kulture u područje niže, uviek su se zapažale selekcije u primanju stranih kultura prema ljudima i zemljama. Uviek se primljeni tuđi prinos morao prilagoditi psihičnoj bivstvenosti pojedinih naroda, jer svaka narodnokulturna zajednica predstavlja neko središte aktivnosti, koje jednako djeluje kod

stvaranja vlastitih kulturnih dobara, kao i kod primanja stranih. U ovom drugom slučaju vrši se odabiranje, stapanje, amalgamiranje, čime se stvara sinteza i simbioza, dok na taj način pozajmljeno dobro postaje narodnim dobrom, dotično članom nove cjeline. Tako su na pr. rimski spmenici na Rajni različiti po bojama i strukturi od rimskih spomenika u Africi i drugim zemljama, i to još u ono doba, dok primitivni narodi u tim krajevima nisu uobće imali sviesti o sebi, već se to vršilo bezsviestno iz vezâ života s prirodom. Kasnije je po jačoj sviesti naroda postala selekcija jača i trajnija. Ako je istina, kao što jest, da iz narodnih duša rastu kulturne tvorevine, onda ne može biti jedinstvene mediteranske kulture, već samo po vanjskim crtama i oblicima. Suština kulture uviek odgovara narodu, koji ju stvara. Narod je zajednica, iz koje kultura nastaje i razvija se; narod je družtveni okvir, u kojemu su staložene sve vrjednote. One su u početku doduše nevidljive, dok se kasnije same od sebe u povoljnom času spontano očituju. Da Hrvati Dalmacije, pa i onda, kad su stajali pod Mletcima, nisu izgubili svoje duševno stvaranje, pokazuju njihova književna i umjetnička djela na svakom polju.

Nitko danas ne može poreći, da postoji ideja naroda, isto onako, kao što postoji ideja svakog pojedinca, jer su to na neki način vječne bitnosti, što je narodu već upečaćeno od providnosti. Tko u to duhovno bivstvo naroda ne vjeruje, on luta u tami i ne može shvatiti vječne zakone o udesu naroda, kao ni o stvaranju kultura. Jedini putokaz i svjetlost u tmini jest ta ideja, a tu ideju ostvariti i za nju raditi naša je najveća dužnost. To je onaj narodni duh ili narodni genij, poseban za svaki narod. Ta ideja je uviek cilj i zadatak, kojemu moraju ići i pojedinci i narodi, da ga u svome životnom razvoju ostvare. Narodna osobnost je mnogostruka i ona potječe od krvi i poviesti, ali narodne se sastavine mienjaju sa sudbinom naroda, ukoliko je ovu ili onu crtu narod tokom poviesti izmienio. Narodni duh je nasuprot cjelina, koja potječe od transcendentalnog svieta, uviek je ista, stalna i nepromjenjiva, od početka do konca života svakog naroda.

Narodna osobnost može se narodnom duhu sad više sad manje približiti, ali nikada u cielosti ostvariti, pa ostaje uviek samo ideja. Narodni duh se ne može umom ni shvatiti

ni dokazati, ali se razabire u djelima poviesti, koja je za svaki narod ogledalo njegova bivstva. On nam se očituje u radu naših učenjaka, u djelima naših mislilaca i pisaca, u pjesmama naših pjesnika, u narodnim pravnim zasadama, u pučkom vjerovanju i umjetnosti, u državnoj organizaciji, u gradnji naših spomenika, posebice u gradnji starohrvatskih crkvica i pleterne plastike, u gradnji naših krasnih katedrala u svim stilovima europskog poviestnog razvoja, kao i u gradnji islamskih sakralnih spomenika, nastalih u kasnije doba, u kojima se na poseban način očitovao narodni duh, dajući tim spomenicima mnoge svoje značajke. To su samo pojedini zvukovi, ali se na koncu od svih njih zapaža vidna cjelovitost i harmonija. Taj narodni duh jest okvir, koji obuhvata sve naše naraštaje prošle i sadašnje. To je oblik, u kojemu se vide sva naša stvaranja. A kako čovjek ne može izići iz svoga tiela, tako ne može ni iz svoga naroda, s kojim je duhovno povezan. Ideja naroda je postojala od iskona, onako isto, kao što je postojao i narodni duh u vezi s metafizičkim, ali je očitovanje duha vjekovima trajalo, dok je narod postao sviestan o sebi. Trebalo je da bude ugrožen, u toku razvoja, u ovoj ili onoj komponenti svoga bića: ili u vjeri, što je izpovieda, ili u kulturi, ili u slobodi, ili u svojim naslieđenim pravicama, pa da postane sviestan po tim komponentama o svome cjelovitom narodnom biću, te da onda kao narodna ličnost u kulturi ostvari svoju istinu, a u državi očituje smisao za svoju organizaciju.

Svi staleži su pri izgradnji pridonieli svoj dio, jer staleži nisu izišli jedan iz drugoga, već su izrasli iz narodnoga duha, koji je svim članovima naroda zajednički. Ako se narodni duh najprije očitovao u seljačtvu, to je stoga, što se je kao primaran sloj najprije formirao i ukorienio u zemlji, ali jer je narodni duh objektivan duh i kao takav stoji izvan seljačtva, to je on zastupan jednako u svakom staležu bez obzira na njihovo zanimanje. U svakom staležu se očituje cieli narodni duh jednoga naroda.

Istom tada, kad se narod podpuno razvio i kada je stvorio svoj životni osjećaj i sviest o sebi kao cjelini, ostvarila se i ideja nacije. Nacija je posljednje i najdjelotvornije organsko narodno jedinstvo, u kome su ljudi urasli i kao nacija stvorili najvišu mogućnost svoje duhovnosti. Iznad nacije nema daljega izpona, niti u nacionalnom pogledu kakova raz-

voja i napredka. Jedan narod može drugi narod podložiti i tako postaviti tuđu narodnost pod svoju vlast, ali nikada ne može uništiti tuđe duhovne snage. Na ovo se može primieniti klasična rečenica mnogo citiranog Goethea: Und keine Zeit und keine Macht verstückelt die geprägte Form, die lebend sich entwickelt — niti vrieme niti ikakva sila ne mogu porušiti upečaćeni oblik što se sa životom razvija.

Često spominjane rieči »čovječanstvo« i »razvitak čovječanstva« samo su obći simboli bez posebnoga duhovnog sadržaja, jer u poviestnom razvoju ne postoji čovječanstvo kao subjekat, već postoje samo narodne posebnosti. A kako nema univerzalne narodnosti, tako ne može biti ni univerzalnog abstraktnog razvoja, već postoje samo narodi sa svojim posebnim duhom kao stvaraoci poviestnih djela. Narodi su se već od iskona izdvojili u čovječanstvu i kao posebna psihobiložka bića ostvarivali po svojim kulturnim djelima još u bezsviestnom stanju, svaki za sebe, dio vječne istine, i urezujući svoja djela u vremenu i prostoru stvarali svoju istinu. Prema tome, genetički i uzročno, čovječansko i narodno se uvjetuju, i jedno je tek po drugome moguće. Dok nije bilo sviestnih naroda, nije se poznavala ni ideja čovječanstva. Istom tada, kad su narodi postali sviestni o vlastitoj narodnosti i nju produbli i ojačali, mogli su pravo ocieniti dubljinu i snagu, koja je usađena i u drugim narodima. Zajednički je svima oblik mišljenja i naziranja, ali sadržaj i sud je za svaki narod drugačiji.

Onako, kao što nema čovječanstva kao subjekta poviesti, već ono postoji kao zbroj naroda, tako ne postoji ni slavenstvo kao jedinstvena poviestna stvarajuća snaga, već postoje samo izdiferencirani slavenski narodi, svaki sa svojom psihom i sa svojim zadatcima. Oni mogu imati nekih zajedničkih crta, ali mogu u nekim crtama postojati i velike razlike, kao što je to po kulturnom sadržaju i smjernicama stvaranja ovdje kod nas na Jugu. U nekim psihičkim i biološkim značajkama mi se doista podudaramo s ostalim Slavenima, posebice postoji među nama na Jugu neka biološka srodnost, premda i u ovome sa svojim rasnim komponentama i mješavinama Hrvati čine svoju posebnu etničku skupinu. U drugim značajkama se od njih odvajaju, posebice je nepobitna poviestna činjenica, da su Hrvati u poviestnokulturnom razvoju pošli svojim putem i u tome stvorili, kao cjelina, svoj kulturni tip, koji ima

više zajedničkih značajka sa susjednim neslavenskim narodima, nego sa Slavenima. Tako se po crti idealizma Hrvati razlikuju od svojih susjeda Srba i Slovenaca, kod kojih prevladavaju realističko-materialističke crte.

Po tom svaki od slavenskih naroda, sviestan o svojoj osobnosti, traži da ostvari na svom životnom prostoru svoju poviestnu i kulturnu misiju. Jugoslavenstvo je isto tako psihička abstrakcija i nije drugo nego aprioristička formula, kojom se htjelo na osnovi vanjskih značajka, posebice jezika, riešiti nacionalno pitanje ovdje na Jugu, bez obzira na to, da su ovdje već postojale izgrađene tri duhovne stvarnosti i tri narodne individualnosti. Poglavita pogrješka jugoslavenske kulturne cjelovite zamisli kod njezinih pokretača bila je ta, što oni nisu vidjeli, da je svaki od naroda na Jugu prema svome duhu već ostvario svoju kulturnu ideju i dalje je sa životom razvijao, te što su prešli preko aksioma, da svaki posebni oblik kulture živi jedino od izključenja drugih posebnih kultura. U svakoj se kulturi očituje posebna crta, koja je luči od drugih kultura, zato svaka ima svoju strukturu, i odnos pojedinih sastavnih česti je za svaki narod drugačiji. Baš iz tih razlika stvaraju se narodne kulture.

Ovdje treba odmah nadodati, da se moramo čuvati krivih proroka, koji govore, da je naše najljepše i najbolje na svietu, jer u stvari mi imamo i dobrih i loših crta kao i svaki drugi narod. Drugo, treba se čuvati, kao nekritičnih i nestvarnih, tvrdnja, da moramo samo autohtono stvaranje držati kao jedino vriedno. Prije svega, nitko danas ne može dokazati, što je zapravo u početku bilo naše, a drugo, kad bi se i utvrdilo, da je nešto bilo naše, ne znači, da je zato bilo i dobro. Naše je i ono, što smo od drugoga primili, ali što je kroz naš duh prošlo i čemu smo dali opet svoj stvarajući pečat, barem sa simbiozom. Također ne smijemo neke crte, koje su k nama kasnije u poviestnom razvoju došle, odbaciti, jer da tobože nisu naše. Ni jedna kultura nije čisto naša, i u svakoj se nalaze strani utjecaji, i to daleko više, negoli se misli, pa kad bi se iztraživalo ono, što je tobože autohtono naše, našlo bi se mnogo stranoga. No i pokraj toga neizbježivog primanja sve je ono, što je kroz naš duh prošlo, naše, jer smo to asimilirali i proveli u život kroz naš duševni kalup. Naš se duh očituje posebice u dvjema osobinama: idealizmu i etičnosti. Idealizam naš odvaja nas od susjednih mediteranaca, a etična naša

nota od svih slavenskih naroda na Iztoku i Jugu. Ne radi se o tome, da svaki pojedinac od nas posjeduje te crte u punoj mjeri, već poglavito o tome, da mi Hrvati te crte kao svoje **najviše cienimo i proživljujemo.**

Pored već iztaknute činjenice, da je Dalmacija doista imala od pamtivieka veza s mediteranskim narodima i kulturama, isto je tako činjenica, da je hrvatski narod ušao u tu rimsku zemlju, oteo je haranju nekulturnih Avara, na tom teritoriju stvorio svoju državu i razvio svoju kulturu. Preko njega su se vodile borbe između univerzalizma latinskog i narodnih crkava, ali tu je došlo do kompromisa, pa je hrvatski narod ostao u okviru Zapada, očuvavši svoj narodni jezik u crkvi. To je najbolji dokaz, da je narod spasio svoju stvaralačku snagu, i nije se izgubio u obliku zapadnog univerzalizma. Uvaženi pisac dr. Ljubo Karaman napisao je djelo o starohrvatskoj umjetnosti, u kojemu je dokazao, da i pored primanja tuđih uzora starohrvatska umjetnost ima i svojih izvornih crta i motiva. Karaman je dalje u svojim radnjama proučavao plastičnu umjetnost u Dalmaciji i utvrdio, da se u njoj očituju provincialne osobine. Karaman međutim nije išao ili nije htio ići do posljednjeg zaključka svoga iztraživanja, te nije postavio pitanje: koji je bio subjekat toga stvaranja. Ako je dalmatinska umjetnost nešto svoga individualnoga, mora da je narod, koji je to stvorio, posebna individualnost, kroz kojega su psihu prošli svi ti umjetnički podražaji. Nisu to mogli biti Romani, jer oni su bili već pri izumiranju, a niti su bili abstraktni Slaveni, jer se znade, da nisu oni, već je konkretni narod Hrvata stvorio svoju teritorialna državu, pa se knezovi i kraljevi ne zovu knezovi i kraljevi Slavena, već knezovi i kraljevi Hrvata. Jedini odgovor na postavljeno pitanje može biti taj, da je subjekat toga stvaranja bio hrvatski narod. Josef Strzygowski, poznati povjestničar umjetnosti, kojemu je Matica Hrvatska izdala djelo »Starohrvatska umjetnost«, ide dalje od Karamana, jer prema njegovim tvrdnjama Hrvati ne samo da bi u tu staru umjetnost unieli svoje izvorne crte, kako to, iako ne izriekom, tvrdi Karaman, već su oni tu umjetnost sobom donieli iz svoje pradomovine kao svoju umjetnost.

Svakome je jasno, da pritome ne može biti govora o dva slavenska Juga u svezi s morem, jer je samo Hrvatima, kao

narodu, uspjelo prodrieti mirnom penetracijom kroz romansku tanku lupinu i uhvatiti korien na moru, te postati pomorcima. Da nisu Hrvati bili pomorci i gospodari iztočnog Jadrana, kako bi se tumačila činjenica, da su Mletci kroz pune 123 godine plaćali Hrvatima danak za slobodnu plovitbu po njegovim teritorialnim vodama, što je poviestno utvrđeno. Drugim slavenskim narodima nije uspjelo do danas razbiti helenski obruč na Egejskom bazenu i naseliti se po obalama, već su ostali kontinentalci u njegovu zaleđu.

Tu svoju kulturnu osobnost održao je hrvatski narod, istina u sintezi sa zapadnim kulturama, kroz cielo vrieme tuđinskoga vladanja, čime je postao kulturnim mostom između dva velika svieta i dvie različite civilizacije. U doba preporoda, u prošlom stoljeću, odmah su se javile u Dalmaciji političke težnje za sjedinjenjem s braćom preko Velebita, a te su težnje došle spontano iz onih tajnih, nikada neugaslih predrazpoloženja narodne duše. Toj težnji protivili su se onodobni autonomaši, pomagani iz Beča, a danas tu težnju kulturne hrvatske podvojenosti nastoje ostvariti neoautonomaši pod likom mediteranstva. Kao onda, tako i sada taj podhvat čeka sigurna propast.

Nego je nuždno iztaknuti još i činjenicu, da svi ti mediteranci, koji sada rade o podvojenosti hrvatske kulturne ideje, smatraju sebe i danas još (1936.) predstavnicima jugoslavenske političke i kulturne integracije, koja ni kao sinteza ne postoji, jer ne može biti u sintezi onoga, što se ranijim sastavnim elementima te sinteze ne priznaje. Tako nema genetičkog entiteta na Jugu, koji bi kao emanacija toga jedinstva davao od sebe jedinstvenu kulturu. Kuša se tako »ekstrinsečnim«, izvanjim putem i na vještački način uništiti »intrinsečno«, unutarnje biće, koje u stvari postoji, a u isto doba kuša se stvoriti vanjskom silom intrinsečno narodno bivstvo, koje u stvari ne postoji, — a jedno i drugo je nemoguće. Da pak prekriju pravi smisao svoga nastojanja, nazivlju odpor i borbu Hrvata za očuvanje svoje duševnosti separatizmom, a neorgansko, kolektivno i mehaničko sklapanje nove socialne tvorbe zovu unitarizmom i integracijom. Tako se hoće vještački od fikcije stvoriti bivstvo, a realno bivstvo pretvoriti u fikciju. No sva ta nastojanja ne mogu imati nikakva uspjeha, jer duh stoji nad silom, on stoji uz tajnu postanja života, pa se ne

može silom uništiti, niti vještački stvoriti. U stvari pak toj borbi za stvaranje fiktivnog i nepostojećeg jedinstva jedina je svrha ciepanje našega hrvatskog stvaranja. Da je baš to svrha, vidi se najbolje iz toga, što je ta njihova tvorba došla istom sada (1936.), kad je ideja o hrvatskoj narodnoj individualnosti pobiedila na svim linijama i kad i drugi faktori moraju pri rješavanju političkih pitanja računati s tom stvarnošću, i što je propagiraju oni isti, koji su još nedavno negirali svaku postojalost bilo koje posebne psihe između Hrvata i Srba, dok sada najedanput iztiču među nama Hrvatima razlike.

Istina, prema našem geopolitičkom smještaju i prirodnim regijama postoji kod nas nekoliko geopsiha s odvojnim niansama po obliku i sadržaju, a iz toga se stvara zdravi regionalizam, u kojemu dolaze do izražaja mnogi fini detalji našega stvaranja. Najvažnije su dvie takve geopsihe: mediteranska i panonsko-alpska — zbog stranog utjecaja. Ali između jednoga i drugoga pojasa postoji na prostoru južne Hrvatske, pa preko dalmatinskog zaleđa sve tamo do Hercegovine te na iztok do Drine i treći pojas, gdje su titraji stranih utjecaja sve slabiji, tako da su se ondje mogle najbolje očuvati iskonske osobine naše rase i naše duševnosti. Po klimi, prirodi, fizičkim činiocima i proizvodnji te načinu života, taj pojas je srodniji panonskom tipu, nego mediteranskom, i u njemu se nalazi i veći dio pokrajine Dalmacije. Uostalom je poviestna slučajnost, što se taj dalmatinski zagorski pojas nalazi danas u Dalmaciji, jer je on u doba nezavisne hrvatske države bio sa svojim daljim zaleđem sastavni dio Biele Hrvatske, štoviše, još u 16. stoljeću spominje se Klis nad Splitom kao »tvrđava u Hrvatskoj«.

Taj patriarhalni dio našega naroda, amuzikalan, tvrd, triezan, ozbiljan, uztrajan i borben, predstavlja najčistiji tip našega naroda, a u njemu se rodio, a ne u mediteranskom pojasu, kako se piše (Radica u »Srpskom Književnom Glasniku«), najveći naš kipar i jedan od prvih u Europi — Meštrović.

Mi smo ponosni, što smo u mediteranskom pojasu razvili početke naše kulture pod utjecajem primljene vjere iz Rima, kao i svih drugih tekovina Zapada. Iz utjecaja dvaju zapadnih kulturnih tipova stvorile su se već u rano doba dvie komponente u našoj kulturi: u jednoj, na moru, dolazi jače do izražaja oblik, a u drugoj sadržaj, ali one se harmonično popunjavaju. Tako možemo biti ponosni, što smo oba utjecaja mogli primati i prema našem duhu asimilirati a uz to očuvati vlastitu samoniklost, dajući primljenim utiscima svoj vlastiti duhovni pečat.

I kako su ostali bezuspješni svi pokušaji, da se uništi naša hrvatska narodna individualnost, tako će ostati bezuspješni i svi pokušaji, da se podvoji naša kulturna cjelovitost.

ZAŠTO JE DUBROVNIK BIO VELIK

Kada svojim duševnim očima gledamo na tisućdvjestogodišnji život jednoga malog političkog organizma, koji u doba najvećega obsega nije imao više od 2.500 km² sa 60.000 stanovnika, nameće se pitanje, koje su to bile izvanje i unutarnje sile, koje su uzročile tako dug život te male državice, da u trajanju nije zaostala ni za velikom rimskom državom.

Da se na to pitanje odgovori, treba proučiti oba činioca, koji ravnaju postanjem i razvojem svake države, i svakoga grada, a to su prostor u vezi sa zemljom i etničke osobine stanovnika. Stoga treba i za Dubrovnik proučiti, barem letimice, oba ta činioca, da možemo uzreti u razvojne sile, koje se kod njega djelovale. To je prieko nuždno, jer kada bi se mimoišli momenti prirode i zemlje, s kojom je čovjek sa tisuću niti vezan, nikada se ne bi mogli shvatiti poviest i razvoj jednoga naroda ili države. Ali opet s druge strane sama fizička sredina ne može nikada objasniti stvaranje i razvoj naroda i države, ako se ne uzmu u obzir i rasne, dotično bioložke osobine stanovničtva. Bez tih obaju činilaca ostale bi nam sakrivene pokretne sile, koje su određivale to poviestno zbivanje i razvijanje. Posve je po tom jasno, da je prostor, koji ocrtava razvojnu liniju jednoga naroda u poglavitim značajkama, odlučan činilac u razvoju narodâ i u stvaranju državâ; ali se ipak ne smije uzeti taj vanjski utjecaj prostora i sredine kao sliepi udes čovjeka, kojemu se on ne može ukloniti. Ma koliko bile jake prirodne sile, ipak snaga volje, odvažnost, sposobnost i valjanost čovjekova mogu daleko više, te ne mora čovjek tim prirodnim silama zemlje sliepo podleći. Tako je na pr. more, osobito zatvoreno more, uviek djelovalo kao uzgojno sredstvo na postanje pomorstva; ali netom se uoči činjenica, da je bilo plemena uz razvijene morske obale a da nisu postala pomorcima, sliedi posve logično, da je uzgojna snaga mora

odabirna, dotično da je pomagala i pogodovala one, kod kojih su duševne sile bile tome sklone, te su postali pomorcima, dok su se druga plemena u istim prirodnim prilikama plašila mora i nisu se usudila ploviti po njemu.

Iz ovoga sliedi zakon, da je duh onaj koji gradi i tielo i koji konačno o svemu odlučuje.

Prostor i smještaj — dotično geopolitičke sile — kadri su djelovati na postanje nekoga političkog organizma. Kada je ovdje rieč o postanju Dubrovnika, treba kazati, da je uzgojni momenat mora bio za njegovo postanje vrlo važan faktor, ali uza sve to taj momenat ne bi mogao protumačiti snagu, pravac i biće njegova razvoja bez drugoga, važnijega faktora, a to su etničke osobine stanovničtva i njegove duhovne i ćudoredne snage. Činjenica je, da nigdje nisu ravne, krasne i plodne obale, kao na pr. u starom Egiptu i Mezopotamiji, povukle tamošnje narode na pomorstvo, premda ih je blizina mora vabila na to, jer su svoje potrebe podmirivali kod kuće, dok su stanovnici siromašnih primorskih krajeva tražili more, da na njemu ribolovom i trgovinom osiguraju svoj obstanak. A iz te pojedinačke nužde stvorila se i kolektivna nužda — politička ustrojba u obliku države. Zato je more između mnogih geopolitičkih činilaca jedan od najvažnijih za stvaranje državâ, pa je ono bilo uviek i izvor narodnog blagostanja i poticaj za državnu organizaciju i osnovica za državnu i narodnu veličinu.

Stoga poviest, ako hoće da izpravno protumači djela pojedinih naroda, treba da prikaže, koliko su njihova djela bila pogodovana prirodom i smještajem, a koliko su narodi ulagali svojih napora i koliko imaju zahvaliti svojim nastojanjima, što su svoje uspjehe u poviesti postigli. Može se dapače dogoditi, a od česti se to kod Dubrovnika i dogodilo, da kadkad politički i kulturni život nekoga kraja stoji u opreci sa njegovim zaleđem, prema tome u suprotnosti s geopolitičkim prilikama svoje sredine, a ipak poput oaze uspieva i tu razvija svoja politička, gospodarska i kulturna nastojanja, jer je duh jači od zapreka, pa je našao načina, da te suprotnosti nadvlada. Najveće divljenje zaslužuju narodi, koje priroda nije pomagala, već im je stavljala zapreke, sprečavajući im izvršenje nuždnih zadataka, a oni su ipak uzprkos svega toga izvršili velika djela. Baš kao na primjer za ovo možemo

ukazati na Dubrovnik, gdje su odlučnost, pamet i poduzetnost stanovnika bili prvotni uzroci njegove veličine.

Sada treba oba činioca, prirodu i ljude, analizirati, da se može točno utvrditi utjecaj jednih i drugih momenata.

Geopolitički momenti

Balkanski poluotok izkazuje u svojoj građi dva različita tipa, zapadni, maritimni, i iztočni, kontinentalni. Na zapadu idu Dinarske planine od sjeverozapada prema jugoiztoku naporedo s obalom, a prema razpoređaju pojedinih lanaca nastale su pokrajine, od kojih su neke kao države izvršile u poviesti svoju misiju. U okviru tih planinskih lanaca organizirale su se ove zemljopisno-političke cjeline hrvatskog prvotnog prostora: Bosna i Hercegovina, Dalmacija i Crna Gora. Kako se te zemlje poput klinova suzuju prema jugoiztoku i na neki način traže izlaz na Jadransko more, to je njihova sfera djelovanja okrenuta prema morskoj strani. Na iztoku poluotoka udaraju planine Balkana i Stranča okomito na Crno more, pa su i zemlje između tih planina: sjeverna i srednja Bugarska, Tracija i Turska horizontalno složene jedna do druge i svaka jednom katetom graniči s Crnim morem. Pritisak svih tih česti nije u jednoj točki upućen prema morskoj obali. Srbija stoji na prielazu obaju tih sistema, iztočnoga i zapadnoga, i udara pravcem svojih rieka Morava—Vardar prema Egejskom bazenu.

Na prostoru, gdje se klinovi t. zv. zapadnoga maritimnog tipa spleću i probijaju na more, nastao je Dubrovnik, baštinik Epidaura, prijašnjega grčkog naselja. Ovaj je također prema utjecajima sredine i prostora ondje nastao, a da su sami osnivači težko bili u početku sviestni tih obćih i dalekih geopolitičkih zakona, koji su istom iza dolazka Rimljana i uređenja cieloga balkanskoga prostora postali jasni, već su kod osnivanja bili potaknuti jedino povoljnim smještajem na moru i rodnošću bliže okolice.

Da je ta bliža okolica bila dovoljno jaka, te je mogla pomagati osnivanje jednoga naselja, svjedoči činjenica, da je i poslije njegova razorenja, u doba seobe naroda, nastalo kasnije na istome mjestu novo naselje, koje je opet bilo od Saracena razoreno; ali da je snaga položaja i pored tih pogibija ostala

i dalje, dokaz je najbolji činjenica, da je ondje nastalo i treće naselje Cavtat (= civitas), u nazivu kojega je ostalo upečaćeno ime grada.

No u prvoj lomljavi u doba seobe naroda pred nasrtajem divljih barbarskih gomila Epidaura nestaje, a njegovo stanovništvo bježi nedaleko od njega na male hridi, gdje divlje gomile nije vabila ni rodnost zemlje ni bogatstvo mjesta, a prebjeglice je branila s mora i s kopna nepristupačna priroda.

To je početak grada Lauzia (lau = hrid) = Rauzia = Ragusiuma.

Tako su se na prostoru današnjega Dubrovnika, odmah na početku njegova postanja, oblikovale dvie životne stanice: romanska na otočiću, a istovremeno, ili malo iza toga, i slavenska na kopnu, razstavljena uzkim kanalom, a svaka je od njih svome naselju dala posebno ime: Romani — Ragusium, a Slaveni — Dubrovnik.

Kad je nekoliko vjekova kasnije (u 13. stoljeću) razstavnoga kanala nestalo, jer je bio zasut i na njemu izgrađena Placa (Stradun), glavna ulica, kao spojnica prvotnih naselja, oba su se naselja ujedinila i zajedničkim zidom opasala i stvorila tako jedno zajedničko gradsko naselje. Svako je od njih i dalje čuvalo svoje prvo ime i još ga proteglo na cjelinu, pa su tako dva imena za isti grad očuvana za sva vremena. U Dubrovniku dolazi ovako do izražaja u malome ono isto, što se u Englezkoj dogodilo u velikom, penetracija novih elemenata uz konzerviranje starih, njihovo međusobno sljubljivanje i stapanje, kao jednakopravnih činilaca, a sve se to jasno izražava u poviestnom i kulturnom razvoju grada i karakteru njegova stanovništva. Polet, mašta i mekoća ćudi došle su od slavenskih primjesa, a vanjski oblik i iztančanost u obćenju s ljudima te diplomatska vještina baština su romanogrčkih starinika.

Dubrovnik je dakle novo naselje, nastalo iza sloma rimske države i invazije barbara. Istina, romanski starinici, useljeni iz Epidaura, činili su mu prvu jezgru, ali ne dugo poslije toga se tu do njih useliše i Slaveni, i tako su naporedo živjele u neposrednom susjedstvu dvie skupine stanovnika, koje su životom i zajedničkim probitcima bile integrirane.

Takva paralelizma u naseljenosti između starinika i došljaka, a svakoga od njih na svome posebnom prostoru i sa

svojim imenom u okviru istoga grada, u drugim romanskim gradovima Dalmacije nije bilo, ma koliko došljaci i tu postupno i neuklonjivo u nutarnjost grada penetrirali i tu se između njih i starinika vršilo stapanje, poglavito ženitbama. Stoga su imena romanskih naselja od došljaka preuzeta i očuvana u slavenskom obliku. Tako su Hrvati preuzeli stara imena za: Split, Zadar, Trogir, Hvar, Vis, Krk, Rab, Nin, Knin, Senj i Trsat (Rieka). Hrvati su osnovali samo dva primorska grada, Biograd na moru i Šibenik, na prostorima, obzirom na naseljenost zaleđa, vrlo povoljnim, kao spoj između kopna i mora. Inače se na svim drugim mjestima prisloniše uza starija naselja, vrlo povoljno smještena.

U srednjoj i sjevernoj Dalmaciji nalazila se jezgra i središte hrvatske države nedaleko od romanskih gradova, uključenih tada u Dalmatinskom Tematu, a stojećih izravno pod vrhovničtvom bizantinskih vladara, dopirući kod Splita gotovo do samoga grada. Neizbježivi su stoga bili sukobi između hrvatskih i gradskih vlasti. Pri tome su morali kojiput posredovati i sami bizantinski vladari, ali car je bio daleko, a živjeti se moralo, pa se morao naći kompromis između romanskih gradskih občina i hrvatske države. Što su neki bizantinski vladari odredili, da dalmatinski gradovi mjesto njima plaćaju danak (tribut) nekim hrvatskim knezovima, to je bila posljedica te životne nužde, a vjerojatno — iako se to u izpravama ne spominje — moralo je doći na pobudu samih romanskih gradova.

Gradovi se nisu mogli gospodarski održati i razvijati, već jedino u organskoj svezi s hrvatskom državom, koja je sizala do samih gradskih zidina. Stoga je trebalo naći načina, da se sveze uzpostave. Gradski biskupi preuzeli su tu posredničku ulogu, pa za usluge, učinjene hrvatskim vladarima u vjerskom i kulturnom pogledu, vladari im otvaraju gospodarske ventile života na svome prostoru, a same biskupe, crkve i redove nagrađuju velikim darovštinama. Tako su antiteze, političke i kulturne, između gradova i hrvatske države bivale sve manje. Tomislav je dapače dobio od bizantinskih vladara upravu nad romanskim gradovima u Dalmaciji, a konačno je Petar Krešimir (1058.—1084.) zavladao primorskim gradovima i njih državnopravno uklopio u svoju državu, i to iztakao u samom kraljevskom naslovu, bilježeći se kao kralj »Hrvatske i Dalmacije«, koji je naslov, prvi put uzet od jednog hrvatskog vladara, ostao za sva vremena trajan do danas.

Da su izpočetka pretegu političku i kulturnu u Dubrovniku imali romanski starosjedioci, vidi se najbolje po tome, što se u njemu staro iztočno-romansko narječje očuvalo do 16. stoljeća. Da je kulturna pretega ostala još i dulje, vidi se odatle, što je grad ostao u okviru zapadnog univerzalizma, vjerskog i kulturnog, pa i onda, kad su dubrovački pjesnici pjevali na hrvatskom jeziku. No uza sve to nisu pohrvaćeni Dubrovčani ni pokraj kasnijih talijanskih uzora i utjecaja izgubili svoje hrvatsko obilježje, štoviše, ono se novim priljevom svježe krvi iz zaleđa postupno jačalo. Tako se taj univerzalizam, nakalamljen i priljubljen uz naše duhovne osobine, preobražavao i dobivao, što izlučenjem odvojnih a što asimilacijom sličnih elemenata, naše narodno obilježje, i u tome je najveće djelo Dubrovnika.

Mjestna svojstva dubrovačkog prostora mogla bi protumačiti postanje jednoga mjesta lokalnog značenja, ali nikada postanje jednoga doduše prostorom ograničenog političkog organizma, no trajanjem, gospodarskim i kulturnim stvaranjima grada velikog značenja. Zato je nuždno zahvatiti i u dalje prostore kopnene i morske, da se protumači njegovo veliko značenje.

Daleko zaleđe Dubrovnika jest unutarnjost Balkana, dok ga more na drugoj strani upućuje na Jadran, a zatim na iztočno i zapadno Sredozemno more, gdje se onda odvijao svjetski promet i trgovina. Dubrovnik je imao razmjerno mnogo udjela u svim međunarodnim pitanjima onoga doba na Sredozemnom moru, kao na pr. u sukobima Bizanta s Mletcima, u pitanjima križarskih vojna, a kasnije u pitanjima sukoba zapadnih vlasti s Turcima, bila ona potaknuta od Španjolske, Mletačke ili Francuzke. Svagdje uzima Dubrovnik neki udio, ili se u diplomatskim kombinacijama njime računa. Dapače se na Zapadu pomišljalo, da bi mogao dubrovački prostor biti osnovica za ofenzivni nastup protiv Turaka; no u tome je Dubrovnik iz svojih valjanih političkih razloga i zbog vlastitoga obstanka bio izvanredno oprezan da se odredi.

Dinarski sistem izpetošću i povezanošću glavnoga bila i strmim padinama prema moru odvaja primorje od zaleđa i vidljivo otežčava pristup k njemu. Tako se sjevernodalmatinski

i srednjodalmatinski prostor na neki način individualizirao za sebe. Samo na nekoliko mjesta omogućuju veze sa zaleđem nizke prevale u planinama ili dvostruki tok rieka: Neretva—Bosna, Bojana—Drim. Na obalnom prostoru, a na razmeđu tih riečnih ušća, moralo je nastati neko jače trgovačko naselje, gdje bi se vršila izmjena dobara između dvaju različitih proizvodnih područja. Tako je još prije Dubrovnika na sredini toga prostora nastao Epidaur, a kad je on u vihoru barbarskih nasilja bio porušen, preuzima Dubrovnik njegovu ulogu i ujedinjuje u sebi sve povoljne prilike bližega i daljega zaleđa.

S morske strane obalu prati trostruki red srednjodalmatinskih otoka, kojih prema jugu ima sve manje; još se samo iza Korčule pomiče po koji od njih, dok i njih na pogledu Dubrovnika ne nestane. Ostaje jedini Lokrum, mali školjić pred Dubrovnikom, nepodesan zbog malog prostora za naseljivanje, ali vrlo važan za obranu od morskih valova, koji su ondje radi otvorenosti mora osobito jaki.

Dubrovnik je morao nastati u svezi mora i kopna. Stoga nije mogao nastati na Lokrumu, jer bi mu, ma kako daljina bila neznatna, bio otežčan promet s kopnom; nije mogao nastati ni na kopnu podalje od mora, jer mu je more bilo prvotni uvjet obstanka, glavna žila kucavica političkog i gospodarskog života. Oba ta mjestna činioca u vezi s dalekim zaleđem stjecali su se najbolje ondje, gdje je grad izgrađen, odakle su mu bili prema zaleđu otvoreni putovi, bliži i dalji: bliži prema Konavlima, Župi i Pelješcu, a dalji prema Bosni i Srbiji, pa sve tamo do Bugarske. Ti su putovi bili: 1. Bosanski put (via de Bosnia) preko Ledenice, Trebinja na Gacko, a odatle na Foču i Plevlje, pa dalje preko Ibra na Niš; 2. Zetski put (via di Zeta) sa Bojane na Prizren; 3. Neretvanski put (Porta Narenti) na Fojnicu, Kreševo i t. d.

Ta tri glavna puta, s mnogo manjih odvojaka na pojedine krajeve u unutarnjosti Bosne i Srbije pa sve do Bugarske, vezala su Dubrovnik s njegovim zaleđem. Odanle je Dubrovnik dobivao robu: rude, stoku, vunu, žito, drvo i druge sirovine; a onamo je slao sol, tkanine, svilu i drugu robu uvezenu s mora. Tu izmjenu vršio je Dubrovnik u doba nezavisnih balkanskih država, i kasnije u vrieme Turaka, premda su tada longitudinalni balkanski putovi iz Carigrada prema zapadu došli do većega značenja, a prema tome i kopnena trgovina, ali je i tada pomorstvo napredovalo, pa je u 16. stoljeću dostiglo svoju kulminaciju. Računa se, da je u polovini 15. stoljeća ¾ dubrovačke trgovine išlo morem, a ¼ kopnom; taj omjer se je kasnije izmienio, ali je još u 16. stoljeću pretezalo more.

Tako je Dubrovnik nastao na morskom rubu Dinarskog sustava, na izhodištu transverzalnih balkanskih putova, kao rezultat geopolitičkih zakona, etničkih miešanja i žarišta ljudskoga rada, te kao baštinik dalekog izkustva prošlih naraštaja. Gradovi na moru uobće nigdje ne predstavljaju sami sebe. Onako, kako su riečna ušća izgrađena naplavinama dalekog rada tih rieka, tako su i primorski gradovi rezultat gospodarskog stvaranja u zaleđu, te se u njima odrazuju prisiljeni valovi gospodarskih, političkih i kulturnih pokreta u oba pravca, i s mora i s kopna.

Dubrovnik je pak svojim smještajem izvan obruča dalmatinskih otoka mogao izbjeći jačem nadzoru Mletaka, koji su kao gospodari dalmatinskih otoka vršili nadzor nad prometom i trgovinom svih dalmatinskih gradova i mogli ih po miloj volji sprečavati u razvoju. On se nalazio na središnjici dugoga obalskog prostora između Neretve i Boke, pa je imao prostrano zaleđe za razvoj svoje trgovine. Mletčani su nastojali otežčavati i razvoj Dubrovnika i sprečavati njegov gospodarski procvat, no Dubrovnik se tome otimao, kako je znao i mogao, poglavito priznavanjem štitničtva kakve druge države, jače od Mletaka. Jedino to nije mogao učiniti u četvrtoj križarskoj vojni, kad su Mletci osvojili Carigrad, te nije bilo druge jake države u blizini, na koju bi se mogli Dubrovčani osloniti protiv mletačkoga gospodstva, pa su morali primati knezove poslane im iz Mletaka.

Drugi je momenat isto tako važan, što je dubrovački prostor prema svome mjestnom i obćem smještaju na onom uglu Jadrana jače kontinentalan te izložen pritisku bližeg i dalekog zaleđa sa dva pravca — sjeverozapadnog i sjeveroiztočnog, — pa nema na cielom obalskom prostoru u reljefu površine i konfiguraciji obala onih uvjeta, što ih ima srednja i sjeverna Dalmacija.

U sjevernoj i srednjoj naime Dalmaciji pružaju se dva, dotično tri reda otoka, s kojih se kopnena obalska crta može nadzirati, dok se sa strane kopna nalaze prostori, od česti

u poljima, vrlo rodni i dobro naseljeni (Kotari, Zagora), a ti su, što je vrlo važno iztaknuti, ograđeni visokim bedemom planina (Velebit, Dinara) od daljega zaleđa. Tako je dalmatinsko kopneno zaleđe prirodno upućeno prema moru, gdje se na obalskoj liniji nalaze svi važniji gradovi i gdje se stječu obostrani probitci. Obalska linija je na neki način središnjica između otoka i kopna, dotično između pomorskih i kopnenih interesa. Dvostruke su posljedice takova razpoređaja prostora i reljefa površine. Prva je, da kopneni i pomorski dio čine zemljopisnu cjelinu, jednu omanju individualnost. Druga je pak posljedica, da se ne dade trajno odieliti kopno od otočnog diela, jer svaki dio za sebe nema pravih uvjeta za razvoj. Isto tako se ne dade odieliti kopneno neposredno zaleđe od obale, jer je strujanje naroda i života iz zaleđa prema moru trajno i neuklonjivo, te su stanovnici na cielom tom prostoru morali postati pomorcima, pa su to i bili Iliri u starom, a Hrvati u srednjem i novom vieku. Daljnja posljedica individualiziranja toga prostora i tiesnih veza između bližega zaleđa i otočja jest ta, da se na obalskoj crti, kopnenoj ili otočnoj, nisu trajno mogle organizirati gradske države, već se kopno i otočje moralo ujediniti u jednoj teritorialnoj državi, kao što se to stvorilo za doba sredovječne hrvatske države.

Takve geopolitičke prednosti na cielom prostoru od Kvarnera do Kotora nalaze se jedino u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, gdje je razporeďaj prostora na kopnu i moru preduvjet za takvu teritorialnu organizaciju države, ali razmjerno neznatan prostor — uza sve te zemljopisne pogodnosti na kopnu i otocima u pravcu organizacije jedinstvene teritorialne države — obzirom na slabe gospodarske izvore cieloga dalmatinskog prostora i nerodnost mnogih dielova, kao i na preduge morske granice i uzanost kopna, ne bi pružao jamstvo za njezino trajanje, kada tu organizirana država ne bi bila zemljopisno i etnički izraz ne samo bližega već i dalekog zaleđa. Dalmacija je stvarno izvanjski pojas jedne velike geopolitičke cjeline, koja je obilježena dinarskim spletom, a njezino stanovništvo je dio naroda, što na tom cielom prostoru živi. Tako je bilo u doba Ilira, a tako se poslije nastavilo i u doba Hrvata.

Dubrovački prostor izkazuje drugačije značajke i u reljefu površine i u razmjeru kopna i mora. Dubrovnik je za-

pravo utisnut na podini posljednje primorske kose dinarskog spleta. Nad gradom se diže strmi Srđ, pružajući mogućnost lake obrane protiv pritiska iz zaleđa. Do grada nema prostranih polja, gdje bi kopnene države iz zaleđa udarile svoje središte, i tako nema s te strane neposrednog pritiska, a kada ga je na mahove bilo sa strane bosansko-hrvatskih i raškosrbskih vladara, Dubrovnik je to znao diplomatskim putem i novčanim sredstvima odkloniti. Dubrovnik nema pred obalom prostranog otočja, na koje bi se mogao osloniti u slučaju političke ekspanzije, ali mu je zato s druge strane taj nedostatak prostranog otočja bio koristan, jer se nije mogla koja jača pomorska sila, u prvom redu Venecija, tada pomorska velevlast na iztočnom dielu Sredozemnog mora, tu na otočje ugniezditi i učiniti ga osnovicom, da mu iz neposredne blizine ugrožava životni razvoj, kako je to Venecija činila u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji. Dubrovnik se stoga mogao organizirati i individualizirati kao gradska država i u tom stanju ostati kroz cielu svoju poviest. Sva politička mudrost Dubrovčana sastojala se u tome, kako bi našli načina, da se očuvaju nezavisni sa strane kopna i sa strane mora, a to im je i uspievalo što politikom neutralnosti, što izborom koje jače države za zaštitnika, kojoj je obstanak Dubrovnika bio koristan. Dubrovnik jedino nije tražio štitničtvo Venecije ni srbskih vladara, jer je osjećao, da mu takvo štitničtvo ne bi koristilo. Premda je Venecija uviek gledala priekim okom na Dubrovnik i nastojala ga oštetiti, nije se usudila nametnuti mu svoju vlast, kad je uvidjela, da bi zbog toga došla u sukob, najprije s hrvatsko-ugarskim vladarima, a kasnije s Turskom.

U drugom redu nije Dubrovnik imao u naumu imperialističku politiku, te nije ugrožavao ni gospodarsku ni političku ekspanziju Mletaka na Jadranu ni prema Levantu, kao Genova, s kojom su Mletci vodili duge i težke borbe o prvenstvo i prevlast.

Uz ove uzroke dolazi kao najvažniji diplomatska vještina Dubrovčana, koja ni u čemu nije zaostajala za mletačkom, jer je i jednima i drugima bila škola u Bizantu. Dubrovčani u toj vještini ne samo da nisu stajali iza Mletčana, nego su ih štoviše u nekom pogledu i nadkriljivali.

Nigdje se kod nas kao u Dubrovniku ne utvrđuje istina poznata iz života i poviesti, da mješavine boljih etničkih elemenata stvaraju jaču i odporniju skupinu ljudi. Dokaz za te mješavine u Dubrovniku gotovo je nepotreban, ako se uzme, da je jezik starosjedilaca u Dubrovniku bio romanski i da je kroz dugo vrieme takav i ostao, a istom kasnije da se javlja i hrvatski jezik. To je dokaz za postojanje dviju različitih etničkih skupina u sklopu njegova stanovništva. Stapanje i miešanje bilo je progresivno i trajno, pa se u Dubrovniku izvršilo u malome ono isto, što se izvršilo u većoj mjeri u Mletcima, u Francuzkoj i Englezkoj, gdje je neprestano useljivanje i stapanje različitih etničkih skupina stvaralo nuždnim biološkim procesom i odabirom borbenije i odpornije stanovništvo, koje je davalo na državnom, kulturnom i gospodarskom polju velikih i trajnih rezultata.

Premda se još nije s antropoložkog gledišta nitko bavio rasnim izpitivanjem dubrovačkog stanovništva, ni u prošlosti ni u sadašnjosti, da bi se po njemu mogle objasniti i iztražiti komponente tih mješavina i naći u njima rasna dominanta, ipak taj nedostatak mogu nadoknaditi poviestne činjenice.

Stanovnici starog Epidaura uselili su se tamo iz Korinta, u doba grčke kolonizacije, i osnovali svoje naselje. Premda su se čuvali miešanja s ilirskim starosjediocima, ipak je to bilo neizbježivo, dapače su konačno Iliri osvojili i sam grad, te mu nametnuli svoju vlast. Rimljani su zahvatom u te krajeve osvojili i to mjesto i potisnuli grčku rieč, ali ne posvema, i grčki živalj. Grad dobiva postupno latinsko obilježje. Tu se još prije osvojenja klasične Grčke sa strane Rima veže na našim obalama realizam rimski s idealizmom grčkim, pojam liepa i pojam hladne energije — sve komponente, koje su se kasnije kod stanovništva Dubrovnika jasno očitovale. Jednu i drugu osobinu, koju su stapanjem primili, stanovnici prenieše iza razorenja staroga grada u novi, gdje nakon useljenja Slavena dolazi još i treća komponenta, neiztrošena biložka snaga, barbarski individualizam, te slavensko-hrvatska mekoćutnost, osjećajnost i borbenost. Iz svih tih etničkih komponenata izgrađuje se novo stanovništvo, psihički i fizički, a u vezi s utjecajem prirodne sredine. Dubrovnik je

naime izložen, kao ni jedan drugi grad u Dalmaciji, biesnom udaru morskih valova, koji razaraju i podlokavaju obalu u tolikoj mjeri, da tu ima mjesta, gdje se obale osovno dižu do 80 m visine. Tu, na takvim obalama, bila je neizbježiva borba s prirodom i jačanje duha traženjem načina obrane, a tiela i živaca suzbijanjem prirodnih sila. Baš tu, na liticama otoka, a na pogledu bezkrajnog obzorja, iz kojega su stanovnici crpili daleke poglede za svoje podhvate i osnove, nastaje Dubrovnik iz simbioze starinika i novih došljaka, što slavenskih, što neslavenskih.

Iz popisa starijih obitelji i njihovih imena vidi se, da su mnoge od njih bile grčkoga podrietla, druge su bile podrietla latinskoga, treće vlaškoga (mlađi romanski pastirski živalj, razpršen u zaleđu), a četvrte slavenskoga. Iz Mletaka dolaze, poslije četvrte križarske vojne i nametnutoga štitništva, knezovi i po koja druga osoba na upravu grada; iz Firence poradi tamošnjih domaćih borba sele u Dubrovnik neki bjegunci, a i sam Machiavelli[1] bavio se mišlju, da bi se tamo uselio — toliko je Dubrovnik bio poznat na Zapadu kao utočište. U zaleđu Dubrovnika spominju se kasnije i naselja Sasa (Germana), pa i oni dolaze u grad. Bjegunci iz Firence donesoše unapređeniji način vunenog obrta (Razzi: Storia di Ragusa, str. 186), a židovski bjegunci iz Italije i Španjolske svileni obrt i bankovno izkustvo. Iz mnogih talijanskih gradova dolaze umjetnici, kao Onofrije de la Cava, Michelozzi, učenik Donatella, Fra Stefano, Raffalloni, Bianchi i t. d. Iz rukopisa »Platea o sia registro del monastero di Lacroma«, 1685., gdje se nalazi popis dubrovačkih obitelji, živih i umrlih (Medini: Starine 91), vidi se, koliko je izmjena ljudi u Dubrovniku bila velika, pa su tamo dolazili ljudi iz bliže i dalje okolice, čak i iz Španjolske, Barcelone, Italije, Englezke, Francuzke, Njemačke, te gotovo iz svih drugih europskih krajeva. G. 1558. — piše Razzi — bilo je od tadašnjih 29 vlasteoskih obitelji 9 talijanskoga podrietla, 6 iz zaleđa, 4 iz Epidaura, 4 iz Kotora, 2 iz Albanije, 1 iz Njemačke, 1 iz Zadra.

Kad bismo imali za druge poviestne periode takav popis obitelji, vidjelo bi se još jasnije, kako se dubrovačko stanovništvo obnavljalo i popunjavalo postupnim etničkim

[1] Ettore Janni: Machiavelli, 48

mješavinama sa svih strana. Sama obitelj Gundulić, vrlo vjerojatno, nije slavenskog podrietla, već i ona vuče lozu od latinskih starinika.

Ako se sada postavi pitanje na osnovi etničkih osobina, narodnog osjećanja, unutarnjeg karaktera stanovništva, a u svezi s dubrovačkim kulturnim stvaranjem, dakle na osnovi objektivnih i subjektivnih momenata, koje su narodnosti bili stari Dubrovčani i jesu li oni bili Hrvati ili možda Srbi — jer ih i Srbi pokušaše prisvojiti sebi — onda se na to može odgovoriti istom onda, kada se izpitaju momenti, koji su za narodnost odlučni.

Svaki narod ima svoje subjektivne i objektivne značajke, koje ga čine posebnom vrstom među drugim narodima. Sve kad bi neke značajke bile slične kod više socialnih skupina, ne moraju biti istovjetne, pa se na osnovu tih sličnosti ne može stvoriti zaključak, da se radi o jednom socialnom individuumu. Dovoljna je samo jedna važna odvojna značajka, da ona postane dominantna i da bude kristalizaciona jezgra za stvaranje posebnog naroda. Takvih odvojnih činilaca između Hrvata i Srba ima nekoliko, te radi toga oni nisu mogli postati jedna moralna ličnost, jedna duša i jedno duhovno načelo.

Vjerske, kulturne, a i etničke razlike između Srba i Dubrovnika tako su očite, da ih je izpravno zapazio i Stefan Dušan (god. 1349.), srbski vladar, malo desetljeća prije propasti srbske države, pa naziva Dubrovčane Latinima, a Dubrovnik latinskim gradom. Znade se, da su u 14. stoljeću već sve patricijske obitelji bile dvojezične, dok su građani i pučani, dakle golema većina stanovništva, govorili izključivo hrvatski, pa sama dvojezičnost patricija, maloga broja stanovništva, nije mogla biti uzrokom, da je Dušan Dubrovčane nazvao Latinima. Uzrok tome nije mogla biti ni njihova katolička vjera, već u tome, što je Dubrovnik u svom kulturnom očitovanju i političkoj izgradnji, javnom i posebničkom životu bio Dušanovoj državi posve stran. Nije ih odvajao jezik, jer taj je bio gotovo isti, već ih je odvajao različit duh.

Te opreke se očituju i u činjenici, da Dubrovčani nisu pravoslavcima dopuštali ni prenoćiti unutar gradskih zidina, već je prije zapada sunca zvonilo zvono na vratima Ploča —

koje se i sada ondje nalazi — i opominjalo pravoslavce, da se udalje iz grada. Da je bilo u tome i nekih riedkih izuzetaka, posebice prema nekim pravoslavnim velikašima iz inozemstva, ne obara gornju tvrdnju, već je samo potvrđuje.

Kasnije se za turskog doba uselilo na dubrovački teritorij nekoliko pravoslavnih obitelji, ali su došli kao turski podanici, no im republika nije dopuštala gradnju crkve. Zbog toga je Dubrovnik imao neprilika s Rusijom, pa je sam Petar Veliki posredovao kod Dubrovnika u pitanju gradnje crkve, ali bez uspjeha. Jednako je kasnije posredovala i Katarina II., koja je zbog ovoga pitanja, kao i zbog toga, što je Rusija prigovarala Dubrovniku, da se protiv nje ortači s Turcima, došlo i do sukoba, te je Orlov, admiral ruski na Sredozemlju, plienio dubrovačke lađe, dapače im zaprietio, da će i grad bombardirati. Pogledom na odklon gradnje crkve u gradu Dubrovnik je ostao uporan, te je odgovorio Rusiji, da se broj Vlaha (tako su Dubrovčani zvali pravoslavce) svodi na svega 12 do 15 domova, ali oni su podanici turski i stranci dubrovačkom državnom uređenju. Glede gradnje grčkoiztočne crkve Dubrovnik je ostao na negativnom stajalištu, jedino je popustio u tome, da je dopustio ruskom konzulu, da može imati u konzulatu svoju kapelicu.

Pitanje je samo, koji su nutarnji razlozi mogli Dubrovčane voditi, da su se toga negativnog stajališta uporno držali i pogledom na useljivanje Vlaha na svoj teritorij i pogledom na odklon gradnje grčkoiztočne crkve na svome teritoriju. To njihovo držanje svakako začuđuje, kada se znade, kakvom su se političkom zrelošću Dubrovčani odlikovali i kako je iztančana bila njihova diplomatska vještina.

Da je u Dubrovniku katolička sviest bila vrlo jaka i da su država i vjera bile uzko stopljene, poznata je stvar, ali se uza sve to Dubrovčani nisu izticali vjerskom nesnosljivošću. Dubrovnik je dapače odbio da uvede na svome teritoriju inkviziciju, a isto tako je dopustio i nekim židovima useljenje, štoviše dopustio im i vlastitu bogomolju. Dubrovčani su bili, putujući po svietu, naučeni na poštivanje inovjeraca i stajali s Turcima u prijateljskim vezama, pa je stoga pokraj vjerskih moralo biti drugih, jačih razloga, koji su ih vodili na tu vjersku nesnosljivost. Josip Bersa u svom djelu o Dubrovniku veli, da je ta nesnosljivost imala svoj izvor u du-

bokoj kulturnoj opreci prema grčko-iztočnim došljacima.[2] Sigurno je to jedan od razloga, ali nije jedini. Dubrovčani su kao trgovci putovali po Balkanu i osnivali tamo svoje trgovačke kontoare i tako upoznali izbliza sredovječnu Srbiju i njezin narod, te javne i posebničke ustanove i vjerske prilike, pa su u svemu tome vidjeli nešto, što je njihovim nazorima bilo diametralno oprečno. Dubrovnik, izgrađen na slobodi, a Srbija kao autokratska država, gdje je zakonom bila dopuštena prodaja robova (otroka), stajali su u svemu kao dva svieta za sebe. Oni stoga nisu htjeli dopustiti, da se taj elemenat, izgrađen u tome duhu, useli na njihov teritorij. K tome im je sigurno bilo poznato djelovanje pravoslavnog svećenstva u Hercegovini za doba Turaka — jer ta zemlja graniči Dubrovnikom — kad je ono pomagano turskim vlastima proganjalo katoličko svećenstvo i narod lišen svojih dušobrižnika sililo na odpad od katoličke vjere i prielaz na pravoslavlje.[3]

Koliko je Dubrovnik bio uporan u pitanju odklona gradnje pravoslavne crkve, svjedoči činjenica, da je iza velikog potresa, kad je Dubrovnik bio na rubu propasti, senat uzkratio gradnju pravoslavne crkve, premda je jedan katolički svećenik gradnju predlagao, a mnoge srbske porodice ponudile i svoje glavnice, da se grad podigne.

Kada je Francuzka zauzela Dubrovnik, ona je dala grčkoiztočnjacima prava, koja su i druge vjere imale, ali su se sami Dubrovčani, i tada kao i kasnije, u doba austrijskog vladanja, dugo opirali gradnji crkve u samom gradu, koja je konačno bila izgrađena istom godine 1877. Ima li se na umu, da su grčkoiztočnjaci — ali došli kao Grci — dobili još za mletačke republike katoličku crkvu u Zadru za svoju bogomolju, u Šibeniku za doba francuzkoga vladanja, a u Zagrebu na početku prošloga stoljeća, dok u Dubrovniku istom u kasnijoj polovici prošloga stoljeća, može se iz svega toga vidjeti, kolike su jake bile opreke između Dubrovnika i grčkoiztočnih došljaka. Nije bila vjera jedini uzrok tih opreka; vjera je bila samo simbol, u kojemu su se te opreke najjasnije očitovale. Tu su došle do izražaja razvojnopsihične

[2] Josip Bersa: Dubrovačke slike i prilike, str. 91.
[3] Vidi dr. K. Draganović: Massenübertritt von Katholiken zur Orthodoxie im kroatischen Sprachgebiet, Roma 1937.

osobine, neshvatljive i tajnovite, koje po sebi izključuju unutarnje stapanje ili stvaranje narodne zajednice.

Sve se to događalo iza pobjede nacionalnog načela, po kome su se narodi udruživali ne na osnovi vjere, već na spojnici jezika i drugih zajedničkih obilježja; ali se je u dubrovačkoj psihi, osjećaju i volji nalazilo elemenata, nespojivih sa srbskom nacionalnom mišlju. Dubrovačka nacionalna misao stajala je kao sviet o sebi prema srbskoj nacionalnoj misli. Bizantinski i zapadni duh se tu sukobljuje i odvaja. Te iste unutarnjopsihičke opreke između Zapada i Iztoka bile su odlučne i pri predaji Dubrovnika francuzkim četama god. 1806., i nitko nam ne bi to klasičnije ocrtao nego što je to učinio Ivo Vojnović u svojoj »Dubrovačkoj trilogiji«. Nisu francuzke čete uobće osvojile Dubrovnik, već je Veliko Vieće zaključilo, da im se grad preda, a u Vieću su se čuli glasovi, da vole Francuze nego divlje Kozake, i da su bolji Francuzi nego Vlasi.

Ma koliko se s vremenom mienjao kulturni sadržaj, ostali su ipak u svim poviestnim izmjenama neki stari osnovni motivi i osnovne norme strukturne prirode, koje se dadu kao spojna nit utvrditi kroz sva vremena i koje se zapažaju u svim kulturnim tvorevinama. Istina je, da se poviest izpunja novim smislom i novim sadržajem, pa da svaki viek ima svoje životne napetosti i svoju t. zv. savršenost, ali je s druge strane nesumnjiva istina, da svaki narod stvara u okviru svoga narodnog duha, pa je zato i njegovo stvaranje na neki način nadvremeno i bezvremeno.

Teže je odgovoriti na pitanje o subjektivnim momentima, narodnoj sviesti i osjećajima, jer oni nisu bili ne samo kod nas, već nigdje u to doba izgrađeni niti djelatni u stvaranju naroda.

Problem družtvenog života u duhu nacionalnom iznikao je mnogo kasnije. Prije svega trebalo je da se pojavi i učvrsti individualna sviest pojedinaca, a to je došlo s renesansom; onda je morala doći individualna sviest cieloga naroda, što je došlo istom s francuzkom revolucijom. Prije toga posvuda je na Zapadu stajao družtvovni život u okviru univerzalnih ideja, a samo su gradovi u feudalnim državama imali povlasticom vladara svoju samoupravu, dok su slobodni gradovi,

kao u Italiji, bili nezavisni kao gradovi-države sa svojim malim teritorijem. Za međusobne odnose među takvim slobodnim gradovima nije bio odlučan nacionalni princip, već državni probitci, pa su se talijanske republike tukle i nadbijale među sobom i sklapale saveze jedna protiv druge, čak i sa samim netalijanskim državama, jer nacionalno načelo nije bilo vrhovno načelo za njihove međusobne odnose. To isto je bilo i s Dubrovnikom. I kod njega kao grada-države bila je dominantna ideja nezavisnosti, bilo protiv koga. Dubrovčani u ono doba ne poznaju druge državne težnje osim te, da budu slobodni, niti drugih probitaka osim gospodarskih. Ali, i u tom uzkom okviru svoga državnog života Dubrovnik je gojio i stvarao, i bez promisli na nacionalnu cjelovitost, takva djela, koja su, objektivno uzeta, uklopljena u hrvatsku kulturnu cjelinu.

Da se može utvrditi pripadnost jednomu narodu kao živom organizmu, treba prije svega naći u njemu sve objektivne i subjektivne momente, koji ga čine posebnim narodom u družtvu drugih naroda. Uglavnom su za to odlučna tri momenta:

1. Narod je u prvom redu krvna zajednica, obično jedan etnobiološki tip. Kako je rečeno, svi narodi, u prvom redu kulturni, izkazuju veliko krvno miešanje, ali se i pored toga to miešanje vjekovima sljubljivalo, te se izgrađivala prema najjačoj komponenti izvjestna rasna dominanta, pa je stoga i krvno srodstvo među članovima jednog naroda daleko veće, nego se uobće misli. Kada pak te krvne dominante ne bi bilo u jednom narodu uobće, neminovno bi narod s vremenom propao.

2. Druga značajka naroda je kulturna srodnost među njegovim članovima, koja dolazi od istoga narodnog duha. Među značajkama kulture uzima jezik svakako prvo mjesto, jer se samo po jeziku mogu članovi naroda sporazumievati i izgrađivati zajedničku družtvovnu skupinu. Ali i s istim jezikom može biti više naroda, ako se članovi odvajaju drugim značajkama, kao vjerom, državnom organizacijom i kulturom. Ovaj drugi, kulturni momenat važan je za izgrađivanje naroda isto tako kao i prvi, a čini se dapače i važniji.

3. Treći momenat za određivanje narodne pripadnosti čini zajednički život, zajedničko proživljavanje, uspomene prošlosti, pa tako po njima krvna i kulturna zajednica postaje udesnom zajednicom. Udesna zajednica postaje aktivnom, kada ulazi u borbu za postignuće izvjestnog cilja i ideala, jer tada svaki član zajednice vidi u zajedničkom cilju i svoj vlastiti cilj.

S ovim trećim momentom utvrđivanja nacionalnosti prelazi se od objektivnih na subjektivne momente, dotično ovim se javlja narodna sviest u liku volje i osjećaja.

A sada da se vidi, koje su objektivne i subjektivne značajke bile razvijene kod Dubrovčana, da se može iz njih zaključiti, kojemu su narodu na jugu oni bliži, Hrvatima ili Srbima, i u koju narodnu skupinu oni spadaju.

Već je prije kazano, da je biološka osnovica starih Dubrovčana bio grčko-latinski elemenat, no da je on postupno bio pojačavan mješavinama iz bližega zaleđa, iz dalmatinskog primorja i iz mnogih drugih krajeva u Europi. Zaleđe Dubrovnika bila je stara oblast Crvena Hrvatska, kojoj se još i danas ime očuvalo u imenu Crna (Crmna = Crvena) Gora. Da za manje oblasti u zaleđu Dubrovnika, Zahumlje i Travunju — dielove Crvene Hrvatske — nije lako utvrditi ondašnje etničko obilježje stanovnika, svjedoči činjenica, da i prof. Hauptmann u kratkom razmaku od šest godina postavlja obrnute tvrdnje; dok su mu to bile prije hrvatske oblasti s hrvatskim stanovničtvom, kasnije ih nazivlje srbskim, a sve to bez novih argumenata i obrazloženja, što umanjuje naučnu vriednost njegova razlaganja. Iz toga se vidi, kako su poviestni prinosi za ono doba vrlo slabi i labilni, da bi se po njima moglo utvrditi etničko obilježje ondašnjeg stanovničtva, a to tim manje, što u srednjem vieku često govore dokumenti o političkoj i državnoj pripadnosti, ne uzimajući uviek u obzir i nacionalno obilježje stanovničtva. Narod se naime u to doba nije pitao za njegovo nacionalno mišljenje, jer je država kao takva bila vrhovno načelo. Kada se na pr. u srednjem vieku spominje ugarska država, ne izražava se time i nacionalni sklop stanovničtva u njoj, jer su Hrvati na pr. stajali u personalnoj uniji preko kraljeve osobe, a kralja su dapače oni kojiput nametali cieloj zajednici. To isto može biti i sa Zahumljem i Travunjom u ono doba. Ako je dakle

neka oblast dolazila osobom vladara u sklop ove ili one države, time se još ne izražava etnička pripadnost stanovništva.

Međutim pobjedom nacionalnog principa u najnovije doba bio je i narod u zaleđu Dubrovnika pitan za nacionalno mišljenje, onako isto, kao što je pitan i Dubrovnik sa svojim teritorijem. Današnje zaleđe Dubrovnika je Hercegovina, a njezino se stanovništvo u nekoliko navrata izjavilo za Hrvate, premda su se iza provale Turaka izselile mnoge skupine stanovništva iz tih krajeva u Dalmaciju, Liku i Vojvodinu (Bunjevci), a neke u doba turskog vladanja prešle na pravoslavlje i u potonje doba u okviru srbske pravoslavne crkve zadobivene za srbsku narodnu misao. Što se pak tiče samog Dubrovnika i njegovih stanovnika, i oni su posljednjih decenija izjavili plebiscitarno, da su Hrvati i da hrvatskoj zajednici hoće da ostanu vjerni. Prema tome, kada je nacionalno načelo pobiedilo te kad je stanovništvo bilo pozvano, da se odredi, ono se odredilo onako, kako bi se odredilo u prošlosti, da je na osnovu nacionalnog načela bilo pitano.

Drugi objektivni momenat za obilježje naroda jest jezik, jer bez jezika nema sviesti o vlastitoj narodnoj posebnosti. Taj se momenat zajedničkoga književnog jezika kod nas najviše iztiče kao dokaz narodnog jedinstva, premda je utvrđeno, da više od jezika daju obilježje narodu njegove psihične osobine u vezi s kulturnim stvaranjem. Međutim više od književnog jezika vriedi za značenje narodnoga duha govoreni jezik, pa je vriedno znati, kojim su jezikom govorili i pisali stari Dubrovčani. U starom dubrovačkom jeziku ima izraza i rieči, osobito romanskih, koje su zajedničke svim stanovnicima Jadrana. Zajednički su im i sami čakavski izrazi i oblici, koje susrećemo i kod dubrovačkih pjesnika, a čakavština, po mišljenju svih filologa, izključivo je narječje zastupano kod Hrvata. Kušalo se sa strane jednog filologa prikazati, da su dubrovački pisci čakavske oblike i izraze uzeli od drugih dalmatinskih pjesnika, a da ih nije bilo u živom dubrovačkom govoru. Tu tezu je odbio sam Vatroslav Jagić kao neizpravnu. Ali sve kad bi ona bila istinita — što po Jagiću ne stoji — još to ne bi bio nikakav dokaz za odvajanje Dubrovnika kao posebne etničke skupine od ostalih dalmatinskih Hrvata, već obrnuto, baš bi to bio još nesumnjiviji dokaz njihove duhovne srodnosti i zajedničke pripadnosti. U tom se naime preuzimanju očituje zajedničko proživljavanje i utvrđuju unutarnje duhovne veze među njima, a to je samo onda moguće, ako je jedne i druge nadahnjivao isti narodni duh, pa su dubrovački pjesnici u djelima dalmatinskih pisaca vidjeli organsku cjelinu, u koju su i oni ulazili, i to u takvoj mjeri, da su njihove izraze i dialektoložke oblike uzimali kao svoje.

Drugi je momenat neizravan, ali također vrlo važan, naime — jedinstvo dalmatinskog otočja i cjelovitost mora. Preko množtva otoka, kao stupovlja jedinstvenog mosta, bila je neizbježiva integracija kulturno-narodna i kulturno-jezična među stanovništvom, a to nam dokazuje i leksikalni momenat, t. j. dialektoložko blago dubrovačkog jezika, koje je zajedničko u mnogom pogledu, kako filolozi iztiču, cielom stanovništvu od Kotora do Istre.

Posve se jednako dogodilo i u najnovije doba našega kulturnog razvoja, u doba hrvatskog preporoda u prošlom stoljeću. Tomu je pokretu bilo središte u Zagrebu, koji je smješten u drugoj dialektoložkoj sredini. Ali to nije smetalo hrvatske pisce u Zagrebu, da su posegnuli za dubrovačkim piscima, smatrajući ih organskim predtečama svog vlastitog stvaranja. U tome se baš očitovalo hrvatsko narodno jedinstvo, koje prelazi preko jezičnih razlika u prostoru i vremenu. Zato je mogao samo jedan Hrvat, u ovom slučaju Ivan Mažuranić, tako proniknuti u staro dubrovačko stvaranje i tako ući u duh pjesnika Gundulića — jer im je taj duh bio zajednički — i upodpuniti njegova »Osmana« tako, da i pored individualnih osobina nema među njima bitnih razlika. Samo čovjek izrastao iz iste biološke osnovice i proniknut istim narodnim duhom kao i Gundulić mogao je izvesti tako veliko djelo. Iz etnobioložkih komponenata razabira se, da se dubrovačko stanovništvo rasno odvaja u mnogom pogledu od stanovništva u središtu Balkana, jer u ovome posljednjem nema rasnih sastavaka starolatinskih, a isto tako je tu manje i ilirskih pretopljenika, a više Tračana i Dačana prebačenih preko Dunava u vrieme seobe naroda.

Jadranski veliki prostor, koji su izpunili Hrvati, čini i u tom pravcu među stanovništvom neko krvno srodstvo, koje nije bitno poremećeno ni kasnije, u vrieme Turaka, u doba t. zv. dinarskih migracija. Cvijić te Dinarce naziva srbskom

rasom, premda nema nigdje nacionalnih rasa, već rasnih tipova, u koje može ući više naroda. Ali Cvijić kod te tvrdnje pregledava jednu stvar, iz koje bi se mogao izvesti obrnut zaključak, kada bi vriedilo načelo nacionalnih rasa. Švicarski učenjak Pittard proučavajući rasni razpoređaj stanovništva na Balkanu našao je, da se jezgra dinarske rase nalazi ondje, gdje su danas pretežno naseljeni Hrvati koji govore ikavski, pa potome odpada svaki zaključak o srbskoj dinarskoj rasi.

Prema tim stvarnostima dalmatinski veliki prostor predstavlja i etnobiološku zajednicu, u kojoj se s vremenom izgradila i duhovna zajednica, što se očitovalo u jednakom ili sličnom stvaranju, u poviestnom razvoju, i u određenju stanovništva za Zapad. Kada je nacionalno načelo postalo kasnije kazalom unutarnjeg razpoloženja, u Dubrovniku odmah spontano progovara narodna duša u tolikoj mjeri i dinamici, kao nigdje među hrvatskim gradovima Dalmacije, a pogotovo mnogo jače nego među nekim mjestima u Hrvatskom Primorju, gdje su materialni probitci zamračili narodnu sviest. Nacionalna se sviest pak probija u Dubrovniku uz najveće žrtve, jer je Dubrovnik zbog svoga hrvatskog uvjerenja zapostavljan i oštećivan, ako ne u drugome, a ono u tome, što je upravno bio podložen mjestu, gdje su čobani još pasli ovce onda, kad je slavna zastava sv. Vlaha lepršala po svim lukama Sredozemnoga mora, pa i dalje, sve do Londona i Amsterdama, te kada se ime toga grada spominjalo na svim europskim dvorovima i nalazilo u diplomatskim aktima. Kod Dubrovčana dolazi do punog izražaja dinamika nacionalnog načela, koja se očituje u pozitivnom smislu: da hoće da očuvaju svoje značajke i svoj duh, i u negativnom smislu: da ne će da budu ono, što nisu prije bili, što nisu sada, i što ne mogu ni ubuduće biti. U tom se sastoji nacionalnost Dubrovčana, živa i dinamična, neproračunana, već organska i spontana. U onom skladnom i otmjenom ritmu dubrovačkog života nije njihova nacionalnost bučna i izazovna, već uporna, dosljedna i požrtvovna.

No, da se ne bi reklo, da se hrvatstvo Dubrovnika ovim izvodi iz unutarnjih psihičkih momenata i iz etnobiološke srodnosti, ili, premda su i ti momenti vrlo jaki, da je to bilo i ostalo latentno, te da se nije nigdje u toku poviesti očitovalo niti spominjalo, mi zato donosimo ovdje samo nekoliko svjedočanstava, domaćih i stranih, da se vidi, kako je hrvatstvo u Dubrovniku bilo osjećano i proživljavano, a i zapaženo kod kuće i vani.

Dubrovčanin Mavro Vetranić piše Hektoroviću, da će mu slava ići »po svietu daleče, a navlaš kud jezik hrvatski prohodi«. Na drugome mjestu iste poslanice govori o »vjekuštem zrcalu jezika našega«, a na trećemu kaže, da će »prosiaviti slovinski jezik vas«. Sve ovo jasno dokazuje, da je Vetranić hrvatski jezik zvao svojim, a da mu je i slovinski bio samo sinonim hrvatskoga.

Nikola Stjepan Nalješković piše Iv. Vidalu, vlastelinu Krkarskom, 1534. poslanicu, u kojoj se nalaze ovi stihovi:

Tim narod Hrvata vapije i viče,
da s' kruna od zlata, kojom se svi diče.

Vidali na tu poslanicu ovako odgovara:

Čast izabrana Niko i hvala velika
hrvatskoga dika i slava jezika.

Od stranih svjedočanstava značajno je ono ruskoga pisca P. A. Tolstoja, koji je putovao koncem 17. stoljeća po Jadranu i ostavio opis Dubrovnika, gdje među ostalim piše, da su »Dubrovčani pomorci i da govore slavenskim jezikom, a nazivaju se Hrvatima«. Isti pisac Tolstoj opisujući Boku Kotorsku veli, da je njezino primorje naseljeno Hrvatima, dok za Srbe kaže, da stanuju u planinama i da su nedavno bježeći pred Turcima tamo došli.

Drugo je svjedočanstvo ruskog pisca, učenjaka Petrovskoga, koji je napisao znamenito i dokumentirano djelo o Hektoroviću pod naslovom »Sočinjenija Petra Hektorovića« (Kazan, 1901.) i tu u uvodu naveo razloge, zašto je on uzeo hrvatsku književnost kao posebnu i odieljenu od srbske. Kako je pak svaka kultura izraz posebne narodne duše, jer narod i nije drugo neko duhovno načelo i jedna duhovna obitelj, rođena iz žrtava uspomena, boli i veselja u prošlosti te želja, da živi zajednički u sadašnjosti, to već ta hrvatska posebna kultura stvara od Hrvata poseban narod. Do toga logičnog zaključka, istina, Petrovskij nije došao, no i pokraj toga njegovo

odjeljivanje hrvatske književnosti od srbske nuždno vodi k tome. Evo njegovih rieči u prievodu: »Priznajući jedinstvo jezika uza sve dialektoložke razlike, mi ne možemo priznati jedinstvo njihovih literatura (srbske i hrvatske). Ovdje, kao i u svemu, historijski odgoj proveo je između Srba i Hrvata oštru granicu; u ono vrieme, dok su se prvi (Srbi) nalazili pod utjecajem Bizanta, drugi su crpili svoje ideale na Zapadu, djelomično pisci Dalmacije iz Italije u vrieme renesanse. Prema tome bi bilo neizpravno nazivati Gundulića srbskim pjesnikom, kao što bi bilo neizpravno priznavati Obradovića hrvatskim piscem. Međutim takve tvrdnje nalaze se tu i tamo, nažalost veoma često«.

Takvo mišljenje ruskog učenjaka pokriva se posvema s onim, što je ovdje prije kazano, da je dubrovačka literatura dio hrvatske literature.

Ali postoji još jedno odlučnije svjedočanstvo, jer ne dolazi od kakvog putnika, koji je prolazeći tu mogao biti loše ili pristrano upućen, ili od kakvog učenjaka, koji bi možda imao sustav ideja unapried stvorenih i prema njima izvodio zaključke. Radi se o Francuzu Marku Bruere-Desrivaux, koji je proživio dobar dio svoga života u Dubrovniku, gdje je njegov otac bio francuzki konzul od g. 1772. dalje. Kad je došao u Dubrovnik, bio je još maleno diete i ondje je rastao među mladim Dubrovčanima i s njima se zajedno odgajao, pa je kao i oni u školi naučio talijanski i latinski jezik, ali je među njima bez redovitoga poučavanja naučio i hrvatski — tako ga on naziva — kojim je govorilo stanovničtvo grada, i to tako dobro, da je u njemu mogao kao pjesnik napisati svoja najbolja djela. Premda je bio napredan čovjek, prožet slobodarskim načelima i filozofijskim idejama, on je čuvao vjernom odanošću sve ono , što je činilo dubrovačku izvornost; on je izsmijavao sve one, koji su napuštali domaće običaje i predaje, kao i one, koji su iz neinteligentnog snobizma mislili, da su elegantni i napredni, kada u svoj materinski jezik miešaju množtvo stranih rieči, koje ga tako kvare i ponizuju, te za koje bi trebalo da budu djela Ranjine, Gundulića i Marulića prevedena. ili da im se dade tumač kao i latinskim djelima. Za Bruere-a su ta davna prošlost kao i slikovite i ganutljive predaje bile jedino i u cielosti hrvatske.

Na Balkanskom poluotoku stvorilo se u toku vjekova, što samoniklim radom samoga stanovničtva a što stranim utjecajima, nekoliko kulturnih tipova, dotično kulturnih pojasa. Puštajući sve po strani, što se ne dotiče Dubrovnika i velikoga jadranskog prostora, naseljenog hrvatskim narodom, treba iztaknuti, da je dolazkom Hrvata taj prostor dobio novo etničko obilježje i pokraj postojalosti latinskih starinika na moru i poromanjenih Ilira po brdinama u zaleđu. Proces međusobnog stapanja i etničke unifikacije bio je trajan ali spor, jer nije bilo državne organizacije, koja bi to pospješivala. Državnu organizaciju izazivala je franačka strana vlast zahvatom u naše krajeve, pri čemu je nastalo ubrzano gibanje i trvenje, te potreba čvršće organizacije. U tom procesu stvara se hrvatska država. No Francima nije uspjelo pokolebati bizantinsku vlast na moru, koja se tu održi i poslije oblikovanja hrvatske države. Rezultat tih sukoba svršio se tako, da se stvorilo novo ravnotežje na moru između hrvatske države i bizantinske vlasti. Bizantinci su zadržali nekoliko gradova, među njima i Dubrovnik, a sve ostalo došlo je u okvir hrvatske države. Dubrovnik, prema tomu, nije izišao iz toga sukoba slobodan, no slobodu je sam izgrađivao postupno slabljenjem Bizanta i preuzimanjem faktičkih državnih funkcija, dok je formalno dugo ostao u bizantinskoj zavisnosti, do god. 1204.

Jezik dubrovački ne bijaše grčki, već iztočnoromansko domaće narječje, koje se tu očuvalo sve do 16. stoljeća. Vlast Bizanta nije ostala bez dubokih utjecaja na unutarnje prilike grada, jer se u Bizantu nalazila u ono doba prvorazredna diplomatska škola, te su Dubrovčani, kao i Mletčani, ondje naučili diplomaciju. U drugom redu Bizant je tada predstavljao prvu pomorsku silu na Sredozemnom moru i bio najvažniji trgovački grad u ono doba, a to je sve djelovalo na Dubrovčane kao poticaj i primjer za dizanje svoje materialne kulture.

Kada su u četvrtoj križarskoj vojni Mletčani osvojili Bizant, došao je Dubrovnik pod njihovu vlast, i on prima iz Mletaka svoje knezove i neke više činovnike. Time se izmienio ritam jadranskog života utoliko, što mjesto da Jadran bude pitanje ravnotežja između Bizanta i Franaka, kao u ranije doba, postade on problemom hrvatsko-mletačkim, dotično

kasnije hrvatsko-talijanskim. Za nas je vrlo važno iztaknuti, da je hrvatskim prodiranjem i stapanjem starije i nove kulture stvoren na cielom velikom prostoru iztočnoga Jadrana jadransko-hrvatski kulturni pojas, koji se odvaja od talijanskoga na zapadu — ma koliko imao s njime nekih zajedničkih kulturnih nota —, i čisto patriarhalni u zaleđu, s kojim je vezan jačim biološkim srodstvom i od njega pomlađivan samoniklim kulturnim prinosima.

Dubrovnik je u svemu tome imao udjela, ali je on imao svoj posebni politički razvoj, kojim se luči od drugih gradova u Primorju.

Mletčani su od četvrte križarske vojne vršili nadzor nad njim sve do god. 1358., kada su hrvatsko-ugarski vladari, ali kao predstavnici hrvatskog državnog prostora, iztisnuli Mletčane s cieloga područja iztočnoga Jadrana i uzpostavili svoju vlast na njemu. Ovo treće doba dubrovačke poviesti, koje je trajalo do Mohačke bitke 1526., bilo je za Dubrovnik najsretnije i najsjajnije, jer je i pokraj nekih sukoba sa zaleđem i pokraj trzavica kod kuće došao tada do vrhunca svoga cvata na gospodarskom i kulturnom polju, pa je stvorio najljepše građevine, koje se još i danas ponosno iztiču. U ovom trećem razdoblju Dubrovnik postaje zapravo po prvi put nezavisnom republikom, jer onaj mali prinos (500 dukata na godinu), što su ga plaćali vladarima, bio je više dar za zajamčenu mu neutralnost i sigurnost protiv svake druge države, nego pravi danak.

Analizirajući pak pojam dubrovačkih protektorata vidimo, da su s njima Dubrovčani pokazali izvanrednu diplomatsku vještinu i sposobnost, jer su, predviđajući nove događaje i pojave novih sila, znali već unapried izbjegavati sukobe s njima, a izborom zaštitnika obraniti se od svake tuđe prevlasti i odbijati presizanja i nasilja drugih država.

Time, što je Dubrovnik znao na neki način ući u nominalnu zavisnost jače države, da može u njezinu okviru izkoristiti sve prednosti svoga prostora, očuvati stvarnu slobodu i razvijati gospodarstvo i u drugim prostorima, pokazao je Dubrovnik genialnu sposobnost. To je štitničtvo bilo neka vrsta neutralnosti, ali zaštićeno samo jednom jačom državom.

Dubrovnik je u međunarodnoj igri probitaka nastojao, da se njegovo ime što manje spominje. Posebice je pazio, da ne bi njegovi diplomati u inozemstvu razvijali kakav sjaj i tako

izazivali pohlepu i zavist jačih sila, pa su im nalagali, da sklapaju u inozemstvu zajmove za svoje uzdržavanje, koje bi kasnije sama država izplaćivala — samo da ne izazovu utisak o svome gospodarskom blagostanju. Ništa naime nije opasnije za male države, već izazivati zavist jakih, koji se onda sporazumievaju na račun malih, a za tu političku mudrost znao je Dubrovnik već onda i prema njoj je udešavao svoje djelovanje.

Diplomatska vještina Dubrovčana u izbjegavanju sukoba traženjem jakih pokrovitelja tako je bila postala poslovičnom, da se za nj govorilo, da je to grad sedam zastava (la città di sette bandiere).

No nije Dubrovnik čuvao samo diplomatskom vještinom svoju nezavisnost i branio slobodu, već, kad je bilo nuždno, i najvećim junačtvom. Tako je — da se samo nešto od toga spomene — izdržao u 9. stoljeću kroz petnaest mjeseci obsadu Saracena, a više puta se morao braniti protiv napadaja iz zaleđa od bosanskih i srbskih vladara. Pojedinačna pak herojstva Dubrovčana bezbrojna su, no jedno se ne može pustiti nespomenuto. Kad je Dubrovnik ležao u ruševinama prigodom velikog potresa (god. 1667.), pri čemu je poginulo 5.000 ljudi, tu katastrofu njegovu htjela je izkoristiti susjedna turska vlast, da stegne njegovu nezavisnost. Dubrovčani ni u toj zgodi ne htjedoše popustiti sili. Upatiše svoje poslanstvo pod vodstvom Nikolice Bunića u Silistriju Kara Mustafi, da se na te zahtjeve potuže. No izpočetka je taj korak bio bez uspjeha. Bunić, bačen u vodenu tamnicu, poručuje Dubrovčanima, da bez obzira na njegov život ne popuste turskim zahtjevima. I tako, dok je sve naokolo bilo u turskoj vlasti, nije se na zidinama Dubrovnika nikada vijala turska zastava.

Dubrovnik je u drugom redu bio čuven zbog svoje uredne uprave, humanih i družtvenih uredaba, pa premda je on po uzoru talijanskih republika bio aristokratska država, vodio je najveću brigu o svim slojevima i staležima. Mi se i danas upravo divimo čistoći i urednosti seljaka u bivšoj dubrovačkoj republici, posebice u Župi i Konavlima, koji u tom pogledu ne zaostaju ni za kojim krajem u Europi. Sve je to posljedica uredne uprave i dobra primjera gospara na seljake. Dubrovnik je imao uredno sudovanje, kodeks njegovih zakona potječe iz god. 1272. Vriedno je iztaknuti i to, da, premda

je Dubrovnik bio poznat zbog religioznog života svojih građana — bit će da su i tu bili glavniji uzroci njegove humanosti i obrazovanosti —, ne htjede ipak dopustiti djelovanje inkvizicije na svome području.

Dubrovnik je već davno imao ubožki dom za neobskrbljene (1347.), bolnicu za bolestnike, sirotište za sirote, nahodište za odbačenu djecu (1432.) i sklonište za starce (1423.). Kako je vodio brigu o zdravlju svojih stanovnika, vidi se najbolje po tomu, da je u Dubrovniku bila otvorena i ljekarnica u samostanu franjevaca već god. 1318., pa je po tom ona jedna od najstarijih u Europi, a već god. 1784. uvodi se obveza cjepljenja. Dubrovnik je podigao i javnu štedionicu (1650.). Jedno pak od njegovih najljepših humanih djela, po kojemu stoji među prvim europskim narodima, jest ukinuće trgovanja robovima, koje je tada cvalo po cielom Balkanu. Dubrovnik je ukinuo tu trgovinu već god. 1416., ali ju je sve od god. 1312. ograničavao, dok su je zapadne sile ukinule oko četiri stoljeća kasnije. Englezka stvara zakon o ukinuću trgovanja robovima istom god. 1807., ali se stvarno još kroz neko vrieme trgovalo.

Ukidanje trgovanja robovima svakako je veliko djelo, jedinstveno u ono doba u svietu, ali ono izskače još više po motivima, koji su Dubrovčane potakli na to djelo. Evo ovdje po Jirečeku nekoliko rečenica iz zaključka Velikoga Vieća o tome: »Considerantes talem mercantiam esse turpem, nefariam, et abominabilem et contra omnem humanitatem... videlicet quod humana species facta ad imaginem et similitudinem creatoris nostri et vendatur, si essent animalia bruta« (= promišljajući da je takova trgovina sramotna i opaka, odvratna i protivna svakoj čovječnosti... t. j. da se ljudski stvorovi, stvoreni na sliku i priliku našega Stvoritelja, prodavaju poput divljih životinja), kojim je dakle javno naglašena ravnopravnost ljudi.

No pokraj tih odlika u upravi, zakonodavstvu, humanosti i uređajima, Dubrovnik diže iznad svega njegovo kulturno stvaranje, kojim stoji prvi među hrvatskim gradovima. U Dubrovniku je cvala umjetnost, posebice graditeljstvo. Nije u ono doba bilo europskoga, napose zapadnoga stila, od bizantinskih početaka, pa dalje preko romanike, renesanse i baroka, koji ne bi ostao upečaćen u kojoj njegovoj građevini. Navlastito je u njemu zastupan barokni stil. Kako je u doba

razorenja Dubrovnika bio barokni stil u cvatu, tako se je grad kasnije i obnovio najviše građevinama u tom stilu. Ali osim graditeljstva, koje je njegova svojina i odlika, jer je to ostalo u njegovu okviru, ima Dubrovnik obilje i drugih duhovnih tvorevina, koje su prešle njegov prostor i postale svojinom cieloga hrvatskog naroda, štoviše i svojinom, makar i u ograničenom obujmu, cieloga kulturnog svieta. Po svojim književnim, pjesničkim i znanstvenim tvorevinama dobio je Dubrovnik i naslov hrvatske Atene. Nije svrha ovoga članka, da se sve nabroji i iznese, ali dva velika imena moraju se spomenuti. To su Gundulić, najveći dubrovački pjesnik, i Ruđer Bošković, jedan od prvih učenjaka tadanje Europe. Uz njih se ovdje mora spomenuti i manje poznato ime Benka Kotruljića (Benedetto Cotrugli), koji se smatra prvim naučnim teoretičarom o dvostrukom knjigovodstvu. I on je kao i mnogi drugi veliki Dubrovčani većinom živio u inozemstvu, i to u Napulju, najprije kao dubrovački konzul, a kasnije kao činovnik napuljskih kraljeva. Njegovo djelo »Della mercatura e del mercante perfetto« dovršeno je god. 1458. a tiskano god. 1583. Djelo je prevedeno i na francuzki jezik, pa je prema tome neprolazna zasluga jednoga Dubrovčanina, da je prvi stručno obradio i za praksu preporučio dvostruko knjigovodstvo, bez kojega se danas ne da ni zamisliti trgovačko vođenje računa. Osim toga treba i to spomenuti, da je Kotruljićevo djelo najstarije sačuvano djelo jednoga Dubrovčanina.

Nešto posebno veže Maticu Hrvatsku s Dubrovnikom, a to je činjenica, da su još prije osnutka Matice Ilirske, koja je predteča Matice Hrvatske, osnivači toga zavoda posvetili glavnu pažnju dubrovačkom stvaranju kao izvoru našega novog preporoda. Netom se pak osnovala Matica Ilirska, izjavljuje njezin prvi predsjednik grof Janko Drašković (1842.), da je Matici poglavita svrha izdavanje dubrovačkih pjesnika i klasika naših. »Naša je najpoglavitija svrha«, govori on, »razprostranjivati nauku i književnost, a za to mi imademo mnogo starih i glasovitih djela iz XVI. vieka — kad još njemačka literatura u zibci bijaše — Ranjinu, Zlatarića, Gundulića, Palmotića i t. d. Ova organičkim pravopisom preštampati, želja je naša.« I zaista, prvo djelo, što ga je izdala Matica Ilirska, bijaše Gundulićev »Osman« (1844.).

Kako se iz svega ovoga vidi, uviek se kod Hrvata smatralo dubrovačko stvaranje kao dio organske zajedničke cjeline. To je stvaranje bilo zajedničko svim Hrvatima u prošlosti i sadašnjosti, pa je zato i Dubrovnik najveći osnivač i ostvaritelj hrvatskoga narodnog i kulturnog jedinstva. Ono, što mi osjećamo danas, to su osjećali naši stariji i u prošlosti, i u tom smislu Vidali, dalmatinski pjesnik, pjeva ove stihove:

Dubrovnik — grad svitli i slavan za dosti
svake Bog udili obilne milosti.
Gospodom ga uresi, zakonima i pravdom,
razlicim uzvisi imanjem i blagom.
Svuda ga jest puna slava, svud on slove,
hrvatskijeh ter s' kruna gradova svih zove.

Dubrovnik nam je ostavio dvostruku veliku baštinu; prvu, što nam je dao uzoran primjer, kako treba državu graditi i čuvati, te svoje osobne probitke zapostavljati državnim interesima, koje je svim Dubrovčanima dozivao u sviest napis nad ulazom u dvoranu Maloga Vieća:

Obliti privatorum — publica curate;

drugu, što nam je svojim stvaranjem na književnom polju — u naučnoj i liepoj knjizi — dao tako velike i mnoge prinose i urezao tako neizbrisive tragove u naše kulturno zbivanje, da ono još i danas čini živi organski dio hrvatske suvremene kulture.

U OBRANU POVIESTNE ISTINE

MASARYK PREMA HRVATIMA

Ulicama i trgovima daju se imena ljudi, s kojima je taj grad, dotično narod, bio u duševnoj svezi, koji su u poviestnom razvoju taj narod pomagali ili mu bili lučonoše u bilo kojem kulturnom problemu, stajali mu kao uzor u nekom konkretnom političkom ili gospodarskom pitanju, koje je bilo baš za taj narod od osobitog značenja. Nitko ne daje ulicama imena ljudi, ma kako bili veliki, ako nisu stajali u kakvoj svezi s tim narodom; zato nema kod nas ulica s imenima Dantea, Pascala, Kanta, Bacona, Descartesa, Platona ili Aristotela, jer, ma koliko oni bili svjetski velikani na polju pjesništva, znanosti i filozofije, nemaju ipak osobitih unutarnjih sveza s našim narodom, dok naše ulice nose imena ljudi, od kojih za neke ne zna ni 99% stanovnika, šta su uobće bili, no ipak su učinili nešto dobra tom gradu i narodu.

Prelazeći konkretno na Masaryka, odličnog češkog učenjaka, pisca, sociologa i političara, postavljamo sebi pitanje, u kakvoj duševnoj svezi stoji hrvatski narod s njime, koje je poticaje u svom kulturnom i političkom razvoju hrvatski narod od njega primao. Čime je Masaryk stekao pravo na toliko priznanje, da nema gotovo ni jednog hrvatskoga grada, u kojemu ne bi bili ulica ili trg prozvani njegovim imenom? Štoviše, Masaryku u čast priređuje Jugoslavenska akademija u Zagrebu, gdje se nalaze prvi hrvatski učenjaci, svečanu sjednicu, hrvatsko sveučilište imenuje ga počastnim doktorom, a i druga hrvatska družtva priređuju njemu u čast proslave i komemoracije. To bi imalo biti najboljim dokazom, da su predstavnici naših visokih institucija u Masaryku gledali čovjeka, koji je hrvatskom narodu izkazao svojim radom i zauzimanjem tolike osobite zasluge, da je dobio opravdano pravo,

da mu se izkazuje priznanje i čast kao riedkom simbolu naše slobode ili ostvaritelju naših najboljih narodnih težnja.

Što Česi slave Masaryka, imaju za to svoje duboke razloge, jer premda je Masaryk bio rodom Slovak, ipak je radio za češke probitke, tako da uzprkos svoga podpisa na Pittsburžkoj pogodbi, u kojoj je Slovacima bila obećana autonomija, nije htio znati za narodnu slovačku individualnost niti za federativno uređenje države, u kojoj bi Slovaci sami upravljali u svojoj zemlji, već je htio, da oni budu jedan narod u jednoj državi centralistički uređenoj, u kojoj bi naravno po »demokratskom načelu« imala odlučivati uviek češka većina.

Što naučni sviet izkazuje Masàryku priznanje, i to je opravdano, jer ako i nije Masaryk stvorio novih teorija ni svojih filozofskih sistema, koji bi bili objekat teoretskih studija — jer je filozofija za njega bila uviek nešto eminentno vitalno i praktično —, ipak je bio ozbiljan naučni radnik, koji je svojim duhovnim stvaranjem urezivao u naučni kozmos svoga naroda znanstvene, filozofske i sociložke zasade i time trajno ostavio u poviesti nauke upečaćeno svoje ime.

Ali taj njegov naučni rad bio je obće znanstvene prirode, pa ako se s objektivnog stajališta postavi pitanje o svezama s našim duhom i s našim kulturnim razvojem, odmah izkrsava naporedo i druga misao, da su na nas Hrvate u našem znanstvenom razvoju jače utjecali zapadni narodi, posebice Niemci i Francuzi, pa su utjecaji Kanta, Hegela, Fichtea, Schellinga, Herdera, Comtea, Descartesa, Lockea, Gumplowitza, Spencera, Le Bona i drugih bili daleko jači i trajniji za naš kulturni razvoj. Stoga ni to naučno opravdanje nije odlučno, da bi Hrvati trebali izkazati tako velika priznanja Masarykovoj osobi.

No ako ni ti naučni razlozi nisu mogli biti uzrokom takvog odlikovanja, onda možda dolazi u obzir ono nešto unutarnje i skrovito, što se ne da činjenicama motivirati, već što izkrsava u narodu spontano i osjećajno, a to je činjenica, da narod svoje osjećaje priklanja onim ljudima, koji su mu krvno i idejno bliži, i koji su svojim, pa i manjim prinosima, izazvali u njegovoj duši jače reflekse i trzaje i dali volji jači impuls za rad i napredak. Time se doista na neki način opravdavalo znatno priznavanje Hrvata osobi Masaryka.

Masaryk je prije rata zagrabio etičnopolitički u naše domaće prilike u dva maha: prigodom veleizdajničkog procesa

protiv Srba u Zagrebu i prigodom Friedjungova procesa u Beču. Za prvoga procesa protiv Srba, koje su inače branili većinom hrvatski odvjetnici, Masaryk je sam osobno došao u Zagreb, da izbliza prouči to pitanje. Premda Srbima u iztražnom zatvoru nisu bila lomljena rebra ni podpaljivani tabani, nisu bili mlaćeni i ubijani u zatvoru i mrtvi bacani kroz prozor, tobože da su sami počinjali samoubojstvo, kako se događalo Hrvatima u doba Jugoslavije, već su u zatvoru primali slobodno posjete svojih znanaca i prijatelja, dapače s njima zajedno pekli u dvorištu zatvora odojke i upriličivali gostbe, ipak je Masaryk, kako je sam izjavio, došao amo u ime *europske kontrole i čovječanske savjesti*, da im pomogne razbiti tobože neistinite obtužbe podignute protiv njih, te da njihovu stvar iznese javno pred europski forum, što je i učinio. Treba pripomenuti, da su sami neki obtuženici iz ondašnjega veleizdajničkoga procesa kasnije, iza svjetskoga rata, javno izjavili, da su ondašnje obtužbe protiv njih bile istinite i da su oni stvarno bili veleizdajnici i da se time ponose, dakle da tom obtužbom nije bila povrieđena čovječanska savjest.*

Masaryk je bio poznat kao čovjek hladna razbora — realist, i kao čovjek vrućega srdca — religiozni humanist, pa njegovo zauzimanje za obtuženike odgovara njegovu duševnom shvaćanju, i protiv toga nema prigovora.

---

* Navodimo, šta god. 1937. u jednom članku u božićnom broju beogradske »Pravde« veli o svezama sa Srbijom brat Svetozara Pribićevića Adam Pribićević, jedan od obtuženika u zagrebačkom veleizdajničkom procesu. Kad je Svetozar Pribićević spremao sporazum koalicije s banom Škrlcem, »pre nego što bi doneo definitivno rešenje, brat je hteo da dozna mišljenje kraljevine Srbije u ovoj stvari«. Zato je Adam kao opunomoćenik Svetozara otišao u Beograd. Tamo je posjetio Ljubu Jovanovića, koji mu reče, neka Svetozar »bez brige sklopi nameravani pakt«. Jovanović je tom zgodom Adamu pripomenuo, da Srbiju sada »čeka na severu obračun s Austrijom«, ali da se za to treba dobro spremiti, jer uz ostalo »nove krajeve treba smiriti i asimilirati«. Pašić je pak Adamu Pribićeviću tom prilikom rekao u Beogradu, neka kaže bratu, kako treba »s vremena na vreme dovoditi svoju stranku na vlast«.

Nakon ovakvog izlaganja A. Pribićević zaključuje svoj članak u navedenom broju »Pravde«: »Pakt sa Škerlecem bio je sklopljen i hrvatsko-srpska koalicija došla na vlast u Hrvatskoj«; dakle su po uputama iz Srbije — tuđe države — Srbi državljani Hrvatske udešavali svoje odnose i svoje djelovanje u Hrvatskoj.

Drugi put, u doba Friedjungova procesa u Beču, zauzeo se Masaryk za oklevetana Supila, pa se i tu pokazao kao human čovjek, i kao čovjek koji se bori za pravo i istinu a osuđuje nepravdu, koja se naniela iztaknutom hrvatskom političaru. No to su bile samo male epizode u životu hrvatskoga naroda, pa ni to ne može dati dovoljna opravdanja za njegov kult kod nas, jer su to isto radili i objektivni strani novinari, osobito talijanski i englezki, iako ne svi s tolikim elanom i autoritetom kao Masaryk.

Osim toga bilo je i drugih veza Masarykovih s nama. Masaryk dolazi u doticaj s našom mladeži na pražkom sveučilištu kao profesor filozofije, logike i sociologije. Te su se sveze produbile navlastito onda, kad je velik broj naše mladeži devetdesetpetih godina prošlog stoljeća, u doba političkih sukoba u Hrvatskoj, otišao sa zagrebačkog sveučilišta u Prag na nauke. No te su sveze bile naučne u duhu njegovih gore iztaknutih načela, pa kako je on bio razpršitelj iluzija i konvencionalizama, na njegove se utjecaje mogu svesti uglavnom početci hrvatskog realizma. Njegovo je učenje izazvalo među mladeži izvjestno socialnopsihično vrienje, a posljedica toga je bila, da su počele izlaziti u Pragu novine »Hrvatska Misao« i »Novo Doba«.

U domovini poslije smrti velikog učitelja Ante Starčevića njegova stranka se sve više ciepala, pa velika ideja nije više imala velike jedinstvene ličnosti, koja bi ideju ostvarivala, te je tako realizam, dotično traženje novih putova i pogleda u rješavanju hrvatskog pitanja zahvatilo sveučilištnu mladež. »Hrvatska Misao« i »Novo Doba« počeše, i to ne bez kritike, oštrim polemikama i obračunavanjem s drugim strankama u Hrvatskoj, s madžaronskom vladinom i s oporbenom Frankovom. Prema Masarykovu učenju, da narod ne čine vanjski poviestni i zemljopisni momenti, niti vjerski, već jedinstvena volja i jedinstvena zadaća u životu, počela je hrvatska realistička omladina zabacivati poviestno državno pravo i tražiti jedinstvene sveze sa Srbima na osnovi prirodnoga prava. Masaryk je i sam zabacio za Češku poviestno državno pravo, — zbog čega su protiv njega ustali Rieger i Kramař, — te je i on dielio shvaćanje Palackoga o nuždi obstanka Austrije. Kasnije je to svoje stajalište napustio, osobito u doba svjetskog rata, pa su on i Beneš u memorandumima mirovnoj konferenciji tražili češku državu baš u ime poviestnoga prava na cielom obsegu onih zemalja, koje su u doba sv. Većeslava pripadale češkoj kruni. (Raschhofer: Die tschechoslovakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz in Paris.)

Među Masarykovim slušačima odlikovalo se jedno iztaknuto hrvatsko ime, a to je bio Stjepan Radić, vješt i rječit zagovornik Masarykovih realnih ideja, navlastito sitnog rada za narodno prosvjetljivanje, koje je on počeo širiti među seljake, dok je realističku nauku Masarykovu zastupao i širio umni Ivan Lorković, osobito među građanstvom.

Druga posljedica Masarykova realističkog učenja i njegova nastupanja protiv transcendentalizma, univerzalizma, dogmatizma i teokracije, zapravo protiv bitnih osnova katoličkog učenja, bila je u tome, da je jedan dio sveučilištne pražke hrvatske omladine prenio te zasade i k nama, i tako se u Hrvatskoj započela kulturna borba i pociepali se narodni redovi.

Masaryk je doista sam osuđivao indiferentni vjerski liberalizam i bio čisti teist, te je u religiji gledao osnovicu moralnog i kulturnog života, no kako je sam ostavio katoličku vjeru, vjeru svojih otaca, i prešao na reformiranu, a kasnije na udruženu vjeru »češke braće«, mogao je njegov primjer djelovati na tadanju našu mladež samo u nepovoljnom smislu. Zato je njegov utjecaj na idejni razvitak Hrvata imao loših posljedica. U svezi s time njegov je utjecaj nepovoljno djelovao i na naše političke i kulturne prilike, osobito u ono doba, kad je političko vrenje u Europi bilo vrlo veliko i kada su se počele ocrtavati nove smjernice u njezinu razvoju, te kad su bili nuždni jedinstveni pogledi i putovi, jer se radilo o mnogo ozbiljnijim nacionalnim i državnim pitanjima, koja su za sve hrvatske stranke bila jednako važna. Posljedica toga razdora bila je ta, da je srbska manjina u Hrvatskoj preuzela vodeću ulogu, jer većina Hrvata u koaliciji, zabacivši hrvatsko državno pravo i prihvativši narodno jedinstvo za osnovicu svoga rada, nije imala više ni ideje vodilje ni životnog elana, te je postala obični pasivni privjesak srbske manjine, što je dovelo do onakvoga rješenja hrvatskog pitanja god. 1918., koje nas i sada muči i razapinje.

Stara je rečenica, da je poviest učiteljica života, i ona je za druge narode to uviek i bila. Njome se stiče izkustvo vje-

kova i prema njoj se udešava rad u pravcu manjih pogrješaka. No čini se, da će težko i fatalno izkustvo iz god. 1918., ako svi znaci ne varaju, ostati za nas bez pravih učinaka, jer se gradi na istim osnovama iz god. 1918., a od česti i s istim osobama, koje su skrivile onako kobno rješenje hrvatskoga pitanja u god. 1918.

Ipak nas najviše zanima, kakovo je držanje Masarykovo spram naših nacionalnih i političkih zahtjeva bilo u emigraciji, kad se stvarala nova Europa.

Hrvati u emigraciji, htjeli ili ne htjeli, morali su silom prilika uzeti svoje stajalište spram obstanka Monarhije, a ne samo spram reforama u njoj, jer ih je na to silio Londonski pakt, kojim je Antanta priznavala Italiji dielove hrvatskih zemalja, pa je napor hrvatske emigracije bio upućen na to, da putem Antantinih državnika osujete ostvarenje toga pakta. Ciela njihova borba morala se voditi u tom pravcu. Za Čehe toga uzroka nije moglo biti, već su kod njih morali odlučivati drugi momenti. Oni su morali dobro promisliti, hoće li raditi za ostanak Monarhije preuređene na osnovi načela federacije, dotično ostvariti želje Palackoga i prijašnje učenje samog Masaryka, ili će nastojati uništiti Monarhiju i ulagati svoje sile za ostvarenje svoje nacionalne države. Ona se mogla ostvariti ili na osnovi poviestnog državnog prava, ili na osnovi prirodnog prava u duhu samoodređenja. Prevladalo je mišljenje, da treba uništiti Monarhiju i raditi na ostvarenju češke nacionalne države na osnovi poviestnog državnog prava. Masaryk je time zaniekao svoje prijašnje učenje i uložio sve svoje sile, svoj autoritet za ovu drugu koncepciju za to, da uvjeri državnike Antante o potrebi stvaranja češke države kao najboljega sredstva protiv prodiranja germanizma na iztok. I to mu je uspjelo; ali je odmah bilo jasno, da to stoji u sukobu s Wilsonovim načelom o pravu samoodređenja, koje je prema poviestnom državnom pravu Niemcima bilo uzkraćeno. Tako se odmah pri stvaranju nove države započeo latentni sukob s Niemcima, koji se kasnije jačanjem Njemačke pretvorio u aktivni sukob i svršio se onako, kako se moglo predvidjeti.

Masaryk je i u ranijem svome životu u odnosu Hrvata spram Srba bio uviek na strani Srba, bez obzira na to, jesu li

naši zahtjevi bili opravdani ili ne. To isto, ali u jačoj mjeri, pokazao je za vrieme emigracije. U svakom pitanju, kad je dolazilo do razilaženja, bio je protiv Hrvata. Za dokaz toga evo nekoliko podataka iz njegovih memoara. Za borbu Hrvata protiv Londonskog pakta Česi su se uobće ili desinteresirali ili su štoviše bili protiv Hrvata. Kako je poznato, Supilo je u Petrogradu doznao za tajnu Londonskog pakta, pa je uložio sve svoje snage i sveze, obilazio sve priestolnice, Niš, Paris, London, a kasnije i Rim, kako bi izposlovao, da se Londonski pakt poništi. Masaryk mu tu borbu nije odobravao, već mu je naprotiv predbacivao, da nema pravo, da se tako zamjera i gubi simpatije kod onih vlasti, koje će odlučivati o našem udesu. Da takovo shvaćanje Masarykovo nisu Hrvati u emigraciji odobravali i da su na to oštrije reagirali, vidi se iz jedne rečenice njegovih memoara (str. 255.), gdje Masaryk veli za Trumbića, da on Čehe obtužuje s egoizma, ali da to nije izpravno.

Što su Hrvati željeli i o tome radili, da se i na njih primieni načelo samoodređenja, te da oni budu pitani, kad se o njima odlučuje, to je tako prirodno i shvatljivo, osobito za čovjeka, koji je u teoriji uviek govorio, da treba poštovati svačije pravo i pravdu. Masaryk ne samo da nije smio zamjerati to Hrvatima, već im je dapače morao odobravati. Nasuprot, on im to zamjera, pa piše u svojim memoarima ovako: »Moji jugoslavenski prijatelji znadu, da sam si ja predstavljao njihovu unifikaciju pod političkim vodstvom Srbije« (str. 40). Iz ovih rieči jasno izlazi, da je Masaryk ulogu Hrvata, koji su kroz tisuću godina imali svoju nezavisnu državu u neprekidnom kontinuitetu i svoju poviest i kulturu, htio svesti na položaj Slovaka spram Čeha. Hrvati su a priori morali, prema Masaryku, zabaciti svaku pomisao na paritet, dotično svaki zahtjev, da smiju odlučivati u svojoj zemlji svojom sudbinom, već su morali unapried priznati političku hegemoniju Srbije.

O Supilovoj borbi protiv Londonskog pakta piše Masaryk ovako (str. 152): »Supilo ima u načelu pravo, ali mu ja ne odobravam njegovu oštru taktiku, jer on time ne izazivlje samo Petrograd protiv sebe i protiv Hrvata, već povećava i opreke između Hrvata i Srba.« Ovo spominjanje opreka između Hrvata i Srba moglo bi se samo shvatiti tako, ili da su Srbi prema Masarykovu shvaćanju bili za Londonski pakt, ili da

nisu htjeli ništa protiv njega poduzimati, pa ih Supilova borba vrieđa.

Na jednome mjestu svojih memoara (str. 254.) piše opet o Londonskom paktu ovo: »Italija je imala svoju iredentu, i posve je prirodno, da ona reklamira svoje manjine i da se poziva na poviestno pravo (a koje? op. pisca). To moje stajalište spram Italije nije bilo u početku shvaćeno, i neki Hrvati i Slovenci su u meni gledali velikog srbofila i talijanofila.« Još je oštrije napadao Hrvate radi njihove borbe protiv Londonskog pakta češki general Štefanik, koji je dapače izradio, da se to češko stajalište, osuda Hrvata radi njihove borbe protiv Londonskog pakta, unese u češki službeni organ u Parizu.

Na drugome mjestu svojih memoara piše Masaryk, da su tužbe Hrvata na njih bile neopravdane, te nastavlja: »Pa kada danas još čitam, da gospodin Radić piše, da se politička hegemonija Srbije u Jugoslaviji ima pripisati mom utjecaju na državnike Antante, to mi ne ostaje drugo, nego da stvar jednostavno konstatiram i da pričekam, dok se duhovi umire.« »Često nisam odobravao njihovu taktiku, kao na pr. Supilovu protiv Rusije.« Kako se iz ovih rieči vidi, sam Masaryk neizravno priznaje, da je on radio za hegemoniju Srbije, za koju se kasnije, kad su nastale nove države, kao odgovorni državnik zauzimao. Prema tome i sve ono, što su Hrvati kroz 20 godina u novoj državi izkusili, sve njihove patnje i zapostavljanja, sva prelaženja preko njihovih opravdanih narodnih prava, nalazila su u državnicima češkim podpuno odobravanje i osuđivanje hrvatskih težnja, jer da su tobože separatističke.

Masaryk i Beneš u uvodu svojih memoranduma mirovnoj konferenciji govoreći na jednome mjestu o karakteru slavenskih naroda vele, da su oni »fanatici u obrani prava, pravde i istine,« dok konkretno sada, kada su se Hrvati borili za pravdu, istinu i za ljudska prava, oni isti osuđuju tu hrvatsku borbu. Pa ni sama češka javnost nije u ime demokratskih načela, koja su kod nje uviek kao bitna osobina nacije naglasivana, niti u ime slavenske solidarnosti, za koju su se Česi smatrali prvoborcima, nikada digla glas u obranu Hrvata, kad su im u doba diktature bila oduzeta sva narodna i gotovo sva ljudska prava. Češki pak emigranti kod nas, većinom, nisu se vladali kao skupina ljudi, kojima je dužnost iz etičkih na-

čela raditi za onaj narod, među koji su se uselili i gdje su našli obstanak, već su kao strani kolonisti pomagali sva nasilja protiv Hrvata. Nitko na pr. nije protiv Hrvata toliko bjesnio kao Čeh Wilder; dok je on bio podtajnik u ministarstvu unutarnjih poslova, dakle imao odgovorno mjesto, bilo je batinanje hrvatskih seljaka na vrhuncu, tako da ih je po riečima Stjepana Radića bilo izbatinano oko 35.000, a da i ne spominjemo one seljake, koje su u Jezeranima za njegova vladanja žandari postrieljali. Ako smo mi Hrvati našli u svietu nekih simpatija u to težko doba, one su u stvari dolazile od neslavenskih naroda.

Iza rata je Masaryk napisao oveće djelo »Nova Europa«, koje je bilo prevedeno na njemački, englezki i francuzki jezik i po tome imalo velik publicitet, pa su se Masarykova mišljenja proširila na veliki broj čitalaca. Imade i nekoliko stranica o Jugoslaviji, na kojima je pun hvala i simpatija za Srbe i Slovence, dok Hrvate samo uzput spominje, i to netočno, propuštajući spomenuti bilo koju njihovu zaslugu u poviesti i životu, dapače donoseći i neistinitih tvrdnja o njima. Tako piše (str. 115.) ovo: »Srbi su iz Srbije, Crne Gore i Dubrovnika pokazali svojom uspješnom borbom za slobodu protiv Turaka veliku odpornu snagu i valjanost. Slovenci se odlikuju radinošću i nacionalnim idealizmom, pa ne uzmiču pred njemačkom premoći. Ima i katoličkih Srba, a i muslimanska (srbska) nacionalna sviest sve se više budi.« Što Dubrovnik ubraja među srbske gradove, to je neistinita tvrdnja. Da Dubrovnik nije srbski, već hrvatski grad, dokazuje duh i sadržaj njegova kulturnog stvaranja kao i ime jezika, koji su Dubrovčani uviek nazivali hrvatskim, ali takvo Masarykovo pisanje najviše pobija današnja volja stanovništva, koje se u nekoliko mahova plebiscitarno izjavilo za hrvatstvo, pa je karakteristično, da čovjek, koji u teoriji zastupa pravo, pravdu i istinu, krivo prikazuje jednu poviestnu i stvarnu činjenicu.

U drugom redu, Masaryk je toliko zauzet za Srbe, da za njih pravi propagandu i ondje, gdje joj nema mjesta, jer inače ne bi spominjao jedva šačicu katoličkih Srba, niti bi pribrajao Srbima muslimane, jer je poznato, da su bosansko-hercegovački muslimani Hrvati, a da se velika većina njihova i osjeća Hrvatima. Masarykova protivnost spram Hrvata vidi se očito i iz toga, što on govori samo o uspješnoj borbi Srba protiv

Turaka, dok poviest uči, da su Srbi nasrtaju Turaka brzo podlegli, u pitanju crkvenom s Turcima se sporazumjeli i s pomoću Turaka katolike na odpad od svoje vjere silili, a prešućuje, da su se baš invazije Turaka zaustavile na hrvatskoj liniji, pa da su Hrvati zbog uspješnih borba protiv Turaka dobili od Pape naslov »predziđe kršćanstva«.

U tome, što iztiče idealizam Slovenaca, vidi se, da Masaryk uobće i ne poznaje njihovu psihu, jer je baš bitna karakteristika Hrvata idealizam, dok Slovenci imaju u svom karakteru realističko-materialističke crte poput Čeha.

Vidjeli smo, da je Masaryk svojim izjavama i radom dokazao, da je bio protivnik Hrvata i da se neprijateljski držao spram njihovih narodnih prava i tražbina, a da je njegova borba za humanost bila samo prazna fraza; ali iz toga se još ne vidi i mržnja na Hrvate. No i ta je njegova mržnja došla na javu u izjavi, danoj dru Ivanu Krajaču, koju ovaj objelodanjuje u »Hrvatskoj Reviji«, u kojoj se Masaryk izjavio za Veliku Srbiju, a kad ga je Krajač upitao, a što će biti s Hrvatskom, »veliki etičar« je hladno odgovorio, da se Hrvatska borila za Austriju, pa mora s njome i propasti. Masarykova izjava razkida sve iluzije o njemu, i njome Masaryk gubi svako pravo, da mu Hrvati izkazuju bilo kakvo priznanje, ako još išta drže do svoga ponosa. Revizija toga priznanja mora da dođe od onih istih ljudi, koji su mu izkazivali počast, jer se inače ne će moći oteti prigovoru, da je u njima zamrla svaka narodna sviest i svaki osjećaj.

Masarykovoj želji, da nestane Hrvata, sigurni smo da Providnost ne će udovoljiti i da ne će pustiti, da propadne narod, koji je izvršio na ovom komadu zemaljske površine svoju misiju u poviesti i koji je branio Zapad, a i danas još stoji na bedemu zapadne uljudbe.

Temeljna je pogrješka češke politike bila neuvažavanje geopolitičkih zakona, po kojima Sudetske zemlje mogu kao nezavisan faktor politički postojati samo u zajedničkoj svezi s drugim narodima Srednjeg Podunavlja, kako je to genialno uzreo i kazao njihov učenjak Palacky. Štoviše, ni jedan narod bivše Monarhije nije imao manje razloga željeti propast Austrije nego baš Česi, jer su gotovo svi ostali narodi imali na periferiji, preko granica, svoje sunarodnjake, na koje su se u slučaju rata i razpada Monarhije mogli osloniti. Česi su

ostali kao poluotok po sredini niemstva, pa su nezavisno mogli postojati samo kad bi Niemci, njihov najjači susjed, ostali uviek slabi, te ne bi bili kadri ostvariti svoje želje, ili kad bi u Sudetskim zemljama živjela homogena etnička češka cjelina, pa nitko ne bi imao pravo na osnovi samoodređenja postavljati tražbine na njihov narodni posjed. Kako je pak Njemačka u posljednje doba ojačala i imala još u svome susjedstvu, u Sudetima, velik broj svojih sunarodnjaka, koji su tu kao starinici od pamtivieka živjeli i sa zemljom se stopili, to su protiv zahtjeva Čeha stajala oba uvjeta: i snaga i načelo narodnog samoodređenja, i tako je došlo do onih za njih kobnih događaja, koji su u spomenutim prilikama bili neuklonjivi.

No osim zemalja češke krune češki odbor u Parizu s Masarykom i Benešom na čelu traže pripojenje Slovačke na osnovi jedinstvenog nacionalnog načela, premda Slovaci to narodno jedinstvo odklanjaju, a k tome i Podkarpatsku Rusiju, da preko nje mogu imati teritorialnu svezu s Rumunjskom, dotično s nezavisnom Ukrajinom ili s Velikom Rusijom.

Ali češki zahtjevi u duhu imperialističkom idu i dalje. Vrlo je značajan priedlog, koji je u tom duhu bio upravljen mirovnoj konferenciji: da se odkinu četiri okružja na granici austro-madžarskoj i da se od njih stvori hodnik. Taj hodnik je imao obuhvatiti pojas zemlje od Bratislave preko Gradišća na Varaždin, a cilj mu je bio, da se njime spoji Čehoslovačka s »Velikom Srbijom« i tako zauviek odieli Austrija od Madžarske i stvori prečaga protiv prodiranja Niemaca na iztok. Taj prvotni priedlog došao je od Čeha, i sam Masaryk je u tu svrhu pozvao u Prag Ivana Lorkovića, da od njega potraži podatke o gradišćanskim Hrvatima. Osim Čeha zagovarali su taj priedlog od jugoslavenske delegacije na mirovnoj konferenciji slovenski članovi (Žolger), dok je Pašić stajao neutralno. Priedlog je u predkonferenciji odbio delegat dr. Ante Trumbić s motivacijom, da se taj priedlog protivi načelu samoodređenja, pa da se ne smije radi 70.000 Slavena anektirati teritorij, na kome živi preko 600.000 Niemaca. Trumbićev izstup u predkonferenciji protiv toga čeækoslovačkog priedloga bio je tako uvjerljiv, da to pitanje uobće nije došlo pred glavni odbor konferencije, no zbog toga se Trumbić vrlo zamjerio Masaryku i Benešu, koji su to prenieli i na svoje osobne veze s njime i spram njega ohladili.

Konstatiranjem gornjih činjenica i iznošenjem stvarnosti ne mislimo izraziti, da bi mi Hrvati uživali u bolima i u težkom razočaranju češkoga naroda. Svaki narod ima izpona i padanja, ali duševno ravnotežje i veličinu pokazuje narod u tome, da u sreći ne zaboravi mogućnost padanja, a u nesreći da ne zaboravi mogućnost uzpona, da bude bez očajanja u danima nevolje i bez obiesti u danima sreće.

Mi, u suprotnosti s Masarykovom željom da nestane Hrvata, ne želimo propast češkog naroda, već mu želimo, da na svome nacionalnom teritoriju nastavi svoj narodni, politički i kulturni život. Svaki narod ima bezbroj mogućnosti, da očituje svoju stvaralačku snagu, pa mi želimo Česima, da tu snagu očituju na svakom polju. Ako im je na jednom polju trenutno i ograničen rad, nikada im nije nemoguć u kulturnom stvaranju. Neka nastave djela svojih velikih kulturnih radnika iz prošlosti i tako izvrše misiju na svom dielu zemaljske površine.

U danima težkih desiluzija i razočaranja neka se sjete one duboke misli talijanskog filozofa Giobertija, da kršćanski narodi boluju, ali ne umiru.

I

MASARYK I NAČELO DEMOKRACIJE

Odgovor Većeslavu Wilderu

Hrvatska Straža, 3. prosinca 1938.

Nešto kasno, ali nikada prekasno — jer za istinu je uviek dosta vremena — dolazim, da nešto odgovorim na napadaje g. Većeslava Wildera protiv mene u broju 100 »Nove Riječi«. G. Wilder uzima moj članak o Masaryku, tiskan u »Hrvatskoj Reviji«, za povod napadaja na mene, ali ne da obezkriepi moje navode, jer nije ni jedne moje tvrdnje pokušao oboriti.

Sve što sam pisao u spomenutom članku o Masaryku, učinio sam na osnovu navoda iz njegovih djela, pa napadaji Wilderovi na mene nisu u stvari drugo, nego napadaji na samoga Masaryka, samo što je Wilder pogriešio naslov. Wilder moje citiranje Masarykovih rieči o Hrvatima, kao i logični zaključak iz tih citata, da smo mi Hrvati iz ponosa dužni revidirati mišljenje o njemu, nazivlje mržnjom. A kakovim bi se imenom mogao nazvati Masarykov protuhrvatski rad u emigraciji, kao i poslije toga, kad je on napadao Trumbića i Supila, što su se borili protiv kidanja hrvatskih zemalja? Kad je proglasio u svojim djelima Dubrovnik nehrvatskim gradom i time u svietu krivotvorio istinu na našu štetu? Kad je po riečima g. Krajača izjavio, da treba da nestane Hrvata zajedno s Austrijom? Je li se u tome očitovala Masarykova ljubav za Hrvate? I kako se to uobće može spojiti s načelom demokracije i s pravom samoodređenja? Je li to rad u duhu slavenske solidarnosti i je li se u tome očitovala njegova toliko razglašena etičnost i čovječanska savjest?

Wilder osjeća, da je Krajačevo svjedočanstvo težka obtužba protiv Masaryka, pa kuša to oboriti tako, da je Krajač to jednostavno izmislio ili u najmanju ruku da je to plod njegove bolestne mašte. No Wilder se vara, ako misli, da se može s nekoliko praznih fraza prieći na dnevni red i našoj javnosti bacati piesak u oči. Ima tu i drugih dokaza, koji one Masarykove rieči potvrđuju. Tako postoji jedna zemljopisna karta, koju je sastavio Hanuš Kuffner, a koja je u 150 primjeraka podnesena mirovnoj konferenciji u Parizu, kao prilog češkim memorandumima, pa po tome imaju službeni karakter u duhu Masarykovih i Benešovih koncepcija. Na toj su karti hrvatske zemlje uključene onako, kako

je Masaryk ustmeno Krajaču govorio. Tu kartu ću radi obaviesti naše javnosti donieti u reprodukciji. Samo malo strpljenja!

Kako se pak Masaryk kasnije držao spram Hrvata, kad je stajao na čelu češke države i kad su Hrvati bili progonjeni za vrieme raznih diktatorskih režima i kad su im bila oteta gotovo sva ljudska prava za vrieme režima PP, može se samo s nekoliko rieči kazati. Češko službeno držanje bilo je uviek protiv Hrvata, a češka diplomacija i novinstvo, službeno kao i neslužbeno, odobravali su progone gore nego i jedna druga država u Europi, što-više, Hrvati su bili predstavljani kao tuđi plaćenici. Češki pak ministri, prolazeći kroz Zagreb — tako su barem novine javljale — spuštali su zavjese na vagonima, da ne vide grada.

Na osnovi toga Masarykova negativnog djelovanja za nas ja sam izrekao misao, da bi Hrvati morali revidirati svoje mišljenje o njemu, što je Wildera strašno razbjesnilo. Uostalom, moje mišlje-nje o reviziji našega stajališta o Masaryku čini se da i sami Česi za sebe provode, inače bi se težko moglo razumjeti razbijanje nje-gova kipa, kao i zaključak parlamentarnog odbora, da se Beneš ima obtužiti zbog veleizdaje. Beneš je po vlastitom priznanju bio samo izvršitelj Masarykovih ideja i zamisli. Ovo samo kao pri-pomena, jer to su čisto češke stvari, pa neka oni sami to rieše, kako znadu.

Masaryk je uporno radio, i to s najvećom mržnjom, da ne-stane Austrije, dapače je u svojim spisima otvoreno priznavao, da mu je Austrija odvratnija i gora od same Prusije. Sad su se te njegove želje iza smrti izpunile. Uvaženi njemački povjestničar Hoffmann izrekao je već prije petnaest godina mišljenje, pišući o sredovječnoj njemačkoj politici, da je ona bila pogrješno upućena prema jugu, na Italiju, jer da je trebala biti upućena spram iztoka i da bi tako danas njemačka država stajala na daleko snažnijoj osnovici, nego što stoji. Je li se ta politika počela spram iztoka i pro-voditi i kako će prema njoj proći Češka, pokazat će bliža buduć-nost. Jedno pak stoji, da je Češka (Bohemia) tvorila za tisuću godina jedinstveno državnopravno političko područje, a to u stvari odgovara njezinoj geopolitičkoj građi, a sada je razkomadana ta-ko, da će se i ubuduće živo osjećati u svakom pogledu, političkom i gospodarskom, ta osakaćenost te zemljopisne cjeline, a sve je to došlo kao posljedica i u duhu pogrješne koncepcije Masary-kove i drugih čeških državnika.

Drugi jedan Čeh, Palacky, prije Masaryka, intuitivno je osje-ćao geopolitičke zakone svoje zemlje, pa je rekao, kada ne bi bilo Austrije, da bi je trebalo stvoriti.

Pobjeda pak Masarykove koncepcije bila je ta, da je Češka, istina, postala god. 1918. nezavisnom državom, ali sa 50 posto drugih narodnosti i po sredini njemačkog mora, a koje pogibelji krije taj položaj, čini se, da se nije pravo znalo ocieniti. Ili Masaryk, ostvaritelj te nove državne tvorbe, nije znao za nacionalnodemo-grafske nedostatke svoje zemlje, te neizbježive posljedice za bu-dućnost češkog naroda, onda nije bio pravi državnik, jer je gradio mladu državu na iluzijama i na labavim osnovicama. Ili

je pak to znao — a to je vrlo vjerojatno — te se nadao, da će sve nedaće od svoje zemlje odkloniti savezima sa stranim državama, kao i dobrom upravom, i da će tako sve centrifugalne težnje moći kod kuće kanalizirati u pravcu jačanja svoje države. U ovom pak slučaju morala se politika spram manjina voditi na drugi način, kako bi se njihove želje uvažavale i kako ne bi bile materialno izrabljivane i zapostavljane, a sve se to nije učinilo, već obrnuto — vršila se češka hegemonija nad njima.

Najteža je pogrješka učinjena spram Slovaka — najbližih srodnika Čeha — a tu je pogrješku od česti skrivio sam Masaryk, jer im je svojim podpisom na Pittsburžkoj deklaraciji najprije priznao individualnost i pravo na samoupravu, a kasnije kod kuće to zabacio i tako i Slovake otuđio od države. U kulturnoj pak politici udarilo se spram Slovaka putem, koji je ove vrieđao i proširivao jaz između njih i Čeha. Legionari češki, dolazeći u Slo-vačku, pretežno katoličku zemlju, uzimali su križeve na razkrst-nicama za ciljeve gađanja iz pušaka, a češki učitelji i profesori počeli su u narodu, pobožnom i konzervativnom, širiti po školama bezvjerstvo i antikatoličku propagandu. Taj antikatolički duh čeških nastavnika tako je ogorčio slovačko stanovništvo, da su majke u Novom Mestu jednom provalile u školu i sjekirama i lo-patama navalile na učitelje, što im djecu kvare.

Kardinal belgijski Mercier, poznati heroj iz svjetskog rata, kazao je Pierru Delattru, francuzkom povjestničaru, da se boji za Slovake, da će se kao zdrava jabuka u zajednici s Česima po-kvariti, dok je dr. Šivak uzviknuo u pražkom parlamentu god. 1930., da su Česi moralno raztrovali Slovačku. Širenje liberalizma i antikatoličkog husitstva tako je progresivno raslo u Češkoj, da je jedna četvrtina Čeha, dakle preko 1.5 milijuna stanovnika, od-pala od katoličke vjere, dok se utjecaju češkog husitstva ima pri-pisati, da je i u Podkarpatskoj Rusiji više od 100.000 Ukrajinaca ostavilo katoličku vjeru.

Na pitanje, kako sve ovo stoji u svezi s Masarykom i čemu je on kriv, može se odgovoriti, da je on zaista to izravno i ne-izravno skrivio. Ostavivši sam katoličku vjeru, vjeru svojih otaca, i to ne iz religioznih motiva, jer je on jednom sam izjavio, da je on sam praktički mrtav član evangeličke vjere, dakle da ga na prihvat nove vjere nije potaklo ni traženje istine, ni religiozna pobuda, već racionalizam i antidogmatizam. Taj njegov primjer morao je loše djelovati i na ostale državljane, jer iz vjerskog racionalizma i antidogmatizma do ateizma nije velik razmak. U drugom je redu Masaryk u Americi stupio u framasunsku ložu i ondje kao framasun bio designiran za predsjednika buduće češke republike, dok je prije, kao profesor u Pragu, tako nam je barem ostavio zabilježeno pok. Živko Bertić, osuđivao framasunstvo i od-vraćao svoje đake od toga, jer da kao tajno udruženje uništava individualnu slobodu i pravo odluke. Framasunstvo je pak pro-tivno svakoj pozitivnoj religiji, i zato je Masaryk od česti odgo-voran za ono odpadničtvo od katoličke vjere.

Što se tiče osobnih napadaja na mene i upita Wilderova, kako ja dolazim iza šestdesetih godina, da dajem lekcije drugima, kad se za mene prije predsjednikovanja u Matici nije uobće znalo? Pa kako ja dolazim da drugima prigovaram, kad nisam ništa za narodnu stvar pretrpio, dok su drugi dobivali barem ogrebine?

Na te upite samo nekoliko misli kao odgovor. Za narod sam radio postojano od mladosti do sada, i to uviek nesebično, pa iako je taj rad bio čedan, činio sam ono, što sam mogao, ne tražeći pri tome priznanja i ne gurajući se nikada napried. Međutim sam i ja nešto za svoje uvjerenje pretrpio. Tako sam izgubio profesorsko mjesto u Dubrovniku, a izričito mi je još i to javljeno, da se ne smijem nadati nikakovu nameštenju u Dalmaciji.

To mjesto sam izgubio jedino stoga, što sam se mojim pisanjem izlagao za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, i dobio posredovanjem starijega Čingrije mjesto na Sušaku s polovinom prvašnje plaće.

Za vrieme svjetskog rata radio sam za oslobođenje i ujedinjenje naroda na jugu u duhu samoodređenja naroda. Za vrieme diktature stajao sam na čelu Matice, a sam dr. Maček je dao izjavu, da se jedina Matica nije ogriešila o svoju čast i hrvatski karakter, a moji suradnici znadu, da u obrani te časti nisam bio posljednji. Kad sam pak vidio, da su se počele protiv Hrvata upotrebljavati metode nevaljale, onda sam osjetio dužnost, kao i svaki pravi Hrvat, da se protiv toga borim, a kako se nisam mogao pomladiti, radio sam u onim godinama, u kojima me je ta nesreća moga naroda zatekla. Dizao sam glas protiv toga u našim novinama, i to mnogo prije nego sam postao predsjednikom Matice. Zbog toga me je Pribićević maknuo iz službe zajedno s drugim profesorima visokih škola. Bio sam kasnije i od redarstva više puta pozivan na odgovornost, dapače i kažnjen zatvorom i globom, ali sve te žrtve su malenkost spram žrtava drugih Hrvata, koji su i živote svoje davali za svoj narod.

Šta je pak radio Wilder prije i poslije rata u Hrvatskoj? U bivšoj Monarhiji bio je član koalicije. Wilder je bio član demokratske stranke, kojoj je na čelu stajao Pribićević. U bivšoj Monarhiji nije Pribićević osjetio duh narodnog jedinstva, dapače je htio, da se provede, da su Srbi poseban narod, dosljedno tome morao je i Wilder učiniti, jer inače bi bio ostavio tu stranku. Kasnije pak, iza sloma Monarhije, postao je Pribićević prvoborac za narodno jedinstvo, ali posve jasno, ne iz etničkih i kulturnih motiva, već jer je sada vidio, da Srbi imaju kralja i većinu u državi, pa mogu na osnovi »demokratskog principa« odlučivati u državi i pored Hrvata i protiv Hrvata. Zato je i pala rečenica s njegove strane, da Hrvati moraju leći i da će biti manji od makova zrna. Ovakovo priznanje narodnoga jedinstva nije došlo iz etičkih i etničkih momenata, niti zbog načela jednakosti, već obrnuto, da se ovom abstraktnom formulom jedinstva sakrije načelo jednakosti. Pod firmom fiktivne i nominalne jednakosti stvorilo se i provodilo načelo nejednakosti. Pribićević je dapače našao tu formulu, da opravda načelo nejednakosti i zapostavljenje Hrvata, iako to nije bilo drugo, nego obični sofizam, kojim je htio neetičnost prikazati naivnicima u svietlu etike. Hrvati, veli on, ne mogu se tužiti da su zapostavljeni, jer kako su Srbi i oni jedan narod, time što dobivaju Srbi, dobivaju i Hrvati, jer oni zajedno čine organsku cjelinu, a jačanjem bilo koga diela jača se i cjelina.

Može li se zamisliti veće prevare od ove i ružnijega načina, da se opravda obezpravljenje jednog naroda?

Da se taj »demokratski princip« narodnog jedinstva provede, počeli su se ljudi progoniti i zavedena je »Obznana«, te su hrvatski seljaci u masama bili batinani, po riečima Stjepana Radića, njih 35.000. U doba najvećeg batinanja bila je Pribićevićeva demokratska stranka na vladi, a Wilder je vršio dužnost podsekretara u ministarstvu unutarnjih posala; imao je dakle odgovorno mjesto, pa i on za ono batinanje pravno i moralno nosi podpunu odgovornost.

To sam ja napisao u »Hrvatskoj Reviji«, a Wilder mi po odvjetniku poručuje, da to moram javno opozvati, inače da će me tužiti sudu. U ovoj prietnji se vidi sva arogancija i preuzetnost jednoga tuđinca, koji misli, da on mene smije napadati u svojim novinama, a da ja ne smijem ni jednu rečenicu istinitu o njemu u javnosti spomenuti.

Tko je pratio pisanje »Nove Rieči« kroz ove dvie godine, mogao je čitati neprekinute napadaje na mene, a to stoga, što sam zastupao ideju posebne hrvatske individualnosti. I g. Maček je uzeo u svoj program nauku o posebnoj hrvatskoj i posebnoj srbskoj narodnosti, a uvjeren sam, da to nije samo igra rieči, pa je dakle g. Maček bliže meni u tom pitanju, nego Wilderu.

Zaredali su u »Novoj Rieči« napadaji na mene, i to gotovo u svakom broju. Prvi se javio g. Andrija Kovačević, spontano i nesebično, kao uviek. Inače on nije nikada spekulirao u životu, pa ni onda, kad je u bivšoj Monarhiji, u doba madžarizacije, kojoj su se Hrvati svim silama opirali, i velike žrtve u odporu davali, htio ipak naučiti madžarski jezik. Sigurno ne stoga, što je znanje madžarskoga jezika bilo skopčano s boljim položajima i bržim unapređivanjem u službi, već jedino iz velike ljubavi za madžarsku kulturu i širenje toga jezika u Hrvatskoj. Inače je g. A. Kovačević bio moj znanac, tako da se nije ustručavao u jednoj težkoj krizi, kako se on Matičinom tajniku izražavao, zatražiti od mene i materialnu pomoć, koja mu nije bila uzkraćena. Ovo se spominje samo zato, da se može pravo ocieniti pozadina njegovih napadaja i vidjeti plemenitost i patriotizam motiva, koji su ga bez sumnje pri tome vodili.

Iza njega je drugi stupio na pozornicu učitelj Kranjčević, koji je u kilometričkim člancima iznosio protiv mene svega i svačesa. Važno je samo to, da se u svojim napadajima u beogradskoj »Javnosti« na njega pozivao N. Bartulović, da dokaže, da ja zastupam gotsku teoriju o podrietlu Hrvata, a sve je to, kako se znade, laž. I tako redom gotovo u svakom broju ponešto nova. Tu mi se podmetalo, da ja pišem u »Nezavisnosti«, da imam neke tajne sveze sa Beogradom, jer da ja, tobože čovjek Zapada, ipak se ne žacam gledati na iztok. Nikad zbog tih laži nisam slao »Novoj Rieči« izpravke, niti tužio sudu, kako sada Wilder radi jedne istinite

rečenice meni prieti, jer sam držao, da će sve one ekspektoracije konačno oblatiti same pisce.

U predposljednjem broju »Nove Riječi«, rekoše mi, da donosi punovažnu i za mene strašnu stvar, da bih ja bio potomak Cincara, jer da to moje ime utvrđuje. Iz ovoga se vidi, koliki je bies i mržnja obuhvatila pisce, da im se pomutila pamet.

Prvo, u mojoj užoj domovini Dalmaciji uobće nema Cincara, a niti se to ime čuje. A drugo, što je najvažnije, ja sam podrietlom iz kraja, gdje je zakonom bilo zabranjeno useljivanje Vlasima, pa sam tako, kao i cieli moj rod, potomak najčistijega i najsamonikli-jega diela Hrvata. Isto tako dočetak moga prezimena čisto je hrvatski oblik preuzimanja imena za prezime, a takovih prezimena ima među Hrvatima množtvo (Juras, Bujas, Belas, Jurkas, Matas, Milas, Vitas i t. d.), a neznalice bi morale radi svoje časti, prije nego izpuknu ovako smiešne i lude tvrdnje, pročitati radnju o prezimenima g. Maretića u Radu Jugoslavenske Akademije br. 80—81, da vide, da su to čisto hrvatska prezimena. Znadem, da će radi ovoga utvrđenja njihove ignorancije na mene pobjesniti, jer nema veće mržnje, veli Galilei, nego mržnja neznanja na znanje, ali to im ne će ništa pomoći.

Ali dok se mome imenu iz ignorancije osporava hrvatski dočetak, u Wilderovu pak imenu zaista se ogledava čisto čeSkoslovenski sadržaj i podrietlo. Ja sam seljačko diete, srastao s ovom zemljom, koju su moji pređi branili od neprijatelja i obrađujući nju od toga prostora stvorili svoj dom. Tako sam tu domovinu baštinio predajom, a s narodom srastao krvlju, i zato je moj osjećaj za nju imperativna dužnost, ne zbog materialnih interesa, već iz etike, jer je ona dio sama mene.

Wilder je nasuprot amo došao iz spekulacije, onako kako se ide u kolonije, te nema s tom zemljom krvno ni poviestno nikakovih veza. On je svoje držanje ovdje udešavao prema svojim probitcima, onako isto, kao što ga je prije udešavao kao »konfident« Franje Ferdinanda, kako su to novine prema jednom dokumentu o njemu tu viest doniele.

Wilder nije ni Hrvat, ni Srbin, ni Slovenac, a kako može biti Jugoslaven samo onaj, koji je prije svega Hrvat, Srbin ili Slovenac, to on ne može biti ni Jugoslaven, već samo formalno, ukoliko se nalazi u ovoj državi (bivšoj Jugoslaviji, nap. ur.), ali bez unutarnjeg nacionalnog sadržaja. Onako isto, kako je Jugoslaven, mogao bi sutra biti Madžar ili Rumunj, ako bi dobio državljanstvo tih država, jer kako nema kod njega naše narodne samobitnosti, onako ne bi imao ni tih naroda, koja bi ga s tim narodima vezala. Kako pak nije primio naše narodne hrvatske ideale, to je još i danas tuđ, onako isto, kako je bio, kada se amo uselio. Njegova duhovna substancialnost, ukoliko mu to ime ne prieči, čisto je češka, pa mu je slobodno, štoviše dužnost, da radi za češke probitke, a neka samo pusti nas Hrvate u miru, da mi u sadašnjici uredimo naš dom onako, kako smo ga krvlju branili u prošlosti i radom materialnim i duhovnim izgrađivali.

U Zagrebu 2. prosinca 1938. F. Lukas

II

IZPRAVAK VEĆESLAVA WILDERA

Hrvatska Revija, siečanj 1939.

P. t. gospodin

Dr. Mile Starčević

odgovorni urednik »Hrvatske Revije«

Zagreb

Obzirom na članak pod naslovom »Masaryk prema Hrvatima«, koji je izašao u »Hrvatskoj Reviji« u broju 11 (studeni) 1938. a u kojem se spominje i moje ime na stranama 578 i 579, molim Vas, da na temelju Zakona o štampi, a u prvom narednom broju, na istom mjestu i istim slovima, izvolite uvrstiti ovaj moj

izpravak.

Nije istina, da »nitko na pr. nije protiv Hrvata toliko bjesnio kao Čeh Wilder, dok je on bio podsekretar u Ministarstvu Unutarnjih Posala, dakle imao odgovorno mjesto, bilo je batinanje hrvatskih seljaka na vrhuncu, tako da ih je po riječima Stjepana Radića bilo izbatinano oko 35.000«, nego je istina: 1. da sam uvijek radio kao hrvatski javni radnik, da sam bio osnivač Hrv. Napredne Stranke, narodni zastupnik Hrv. Sam. Stranke u Hrv. Saboru, hrv. delegat u peštanskom saboru, te povjerenjem sviju stranaka postao članom vlade Nar. Vijeća, a u ovoj sam državi biran 4 puta nar. poslanikom, 3 puta u opoziciji, a samo jednom u vladi; 2. da sa mojim znanjem nije ni jedan hrvatski seljak batinan, i 3. da Stjepan Radić nije rekao, da je za moje vrijeme bilo izbatinano 35.000 hrvatskih seljaka.

S poštovanjem: Većeslav Vilder

NA IZPRAVAK VEĆESLAVA WILDERA

Izpravku g. Wildera može se primietiti ovo:

Istina je, da g. Radić nije rekao, da je za vrieme Wilderove podsekretarske službe u ministarstvu unutarnjih posala bilo izbatinano 35.000 hrvatskih seljaka, ali to nisam ja ni uztvrdio, već — kako se u rečenici vidi — da je bilo batinanje hrvatskih seljaka za vrieme njegova podsekretarstva na vrhuncu. Ako je pak bilo na vrhuncu, onda sliedi, da nije bilo svih 35.000 seljaka onda izbatinano, ali taj broj za konstataciju istine ima samo sporednu važnost; važno je samo to, da je batinanje slobodnih hrvatskih seljaka zbog njihova nacionalnog držanja bilo tada na vrhuncu.

Činjenica batinanja hrvatskih seljaka u masama dakle je postojala, a odgovornost za to nose oni faktori, koji su to batinanje naređivali i odobravali, ili ga po dužnosti svoga položaja nisu sprečavali. Međutim bi se g. Wilder htio oteti odgovornosti

toga batinanja, jer veli, da s njegovim znanjem nije bio ni jedan hrvatski seljak batinan. Ali takvo izpričavanje ništa ne vriedi. Ja ću mu dozvati u pamet, što je demokratski organ »Riječ«, dakle njegov stranački organ, pisao 22. IV. 1924. broj 95. str. 5. — a možda je to on sam sastavio — o položaju državnih podsekretara: »Ministri su zapravo državni sekretari. To je nomenklatura demokratska. Nazivi ministara ostali su od apsolutističkog doba, kada su zaista bili sluge kraljeve. Podsekretar je dakle viceministar. Po skupštinskom poslovniku ima isti položaj kao i ministar, ... učestvovanje u ministarskom savjetu. Po zakonu o činovnicima imadu podsekretari rang ministra, jer o njihovoj plati, pensiji, raspoloženju važe isti propisi kao i o ministarskoj. Po ustavu se podsekretar ustanovljuje za jedan određeni dio posala, onda tim poslovima ne upravlja ministar, nego podsekretar«.

Kako je g. V. Wilder postao podsekretarom za PP vlade god. 1924., s podpunim djelokrugom za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, a vlada je 23. XII. 1924. stvorila zaključak, da se Obznana primieni na Hrvatsku Republikansku Seljačku Stranku, kojoj su zapravo pripadali svi Hrvati, to on odgovara i za javne čine u hrvatskim zemljama, dakle i za batinanje seljaka. Tada je Wilder dao nalog, da se zatvori cielo vodstvo HRSS. O tome je pisao dr. Rudolf Horvat u knjizi »Zaslužni Hrvati« (str. 93.) ovo: »Tečajem svih prijašnjih 6 godina (t. j. 1918.—1924.) nije hrvatski narod pretrpio toliko progona, koliko u siečnju i veljači god. 1925.«, t. j. za vladavine V. Wildera. Dakle g. Wilder nosi moralnu i juridičku odgovornost pred poviešću za sva ona batinanja, što su se za njegova podsekretarstva vršila protiv hrvatskih seljaka, kao i za ubojstvo seljaka u Jezeranima, jer ako on nije bio s onim djelima sporazuman, njegova je dužnost bila, da demisionira, a kada to nije učinio, on nosi pravnu i moralnu odgovornost za sve, što se događalo. Ministri i podsekretari nisu žandari i niži činovnici, koji moraju izvršiti primljene naloge, već su oni za naloge odgovorni i pred parlamentom i pred narodom i pred poviešću, pa je samo igra rieči u izpravku, da po njegovu znanju nije nitko bio batinan. Za batinanje hrvatskih seljaka je znalo svako diete, znala je ciela Europa, pače je znao i cio sviet, sve tamo do Australije, jer je Stjepan Radić dao nekoliko intervjua englezkim novinarima, a kako se englezke novine čitaju sve do Australije, tako su i tamošnji čitači znali, što se događa u Hrvatskoj. Samo nije znao za to podsekretar unutarnjih posala u Beogradu g. Wilder, kome je bila dužnost — jer su hrvatske zemlje spadale u njegov službeni djelokrug — vršiti nadzor, da odobrava, dotično uzkraćuje svoj pristanak!

U drugom redu, niži organi moraju izvješćivati više vlasti o svakom javnom činu, pa je ministarstvu unutarnjih poslova, gdje je sjedio g. Wilder, moralo doći množtvo izvještaja, a pogotovo je morao biti poslan izvještaj o strieljanju seljaka u Jezeranima, jer je o tome izdan i službeni vladin komunike. Kada on za sve to ne bi znao, onda bi time dokazao, da je propustio vršenje svoje dužnosti. Kad je dakle on znao, jer je morao znati, a nije zbog toga demisionirao, da tako sa svoje savjesti odbaci odgovornost,

Masarykova karta češke države sa koridorom, kako je zamišljena god. 1918., i vlastoručnom Masarykovom glosom na rubu

Zeichenerklärung
Tschechien
von den Tschechen beanspruchte Gebiete
Tschech. Einflußzonen im Norden u. Süden

Češka karta Srednje Europe, kako je zamišljena 1914. i izrađena od Hanuša Kuffnera

onda je on pred poviešću i hrvatskim narodom odgovoran za sve ono, što se događalo u hrvatskim zemljama za njegova podsekretarstva.

Na Wilderovo izticanje u izpravku, da je on bio osnivač Hrvatske Napredne Stranke, moglo bi se primietiti, da je baš ta izrazito antiklerikalna stranka najviše skrivila pocjepkanost hrvatskih redova i oslabila našu unutarnju borbu u času, kad je kompaktnost hrvatskog naroda bila najnuždnija, te tako spremila prevlast srbske manjine u Hrvatskoj i stvorila razpoloženje, koje je dovelo do onakva rješenja hrvatskog pitanja u god. 1918., koje je hrvatski narod u svim svojim javnim manifestacijama do danas odlučno odklanjao. Uostalom oni hrvatski političari, koji su u svojoj duši imali živ hrvatski nacionalni osjećaj, i sami su svojim kasnijim javnim djelovanjem porekli izpravnost onoga političkog pravca, kojim sada hoće da se ponosi g. Wilder. Sada naročito, nakon sloma u Češkoj i nakon posljedica Masarykove politike za češki narod, bilo bi puno pametnije, da g. Wilder uobće tu svoju žalostnu ulogu kod nas i ne spominje, jer bi to bilo najbolje prepustiti zaboravi. Ulogu takvih naprednjaka kod nas nitko ne bi mogao bolje opisati, nego što ju je opisao jedan od naših najboljih i najdinamičnijih političara u posljednjim decenijima naše poviesti, a to je Frano Supilo, koji inače nije bio ni desničar ni klerikalac, da bi se s te strane oslabila važnost njegovih rieči.

U svojoj knjizi »Politika u Hrvatskoj« piše Supilo: »Srbi koalicionaši su među sobom složni, imaju cilj i lukaviji su od Hrvata koalicionaša. Uza se imaju one karikature od pokretaša, koji misle, da politika narodnog jedinstva Srba i Hrvata znači pokoravati se željama onih oko »Srbobrana« i klipsati za njima, psujući ih među sobom, da su isto takvi ekskluziviste kao i frankovci. Eto tako je došlo, da politiku vode Srbi samostalci, a vode je prema svojim osnovama i špekulacijama. Zato koalicija radi samo ono, što joj oni namjeste i učine. Pokretaši, to je snobizam, to je izprazna majmunska imitacija nečega, što misle da je novo, moderno, da je, kako se snobima rugaju, »smart«. A glavna im je odlika, da ne znaju misliti svojom glavom. U tome i jest snobizam velik, jer on uviek za nečim ili nekim mora klipsati. Snobizam i klipsalo su sinonimi. Ti pokretaši su nekada mislili Radićevom glavom. Odnosno glumili su, kao da njegovom glavom misle, opetujući njegove fraze. Onda su se umišljali, da misle Masarykovom glavom i nazivali su se njegovim učenicima. Od Riečke rezolucije dalje mislili su mojom glavom; blejali su u mene, sve su mi odobravali, a najviše me grize, što sam mislio, da to nisu snobovi i mameluci po modi, nego da me ti ljudi shvaćaju. Poslije su ih Srbi gurnuli u Tomašića i onda su počeli misliti njegovom glavom. Blejali su u njega. Realna politika, sitni rad, kulturna borba, novi pravac u književnosti, socialni problemi, ekonomski rad, sve se to u njih izrodilo u parodiju. Tako i narodno jedinstvo Srba i Hrvata. To njihovo narodno jedinstvo danas u politici znači klipsati za Srbima oko »Srbobrana«, koji ga u djelima i politici negiraju, te raditi ono što oni hoće.«

Ako se uvaži, da je, po Supilu, srbski dio koalicije imao odlučnu ulogu i prevlast u koaliciji kao cjelini, onda se može razumjeti, da je i selekcija kod biranja »narodnih« zastupnika išla u pravcu srbskih želja, t. j. birali su se pretežno onakvi ljudi, koji će biti manje osjetljivi za hrvatske nacionalne i državopravne želje, pa je tako i g. Wilder mogao biti biran kao zastupnik u hrvatski sabor i poslan kao delegat u Budimpeštu, jer je po svojim naprednjačkim nazorima, kako ističe Supilo, bio bliže srbskim željama u koaliciji.

Za rad tih mladomadžarona najbolja je ilustracija zakon o izvlastbi hrvatske morske obale, koji su zakon oni na zahtjev Madžara u saboru prihvatili i proglasili, a taj je zakon s gledišta hrvatskih interesa i narodne časti bio jednako poguban, a možda još i pogubniji nego što je bila željezničarska pragmatika.

Prave tendencije Srba u koaliciji prozreli su kasnije svjestniji njezini članovi Hrvati — možda nešto kasno! — pa je tako na pr. dr. I. Lorković već god. 1915. davao sugestije pristašama, da nastoje ojačati hrvatski dio koalicije.

Supilo je majstorski, iako nešto prejakim izrazima, prikazao pokretaše. A da je još znao, što smo mi nedavno saznali iz novina, po jednom dokumentu koji nije bio demantiran, da je g. Wilder, osnivač Hrvatske Napredne Stranke, još k tome bio »confidente« Franje Ferdinanda, kako piše grof Polzer Hoditz u memoarskom djelu »L'ultimo degli Asburghi«, onda bi Supilo od užasa bio bacio pero iz ruke. Supilu, kao i svim hrvatskim Dinarcima, ništa nije odurnije, nego služba pouzdanika bilo kome. Hrvatski se narod divio uskocima, gusarima, dapače i hajducima, ali je uviek tražio u njihovim borbama jednu idealnu crtu: bilo da se bore za čast svoga naroda, bilo da se osvećuju za uvredu nanesenu sebi ili svojima, bilo da brane svoju zemlju — pa i ne bilo kadšto do kraja sve etično, ipak im se to praštalo. Narod je po svojim rasnim osobinama bio uviek na strani junačkih i idejnih boraca, dok je tajna služba hrvatskom narodu bila uviek odvratna.

Ovom se prilikom sjećamo memoara grofa Sedlnitzkoga, koji je bio predsjednik bečkoga policijskog sistema pred revolucijom god. 1848., i koji je zabilježio, da su mu Česi najviše služili kao konfidenti. Ne mislim time kazati za češki narod, da je takav, već da se u njegov rasni sklop uvuklo mnogo divergentnih rasnih komponenata, koje ne odgovaraju psihičnim osobinama češke većine, i zato se među njima javljala takova podvojenost u psihičnim očitovanjima pojedinaca.

F. Lukas

III

KAKO SU ČEŠKI POLITIČARI ZAMIŠLJALI UREĐENJE SREDNJE EUROPE

Dvie geografske karte iz prošlog svjetskog rata

Hrvatska Revija, siečanj 1939.

Puštajući po strani sve, što se nas ne tiče, ovdje će se prikazati, što su češki političari zajedno s Masarykom mislili o udesu hrvatskih zemalja i hrvatskog naroda iza rata.

Kada je g. dr. I. Krajač u 11. broju »Hrvatske Revije« iznio svoje razgovore s Masarykom god. 1914.—15. za vrieme rata u Švicarskoj i reproducirao Masarykove rieči i želje, da nestane Hrvata, ustao je g. Wilder u »Novoj Rieči« najoštrije protiv tih Krajačevih tvrdnja, predbacujući mu, da je sve to g. dr. Krajač izmislio ili u najmanju ruku da je to plod njegove bolestne mašte.

U jednom mom članku, tiskanom u »Hrvatskoj Straži« od 3. XII. 1938., ja sam u vezi s tim Wilderovim riečima kazao, da se ne može prieći na dnevni red preko Krajačevih tvrdnja s nekoliko praznih fraza, jer ima i pored Krajačeva svjedočanstva izravnih i neizravnih dokaza, da je zaista Masaryk o Hrvatima onako mislio, dapače da u tom pravcu postoje i geografske karte, koje potvrđuju neprijateljsko mišljenje Masarykovo o Hrvatima. Te sam karte dao reproducirati i donosim ih hrvatskoj javnosti na uvid. Jednu je kartu sastavio Čeh Hanuš Kuffner, a druga je karta englezkog podrietla prema predratnim državnim prilikama u Europi, na kojoj je sam Masaryk skicirao granice buduće države i koridora.

Još prije svjetskoga rata pomišljalo se na novo uređenje Europe, a češki političari imali su pri eventualnom razpadu Monarhije u vidu osnutak češke nezavisne države. Tako je Klofač, vođa čeških nacionalnih socialista, predložio god 1914. ruskom konzulu u Pragu Zukowskom plan o podjeli bivše Monarhije, a za izradu toga plana našao je jednoga »dobrog Čeha«, bivšeg carskog oficira Hanuša Kuffnera, koji bi kartografski izradio takvu kartu, uzevši u obzir i stratežke momente. Ta je karta zaista i sastavljena, te je jedan primjerak bio uručen ruskom konzulu Zukowskom, koji ju je poslao u Petrograd g. Sazonovu, ruskom ministru vanjskih poslova. Kasnije je ta karta bila uručena i svim važnijim političkim faktorima, a 150 primjeraka bijaše razdieljeno među članove mirovne konferencije u Parizu. Iz toga se vidi, da je taj plan dobio i službeni karakter kod čeških odlučujućih političara.

Ne upuštamo se ovdje u analizu tih nemogućih osnova i imperialističkih fantazija čeških političara, po kojima bi imalo 80 milijuna Niemaca biti tako razkomadano, da bi jedan njihov dio ušao kao kolonija u sklop malih slavenskih naroda, Čeha i Srba, i drugih država, dok bi drugi dio služio kao interesna sfera za druge države, a samo bi mali dio ostao nezavisan. Za nas je

važno, da ta karta predviđa, da bi hrvatske zemlje ušle u Veliku Srbiju i da bi potom nestalo Hrvata kao naroda, kako se na karti, priloženoj ovome broju »H. R.« na str. 35., javno vidi*.

Vriedno je pritom iztaknuti, da su se sve te osnove stvarale u vrieme, kad je za rješavanje nacionalnih problema bilo uzeto načelo narodnog samoodređenja, da se iz toga upozna pravo raz-položenje čeških odgovornih faktora spram hrvatskog naroda.

Druga je karta za nas još važnija, jer nam izravno prikazuje želje i osnove samoga Masaryka o rješenju hrvatskoga pitanja. Kako se po englezkim imenima na karti vidi, karta uzeta za osnovicu njegova elaborata bila je englezkoga podrietla, a na njoj je ocrtana buduća češka država i koridor, koji je imao spajati Češku s našim zemljama kod Varaždina. Najvažnije je pak kod toga nešto drugo: na rubu karte sam je Masaryk vlastoručno napisao na češkom jeziku osnovicu koridora, a te njegove rieči glase ovako:

Čechy a Slovensko.

Korridor spojujíci Cechy a Srbskochorvatsko založen na chorvatských četných koloniích, v jihu jsou Slovinci, naležel by bud celý Srbsku, nebo část Čechám, čast Srbsku.

U hrvatskom prievodu bi to glasilo ovako: »Koridor, koji spaja Češku i Srbskohrvatsku, izpunjen mnogim hrvatskim kolonijama (to su Gradišćanski Hrvati — op. prevod.). Na jugu su Slovenci, a pripadao bi ili čitav Srbiji ili dielom Češkoj, dielom Srbiji.«

Na osnovnoj karti se vidi, da je englezki priređivač na jugu toga koridora dao tiskati ime zemlje Croatia (= Hrvatska), dok na prostoru današnje Slovenije stoje imena Carniola i Carintia, potome nema slovenskog imena uobće na karti. Logično i izpravno bi bilo, da je Masaryk u svojoj bilježci na rubu te englezke karte kazao, da će koridor spajati Češku s Hrvatskom, ali on toga ne čini, već — kad ne može za vrieme rata kazati, da će taj koridor spajati Češku sa Srbijom, jer je u to vrieme na tom prostoru još postojala Hrvatska — on piše, da će koridor spajati Češku sa »Srbskohrvatskom«. Ali, kad Masaryk izražava svoje želje i osnove iza svršetka rata, onda nema više hrvatskog imena ni hrvatskih zemalja, već bi koridor, po njemu, imao pripasti ili čitav Srbiji, ili od česti Srbiji, a od česti Češkoj, premda u tom koridoru nema Srba, već je izpunjen mnogim hrvatskim kolonijama. Ako je pak taj koridor imao pripasti Srbiji, onda logično sliedi, da bi i sve ostale hrvatske zemlje morale pripasti Srbiji, jer bez tih zemalja ne bi bilo kontinuiteta između koridora i predratne Srbije.

Taj svoj plan o srbsko-češkom koridoru predao je Masaryk već u travnju god. 1915. englezkom ministru vanjskih poslova Sir Edwardu Greyu — dakle odprilike u isto doba, kada je g. Krajač s Masarykom u Švicarskoj razgovarao —, a god. 1916. poslao je jednu kopiju te karte iz Londona u Ameriku tamošnjim emigrantima, da u tom smislu povedu agitaciju.

* Vidi karte priložene str. 248.

Ovo je najjača podkrepa Krajačeva svjedočanstva, pa je tako Masaryk sviestno i voljno radio na uništenju hrvatskog naroda kao državnog naroda i za uklapanje hrvatskih zemalja u veliku Srbiju.

Na mirovnoj konferenciji u Parizu predala je češka delegacija više memoranduma, kako je ona zamišljala i željela rješenje svoga češkoga pitanja i uređenje Srednje Europe. Za nas je važno kod toga iztaknuti, da se u uvodu jednoga od njih nalazi ocrtana ideologija o karakternim značajkama slavenskih naroda, posebice o značaju Čeha u razvoju čovječanstva, i tu su iztaknute dvie ideje, koje bi za Čehe imale značaj misije, a to su demokracija i slavenska solidarnost (str. 27).

Kada se pomisli, da su oni u isto doba i na djelu radili, da se brišu Hrvati sa geografske karte i da se njihove zemlje bez njihova znanja i odobrenja uklope u veliku Srbiju, onda one rieči u uvodu memoranduma nisu drugo nego prazne fraze.

Ako se, na koncu, na temelju izkustva i stvarnih činjenica, postavi pitanje, koji su nam narodi u Europi u ovim posljednjim decenijima u obrani naših životnih prava i našega obstanka bili više skloni, slavenski ili neslavenski, onda nije težko na to pitanje odgovoriti. No s tim odgovorom stoji u vezi odgovor na drugo pitanje, na pitanje o vriednosti slavenske solidarnosti, iz čega izlazi, da je problematika toga pitanja postala neminovna i aktualna. Mi smo izkusili, da je pod firmom slavenske solidarnosti hrvatski narod bio izložen najvećim pogibeljima i da se sa slavenskom solidarnošću operiralo onako isto, kao i s narodnim jedinstvom: prvo, da pod krinkom tih obćih i liepih ideologija mogu jači narodi nametnuti svoju vlast slabijima, te ih izkorišćavati i stvarno obezpravljivati; drugo, da to posluži kao kanal, kroz koji će strani elementi ulaziti u naš narodni organizam, da ga idejno mogu lakše raztakati; konačno, da to bude opium za uspavljivanje slabića i naivnika, te liep izgovor za spekulante.

Na žalost, ta se ideologija takvom pokazala na djelu. Tako su Hrvati težko kažnjeni za to, što se pod utjecajem Masarykova učenja i njegovih naprednjačkih sljedbenika vodila u Hrvatskoj politika, koja je bila u suprotnosti s naukom Ante Starčevića, koji je neprekidno, kroz cio svoj život, odvraćao narod od ideje slavenske solidarnosti kao nerealne i za naš obstanak pogibeljne, ukazujući pritom na postupak Rusije spram Poljaka. Događaji su mu nažalost i u tome dali pravo. Pokazalo se, da slavenski narodi, svaki za sebe, vodi svoju realnu politiku, bez obzira na krvno i jezično srodstvo, onako isto, kako to čine germanski i romanski narodi, pa da su slavenski manji narodi u sklopu većih bili izsisavani, gonjeni i sprečavani u svome razvoju jednako, dapače i gore nego kada su bili u sklopu neslavenskih naroda. Londonski ugovor, podpisan od Rusije, pa Masarykove osnove i držanje češke javnosti s obzirom na budući naš udes, a da o drugim Slavenima ovdje i ne govorim, najbolji su dokaz o istinitosti iznesenih tvrdnja.

F. Lukas

IV

PORADI POVIESTNE ISTINE

Hrvatska Revija, listopad 1939.

O prvoj ideji, da se stvori koridor između Čehoslovačke i Jugoslavije, koji bi vezao te dvie zemlje preko zapadne Ugarske i iztočne Austrije, bilo je potanko pisano u našim novinama, posebice u »Hrvatskoj Reviji«, pa iako su se u pojedinostima mišljenja nešto razilazila, to je za stvar od sporedne važnosti, jer je najvažnije pitanje, tko je tu ideju kao osnovu primienio u praktičnoj politici. Prema utvrđenim činjenicama učinili su to češki političari, u prvom redu Toma Masaryk. On je tu osnovu već u travnju 1915. saobćio englezkom ministru vanjskih posala Sir Edwardu Grey-u, a god. 1916. poslao jednu kopiju karte s ucrtanim koridorom u Ameriku tamošnjim češkim emigrantima, da povedu agitaciju za ostvarenje te osnove. Ta je karta s Masarykovim riečima u vlastoručnom tekstu bila odtisnuta u »Hrvatskoj Reviji« br. 1. god. 1939. Po toj karti i po riečima Masarykovim, vlastoručno napisanim, koridor je imao pripasti u cielosti ili Čehoslovačkoj ili Srbiji, ili jednoj i drugoj po polovici.

U dvobroju »Matice Rada« (br. 3—4 god. 1939.) pisac sa šifrom Pannonicus — po svemu se čini, da je bio član Jugoslavenskog odbora — napisao je, da je Masaryk vlastitom rukom ucrtao na jednoj drugoj geografskoj karti, koju on posjeduje, takvu liniju, iz koje se vidi, da treba da Slovenci pripadnu Češkoj.

To su dva važna kartografska dokumenta; ali pored njih ima mnogo drugih izjava u memoarima Masaryka i Beneša, iz kojih se jasno vidi, da je Masaryk ideju o koridoru, ma bilo od koga drugoga zamišljenu, svakako prihvatio, izgrađivao i htio ostvariti na mirovnoj konferenciji u Versaillesu.

Međutim sam u stanju donieti još jedan važan dokumenat o tom, a to je svjedočanstvo dra Ante Trumbića, člana mirovne konferencije, dakle čovjeka, koji se tim pitanjem morao točno i potanko baviti zbog svoga udjela u njegovu rješavanju.

On je meni i svom dobrom znancu, odvjetniku dru. K. Lukšiću — kasnije je došla još jedna osoba — dva mjeseca prije smrti u radnom kabinetu svoga stana o koridoru kazao odprilike ovo:

»Za ostvarenje koridora od jugoslavenske delegacije na mirovnoj konferenciji zauzimao se Slovenac Žolger, dok se Pašić držao pasivno, ne hoteći se uplitati u ta »prečanska« posla. Ja sam pak bio protiv stvaranja koridora, u prvom redu stoga, jer je u koridoru živjela jedva jedna sedmina Slavena, dok su ostali bili ponajviše Niemci, a nešto i Madžari. To stvaranje koridora preko tuđeg zemljišta kosilo bi se i s Wilsonovim načelima o samoodređenju naroda, koje je tada na konferenciji igralo prvotnu ulogu. U drugom pak redu bio sam protiv toga zbog našega pitanja u Dalmaciji, koje se moglo za nas povoljno riešiti jedino na osnovi samoodređenja naroda i nacionalnog načela. Kad su mi navodili još i stratežke razloge za stvaranje koridora, ja sam te razloge još manje mogao prihvatiti, jer se sa stratežkim razlozima moglo i protiv naše vlastite teze operirati.«

Dalje nam je Trumbić o tom pitanju još kazao i ovo:

»O stanovničtvu toga koridora, koji se imao stvoriti od dielova tuđih zemalja, sastavio je statistiku jedan svećenik podrietlom Hrvat iz Slavonije, koji je kao umirovljenik živio u Grazu. Taj elaborat bio je tako točan, da je na karti bila unesena svaka kuća sa svojim brojem, pa broj članova svake obitelji, njihovo zanimanje, te njihova narodnost. Taj je material grafički i statistički bio tako točno i u detalje izrađen, da je jednu kopiju toga uzeo jedan francuzki častnik, koji je za vrieme mirovne konferencije putovao po Austriji u svrhu izpitivanja toga pitanja i razgraničenja toga prostora, te ju je ponio sa sobom u Paris i predao odlučujućim faktorima. Stvar je na osnovi toga materiala i moga držanja tako svršila, da je priedlog za stvaranje koridora bio već u predkonferenciji zabačen, pa nije došao pred glavni odbor same konferencije. Masaryk je za to vrieme jednom mene pohodio i za pitanje se zanimao, no posljedica našeg razgovora je bila, da me je kasnije hladno susretao, isto tako i Beneš. Za moje držanje na konferenciji, čini se, — nastavio je dr. Trumbić svoj prikaz — da su kasnije saznali Niemci, jer je nedavno bio kod mene jedan gospodin, koji me je zamolio, da mu pismeno odgovorim na 14 postavljenih pitanja, jer da jedan stručnjak misli o tome napisati političku desertaciju. Što se je dalje s time dogodilo, meni nije poznato.«

Kako su se pak iza rata češki državnici kao i češka javnost pokazali spram Hrvata i njihove borbe u obrani narodnih prava, bilo je kazano na drugome mjestu i u drugoj prilici, pa to sada već pripada poviesti kao važan prinos za upoznavanje slavenske solidarnosti.

F. Lukas

V

ČESI PREMA BORBI HRVATA ZA SAMOODREĐENJE

Prilog Hrvatske Revije za srpanj 1939.

G. dr. Ivan Esih, pomoćni tajnik Jugoslavenske akademije, napisao je u »Novoj Rieči« nekoliko članaka pod naslovom »Što su Česi i Slovaci dali Hrvatima«, za koje sam doznao kasnije, kad su već bili pretiskani u posebnoj knjižici. Ne bih se na te članke osvrtao, da nije pisac u napomeni spomenuo moje ime i donio u bilježci jednu rečenicu iz moga članka o Masaryku, tiskanog u 11. broju »Hrvatske Revije« pod naslovom »Masaryk prema Hrvatima«.

Pisac ne uzimlje moj članak u cielosti, da ga pobija, već samo jednu rečenicu iz njega, koja glasi: »Češki pak emigranti kod nas, gotovo svi, nisu se vladali kao skupina ljudi, kojima je bila dužnost iz etičkih načela raditi za ovaj narod, među koji su se uselili i gdje su našli obstanak, već su kao strani kolonisti pomagali

sva nasilja protiv Hrvata.« Iz same ove rečenice se vidi, kao što se jasno razabire i iz sadržaja cieloga članka o Masaryku — drugačije se ne može ni shvatiti, i to g. Esih dobro znade —, da se u mom članku radilo o razdoblju za rata i poslije njega, dakle o posljednjim decenijima našega razvoja, a drugo, i po naslovu i po sadržaju moga članka još se jasnije vidi, da se radilo o stavu Masarykovu prema hrvatskom pitanju i o borbi Hrvata za održanje svoje narodnosti i svoje individualnosti, dakle o nečemu posve drugom, nego što g. Esih hoće da pobija, dotično da brani. U samom pak mom članku o Masaryku iztaknuto je njegovo kulturno djelovanje i književno stvaranje, pa je uzet u razpravu jedino njegov politički stav prema opravdanim težnjama i pravima Hrvata, koje je Masaryk postojano pobijao. Iz toga se vidi, da g. Esih svojim člancima u jednu ruku hoće nešto da brani, što ne treba obrane i što uobće nije bilo napadnuto, jer svaki kulturan čovjek poštiva kulturno stvaranje bilo kojega naroda i bilo kojeg pojedinca, a u drugu ruku g. Esih prelazi preko onoga, što je bilo napadnuto, prebacujući na taj način cielo pitanje na drugo područje i u druga vremena.

Nije težko pogoditi, zašto g. Esih to čini. Moje tvrdnje i dokaze o Masarykovu radu i namjerama nije mogao oboriti, jer sam ih nepobitno utvrdio faksimilom Masarykove zemljopisne skice i osnovom, koju je izradio svojom rukom, prema kojoj su osnovi hrvatske zemlje imale ući u sklop Velike Srbije, a Hrvata kao političkog naroda moralo je uobće nestati. Ja sam dalje dokazao Masarykovim memoarima, dakle njegovim riečima, da je on osuđivao borbu naših emigranata Supila i Trumbića za obranu integriteta hrvatskih zemalja, pa da je dalje osuđivao i borbu Radića za očuvanje Hrvata kao političkog naroda, te da je on ne samo branio, već i pomagao hegemoniju Srba nad Hrvatima. Sve se to nalazi u aktima, pa se g. Esih nije usudio ni dirati u to pitanje, nego je pribjegao drugoj taktici: on brani kulturno djelovanje pojedinih Čeha kod nas u prošlom stoljeću, koje uobće nije nitko napadao, da tako prebacivanjem toga pitanja na kulturno polje dobije simpatije javnosti, a povrh svega ad captandam benevolentiam onih faktora, koje on u svojoj karieri treba.

Da svoj potencial napadaja protiv mene još poveća, uzeo je tobože u obranu i bivše slovačke kulturne radnike kod nas, dok je u mom članku bilo govora jedino o političkom djelovanju Čeha i čeških emigranata, a ne Slovaka. No iz njegova stapanja Čeha i Slovaka vidi se, da g. Esih Čehe i Slovake uzima kao jedan narodni subjekat, dok Slovaci hoće da budu poseban narod sa svojom psihom i svojim odvojnim kulturnim i političkim težnjama. Time se g. Esih ogrješuje o pravo narodnog samoodređenja, odobravajući imperialističko stajalište Čeha, protiv čega su se Slovaci ogorčeno borili. Ja bih mogao logično i izpravno uzeti u obranu Slovake protiv njega, a on ne može, negirajući Slovacima narodno obilježje i pravo samoodređenja, pozivati se na njih protiv mene. Slovaci hoće da budu vlastiti narodni subjekat i gospodari svoje sudbine na svom narodnom teritoriju, a to im Česi nisu htjeli priznati i pokušali su slabijem bratskom narodu tankovima

po ulicama Bratislave nametnuti svoje gospodstvo, dok im je kasnije ogromno i savršeno oružje palo u vodu bez ijednog hitca, kad je trebalo protiv jačega neslavenskog naroda braniti svoju slobodu i svoju državnu nezavisnost.

Moje članke o Masaryku nije nitko ni pokušao pobijati, samo su me zbog njih osobno napadali, u prvom redu »Nova Riječ«; naprotiv dobio sam potvrdu s one strane, s koje je nisam očekivao. Albin Prepeluh je napisao knjigu pod naslovom »Pripombe k naši prevratni dobi«, u kojoj donosi pohvale na naslov Masaryka i Beneša. U dvobroju 3-4 »Matice Rada« donio je o Prepeluhovoj knjizi recenziju Pannonicus, koji je, čini se po svemu, bio član Jugoslavenskog odbora, i on izpravlja mišljenje piščevo o Benešu i Masaryku, te ga pobija ovim argumentom: »U tom sklopu (spomenute knjige) ima opet jedna netočnost, koja odgovara slovenačkom lažnom divljenju Masaryku i Benešu. Nije istina, da su članovi Jugoslavenskog odbora u Londonu kušali po svojim silama da sliede u Antantinim zemljama Tomi Masaryku i Eduardu Benešu (str. 272). Istina je baš obratno. Toma Masaryk je bio u stalnom sporu sa slovenačkim članovima Jugoslavenskog odbora. Čuvamo i geografsku kartu, na kojoj je Masaryk vlastitom rukom ucrtao, da treba Slovenci da pripadaju Češkoj. Takvi su bili pravi odnosi među njima.«

Ja sam donio Masarykovu kartu, po kojoj su Hrvati trebali ući u sklop Velike Srbije, a evo jedan Slovenac posjeduje drugu jednu Masarykovu kartu, po kojoj je Slovenija imala ući u sklop češke države, valjda zato, da Česi iziđu na Jadransko more. Masaryk je od svojih slušatelja i biografa bio prikazivan kao realan političar, a ovdje se vidi, da je bio megaloman, imperialist i utopist.

G. Esih veli na početku svoje brošure, da Česima u širenju i provođenju sveslavenske bratske uzajamnosti pripada prvenstvo, no ukoliko g. Esih ubraja i Hrvate među Slavene, mora sam priznati, da se ne može nazivati bratskom uzajamnošću, kad Masaryk, prvi predstavnik Čeha, ne samo želi, već kao političar i radi — a to isto čini i Beneš — da Hrvata kao političkog naroda uobće u poviesti nestane, u čemu su s njime bili složni gotovo svi Česi kod kuće, i kod nas gotovo svi češki emigranti.

Uostalom, nije to nova češka politika spram Hrvata; hrvatski zastupnici iz Dalmacije uviek su u Carevinskom Vieću pomagali borbu Čeha za njihova prava i podpisivali njihove interpelacije u parlamentu, a na uzdarje za to su se Česi redovno neprijateljski držali spram Hrvata, kad su ovi u suglasju sa svojim državnim poviestnim pravom tražili aneksiju Dalmacije Hrvatskoj, a sve to zato, da se ne zamjere Srbima. To neprijateljsko držanje Čeha spram Hrvata bilo je tako izrazito, da su Hrvati slali izaslanstva u češki klub; tako je jedno izaslanstvo predvodio i sam Bijankini, da se na to držanje Čeha potuži, gdje im je bila dana, ali ne i održana, rieč, da će svoje držanje promieniti. Meni je pripoviedao Don Frane Bulić — i to ne samo meni — da je u proračunu najgore prolazila Dalmacija, kad je ministrom financija bio Čeh Kainz, i da su ostala bezuspješna sva zauzimanja kod njega, da se nešto izmieni. Taj je egoizam Čeha bio kod nas općenito

poznat, no Hrvati su uza sve to zbog slavenske solidarnosti i na vlastitu štetu bili uviek uz Čehe, kad su oni branili svoja narodna prava.

Da su neki češki profesori bili kod nas namješteni i da su tu kulturno radili, kako navodi Esih, nitko ne može zaniekati, niti njihov kulturni rad omalovažavati; ali je pitanje, nije li se time otimao kruh ili otežčavao napredak našim hrvatskim, možda darovitijim profesorima. No kada sve to i ne bi bilo, zar nije bila njihova dužnost raditi na pridizanju kulture u zemlji, koja im je morala postati novom domovinom i gdje su bili za to plaćeni. Treba ovdje naglasiti, da češki profesori nisu amo došli u prazan prostor ili u koloniju, koju je iznova trebalo podignuti, već u zemlju, izbrazdanu duhovnim stvaranjem kulturnog naroda, pa je njihova dužnost bila uskladiti svoj rad s radom i težnjama i idealima naroda, među koji su došli i od kojega su živjeli.

Osim njih dolazili su i slovenski profesori, osobito u doba Bachova absolutizma, i to većina kao eksponenti centralizma i germanizma i potom kao predstavnici sistema, koji je bio štetan hrvatskom nacionalnom razvitku i hrvatskoj slobodi. Hrvatska kultura je napor maloga naroda, koji je od prvih početaka svog nastupa u poviesti urezao na ovome prostoru spontana očitovanja svog duha i davao od sebe na umnom, duhovnom, gospodarskom i državno-političkom polju dokaze svoga individualnoga bića i tako ušao tim svojim prinosima u družtvo drugih slobodnih i kulturnih nacija. Stoga kulturan rad treba da bude uviek povezan s nacionalnim radom, a gdje nije spojena osobna kulturna sviest s nacionalnom kulturnom sviešću, tu ostaje samo abstraktna obrazovanost, koja može narodu više škoditi, nego koristiti. Ovakova obrazovanost ,bez obzira na poviestni narodni razvoj i bez obzira na duh naroda, za koji se stvara, može u narodu oslabiti njegovu odpornu snagu i kozmopolitskim anacionalnim prelievanjem izazvati njegovu propast. Tako je utvrđeno, da su mnogi slovenski došljaci kod nas u doba absolutizma slabili našu odpornu snagu, a osobito svojim materialističkim nazorima i jagmom za dobrima razvodnjivali naše ideale i tako došli u sukob s našim bitnim osobinama, idealizmom i nesebičnošću, što se vidno zapaža baš ondje, gdje su oni u jačem broju i gdje njihov broj dolazi do izražaja.

Ne mislim time kazati, da je to činjeno uviek i od svih naumice, ali oni, koji nemaju svoje predaje, dakle nemaju u svojoj baštinjenoj sviesti državu, kao što je nemaju naši slavenski susjedi na zapadu, te koji nisu nigda vodili borbu za svoju državu, ne mogu je pravo voditi ni kao doseljenici u našoj zemlji. Već time njihov ulaz u našu sredinu umanjuje našu narodnu kompaktnost i slabi našu dinamiku u postizavanju najvažnijeg postulata narodne ideje, a to je država. Narod, koji se ne bori za nezavisnost, dotično za svoju državu, nije podpun narod, već polunarod, i on već time, u sebi i po sebi, posvjedočuje inferiornost svoga narodnog bića među drugim narodima.

Mogu takova djela stranih doseljenika, premda napisana na hrvatskom jeziku, biti samo prievod tuđega duha, pa iako su naše

rieči, u njima je tuđ duh. Ja ne bih to izpitivao, ali kada me je g. Esih uzeo pobijati i naveo neke strane češke radnike kao dokaz protiv mene, hoću i ja, u obrani svoga stajališta, baš te iste radnike analizirati i dokazati, kako nije samo pisanje stručnih djela odlučno, već njihov duh u skladu s narodnim težnjama i idealima.

Najveći ideal od svih jest obstanak naroda, pa je borba za taj obstanak zadatak pravog narodnog čovjeka. Postojalost pak naroda kao individualne cjeline predstavlja dalje očitovanje naroda u svim objavama njegova duha i bića na kulturnom, državnom i političkom polju, pa uzkratiti narodu postignuće bilo kojega od tih atributa njegove bitnosti, znači osakatiti sam narod, dotično negirati ga kao cjelinu.

G. Esih je na pr. spomenuo i g. Bazalu, da tobože njime oprovrgne moju tezu, a ja ću ovdje spomenuti nešto iz govora g. Bazale, držanoga u Akademiji god. 1935. pod imenom »O jugoslavenskoj misli«. U tom govoru imade tvrdnja, koje su oprečne našim težnjama i stoje u suprotnosti s našom narodnom borbom; evo samo nekoliko rečenica: »Zbog jedinstva književnog imena... potisnuti su pokrajinski nazivi. Ime, u koje bi se ta misao zavila, nije glavno: ono se može i mienjati, a da sama misao ne prestane djelovati. Zaista je do toga i došlo, ilirsko se ime nije održalo, mjesto njega prihvaćen je naziv jugoslavenski... (jugoslavenska) ideja kao tendencija života od najboljih umova označena i težkim žrtvama ostvarena, ona je svoju borbu sa suprotnim silama izvela i pobjedu izniela, i sad stoji tu kao faktor, koji ima da oblikuje život prema zahtjevima, što u njoj leže.« Na drugom mjestu svoga govora pridružuje se g. Bazala g. Bogdanu Gavriloviću, jer inače ne bi citirao njegov govor, da je »historička tendencija pristupila vječnosti i pred oltarom Prava, Pravde i Slobode stvorila narodno jedinstvo«. Gotovo sve ove tvrdnje g. Bazale ne treba pobijati, jer su diametralno oprečne težnjama, volji i pravima hrvatskoga naroda, te borbi, koju on vodi za svoju narodnu individualnost, koju su i vođe hrvatskoga pokreta uzeli za program. Stoga ne mogu biti najbolji umovi, koji se odriču imena svoga naroda, pa bilo to i u književnosti; ne mogu biti najbolji umovi oni, koji rade protiv obstanka svoga naroda i raztaču bitnu jezgru narodnih ideala, izgrađenu na biološkim i poviestnim osnovicama. Brisanje hrvatskog imena nije drugo nego brisanje hrvatskog naroda, koji je pod svojim narodnim imenom izgradio svoju poviest, svoju kulturu i pod tim imenom hoće da i dalje živi.[1]

[1] Kao kuriozum za poznavanje naših karakternih crta donosim ovdje izvadak iz knjige »Kriza Jugoslavije« od g. Kazasova, bivšega bugarskog poslanika u Beogradu. Tu autor nabraja značajke Srba, Slovenaca i Hrvata: »Za Slovence veli, da predstavljaju jugoslavenski tip, oni su mu sinteza: štedljivosti i uztrajnosti Bugara, sentimentalnosti i romantičnosti Srba, blagohotnosti i korektnosti Hrvata. Slovenci su kao svi Južni Slaveni mirni, skromni, gostoljubivi(!) i pošteni. Slovenci iznad svega ljube pjesmu, kod vina se reda zdravica za zdravicom.« Iz ovoga se vidi, kako je g. Kazasov upoznao karakterne crte južnih Slavena.

Vrlo je liepo, što spominje g. Esih, da su neki Česi proučavali glagoljicu i naše glagoljske spomenike, i to još prije nas; ali je mnogo važnije za same Čehe, da su oni u našim djelima našli mogućnost za razvoj svoga talenta i svojih duševnih sposobnosti. Ako je na pr. netko od njih iztaknuo poviestnu i jezičnu vriednost Baščanske ploče, važnije je od toga, da su Hrvati Baščansku ploču stvorili i na njoj urezali dokaze o svom državnom i kulturno-duhovnom zbivanju. Uostalom, češki radnici, koji su kod nas radili, nisu došli amo kao gotovi stručnjaci, već su se u našoj sredini i kulturnoj atmosferi, dakle s našim kulturnim prinosima, kao stručnjaci izgradili i ovdje obogatili novim doživljajima. Proučavanje glagoljskih spomenika je svakako važno, ali je s tim povezano nešto još važnije: da su Hrvati u vjekovnoj borbi očuvali do danas upotrebu glagoljice u službi Božjoj, dapače su za Karla IV. dali Česima svoje glagoljaše, dok su Česi glagoljicu napustili, netom je došao jači pritisak i pogibelj sa strane, dakle organski nisu s njome bili vezani.

Proučavanje spomenika i naših kulturnih i književnih tvorevina iz prošlosti vrlo je liepa stvar, i mi tim kulturnim radnicima izrazujemo naše priznanje, pa je dobro, što su i Česi proučavali neke od njih, i to još u doba, dok nije bilo zagrebačkog sveučilišta, dakle, dok je njima bilo lakše raditi; no pored Čeha te su spomenike i hrvatske književne tvorevine proučavali i drugi narodi, kao Poljaci, Švedani, Niemci, Francuzi, Talijani, Rusi i t. d. No najbitnije od svega toga jest, da su hrvatski pisci, nepoznati i poznati (Gundulić, Marulić, Đorđić, Zlatarić, Ranjina, Bošković i t. d.) stvarali djela i po njima stranom svietu davali dokaze o našoj duševnoj snazi i nikad neutrnutoj volji za stvaranjem. Primarna je prema tomu zasluga našega duha i našega genija stvaranje tih velikih djela, a sekundarna je zasluga pojedinih pisaca, stranih i domaćih, razglabanje tih djela i traženje u njima slovničkih, jezičnih i poviestnih osobina, kao i estetskih ljepota. Prema tome smo mi s našim djelima više utjecali na njihov duševni razvoj, nego oni na naš, a g. Esih je kod pisanja svojih članaka prešao preko te najvažnije činjenice.

No ako bi useljenici unosili tuđi duh, i ako bi se njime slabila naša narodna individualnost i pobrkali ideali slobode i nezavisnosti i tako se otvarao put narodnoj propasti, onda je bolje, da toga tuđinskog stvaranja kod nas uobće ne bude. Ako igdje drugdje, a ono ovdje vriedi ona latinska rečenica: »Primum est vivere, deinde philosophari« (najprije treba živjeti, a onda filozofirati). Prvotna je potom zadaća naroda, da on očuva svoje biće i svoju nacionalnost, a kulturna stvaranja moraju biti samo sredstva i očitovanje toga duha, za jačanje i očuvanje narodnog obstanka.

Cio kulturni razvoj čovječanstva vrši se u primanju i davanju kulturnih elemenata, pa su ih Hrvati ne samo primali, već su i davali svoje ljude tuđim narodima. Tako su dali Italiji mnoge velike umjetnike i pisce (Klović, B. Kotruljić, prvi pisac o knjigovodstvu, Tomašić i t. d.), dapače i Niemcima znamenite učenjake (Jagić, Filipović i t. d.); ali su oni radili prema etičkom principu

za onaj narod, među koji su došli, i nastojali su uskladiti svoje stvaranje s duhom naroda gostoprimca. Hrvatski emigranti nisu nikada sprečavali i bili na putu slobodi toga naroda, već su u njegovoj borbi bili uviek na njegovoj strani. Tako su u doba Turaka mnogi hrvatski izseljenici došli u Austriju (Gradišće), Moravsku, Slovačku, Češku, Italiju, ali su posvuda, čuvajući svoj jezik i običaje, radili za ideale toga naroda i nisu u domaćim borbama bili na strani njegovih neprijatelja i ugnjetavača.

Hrvati nigdje nisu dali jednoga Većeslava Wildera, koji je ovdje kao emigrant došao u opreku s najboljim hrvatskim idealima nezavisnosti prema pravu hrvatskoga narodnoga samoodređenja, dok su za njegova podsekretarstva, dakle odgovornog mjesta u protuhrvatskoj vladi, bile izbatinane tisuće hrvatskih seljaka, a nekoliko ih je bilo strieljano, i to sve zato, što su se borili za održanje svoje hrvatske narodnosti pod vodstvom Stjepana Radića. Hrvati nisu Slovencima dali jednoga sveučilištnog profesora, koji je amo došao kao pravaš, dakle pristaša hrvatske nezavisne države, a kasnije, kada je mjesto dobio, radio je svim silama na uništenju i same hrvatske individualnosti i hrvatskog imena. Ni jedan dokumenat ne govori, da bi Hrvati u tuđini davali silnicima konfidente, kako u svojim memoarima spominje posljednji šef policije absolutističke Austrije u Beču pred revolucijom od god. 1848., gdje veli, da su mu sve sami Česi bili konfidenti. Ja ne ću ovime da bacim ljagu na cio češki narod, već hoću iztaknuti poviestnu činjenicu i čuđenje, da je uobće to bilo moguće. I g. Wilder bi mogao iz svoga izkustva nešto pričati o konfidentstvu.

Iz ovoga razlaganja se može vidjeti pravi smisao mojih rieči u spomenutom članku o Masaryku, kod kojih i sada u cielosti ostajem. Česi su u ogromnoj većini radili u doba rata i poslije rata zajedno s Benešom i drugim svojim prvacima protiv borbe Hrvata za njihova narodna prava, a to je isto radila i većina čeških emigranata kod nas. Već spomenuti g. Wilder je to činio kao odgovorni faktor, kao što je radio i prije rata, osobito razpirivanjem antiklerikalne borbe, unoseći tako u naše redove borbu za religiozna pitanja, čime je narod bio podvojen i oslabljena njegova snaga, što je među ostalim dovelo do onakova rješenja hrvatskoga pitanja god. 1918., protiv kojega se još i danas bori hrvatski narod. To isto je kasnije radio i u novoj državi, pa se njegova djela ne dadu izbrisati, jer su ušla u poviest i on se toj poviestnoj odgovornosti ne može oteti.

Uz njega je bilo još Čeha i drugih Slavena, koji su amo došli i kod nas po školama i drugim gospodarskim i kulturnim zavodima dobivali namještenja ili djelovali u slobodnim zanimanjima, ali se događalo, mjesto da se narodu oduže za gostoprimstvo, stojeći uz njega u težkim trenutcima njegova života, da su neki od njih stali na stranu njegovih neprijatelja, koji su hrvatsku slobodu krnjili, njegova prava gazili i gospodarski ga izsisavali u konačnom cilju, da mu nametnu svoju vlast. Kada se na izborima o tom odlučivalo, mnogi su od njih svoje glasove davali za neprijatelje hrvatskoga naroda.

Nitko nema pravo strancima sprečavati, da u kulturnim i družtvenim pitanjima imadu svoje mišljenje, ali njima, jednako kao i domaćim sinovima, prestaje sloboda u onom času, kad je život naroda i njegova nezavisnost u opasnosti. U tom trenutku nastupa za sve jednaki kategorički imperativ djelovanja, i svi su oni dužni surađivati s narodom, među kojim borave i od koga žive, da očuva svoju slobodu i nezavisnost.

I već spomenuti g. Bazala, koga g. Esih protiv mene iztiče, nije znao uviek uskladiti svoj javni rad s težnjama naroda s kojim živi. To začuđuje u dvojakom pogledu: u prvome, što je kao uvažen kulturni radnik zauzeo mjesto predsjednika Akademije, naše najviše kulturne ustanove, i kao takav bio moralno dužan prednjačiti drugima u borbi za očuvanje prava naroda, s kojim živi, a koji se bori za obstanak; u drugome, što je bio ušao i u političku arenu i postao uglednim članom »Hrvatske Narodne Zajednice«, kasnije preobražene u federalističku stranku. Ova se s Radićem politički kooperirala, dapače je Radiću kasnije zamjerala kompromis s Beogradom, jer je na svom federalističkom programu i dalje ostala. Kad je po ubojstvu Radića proglašena diktatura (1929.), kojoj je po izričitoj izjavi kraljevoj bila svrha uništenje federalističkih težnja Hrvata, g. Bazala nije nastavio borbu za federalistički program, pa bilo to i u drugom obliku, nije se ni povukao — što je najmanje morao učiniti — već je ušao u zakonodavno vieće absolutističke vladavine u Beogradu i sudjelovao u stvaranju zakona za centralizam i unitarizam, dakle protiv svoga ranijega uvjerenja i protiv volje cieloga hrvatskog naroda. Štoviše, on je duhovno izgrađivao narodno jedinstvo i jedinstvenu jugoslavensku kulturu, a sve se to protivi hrvatskoj samosvojnosti i samobitnosti, pa je takav rad za hrvatski narod štetan.

Na koncu i sam branilac češkog djelovanja kod nas g. Esih je svojim javnim djelovanjem najbolji svjedok za izpravnost mojih navoda o lošem političkom djelovanju i javno-političkim očitovanjima neasimiliranih stranaca.

Nitko strancima ne može spriečiti stapanje s narodom, u kojemu žive, ali prije svega treba da oni prigrle ideale toga naroda, za njih se bore i žrtvuju, a najvažniji ideal je sloboda i nezavisnost, dok je sve ostalo sredstvo, dakle podložno tome vrhovnom cilju. Zahtjev vlastite države, koji je čitav svoj život propoviedao neumrli otac domovine Ante Starčević, jest kategorički imperativ za sve naraštaje i za svakoga člana hrvatske narodne zajednice, pa onaj, tko hoće da se hrvatski narod izgradi u harmoničnu cjelinu, da bude slobodan, da se urede kod njega socialne prilike u duhu pravde, digne kultura i unapriedi gospodarstvo, mora raditi za državu, jer nedostatak vlastite države onemogućuje i postignuće ostalih postulata narodnog života. I sama uspomena na vlastitu državu — kada je trenutno nema — drži nrod na okupu i daje mu snage za nove podhvate, jer samo u vlastitoj državi može narod razvijati svoje umne, duhovne i fizičke sile do najvećega potenciala prema prirođenim osebinama svoje rase.

F. Lukas

RUSKI KOMUNIZAM SPRAM NARODNOG NAČELA

Narodi ne propadaju već onda,
kad izgube uspomenu o svojoj prošlosti.
Foch

Nedavno* se u našem novinstvu vodila oštra polemika prigodom jednoga najavljenog a neodržanog predavanja g. Krleže, jednog od iztaknutih hrvatskih književnika.

Ma kakvo stajalište ja kod toga osobno imao, ne bih se javno u tu stvar uplitao, da me kao predsjednika Matice Hrvatske ne sili sam položaj na neke refleksije o tom pitanju, ukoliko je spomenuta polemika zahvatila neizravno i samu Maticu. Prema brojnim porukama, ustmenim i pismenim, stajalište Matice javnost obćeno očekuje, a prieći preko toga mukom bilo bi najgore, jer bi se moglo stvoriti uvjerenje, da Matica mišljenje svojih članova ne uvažava i da o suvremenim družtvenim pitanjima uobće i nema svoga stajališta.

Među podpisnicima proglasa nalazilo se i nekoliko Matičinih odbornika, pa se u javnosti nabacilo pitanje, nije li to nespojivo s njihovim položajem u Matici, što oni tako, pa bilo i neizravno, odobravaju težnje s izvjestnim programom, a to da se ne slaže ni s programom Matičinim, ni s mišljenjem većine hrvatskog naroda.

Očito se vidi, da se ovdje kod zamjeranja uzimaju dva različita pojma: sloboda govora, koja se u prvom redu u proglasu htjela naglasiti, a za slobodu govora mora biti svaki slobodan čovjek, a navlastito treba da se za slobodu govora bore i ugnjetavani narodi, jer im je to najbolje sredstvo samoobrane.

* Ovaj esej je izišao u Hrvatskoj Reviji za lipanj 1933.

Druga je stvar sadržaj govora, a kako taj govor nije bio izrečen, tako se ne zna, šta bi bilo u njemu, pa bi prigovori i s te strane pali, da sami podpisnici nisu u to pitanje uvukli i obću ideologiju Krležinu.

U drugom redu treba naglasiti, da se odbornici Matičini nisu odrekli svoje slobode, pa da mogu u svakom pitanju slobodno izraziti svoje osobno mišljenje. No da će kod javnih izjava pasti refleks i na njihove psihične dispozicije, o tome su i sami bili uvjereni.

Da g. Krleža sadašnje družtvene i gospodarske prilike ne smatra dobrima, posve je očito, ali o tome su pored njega zabrinuti i mnogi konzervativci, štaviše i klerikalni krugovi, koji naglasuju, da glavničarsko-družtveni red treba ne samo reforma, već i sustavnih promjena. No g. Krleža ide mnogo dalje od njih i s drugoga gledišta promatra to pitanje, i traži rješenje na drugoj osnovi, a u tome sam uvjeren da se on odvaja od mišljenja ogromne većine hrvatskog naroda, pretežno ratarskog; štaviše, ni većina podpisnika onoga proglasa ne bi ga na tom putu do kraja sliedila.

Mišljenje je g. Krleže napisano u velikom broju njegovih djela i članaka, a pored toga on je bio urednik ili glavni suradnik nekoliko časopisa s otvorenim družtveno-gospodarskim smjernicama, pa bi on držao za omalovažavanje sama sebe, kad se ne bi za njegovo mišljenje znalo ili kad bi se krivo razumjelo. Štaviše, kad njegovi nazori ne bi našli odobravanja na jednoj strani, a pobijanja na drugoj, značilo bi, ili da je njegovo javno djelovanje palo u vodu, ili da on živi u tupoj i bezglavoj sredini, koja na najjače idejne udarce i družtvene pokrete ne reagira. Krleža je borac, i to vrlo oštar i temperamentan, pa se zacielo ne bi on htio tući s vjetrenjačama, već sa zbiljskim protivnicima, i stoga ne može biti denunciacija, ako se o javno poznatim idejama javno razpravlja, pa i u svrhu pobijanja. Možda su se iza onih napadaja na njegovo predavanje krili i posebni motivi, ali to bi bilo nemoguće, kad ne bi nalazili uporište u načelnim oprekama.

Baš ti načelni pogledi i opreke dali su mi prigodu, bez obzira na mišljenje g. Krleže o tomu, da osvietlim jedno pitanje, koje kod nas nije jasno, ili se hotice ili nehotice krivo oblikuje, a to je pitanje odnosa ruske komunističke stranke spram narodnog pitanja. Uzeo sam baš ovo pitanje da osvietlim, a ne druga pitanja komunističkoga programa, jer

kako Matica Hrvatska stoji izključivo na osnovi hrvatskog narodnog načela — a to je pitanje po mome mišljenju stožerno pitanje našeg obstanka, pa prije svega to pitanje treba riešiti, a u okviru njegovu sve drugo — nuždno je tome posvetiti najveću pažnju, da hrvatski narod bude upućen, o čemu se zapravo radi, i da znade za mišljenje Matice Hrvatske. Komunističko učenje nema lokalno značenje, već ono propovieda univerzalna načela kao sredovječna crkva, samo s obrnutim ciljevima, pa su svi narodi, kao i svaki pojedinac, upleteni u rješavanje toga programa.

Komunizam u svim svojim načelima: gospodarskim — negirajući privatno vlastničtvo —, družtvenim, vjerskim, javnopravnim i privatnopravnim, te obiteljskim, odvaja se od načela dosadašnjega družtva, a kako stoji na internacionalnoj osnovi, jasno je već po tome, da stoji u suprotnosti s narodnim načelom, koje je posljedica pobjede individualizma: čovjeka u družtvu i narodnog individua u obitelji čovječanstva. Potom već u temelju postoje polarne opreke između ta dva načela: univerzalizma na jednoj, a individualizma na drugoj strani.

Ali da se te opreke i u načelu kao i u posljedicama mogu pravo razumjeti, ovdje donosim u najkraćim crtama važnije pravce u shvaćanju narodnoga načela, da ih onda uporedim s naukom komunističke stranke.

Prema francuzkom, uobće zapadnom pravcu, nacija se pokriva s pojmom države, pa je to čisto formalan pravno-politički pojam; no taj pravac u nauci napuštaju u novije doba i najbolji francuzki teoretičari, među njima Joannet.

Ostaju samo dva pravca, koji i sada prevladavaju u nauci, i to objektivistički (kulturni) pravac, po kojem je narod kulturna i krvna zajednica, te subjektivistički pravac, po kojemu je narod zajednica volje, koji pojam naroda čini zavisnim od narodne sviesti. Po ovom drugom pojmu narod je ljudska zajednica, koja ima sviest o sebi, o svome individualnom značaju i o svome jedinstvu. »Jedna nacija«, veli Renan, »jest jedna duša, jedna duhovna obitelj, koja je izgrađena na uspomenama prošlosti, bilo slave, bilo patnja. Ono, što čini jednu naciju, nije zajednički jezik, niti zajedničko etničko podrietlo, jer nacionalnost je duhovno načelo«. Iz ovoga izlazi, da se sam Renan odvaja od francuzkog državnog pravca u shvaćanju naroda. Ovome se shvaćanju, što se tiče

jezika kao nebitnog uvjeta nacije, priključuju gotovo svi noviji teoretičari, koji se tim pitanjem bave. Posebice Redslob u svome djelu o nacionalnosti naglasuje, da jezik nije nacija, iako je jezik fenomen, iz kojega nacija može nastati, a biće naroda izvodi on iz sviesti zajedničkog genija i osjećaja, s kojim se stvara volja za zajednički život.

Komunističko se stajalište odvaja od svih ovih gledišta, pa Staljin vidi u narodu jednu fazu poviestno izgrađene zajednice ljudi. Sam Marx nije točno povukao razliku između naroda i države, pa se njegov pojam o narodu zamjenjuje često s pojmom o državi, istovjetujući ta dva različita pojma, a po tome se približava starijem francuzkom gledištu, ali precizno nije izgradio svoje mišljenje o tome.

Objektivno je gledište najbolje i najdublje izgradio njemački filozof Hegel, stvorivši cielu poviestnu filozofiju o tom pitanju. On u narodu vidi jedan dio objektivnog duha, kojega se bezbrojne mogućnosti očitovanja ne mogu ni u jednom nazoru do kraja izcrpiti. Narodni duh nije za njega uviek i u svim njegovim očitovanjima put, proces i djelo sama sebe. Prema tome unutarnji put i emanacija tih latentnih težnja uključeni su u pojmu naroda. Nisu to težnje abstraktne, već konkretne, u svrhu, da narod u svakoj fazi svoga razvoja postane ono, što je oduviek bio u svojoj substancialnosti. Narodni običaji, umjetnost, graditeljstvo, narodne priče i pjesme, sve su to emanacije istoga duha, pa on kao vječan i bezvremen dobiva na neki način metafizički značaj. To jedinstvo ne dolazi jedino od zajedničkog jezika, niti od istog podrietla, niti od jedinstva rasnoga, niti od zajedničkog zemljopisnog teritorija, jer je sve to samo uvjetno i do izvjestne mjere zajedničko.

U svakom pojedincu taj duh djeluje i svaki je, sviestno ili bezsviestno, njegov dionik, i onaj, koji to ne zna, kao i onaj, koji to ne će da prizna.

Subjektivni momenti, posebice sviest, u stvaranju naroda ne mogu se posve odbiti, ali nisu bili primarni, jer sviest o sebi predpostavlja sviest o nečemu, što je već kao objektivnost postojalo prije same sviesti. Ali ne prelazi sva bitnost narodnoga duha u narodnu sviest, već samo ono, što je aktuelno i što treba u onom trenutku obraniti ili oblikovati. Jedanput se trebalo boriti za stvaranje države, drugi put za socialno uređenje družtva, treći put za očuvanje vjere i jezika, četvrti

put za očuvanje svojih običaja i kulturnih tekovina, a sve te pojave, uzete zajedno, kao i one, koje će se s vremenom još razviti, daju cjelinu i posebnu narodnu individualnost. Bitnost objektivnog duha je nadindividualna, ali se javlja u svakom pojedincu drugačije, jer su pojedinci sa svim svojim razlikama u zajednici utkani, te ih zajednica čini jednim, ali ne jednakim. Po tome narod nije kakav družtveni red — radnički ili seljački — premda se u seljacima narodni duh najčistije očituje i tu je on najiskonskiji i najizvorniji —, već je narod izvor snage i jedna etička, prirodna i kulturno-poviestna individualnost.

Istina, narodne države su stvorene u poviestnom procesu, kako to izpravno i komunisti tvrde, ali se taj poviestni proces razvio na osnovi već postojalih objektivnih i subjektivnih momenata. Narodno načelo je eminentno duhovno načelo, štaviše, kadkad i iracionalno, jer pojedinci često žrtvuju i svoje živote idealu zajednice. Baš ta spremnost na žrtve, kao i činjenica, da pojedinci i na svoje neuspjehe zaboravljaju, a tjelesne patnje s veseljem primaju, uvjereni, da tako ugrađuju sebe u one osnovice, na kojima će se stvarati bolja budućnost njihova naroda, daje narodnom načelu golemu etičku vriednost. Razvoj narodnog načela, kako se iz ovoga vidi, nije mogao poteći iz materialističkoga načela, već iz duhovnoga, a nije to rad jedne klase, već čitave zajednice. Renan se o tome izrazuje klasičnom rečenicom, da je narod svakidanji plebiscit svih narodnih članova.

Da su pri tome kao i u svim velikim pokretima pojedinci najviše doprinieli njegovoj pobjedi, svjedoče imena: Mazzinija, Cavoura, Bismarka i mnogih drugih, a to potvrđuje činjenicu, da iako snaga počiva u gomilama, tom snagom upravljaju pojedinci. Sam Marx — premda on ne dopušta drugu akciju osim kolektivne — najbolji je primjer stvaralačke snage pojedinca, ukoliko je on sam doprinio, da probudi sviest klase u proletarskim masama.

Pojedinac je po obćem narodnom načelu slobodan u mišljenju i akciji, štaviše, može raditi slobodno i protiv vlastitoga duha, premda se tako ogriješuje o etičko načelo. Pod komunizmom pojedinac ima zahtjeva, kojih komunisti ne priznaju, a život potrebâ, koje oni preziru. Pojedinac je silom žrtvovan životu kolektivnosti i religiji tvarne proizvodnje. Po narodnom načelu kultura je emanacija narodnog duha, pa

su kulture individualne i svaki narod predstavlja jedno stajalište spram kulture, dok je kultura pod komunizmom sredstvo klase u svrhu, da je učine proletarskom, dotično sredstvom protiv kulture građanske. Prema tome se u Rusiji upotrebljava duh nasilno u svrhe, koje su mu protivne.

Kolektivizam ruski anektirao je inteligenciju u svrhu komunističku, a tako je ubio slobodu stvaranja i uništio svu individualnu snagu pojedinaca. Pisci, koji hoće da stave svoju misao u službu materialističke revolucije, ograničuju mogućnost svoga stvaranja i, logično, negiraju emanaciju narodne duše, koja se očituje u svim mogućim oblicima. Zato iz djela svakog pravog umjetnika treba da nam govori jedan narod, a isto tako i onaj, koji to umjetničko stvaranje prima, stoji pod diktatom narodnog duha. »Nema druge prave umjetnosti osim narodne«, veli Engel, a svjetska umjetnička poviest nije drugo, nego mozaik različitih narodnih umjetnosti, ili da su projektirani u prostoru, ili da se nasljeđuju u vremenu. Jedan narod, koji nije u stanju duhovno se očitovati svojim stvaranjem, prema svojoj vlastitoj volji, mora tjelesno i duševno propasti. »Izvan svoje narodne umjetnosti ni jedan narod nije ništa trajna dao, a nije ni moguće da dade, dok bude različitih naroda i različitih psiha. Štaviše, što je jedna umjetnost narodnija, ona je vrjednija, trajnija i uvaženija u svietu, jer ona daje nešto svoga i drugačijega.«

Komunizam je izgrađen na drugoj osnovici i radi drugim metodama. Komunizam vidi samo jednu klasu, i to radničko-veleobrtnu, a već prema tome negira integralnu narodnu psihu, u kojoj klase predstavljaju podjelu rada i kulturnog intenziteta, ali movens toga stvaranja za sve je jednak, jer dolazi iz istog izvora.

Kad je komunistička stranka došla u Rusiji na vlast, ona je našla narodno načelo već izgrađeno, pa su Lenjin i druge vođe morali prema tome načelu uzeti svoje stajalište. Treba imati na umu, da je u Rusiji živjelo 147 naroda, i da je službeni jezik za sve bio do ruske revolucije god. 1905. samo ruski, a i ono, što je neruskim narodima te godine bilo dano, naknadno se opet sprečavalo. Tako ni jedan drugi narod nije mogao razviti slobodno svoju kulturu i književnost. Poznata je sudbina ukrajinskog pjesnika Ševčenka, kojemu su djela bila spaljivana, a on prognan u Sibiriju, što je pjevao na ukrajinskom jeziku. Caristička je Rusija, provodeći najbezobzirnije rusificiranje neruskih naroda, ostavila boljševicima lošu baštinu. Iza uvedenja ustava nije se ruska inteligencija izdigla, da uvidi, da treba popraviti pogrješke starog sistema. Štaviše, ona je izjavljivala na početku i u vrieme svjetskog rata volju, da ruski utjecaj, politički i kulturni, još jače dođe do izražaja u unutarnjoj i vanjskoj politici i da se stvori jedinstven ruski narod na cielom prostoru ruske države.

Komunizam je tako iza sloma bio smatran kao oslobodilačka ideja, pa je stranka imperativno morala uzeti svoje stajalište spram prijašnjih prilika u pravcu ozdravljenja. Narodi u sovjetskoj uniji su se nadali, da će prestati orgije ugnjetavanja i da će se udes njihov poboljšati. Lenjin je u takvim prilikama izišao s lozinkom, da svaki narod u Rusiji ima pravo na samoodređenje, štaviše, i na podpuni izstup iz ruske federacije. Ali za Lenjina nije bilo narodno, već družtveno pitanje glavno; narodno je uzeo kao dio svoga družtvenog programa, dotično družtvene revolucije. On je uvidio, da treba dati narodima, kojima je bila zabranjena upotreba materinskog jezika u književnosti, dotično onemogućen svaki kulturni razvoj, slobodu, da udovolje svojim zahtjevima, da tako mogu jače pristupiti novom družtvenom poredku — izgrađivanju socialističke države. Komunizam, premda je po teoriji i ciljevima internacionalan, razvio je tako svoj nacionalan program, koji je posve drugačiji od obćega nacionalnoga načela, kod zapadnih naroda. Kad je Lenjinu na osmom kongresu komunističke stranke ljevica prigovarala, što je priznao narodima samoodređenje, a da je to trebao učiniti samo radničkoj klasi, Lenjin je odgovorio, da ne priznavati ono, što već postoji, nije dopušteno, jer će ono samo izvojevati priznanje. Tako je lenjinizam narodne skupine uzeo u račun kao socialne skupine, i to ne kao cilj, već kao sredstvo svoje svjetske revolucije. Najprije treba da narodi zbace svoje nacionalne ugnjetavače, da konačno u jednoj naciji s pobjedom komunizma, dotično s uništenjem klasih razlika, kao i prestankom države, zavlada proletariat.

Ovdje je težko zamisliti, kako komunistička stranka misli stvoriti jedan narod s jednim jezikom, kada se znade, da se jezici civilizacije množe, a onda je težko znati, koji će to biti jezik, a konačno težko shvatiti bez pomoći utopije, kako će

postojati čitavo družtvo bez države. Isto tako ne može se naprečac primiti ni dialektika komunističke stranke, da će gospodarski materialistički uvjeti uništiti nacije, onako, kako su ih gospodarski uvjeti u prošlosti stvorili. Feudni sistem je na pr. u prošlosti posve sprečavao razvoj nacionalnog načela, ali je ideja bila jača od gospodarskih prepreka. Tako isto njemački povjestničari tvrde, da je materialističko-trgovačka organizacija Hanse u prošlosti sprečavala, a ne pomagala, stvaranje njemačkoga naroda.

Komunistička načela znače za Rusiju u nacionalnom pogledu svakako velik napredak spram onoga, što je prije njih bilo, pa se mogla njihova ideja među ugnjetavanim narodima primiti kao oslobodilačka, ali samo za kratko vrieme. Lenjin nije gledao u nacionalnom načelu kakvu nepromjenjivu i od prirode usađenu ideju, a u narodima nikakav odiskona određen oblik životnog reda, već samo izvjestnu stepenicu poviestnog razvoja. Građanski viek on je poistovjetovao s glavničarskim i nacionalnim viekom, pa je trebalo uništiti sve, da nestane i glavničarstva i narodnosti i da se nacionalna misao utopi u socialističkoj stranci, kojoj bi zajednički nosilac bio proletariat, a predstavnik komunistička stranka.

Komunistička stranka priznala je doista pravo naroda na samoodređenje, ali je tražila i pored narodnih razlika jedinstvenu organizaciju. Narodima je zapravo ostavljena vanjština i oblik, a jezgru je htjela izpuniti komunistička stranka svojim programom, koji ona silom nameće. Diktatura proletariata izvrgla se uskoro u diktaturu nad proletariatom, iz čega se silom prilika stvara nova grupacija, izvjestni socialnoduhovni feudalizam. Ne da se shvatiti, kako se mirnim razvojem uz despotske uređaje i absolutističko vladanje može narod uzgojiti za punu slobodu, koju boljševici predviđaju kao nedaleku etapu svoga vladanja. Taj vanjski oblik, istina, ne će biti u prielaznom stupnju zajednički jezik, već jezici pojedinih naroda, ali, kako se Staljin na 16. kongresu komunističke stranke izražava (1930.), »sva kultura i narodni jezici u periodi diktature proletariata samo su sredstvo za njihovo umiranje i kasnije stapanje u jednu jedinstvenu socialističku kulturu s jednim jezikom.« Što je nacionalna kultura u nacionalnoj buržoaziji — stavlja Staljin pitanje — nego građanska po sadržaju, a nacionalna u obliku. A što je nacionalna kultura pod diktaturom proletariata? Socialistička po svom sadržaju, a nacionalna po obliku, a ova kultura ima svrhu, da gomile odgoji u duhu internacionalnom i učvrsti diktaturu proletariata. Mi smo — veli on dalje — pristaše budućega stapanja nacionalnih kultura po obliku i sadržaju u jednu jedinstvenu kulturu s jednim zajedničkim jezikom«.

Predstavnik sovjetske države nije narod, već klasa proletaraca, zato i kultura ne smije biti narodna, već proletarska. U nacionalnim državama dobio je jezik državno-pravnu moć, postao je sredstvo narodne volje, dok u Rusiji nema državnog jezika, već postoje samo jezici obćenja. Komunističke težnje se tako u bitnosti odvajaju od nacionalnoga načela, jer one idu za jednom jedinstvenom kulturom čovječanstva, koja bi po jezičnom obliku bila nacionalna. Narodi u Rusiji, koji imadu svojih sunarodnjaka i izvan granica, kao ukrajinski, bjeloruski, njemački i židovski, moraju svoju narodnu kulturu posve napustiti i primiti drugu, a tako kidaju duhovne veze, koje su među njima postojale kroz tisuću godina.

Nacionalna politika komunizma, iztiče izpravno Kohn u svojoj radnji o ovom pitanju, kojega su misli od česti ovdje reproducirane, znači zapravo smrt nacionalnih kultura, premda je jezik obćenja ostao narodni. Komunizam ne priznaje dosadašnjim narodnim kulturama ono, što je ukorienjeno u prošlosti i sa životom naraštaja preneseno u sadašnjost, a što je ne samo od buržoazije, već od svih narodnih slojeva bilo stvarano. Boljševizam hoće novu kulturu, proletarsku kulturu, da tako život naroda postavi na novu osnovicu, zato boljševici ne vide u prošlosti narodnoj nego dekadentnost, pa je nastoje u svojim spisima ocrniti i svaku vezu s njome prekinuti. Takva zajednička proletarska kultura značila bi smrt za narodne kulture, osobito kod onih naroda, kod kojih se ta kultura u toku poviesti s osobitom snagom ukorienila u sviesti narodnoj, a koja je za njih jedini oslonac obstanka.

Istom iz ovih načela može se ocieniti i prava vriednost narodnih autonomija, koju je komunistička stranka narodima dopustila, t. j. one su toliko slobodne, koliko to dopušta komunistička sovjetska ideologija. Nad narodnim autonomijama stoji komunistička stranka kao viši organ, pa uviek odlučuje stranka, a ne organi autonomne vlasti dotičnog naroda.

Između nacionalne ideje i komunističke stranke postoji u bitnosti ta razlika, da se nacionalne kulture razvijaju na vertikalnoj bazi, a komunistička na horizontalnoj. To su dvie nepomirljive ideje i tu se sukobljuju dva mita. Ovdje se cielo čovječanstvo predpostavlja kao jedan jedinstveni u državu organizirani narod, dok je čovječanstvo zapravo jedan abstraktan pojam, a konkretnosti se nalaze u organiziranim narodima. Čovječanstvo po tome nije i ne može biti pravi subjekat, a gospodarstvo jedina pokretna organizirana sila, jer postoje i postojat će uviek estetske, naučne, religiozne, pedagožke i druge družtvene veze, pa dok ne budu svi ljudi jednako htjeli, osjećali, mislili, što se bez utopije ne može zamisliti, ne može biti takove jedinstvene narodne i državne organizacije.

U ruskom pak čovjeku komunizam je našao pored stare organizacije »mira« još i mit mesianizma, kao poticaj za svoje učvršćenje i jačenje. Po ideji mesianizma, koju su pored slavenofilske stranke pomagali izgrađivati i veliki ruski pisci, posebice Dostojevski, Rusija bi bila pozvana od providnosti, da stupi na čelo čovječanstva i donese spas svietu s pravoslavljem. Boljševizam je dao samo novi oblik tomu mesianizmu, s tom razlikom, da je boljševički mesianizam mnogo jači od staroga. Komunizam, veli Rollin, uzeo je Marxov program i izpunio prazninu, koja je u ruskom družtvu nastala slomom staroga, vjerskog mesianizma. U novom obliku i s novim frazama pojavljuje se stari običaj, da se Rusija učini središtem svieta i da se dade svjetski značaj rješavanju ruskog problema. Bieli ili crveni pozajmljuju od Zapada jednu ideju, Hegelovu ili Marxovu, i nju u drugim prilikama i »sredini« provode do krajnosti.

Vraćajući se na pitanje, u uvodu postavljeno, kakvo držanje imade Matica Hrvatska prema različitom naziranju o nacionalnom pitanju, na to nije težko odgovoriti.

Matica je stvorena u nacionalnom vrienju prošloga stoljeća, i to pod tuđim, ilirskim imenom, uzetim u svrhu, da se okupe svi narodi na jugu u kulturno-nacionalnu cjelinu. Hrvati su mogli lako uzeti tuđi oblik, ali mu nisu mogli dati tuđi sadržaj, već svoj, koji se razvija na predaji i postojećim duševnim dispozicijama. Tako je ilirski pokret po sadržaju bio

hrvatski. No narod je u toj antitezi duha i oblika vidio nezdravu pojavu, pa je tražio, da se ta pseudoforma odbaci i da njegovo stvaranje dobije pravo ime, a to je i izvršeno. Ime hrvatsko je jače, veli Tadija Smičiklas, prvi predsjednik Matice Hrvatske; ono zove sve Hrvate pod narodnu zastavu; ono se glasno javlja u svakom dahu naroda; narod je, veli on, ilirsko ime žabacio, a mi se narodnoj volji pokorismo. Od tog doba do danas vršila su se stvaranja pod narodnim imenom, a ako Matica danas postoji i uživa narodno povjerenje, to jedino ima zahvaliti tom programu. Matica ne nameće i ne može nametnuti piscima svoju volju u njihovu stvaranju; oni su u tome posve slobodni, ali ako ih hoće Matica štampati, moraju djela biti u okviru njezina programa. To je logično, da ne bi trebalo trošiti niti jedne rieči, da se dokaže opravdanost, jer toga se drže sve novine i svi časopisi na svietu, pa i najliberalniji. Kada bi se provela absolutna sloboda tiskanja, mogao bi se dogoditi paradoks, da u Matičinim izdanjima mogu biti tiskani članci protiv njezina programa, a da u Matičinu smislu pisani odgovori ne bi zbog više sile* mogli biti uvršteni. Tako bi Matica plaćala pisce i trošila novce, da sama sebe uništava.

No svega toga ne bi bilo, kada bi pisci bili uvjereni, da narod nije skupina pojedinaca, već organska cjelina, koja čini jedinstvo, i da se refleks cjeline u njima očituje, a njihov rad cjelini daje nove crte i obogaćuje ju novim prinosom. Mogu pisci biti uvjereni koliko hoće o vriednosti svojih djela, može im to i kritika suvremenika, koji imaju prilike, da pišu i tiskaju, najoduševljenije priznati — kako je talijanska kritika jednoglasno u 17. stoljeću proglasila najvećim talijanskim pjesnikom Giambattistu Marinija, a da se on danas jedva kao književnik spominje — pravu, trajnu i absolutnu vriednost djelima daje narodni osjećaj i vrieme.

U drugom redu nisu djela zbog ljepote. Ima tu i drugih kriterija za njihovo ocjenjivanje, a to su, da narod u djelima svojih pisaca nađe i sredstvo jačanja i da mu budu u bolovima utjeha, a u crnim danima nada za bolju budućnost.

Možda je za narod trenutno bolje da i ne stvara ništa, nego da prima tuđu, njemu stranu i naturenu kulturu. Za na-

* Zbog cenzure (nap. ur.)

rod, koji imade još životnih energija, časovito nestvaranje nije znak slabosti ili izcrpljenja, već može biti znak pribiranja novih snaga za jače očitovanje sama sebe. Pojedinac, kao i narod, a isto kao i priroda, imadu svoje mirovanje, jer iza napetosti mora nastati popuštanje, a iza duševnih napora klonulost; kako u prirodi iza zime dolazi ljeto, a iza nerodnih godina dolaze rodne, tako se u narodima i pojedincima izmjenjuju stvaralački periodi s periodima mirovanja. No u tim prekidima nisu stvaralačke snage ni pojedinaca, ni naroda, ni zemlje utrnute.

Ali konstatiranje klonulosti u prirodi, u narodima i pojedincima, i hipotetička želja, da je za narod mirovanje manje zlo — jer se u njemu iza klonulosti redovno rađaju nove energije napetosti — nego zabasalost pisaca i umjetnika na strane utrenike, krajnje su pojave, zato je i mirovanje uvjetno poželjno.

Nikada se pisci i umjetnici ne mogu posve izdvojiti iz svoje biološko-narodne sredine, pa ako oni žele zaniekati svoje pozitivne prednosti, ne mogu zaniekati svoje zajednice, svoje pozitivne prednosti, ne mogu zaniekati svoje zajednice, iz koje su nikli. Htjeli ili ne htjeli, oni stoje u duševnoj vezi sa svojom sredinom, jer inače ne bi mogli ni znali upotriebiti sve one psiholožke nianse i uzrenja, da ističu ili pobijaju sredinu, kada ne bi bili njezine duševne komponente.

Ako pak i zabacuju nacionalno osamljenje kao nevaljalo, te žele djelovati na pomirenju sa stranim narodima, ne mogu to postignuti niekanjem svoga podrietla i svoje narodne psihe, ili izticanjem kakvog abstraktnog univerzalizma, u kojemu bi tih razlika nestalo, a još manje utapanjem u svjetski kozmopolitizam, već oni mogu to najbolje postignuti produbljenjem spoznaje svoga narodnog bića, svojih osobina i razlika, koje među narodima postoje, te usklađivanjem njihovim s ostalim članovima čovječanstva.

Da Hrvati imaju svoju kulturu i da su je s djelima i predajama proveli u sadašnjost i po njoj dobili sviest o sebi kao individualnosti, tako je očito, da bi značilo ništa ne znati iz prošlosti, kao što ništa ne vidjeti u sadašnjosti, kada bi se to htjelo zaniekati. Ako se pisci mogu izdvojiti iz sama sebe, onda se mogu izdvojiti i iz svoga naroda, jer su prvi uključeni u drugome, budući da je skupina prije pojedinaca, koji su iz nje nastali.

Konzultirana su ova djela:

H. Rollin: Les sovjets I, II; H. Heller: Sozialismus und Nation; W. Heider: Die Geschichtslehre von Karl Marx; H. Kohn: Der Nationalismus in der Sovjetunion; H. Sée: Matérialisme historique; Engel: Was bleibt?

Napomena

Poticaj za ovaj članak dali su mi napadaji jednoga časopisa na Hrvatsku Reviju i samu Maticu, što se tiskaju članci, koji bi bili izraz izvjestne ideologije, s kojom se velika većina hrvatskog naroda ne slaže, a po tome bi bili štetni i za sam hrvatski narod. Napadaji javni, od česti i neistinitim argumentima vođeni, a i tajna agitacija imali su svoje učinke, da je nekoliko stotina predplatnika povratilo Reviju. Ovaj članak imao je odjeka u hrvatskoj javnosti, te je broj čitatelja Hrvatske Revije zatim opet počeo rasti.

FILIP LUKAS: HRVATSKI NAROD I HRVATSKA DRŽAVNA MISAO

SADRŽAJ

Str.

Predgovor 5

Poviest i kultura 13

Narodi kao poviestne vriednosti — Narodi nasioci kulture — Poviest postaje kulturom — Etničke jedinice, samorodni razvoj, primanje i asimilacija stranih kulturnih elemenata — Dvostruka sviest — Hrvatska kultura između stranih duhovnih i rasnih utjecaja — Zagreb — Dualizam subjekta i objekta u procesu kulture — Mjerila kulture — Pitanje napredka, elita; — Hrvatski kulturni izraz u poviesti — Neprekinutost hrvatske poviesti i suvislost vlastite kulture.

Hrvatska narodna samobitnost 33

Predgovor — Šta je kultura — Poviestni razvoj, sveza s idejom spasa — Kultura i civilizacija. *Narodna hrvatska kultura:* Pojam naroda — Hrvati prije izseljenja iz pradomovine — Krvne primjese i rasna posebnost Hrvata — Nova ideja spasa — U području visoke zapadne kulture — Kršćanstvo — Buđenje unutarnjih sila — Poviestni život — Opreke Iztoka i Zapada — Stapanje i preobražavanje autohtonih i primljenih elemenata — Osobine bitne i prolazne — Naslieđene i stečene vlastitosti — Posebna objektivna i subjektivna svojstva Hrvata — Pojam slobode hrvatskog narodnog načela, etička komponenta — Usporedbe — Pogrješne analogije — Hrvatski narod i srbski narod, hrvatski poviestno-kulturni tip — Jugoslavija, »Obznana« — Negacija i kraj jedne fikcije — Integralna hrvatska narodna ideja — Tko je narod i tko stvara narodnu kulturu? Cieli narod kao subjekat kulturnog stvaranja — Poviestno trajanje osnov kulture — Narod organska cjelina.

Smjernice i elementi u razvoju hrvatskog naroda 93

Narod i čovječanstvo — Hrvatski narod na granici Iztoka i Zapada — Simbioza predaje i kulture — Za-

Str.

padna dominanta — Udio u četiri geopsihe — Polaritet u duševnom problemu Hrvata — Sinteza narodnog izvora i kulture zapadnog svieta — Predstavnici narodne samosvojnosti — Starčević i braća Radići — Konzervativni i napredni činbenici: selo i grad — Strane infiltracije — Put književnosti — Jedan primjer: Meštrovićev odgovor Dučiću — Zaštita hrvatskoga narodnoga gospodarstva.

O duhu hrvatske kulture 116
Tri životna kruga: duh, kultura, organizacija — Narodna duša — Očuvanje narodnog duha; duh starosti, duh vremena, tuđinski duh — Univerzalni Rim u uljudbi zapadne Europe — Hrvatsko biće i religiozni, socialni i preporodni pokreti Zapada — Iztočne veze.

Osebnost hrvatske kulture 131
Hrvatski poviestni prostor — Kulturno oblikovanje hrvatskog naroda — Hrvatska u kulturnom krugu Zapada — Novo razdoblje — Između Iztoka i Zapada — Utjecaj književnih djela na europski duh — Knjiga u novijem kulturnom razvoju Hrvata — Zaključak. — Literatura.
Dodatak: Jedan dokumenat iz Dalmacije iz god. 1942. 185

Za hrvatsku kulturnu cjelovitost 186
Suvislost kulturnog stvaranja u Dalmaciji u okviru hrvatske uljudbe: Izvanji utjecaji u Dalmaciji i uklapanje Dalmacije u hrvatsku etničku cjelinu — Smetnje s druge strane Jadrana — Dalmacija prvi nosilac ideje hrvatske političke i kulturne cjelovitosti — Narod i čovječanstvo — Stvarnost i fikcije — Mediteranske veze i hrvatska kulturna osobnost.

Zašto je Dubrovnik bio velik 200
Uzroci državnog i uljudbenoga razvoja starog Dubrovnika. — Geopolitički momenti: gradovi hrvatskog primorja, prostorni odnosi prema moru i dinarskom zaleđu, Dubrovnik prema moru i kopnu. — Etnički momenti: Prva naselja, hrvatska asimilacija. — Odnosi prema iztočnjacima i srbstvu. Momenti odlučni za određivanje narodne pripadnosti. Rasno i kulturno srodstvo Jadranske Hrvatske. Pisana svjedočanstva. — Poviestno-kulturni momenti: Razvojna linija Dubrovnika. Diplomacija, dubrovački pokrovitelji, samoobrana. Družtvovno humana djela starog Dubrovnika, pravni i družtveni poredak, kulturno stvaranje. — Veza s Maticom Hrvatskom.

U obranu poviestne istine

Str.

Masaryk prema Hrvatima 229
Jedno bezrazložno priznanje — Sveze Masaryka sa Hrvatskom prije prvog svjetskog rata — Masaryk, hrvatska emigracija i osnova »Velike Srbije« — Akcije na mirovnoj konferenciji — Opreke između teorijske etike i praktične politike.

Osvrti na prigovore Masarykovih branitelja
Masaryk i načelo demokracije (odgovor Većeslavu Wilderu): Revizija mišljenja o Masaryku — Svjedočanstva protiv Masaryka — Masarykove vlade protiv Hrvata i Hrvatske — Češka i propast Austrije — Na osobni napadaj — Uloga i služba V. Wildera . . . 241

Izpravak Većeslava Wildera. Na izpravak Većeslava Wildera: Mučenje hrvatskih seljaka u Jugoslaviji — Naprednjaci, hrvatski »Kulturkampf« i politički razdor prije 1918. — Supilovo svjedočanstvo o pokretašima — Tendencija Srba u hrvatsko-srbskoj koaliciji . . . 247

Kako su češki političari zamišljali uređenje Srednje Europe (dvie geografske karte iz prvog svjetskog rata): Češki političari i češko-srbski »koridor« 251

Poradi poviestne istine: Trumbić o »koridoru« . . . 254

Česi prema borbi Hrvata za samoodređenje (odgovor na članke u »Novoj Rieči«): O ulozi češke emigracije u Hrvatskoj — Slavenska »uzajamnost« i politički rad stranih useljenika — Hrvatska kultura i Česi — Rad protiv slobode nove domovine 255

Ruski komunizam spram nacionalnog načela 263
Slučaj »Hrvatske Revije« — Caristička Rusija i komunizam spram neruskih naroda — Mesianizam carske i komunističke Rusije — Hrvatska narodna misao.

KARTOGRAFSKI PRILOZI

pril. str.

Sl. 1. Rase na Balkanskom poluotoku: podjela po prosječnom uzrastu 48

Sl. 2. Rase na Balkanskom poluotoku: podjela po indeksu lubanje 48

Indeks — duljine i širine — lubanje izračuna se, ako se najveća širina lubanje pomnoži sa 100 i podieli s najvećom njezinom duljinom.

$$\text{Indeks} = \frac{\text{duljina}}{100 \times \text{širina}}$$

Obe karte su snimljene iz djela: Eugene Pittard: Les peuples des Balkans, Paris - Neuchatel, str. 139 i 141.

Sl. 3. Masarykova karta buduće češke države i koridora, kako je zamišljena god. 1918., s vlastoručnom Masarykovom glosom na rubu 248

Sl. 4. Češka karta s budućem uređenju Srednje Europe, zamišljena 1914. i izrađena od Hanuša Kuffnera . . 248

SASTAVCI U OVOJ KNJIZI

napisani i objavljeni u prvom obliku

(H. R. = Hrvatska Revija; I. M. H. = godišnji izvještaj Matice Hrvatske; ggskMH = glavna godišnja skupšina Matice Hrvatske)

Poviest i kultura (govor na ggskMH 20. V. 1928.): god.
H. R. I (94—103); I. M. H. za god. 1928. . . . . 1928.

Hrvatska narodna samobitnost: izdanje Male knjižnice
M. H. sv. 15 (1—91) . . . . 1938.

Smjernice i elementi u razvoju hrvatskog naroda:
H. R. V (345—358) . . . . 1932.

O duhu hrvatske kulture (govor na ggskMH 22. VI. 1930.):
u H. R. III i I. M. H. za god. 1930. zaplienjen . . . 1930.

Pitanja, o kojima se govori u ovome eseju, pisac je djelomično podpunije obradio u potonjim svojim radovima. Objavljujemo ga u ovoj knjizi s dopustom pisca, da se vidi, koje se misli nisu smjele izricati u doba beogradske diktature. Zaplienjena mjesta tiskana su kurzivom.

Osebnost hrvatske kulture (govor na ggskMH 23. VI. 1929.):
H. R. II (449—458); I. M. H. za god. 1929. . . . . 1929.

Za hrvatsku kulturnu cjelovitost (govor na ggskMH 27. XII. 1936.); Hrv. Dnev. 28. XII. 1936.; H. R. X (57—64);
I. M. H. za god. 1936. (7—21) . . . . 1936.

Zašto je Dubrovnik bio velik:
H. R. XI (605—619); Gundulićev Zbornik, M. H. 1930.
(13—27) . . . . 1938.

Masaryk prema Hrvatima:
H. R. XI (574—581) . . . . 1938.

Osvrti na prigovore Masarykovih branitelja:
Masaryk i načelo demokracije:
Hrv. Straža 3. XII. 1938. . . . . 1938.
Na izpravak Većeslava Wildera: H. R. XII (54—56) 1939.
Kako u češki političari zamišljali uređenje Srednje Europe: H. R. XII (51—52) . . . . 1939.
Poradi poviestne itine: H. R. XII (548) . . . . . 1939.
Česi prema borbi Hrvata za amoodređenje:
prilog H. R. srpanj XII . . . . 1939.

Ruski komunizam spram nacionalnog načela
H. R. XI (378—386) . . . . 1933.

NAROD I ZEMLJA HRVATA

U NOVIJIM IZDANJIMA MATICE HRVATSKE

a) *Poviest*

Antun Dabinović: Hrvatska državna i pravna poviest I (jubil. izd.)
Radoslav Lopašić: Bihać i Bihaćka Krajina, novo izdanje (sa slikama).
Bare Poparić: Tužna poviest Hercegove zemlje.
Ahmed Muradbegović: Omer-paša Latas u Bosni (sa slikama).

b) *Iz vojničke prošlosti Hrvata*

Ante Tresić-Pavičić: Izgon Mongola iz Hrvatske.
Ernest Bauer: Hrvati u 30-godišnjem ratu (sa slikama).
Milan Preunsperger: Oružje starih Hrvata (sa slikama).

c) *Narodni život i kulturno stvaranje*

Hrvatske narodne pjesme, knjiga X. (Haremske i bunjevačke žen. pjesme).
Božidar Širola: Hrvatska narodna glasba (sa slikama)
Božidar Širola: Hrvatska umjetnička glasba (sa slikama).
Josip Bersa: Dubrovačke slike i prilike (sa slikama).
Augustin Kristić: Kreševo (sa slikama).

d) *Topografsko-poviestne crtice*

Rudolf Horvat: Lika i Krbava, I—II.

e) *Hrvatska i Balkan*

SÜDLAND: JUŽNOSLAVENSKO PITANJE

f) *Zemlja*

ZEMLJOPIS HRVATSKE, I. i II. svezak, jubil. izd. (sa zemljovid., crt. i slikama).

g) *Članci iz političke i kulturne poviesti u Hrvatskom Kolu* XXII — XXIII — XXIV

Vatroslav Murvar: Na izvorima neistina I—II.

h) *Po tragovima Balkana*

Tiskanje ove knjige dovršeno je
dne 25. listopada 1944.

